İstanbul'da, Diyarbakır'da

AZALIRKEN

YELDA

belge yayınları

2. BASKI

AZALIRKEN • Yelda

belge yayınları

MARENOSTRUM

Yelda, 1961 İstanbul doğumlu. Nerelisin sorusuna cevabı, *"Diyarbakır/Silvanlıyım"*. Ata yurdunu tercih ettiğinden değil, ana yurdu Sivas ve Amasya ile ilgili bir hatırasının bile olmamasından. 1978'de girdiği Marmara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nu 1988'de bitirebildi. Öğrencilik döneminde, 12 Eylül 1980'e dek fabrikalarda işçilik yaptı. 1985'te bir oğlu oldu. 1989'da Genç İnsan dergisinde yazmaya başladı. Sokak, Benissimo, Yeni Ülke dergilerinde çalıştı. Haber ve yazıları Cumhuriyet, Güneş, Özgür Ülke gazetelerinde; Tempo, Demokrat, Gerçek, Express, Ateş Hırsızı, Barış dergilerinde ve İHD bültenlerinde ve Ero Cinsellik ansiklopedisinde yer aldı.

Şart olmadıkça soyadını kullanmıyor. 1987'de feministliğe "bulaştı". 1989 Kadın Kurultayı düzenleme komitesinde, Siyah Eylem, Mor İğne kampanyalarında yer aldı. Oniki sayı çıkan Sosyalist Feminist Kaktüs dergisine 7. sayısından itibaren katıldı. Türkiye İnsan Hakları Vakfı İstanbul Temsilciliği'nde kuruluşundan itibaren dört yıl çalıştı. İHD İstanbul Şubesi'nin çeşitli komisyonlarında, daha çok da işkence izleme, çocuk hakları ve azınlık hakları izleme komisyonlarında etkinlik gösterdi.

Zaman zaman yazılarının yer aldığı Birikim dergisinin ***Etnik Kimlik ve Azınlıklar*** özel sayısının yayına hazırlanmasında çalıştı. 20 Mayıs 1995'ten, kapandığı 15 Mart 1997 tarihine kadar haftalık *Söz* dergisine azınlık haklarıyla ilgili ***Azalırken*** sayfalarını yaptı. ***Şiddet Karşıtları İnisiyatifi***'nin ve ırkçılığa, milliyetçiliğe karşı bir grup kadının başlattığı ***Arkadaşıma Dokunma*** kampanyasının aktivistlerinden olan Yelda da, Galatasaray'da kayıplarla ilgili olarak yapılan basın açıklamalarında yer alıp haklarında dava açılan Cumartesi insanlarından...

BELGE YAYINLARI
MARENOSTRUM

İstanbul'da Diyarbakır'da
AZALIRKEN
Yelda

© BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK

Dizgi ***Aras***
Düzelti ***Belge***
Mizampaj ***Mehmet Arif***
İç / Kapak Montaj ***Adım Grafik***
İç / Kapak Baskı ***Gülen Ofset***
Kapak Tasarım ***Zehra Şenoğuz***
Cilt ***Güven Mücellithanesi***

Ön Kapak Resmi
Diyarbakır ve Van,
1907 CRDA,
Photographies Armeniennes
Paris 1983
Arka Kapak Resmi ***Özel arşiv,***
1954, Bakırköy'de Bir Nikâh Sonrası

Baskı tarihi
I. Baskı Kasım 1996

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Caddesi Binbirdirek İşhanı
No: 15 Zemin Kat Sultanahmet / İstanbul
Tel / Faks: (0212) 517 44 53 / 638 34 58

İSTANBUL'DA
DİYARBAKIR'DA

azalırken

YELDA

MARENOSTRUM

İÇİNDEKİLER

'SÖZDE' IRKÇILIK

Azınlıklar Rehinedir 11
'Sözde' 6-7 Eylül Olayları 21
Varlık Vergisi 24
Türk Tehciri Ya Da Unutalım Gitsin 27
Başbakanlıktan Mezalim Serisi 32
Azınlık Sorunu Mu, Azınlıkların Sorunu Mu? 37
Azınlık-Kürt Bağlantısı 41
Noel Baba'ya Hayır, Turiste Evet 44
Bizim Ama Bizden Değil 47
Azınlıklar Politikada Varmış Gibi 49
Savaş, Irkçılık, Ahlâksızlık 60
Askeri Kırdıran Enveri Paşa 65
Memleketlerinde Azınlığa Düşenler 69

ERMENİ HEMŞEHRİLERİM

Bu Vatana Emeğimi Vermişim 81
Mıntzuri'nin Yaşamış Olduğu Yerler 95
Ermeni Hemşehrilerim 101
Margos'la Hemşeriyih 111
Okuru Az, Yazarı Az Azınlık Gazeteleri 115
Bir Ermeninin Ölümü 118
Asur'dan Van'a, Van'dan Erivan'a: Şamiram 120
Türkiyeli Ermeni Bilim Kadını, Olmuş Türk Bilim Adamı 123
Anuni Hagop E! 127

ABD'den Türkiye'ye Gelen Ermeni Müzisyenler 132
Azınlık Notalar, Gayriuygun İsimler 136

RUM MU, YUNANLI MI, ELEN Mİ?

Istavroz Sokağı Ve Minareler Şehrinin Kadınları 143
İstanbullu Bir Rumsunuz Ve Gazete Okuyorsunuz 148
Komşuda Bir Türkiyeli Rum Kadın 150
Mübadeleden Yıllar Sonra Çatalca'da 160
İmroz'da Meryem Ana Mevlidi 169
Kıbrıs'ta Türk Azınlık Şiiri 174
Çevreci Olacaklar Ama Rumlar, Ermeniler Engel 179
Olay Yoksa Yaratırsınız Millî Bir Olay 181
"Düşmanı Yurdumuzdan Kovunca" 184
Kürte Türk Denmez, Peki Ötekilere 189

YAHUDİLER YENİDEN

Memlekete Matbaa Getir, Gazetelerden Küfür Ye 201
Azınlıklar Ilginç Değil Herhalde 204
Barış Vahası Katliamının Yıldönümü 209
Dünyada Ve Türkiye'de Antisemit Saldırılar 213
İshak Alaton'la Aynı Safta Olunur Mu? 217
Yahudiler Hasköy'de Yeniden 226

AZINLIK BİLE SAYILMAYAN BAZILARI

Süryaniler Bu Vatanın Nesi Oluyor? 231
Hay Allah, Niye Gittiler? 236
Fuş Başlomo! 241
Sıra Keldani ve Süryani Yetimlerde 252
Hemşinlilerin Sakıncalı Kimliği 254
Bizim Kızılderililer Yezidîler 258
Adeta Yahudi Şiîleri 264
Sabetaycılardan Bir Kadın: Sabiha Sertel 270

MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKTAN AMA TÜRK DEĞİL

Tek Dil Tek Tarih Kıskacında Lazlar 277
İnsan Hakları İhlâllerine Son Verin 283
Ağzı Var Dili Yok Diyarbakır 289
Diyarbakır'da Azalanlar 294
Millî Barajlar, Milliyetçi Uzaklıklar 298
Memleket, Kenger, Kimlik 301
Nedir Bu Ermenilerin Kürtlerden Çektiği 305
Kürtler, Türkler, Azınlıklar 309

ÇOCUKLAR AZINLIKTIR

Türkiye'de Çocuk Hakları Çekinceli 317
Savaşta Çocuklar Korunmasın 323
Herkese Anadilinde Öğrenim Hakkı 328
Tüm Çocuklara Acil Demokrasi 332

DİZİN 341
KISALTMALAR 348
YAZILARIN DAHA ÖNCE YERALDIĞI YAYINLAR 349

TEŞEKKÜR

BU KİTAPTAKİ YAZILAR İÇİN ERMENİCEDEN ÇEVİRİLER YAPAN,BELGE TOPLAMAMA YARDIMCI OLAN *PAYLİNE TOVMASYAN, TERİ GALİMİDİ, SARKİS SEROPYAN, ROBER HADDELER, İSA KARATAŞ, RIFAT N. BALİ* VE *STELLA OVADİA*'YA TEŞEKKÜR EDER, BU ARADA ARAMIZDAN AYRILAN *KEVORK PAMUKCİYAN* VE *ARA KOÇUNYAN*'I MİNNETLE ANMAK İSTERİM.

BÖLÜM 1

‘SÖZDE’ IRKÇILIK

Azınlıklar Rehinedir

6-7 Eylül Olayları tarihî bir olaydır, ama millî eğitimden geçen gençler bilmez, o günleri yaşayanlar ise hatırlatmaz. Benim de öğrenmem gayriresmî ve şunun şurasında 5-6 yıldır. O günleri yaşayanlardan kastım mağdurlar değil, egemen çoğunluk...

Oysa o günlere dair az sayıda da olsa belgeler, kitaplar var. Türkiye'de geçmişten günümüze ırkçılık, hâlâ meraklılarının özel ilgisiyle sınırlı. Yeterince araştırıldığı, tartışıldığı da söylenemez. Sanki egemen çoğunluğu değil, azınlıkları ilgilendiren bir tarih, onların tarihi... Aslında bazı "onlar"ın tarihini daha iyi bildiğimiz bile söylenebilir; Fransa, İngiltere, Almanya tarihi mesela. Ama "bizim onlar" en onlar...

6-7 Eylül 1955'te ne olmuştu? Planlanmış bir yağma, talan. Esas olarak İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde. Önce Türk bayraklarını ellerine alıp sokağa dökülmüşler. Hani şimdilerde maç sonrası yapılan millî gösteriler gibi. Azınlıkların malına, ırzına, canına kast etmişler. Azınlıklara ait ne kadar kurum varsa, üzerlerine çarpı işareti konmuş adeta. "Bir saygısız linç edildi. ...beyin üstü düşen küstah ölmüştür" diye vermiş gazeteler bir Rumun ölüm haberini. (Kardak gazeteciliği yeni türemedi bu memlekette. Bkz. s. 181)

Bayraklıların saldırdığı evlerinden haykırarak, can havliyle kaçan kadınlar... Zorla sünnet edilen papazlar... "Ben gâvur değilim, bakın size göstereyim" deyip kurtulan sünnetli bir gayrimüslim...

Balıklı Rum Kilisesi'ni, papazlarını da içeriye sokup yakmışlar. Papazlardan biri o günden beri kayıp; Türkiye'de böyle bir kayıp da var... Başlarına neler geleceğini bilmedikleri için kepenklerini indirmeyi düşünmemiş olan azınlık dükkânlarının malları

caddeleri, sokakları doldurmuş. "Kahramanlar" ganimeti paylaşmış, kalanı sokaklara yaymış ibretlik... Emtia birkaç saatte nasıl da çöp olmuş.

Vatanseverce çalışmış yağmacılar; üşenmeden, metrelerce top kumaşı kurdele haline getirmeyi başarmışlar! Türk övün, çalış, güven sıralamasına aynen uymuşlar. Ürettiklerinden dolayı değil, kimliklerinden dolayı övünmüşler. Çalışmışlar, hem de ne çalışma... Üretilenleri kullanılmaz hale getirme çalışması! Kendilerinde hak görmüşler, kendilerinden olmayana saldırma hakkı. Egemen çoğunluktan oluşlarına güvenmişler. Müslüman olan Reşat Akar'ın Nevyork Kundura mağazası da yanlışlığa kurban gitmiş. Yağmacılar raflardaki bütün kutuları indirip alacaklarını almış, kalanların tekinin sayasını kesmişler bir güzel. Ertesi gün sağlam kundura değil ama, talancıların bıraktığı yığınla lastik ayakkabı varmış dükkânda. Yağmacıların millî servetten aldıkları pay ancak lastık almaya yetiyormuş demek.

Utandıran Sergi

Benim de üyesi olduğum, İHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nca Eylül 1996'da düzenlenen 6-7 Eylül 1955/ Utandıran Tarih sergisinde, o günlerin tanığı Metin İlkin, olayı millî bir hareket olarak görmediğini belirterek "olaylarda göze çarpan bir şey vardı, o da servet düşmanlığı. Bu servet düşmanlığı da çok doğal bir şey" dedi. İlkin, eski kuşak solculardan... Millî bir hareket değilse, ırkçı hiç değil demek!.. Gayrimüslimler zengindir, sömürücüdür ya! Bu önyargı durursa, sermayede milliyet aranırsa, olacağı bu. Oysa 1955'te saldırılan yerler sanayi tesisleri, fabrikalar değil (onlar neredeyse tamamen Türklere ait); tuhafiyeci, sütçü, pastacı...

Rumların çoktan fakirleştirildiklerinin örnekleri var: 1932'de çıkarılan 2007/11-6-32 sayılı kanunla, Rumlara bazı meslekler yasaklanmış. Bu ırkçı kanunla yasak konulan 30 meslek arasında şunlar da var: Terzilik, marangozluk, berberlik, kapıcılık, oda kiralamak, garsonluk, sigortacılık, doktorluk, fotografçılık, müzisyenlik... Daha öncesini; 1923'te Rumların resmî kuruluşlarda, bankalarda ve uluslararası şirketlerde çalışmasının yasaklanışını, bu işlerde çalışanların işlerinden atılmalarını bir tarafa koyalım, çünkü ne de olsa

Lozan Antlaşması... denebilir. Hadi, 1925-26 yıllarında Heybeliada Elen Ticaret Okulu ve Beyoğlu Apostolidis Ticaret Lisesi'nin kapatılmasını da bir yana bırakalım; çünkü ne de olsa savaş ertesiydi denebilir. Ama ya 1932'dekini?

6-7 Eylül 1955 veya 1934 Trakya Olaylarında olduğu gibi, egemen çoğunluk yoksullarının, gayrimüslimlerin malını yağmalamakta bir ahlâksızlık görmemesini sağlayan ne? Bunu anlamak için daha eskilere gitmek lazım:

Islahat Fermanı'na kadar esir durumunda zimmîler. Zimmîler şahitlik yapamaz Bir Müslümandan alacaklı olsalar, Müslüman şahit bulmaları gerekir. Zaten "gâvurun malı Müslümana helâl"dir de... Günümüz İslâmcıları Islahat'ı olumsuz buluyor. Özledikleri Islahat öncesi dönemse, o dönemde durum şöyle: Bir Müslüman, Hıristiyanı öldürürse, diyet öder ve kurtulur. Tersi durumda ise, yani öldüren Hıristiyansa cezası idam. Bir Hıristiyan, Müslüman olursa geri dönüşü yoktur. Bir Müslümanın Hıristiyan olması ise, kellesinin vurulması demektir.

Dönelim yine 6-7 Eylül Olayları'na. Servet düşmanlığı deniyor. Evet ama, kimin servetine? Yabancı olarak bellediklerinin servetine. Onun için Reşat beyin diğer mağazasına, Lale Kundura'ya dokunmamışlar. Eh, o da işyerine Türkçe isim koyaymış... Ülkenin millî birlik ve beraberliğe şiddet'le ihtiyaç duyduğu şu son yıllarda da yine bir kampanya var: Vatandaş, işyerine Türkçe isim ver! Türkçe isim vermiyorsan zaten vatandaş sayılmazsın, yabancısın! Yabancılar ise düşmandır! (Bizdeki Batı hayranlığına bakıp kafası karışanlar, Türkiye'de yabancı düşmanlığı olmadığını sanır.)

Yoksulların millî (ve dinî) hislerinin kabarmasına neden olan neymiş? Kıbrıs... Saldırıya uğrayan İstanbul'daki, İzmir'deki (Anadolu'daki şehirlerde neler olduğu yazılmadı daha) Rumun, Ermeninin, Yahudinin Kıbrıs'ta bir işi yok. Saldırganların da; ama bu durum, "galeyan"a gelmelerine engel teşkil etmemiş. (Bugün de Kıbrıs, dış haberler sayfasından iç politika sayfalarına taşındı.) Galeyana gelenlere göre; askere gitmek, vergi vermek vatanperverliktir herhalde. Müslüman-Türklerden daha fazla askerlik yapmış, daha fazla vergi vermiş olan azınlıkların en vatanperver olduklarını görmemişler. Yirmi Sınıf İhtiyat Askerlik'i, Varlık Vergisi'ni bilmiyorlar veya unutmuşlar...

Azınlıklara yapılan bu saldırı "sivil" ise asayişten, güvenlikten sorumlu olanlar neden engellememiş? Çünkü galeyan millîdir: millî galeyan... (Sadece egemen çoğunluğun millî galeyan hakkı vardır. Mesela Kürt galeyanı olamaz[1]) Hatta 4 yıl sonra olayların, resmî görevlilerin bilgisi dahilinde geliştiği ortaya çıkmış...

Londra'da Kıbrıs'la ilgili konferans sürerken avantajlı duruma geçmek isteyen devlet, dünyaya Türk halkının tepkisini göstermek isterken, Selanik'te Türk konsolosluğunun yanındaki, Mustafa Kemal'in evinin bahçesine bomba attırtılıyor.

Haber tez elden, resmî elden yayılmış. Kim bombalamış? Kim olacak, Yunanlılar yapmıştır, yani Rumlar! Yani gâvurlar, Müslüman olmayan herkes! Onlar yoğunlukla nerede yaşıyorlarsa, evleri, işyerleri, ibadethaneleri neredeyse oraya; İlk hedefiniz Taksimdir, ileri!.. Şimdi de maçlarda "haydi Taksim'e, Taksim'e" demiyorlar mı, yüreğim ağzıma geliyor. Taksim 1 Mayısçılara yasak, ama milliyetçi bütün gösterilere açık.

Hani vur deyince öldürmek var ya... Celal Bayar'a "galiba dozu kaçırdık" dedirten bir olay. Neden yağmaya göz yumuldu, hatta baltaları temin edildi? Ekonominin Türkleştirilmesi, İslâmlaştırılması geleneği sürüyordu demek ki... "Eylül başından beri, taşrada pek çok kişiye İstanbul'a gitmesi telkin edilmiş ve 'pişman olmayacakları' kendilerine defalarca tekrarlanmıştı" diyor Mihail Vasiliadis.[1]

Gayrimüslim kuyumculara saldıranları hayâl ediyorum da, 'İstanbul'un taşı toprağı altın' sözü o günlerde mi ortaya çıkmıştı diye düşünmeden edemiyorum; azınlıklardan çaldıkları mallarla dükkân açanların, 6-7 Eylül zenginlerinin türediği o günlerde mi?..

6-7 Eylül'de kitleyi harekete geçirdiği bildirilen Orhan Birgit'in o günlerde CHP gençlik kollarında, 1974 Kıbrıs Harekâtında da hükümet sözcüsü devlet bakanı olduğunu biliyoruz. Şimdi Cumhuriyet'te "Düzyazı" yazıyor. Türk halkını galeyana getirmek için bombayı atan Gümülcine Türklerinden Hasan Uçar sonradan TC vatandaşlığına alınıp ödüllendirilmiş. Bombayı attırtan Oktay Engin, şimdi merkez valisi... Gedikpaşa'da ken-

1. Yassıada 6-7 Eylül davası Mehmet Arif Demirer, Bağlam Yayınları, Temmuz 1995, İstanbul.

disine bir ev de verilmiş.

"Tarih yazdık" diye övünenler, ertesi gün bu tarihi sahiplenmeyip, faturayı komünistlere çıkarıyor: "Komünistler askeri mahkemede." Örfî idareyle zemini hazırlamışken, ihbar et kampanyası da başlatılıyor. Hep böyle başlar: Önce komünistler... Ve diğer damgalılar...

'Irkdaşımız'

"Londra'da dün ayyıldızlı bayraklarla yapılan mitingte 5 bin ırkdaşımız 'Kıbrıs Türk kalacaktır' diye yemin ettiler"[2]

"Bol miktarda kamyon, otobüs, tramvay ve vapur bulabiliyordu nümayişçiler."

Polis çapulculara "daha erkendir, bir saat sonra gelin" dedi.

"Bir polisin 'Bari şu duvardaki saati de kırın da vazifenizi tam olarak yapmış olasınız' demesi alkış ve tezahürata neden oldu."

"Gelen askerler, ordu birlikleri katiyen müdahale yapmamışlardır."

"İzmir valisi yağmacılara, sağ olun var olun, İzmir'in yüzünü ağarttınız, diyordu."

İzmir'de bir itfiyeci: "Yangın çıkacak da onu söndüreceğiz."

"Yangınlar sürerken itfaiyeci, zabıta, emniyet kuvvetleri ortalıkta görünmedi."

İşte Utandıran Tarih sergisi: Karşısında durduğum fotoğraf, devrilen araba, kulağımda "kahrolsun PKK!"... Kırılmış bir piyano, barbarlığın resmi. Piyanosu kırılan Zapyon Lisesi'nin yıllar önce öğrencisi olan İrini'nin gözyaşları... Kurtuluş'taki (Tatavla) Ayios Dimitrios Kilisesi'nde olay ertesi manzara karşısında yıkılmış adamlar... Fotoğraflarda bayraklı talancılar. 'Bayraklı'nın edepsiz anlamında kullanılması o tarihten itibaren mi acaba?..

Kendilerini burada yaşatmama konusundaki kararlılığı gören Rumların (ve diğer Müslüman olmayan unsurların) nüfusu olaydan sonra eridi. 6-7 Eylül'den önce 110 bin olduğu sanılan Rum nüfustan bugün binbeşyüz kişi ya var ya yok...

Memleketin ekonomik durumuna bakınca düşünüyorum da, ekonomi o kadar millîleşti de ne oldu? Ağlayanın malı gülene

2. 5.9.1955, *Vakit*.

fayda etti mi?..

Azınlıkların mal gibi, millî alacaklara karşı rehin gibi tutulmasını hangi ahlâka sığdırabiliriz? Millî ahlâka herhalde. Kıbrıs'ta ele geçirilemeyenlerin bedeli Rumlara ve diğer "gâvurlar"a ödetildi.

Yunanistan, Ermenistan, İsrail ile veya diğer "gâvur" milletlerle çıkacak gerginliklerde bedel ödetilecek gruplardır hâlâ azınlıklar. Kardak meselesi sırasında bir büyükelçi, hay allah Yunanistan'a karşı koz olarak kullanacağımız yeterli sayıda Rum da kalmadı elimizde diye hayıflanıyordu fütursuzca. Bu tür sözler etmekten çekineceği bir muhalefet yok ki... Her zaman böyle boş bulunulup itiraf edilmese de, en azından 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'de azınlıkların vatandaş değil, iç düşman sayıldıklarının, dış politikada koz olarak kullanılacak rehineler olduğunun ayan beyan ortaya çıkmasıdır.

Rehinelere karşılık fidye istenir. Azınlıklar da kendileri için fidye ödeyecek sahipler edinmeye itilirler. Bazı rehineler için ise bu, isteseler de imkânsız. Süryani, Yezidî, Nasturi, Keldani... misilleme yapılacak hedefler olmaktan kurtulamazlar; Diyarbakır'da, Mardin'de, Siirt'te de.

Anadolu köylerinde 1950'li yıllarda şöyle konuşmalar geçermiş kahvede: Serkis'in karısı bana, tarlası sana; Daron'un kızı sana, öküzü bana; az kaldı, yakındır... Bunlar, Ermeni çocukların duyacağı biçimde konuşulurmuş ki, korkup, mallarını yok pahasına satıp kaçsınlar... Katolik Süryanileri, Protestan Ermenileri mezhepleri de kurtaramazmış, "Makarios, Makarios!" diyerek taşlanmaktan. Batman'ın Beşiri ilçesinde Makarios'un neye benzediği hakkında bile fikri olmayan "gâvur" bir çocuk, "Ey Makarios, her kimsen, gel bizi kurtar" diye dua edermiş sessizce...

Tekerrür korkusu

Ürpertici Tarih sergisinde ziyaretçilerle konuştum. "Sivas'tan yeni gelmiştik, bizi tanımıyorlardı, kurtulduk." Bunları söyleyen bir Ermeni. "Millî servettir, durun, yapmayın dedim, o gün üç yerde dövüldüm" diyen bir Türk.

"Genç kızdım o zaman. Bahçemize saldıracaklardı. Onlar Rum değil dedi komşumuz. Olsun, gâvur değil mi dediler." Bunu anla-

tan da Ortodoksmuş. dedeleri Makedonya'dan. Sonra sergideki bir gazete kupürünü. yanan ve yıkılan kilise ve okulların tamiri için hükümetin tahsisat vereceğini yazan 9 Eylül 1955 tarihli Hürriyet'i gösterip soruyor: "Ne oldu? Sonra nasıl ödendi onlar? Biz Türklerin. senin, benim cebimden çıktı onlar."

Sergi defterine yazılanlar da "bir daha tekerrür etmesin" ağırlıklı:

"O geceyi yaşadım. Çok kötü idi. Resimlere baktım da, gördüklerimden de kötü imiş. Irkçılığın ne kadar kötü olduğu ortada" diye yazan biri 6-7 Eylül'ün ırkçı bir hareket olduğunu düşünüyor fakat bunların sergilenmesinin o günleri bilmeyen ırkçılara örnek olacağından endişe ediyor: "Bu konuların tekrarlanması genç kuşaklar arasında ters tepki yapar düşüncesindeyim. Sergi kötü propaganda olmazsa çok iyi." O gece Rumlara çok yararlı olan Türklerin de olduğunu eklemiş...

Şu konularla ilgili de sergiler düzenleyin diye önermiş bir başkası: "1914 Ermeni sorunu. Sıvas Olayı. Gazi Mahallesi Olayları. Dersim isyanı."

Bütün bunların olabildiği yerde ve zamanda ölü sayısı 3 olamaz. diye düşündüm. Mesela şuna bakın:

"O zaman ben 5 yaşındaydım. Bu olaylardan bir gün sonra annem bizi Şişli Mezarlığı'na götürdü. Ölülerimizin kemiklerini toplamak için. O gece kilisede beklетilen ve ertesi gün cenaze töreni olacak olan bir ölüyü tramvaya bağlayıp sürdüler. Bütün bu olaylar üzücüdür. Fakat bu göstermiş olduğunuz gayret takdire değerdir."

Sergi haberini gazetede okuyunca şok geçirdim diyen. ilk kez böyle bir şey yapıldığı için takdir eden azınlıklara mensup insan çok oldu. Azla yetiniyorlar demek. 6-7 Eylül Olaylarının boyutu, komisyonumuzca düzenlenen sergiye yansıyan mağduriyetlerle sınırlı olmasa gerek. Çünkü aslında ağır yaralı çokmuş, onlardan kim bilir kaçı ölmüş. Sergi açılışında Hıfzı Topuz söyledi. o günlerde basına ağır sansür uygulanmış: "6-7 Eylül tahribatı ile ilgili resim yayınlamak yasaktır. Zarar görenlerin istekleri, talepleri şeklinde haber yazılamaz. Beşiktaş'ta çuval içinde üç yanan insan bulunmuştur; bunun haberinin yapılması yasaktır" vb... Önce annesine. sonra annesinin gözü önünde kendisine tecavüz edilen bir Rum kadını bile daha geçen yıl açıklamış bunu Yunanistan'daki bir televiz-

yon kanalına. Olayın bilançosu çok daha ağır olsa gerek. Nitekim bazı yayın organlarında bilanço "3 kişinin yakıldığı, 16 kişinin öldürüldüğü, 50 kadar Rum kadının ırzına geçildiği" şeklinde...

Sergide sohbet ettiğimiz bir arkadaşa bunları söylediğimde rahatsız oldu: "Olayı daha fazla abartmaya gerek yok, üç ölü işte. Bu da yeterince kötü"... Tepkisinin gereksizliğini anlatabilmek, kendisiyle anlaşabilmek için 'bak bu sayılar Yassıada duruşmalarından, yani resmî' dedim; resmî deyince akan sular duracak sandım. Durmadı: "Meclis tutanaklarından verilmesi iyi olmuş." Yoksa, inanmamaya hazır; hele ki Yunan kaynaklarından yararlanılmış olsa inanmayacak. Resmîlik gerçekliğe tercih edildikçe ırkçılık, ahlâksızlık sürecek...

"Onların hiç mi suçu yoktu, ama onlar da..." diye başlayan sözleri hatırladım, başka bir Türk aydınıyla konuşurken de. Batı Trakya'daki azınlıklarla temasa geçin, karşılıklı yapın böyle şeyleri, mutlaka orada da bize böyle şeyler yapılıyordur, diyordu... Aynılaştırmak, kötümüzü karşı tarafa pay etmek... Oysa Yunanlılarla savaş ilân da yoktu 1955'te, iç savaş da. Evet, kesinlikle tek taraflı bir kötülüktü, karşılıklılık aramak haksızlık. Üstelik, buradaki bazı vatandaşları rehine görme mantığı da gizli, bu Türk aydınının karşılıklılık talebinde... Onun dilinde de, Batı Trakya'daki Türkler "biz", buradaki Rumlar "onlar"...

Sergi fikri çok iyi, böyle bir etkinliğin 40 yıldır düşünülmemesi ise çok ilginç, dedi solcu bir kadın arkadaşım. Çok haklı. Ya 80 yıldır düşünmediklerimiz?

Üç yıldır sadece İHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu 6-7 Eylül Olaylarını hatırlatıyor, kınıyordu. Bu yıl [1996] ÖDP Beyoğlu ilçesinde kurulan Azınlık ve Göçmen Komisyonu'nun basına çektiği bir de faks oldu. Günlük gazeteler dışında haftalık sol basında da 6-7 Eylül hatırlandı. Dönemin komünistlerinin duruşuna da değinildi: "Türk-Rum gündemi ve dönemsel gerginlikleri yeni değil. Türk nöbetçinin öldürülmesi neredeyse 6-7 Eylül olaylarının 41. yıldönümüne rastlıyor. 1955'te İstanbul'da 'yığınsal çılgınlık' gibi gösterilmeye çalışılan provokasyonda Rum kiliseleri yakılmış, papazlar sünnet edilmiş, Rum kızlarının ırzına geçilmiş, Rum mezarlıklarından kemikler çıkarılmış, Rum esnaf'a ait dükkânlar tahrip edilmişti. Dönemin komünistleri bu gündeme karşı net bir politik tavır geliştiremeden bir-

denbire olayların tahrikçisi ve başlatıcısı olarak ilan edilmiş, gözaltına alınmış ve birçoğu yok yere tutuklanmışlardı."[3]

Kürtlerin çıkardığı dergilerin biri ise tam sayfa yer verdiği 6-7 Eylül haberinde, evet, Ruma, Ermeniye kötü şeyler yapılmış (bu arada mesela Yahudileri unutmuş), ama bunlar ne ki, tarih boyunca en çok zulüm gören biziz demeye getirdi (1896, 1915 defterlerini açmayınca böyle oluyor demek): "Başta Kürtler, Komünistler, Alevîler, Rumlar, Ermeniler olmak üzere, resmî ideolojinin egemenliğine ve tek ulus anlayışına uygun görmediği birçok etnik, ideolojik ve dinî kesim defalarca katliamlarla yok edilmeye çalışıldı. ..Ermeniler ve Rumlar, bu coğrafyada Kürtlerden sonra en çok zulüm gören uluslar oldu. ...Rumlar ve Ermeniler, Kürtlere göre çok daha şanslı olsalar bile, devletin katliamcı uygulamalarından nasiplerini almaktan kurtulamadılar."[4]

6-7 Eylül ve benzeri tarihî olayları teşhir etmek ilk adım, mağdurların bizi affetmesi için nasıl özür dileyeceğimiz, hangi talepleri gündeme getireceğimiz henüz muğlak... Özrü kabahatinden büyük olmadan, gerçek anlamıyla özür dilemeye, gerçekleri teslim etmeye daha epey zaman var galiba...

Özür dilemek için, yapılanları bilmek ve bunlardan pişmanlık duymak gerek. Bunun için de önce resmî tarihin sorgulanması ve yeni resmî tarihler de yaratılmaması...

İki devlet adamı ve azınlıklara bakış

DSP lideri Bülent Ecevit, "Türkiye'de genel eğilim ve gelenek, Kürt kökenlileri, etnik anlamda veya hukukî anlamda bir 'azınlık' saymama yolundadır. Bunun da nedeni, ülkemizde, geleneksel olarak, Türklerle Kürtlerin birbirlerini yabancı gibi görmemeleri, kendi aralarında ayrım gözetmemeleridir. Eğer Türkiye'de Kürt kökenlilere 'azınlık' statüsü tanınacak olsa, kamu yönetiminin her kesimi ciddi sarsıntı geçirir. Çünkü şimdiye kadar, Kürt kökenli sayılabilecek yurttaşlarımız, ayrım gözetilmeksizin, kamu yönetiminin her aşamasına serbestçe erişebilmişlerdir. Fakat azınlık sta-

3. *Sosyalist İktidar*, Özgür Kahraman, 13. 9. 1996.
4. *Ronahi*, İsa Kaya, 14. 9. 1996.

tüsü tanınırsa, önlerindeki birçok kapılar kapanabilir veya daralabilir" dedi.[5]

Ecevit, on yıl önce de benzer şeyler söylemişti: "Kürtlere bir azınlık statüsü verilecek olsa, bu ölçüde eşitlikten yararlanamazlardı. Parlamento'da, yönetimde, partilerde temsil edilmezlerdi."[6]

MHP lideri Alparslan Türkeş, "Milletin birlik ve beraberliğini bozmak isteyen iç ve dış hainler var. Yunan generalleri PKK'yı ve Ermenileri eğiterek sınırlarımız içine sokmaya çalışıyor" dedi.[7]

5. 4.9.1989, *Cumhuriyet*.
6. 15-21 Mart 1987, *Yeni Gündem*.
7. 14.5.1995, *Yeni Politika*.

'Sözde' 6-7 Eylül Olayları!

Türkiye dışındaki Ermeniler, Türk resmî çevrelerinin tehcir dediği, kendilerinin ise soykırım olarak niteledikleri 1915'teki kırımı kınama amacıyla 24 Nisan'ı "Ulusal anma günü" ilan etmişlerdi. Şimdi de, BBC'nin 22 Ağustos'ta verdiği habere göre, yurtdışındaki Rumlar bu yıldan, 40. yıldönümünden itibaren 6-7 Eylül'ü anma günü ilan edeceklermiş. "Sözde Ermeni soykırım"nın ardından "sözde Kürt Parlamentosu" gündeme gelmişti. Bunları "sözde 6-7 Eylül"ün takip edeceğini sanıyorum...

Yakın tarihimizde önemli bir yer tutan 6-7 Eylül Olayları, benzerleri gibi yok sayılıyor.

Yassıada 6-7 Eylül Davası isimli, Mehmet Arif Demirer imzasını taşıyan kitapta Hulusi Dosdoğru, Aziz Nesin, Veli Yılmaz, Yılmaz Karakoyunlu, Haşim Akman, Mete Tunçay gibi aydınların ve tarihçilerin konuyla ilgili yazılarında yanlış bilgi verdikleri iddia ediliyor. Bu kitabın yazarı da "sözde 6-7 Eylül"ün savunuculuğuna soyunmuş görünüyor. 6-7 Eylül'ü bizzat yaşamış ve "1975'te İstanbul'u terke mecbur kalmış" Mihail Vasiliadis, Mehmet Arif Demirer'in kitabına gönderdiği yazıda, "Olayların 'spontane' olduğunu iddia etmek, suçu tamamen Türk halkına yüklemek demektir ki, bu da kanaatimizce haksızlık olur" diyor. Ama Demirer, olaylarda resmî çevrelerin parmağı olmadığında ısrarlı. Bağlam Yayınları 1993 Eylül'ünde yayımladığı M. Hulusi Dosdoğru'nun *6/7 Eylül Olayları* kitabından sonra, Temmuz 1995'te neden buna cevap niteliğindeki bu kitabı yayımladı, bilinmez...

Menderes'in itirafı

Kıbrıs sorunu yüzünden Yunanistan ile Türkiye arasında olu-

şan gerginlik sonucunda, 1955 yılının 6 ve 7 Eylül günlerinde İstanbul ve İzmir'de, başta Rumlar olmak üzere Müslüman olmayan halka yönelik saldırılar oldu.
6 Eylül 1955 tarihli, MİT mensubu ve Demokrat Parti (DP) yanlısı Mithat Perin'in çıkardığı Ekspres gazetesinin "Selanik'te Atatürk'ün evi bombalandı" haberi ve aynı gün 13.00'te devlet radyosunda bu haberin doğrulanması üzerine olaylar patlak verdi. Aynı gün akşam Taksim'de "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"nin düzenlediği miting Yunanistan'ı protesto eylemi şeklinde başlayarak, Müslüman olmayan halkın işyerleri ve evlerinin yakılıp yıkılmasıyla devam etti. Saldırıların cana, mala, ırza kastettiği, olayların bilançosundan belli; 3 ölü, 50'si ağır 500'ün üzerinde yaralı; aralarında 73 kilise, 1 havra, 16 ayazma, 2 manastır ve 2 mezarlığın da bulunduğu 5622 yerin tahribi ve yağmalanması, İzmir'de de, yakılan 14 ev, 6 dükkân, bir pavyon, bir konsolosluk binası, bir Katolik kilisesi, üç otomobil ve İngiliz Kültür Heyeti binası.

Tahrip edilmiş, yağmalanmış dükkânlardan çıkarılan mallarla dolu sokaklar... Ve sayılarla ifade edilemeyecek korku, gözyaşı, güvensizlik, daha güvenli bir yerde yaşama isteği...

Olayın arifesinde Rumlar, Hürriyet ve Milliyet gibi büyük gazeteler de dahil olmak üzere basında kendileri aleyhine yayınlar yapıldığından endişeliydiler. Dükkânlarını erken saatte kapatıyorlardı. Gazeteler Rumlara karşı her an bir "patlama" meydana gelebileceğini haber veriyor. Fakat önlem alınmıyordu... Öylesine düşmanca bir ortam vardı ki, olaylardan bir gün önce, bir yüzbaşı belediye otobüsünde Rumca konuşan iki kişiyi dövebiliyordu...

Rumlar aleyhine gösteriler düzenleyen, üyelerinin çoğu Demokrat Parti'den olan Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin Genel Başkanı gazeteci Hikmet Bil'e yakın ilgi gösteren dönemin başbakanı Adnan Menderes, 12 Eylül 1955'te TBMM'de şöyle diyordu: "Hadise başladığında, tamamiyle nezih bir talebe ve gençlik topluluğu şeklinde cereyan etti. Haberimiz yok mu idi? Vardı."

Bombacılıktan valiliğe

Selanik'te "Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinde" patlayan bombayı Oktay Engin adlı bir Türk'ün koydurduğu açığa çıktı. Oysa bombayı Rumların attığı iddia ediliyor ve bu bomba olayla-

rın nedeni olarak gösteriliyordu. Oktay Engin'in Yunanistan'da süren davasının giderleri Türkiye tarafından karşılandı. Ailesine malî yardım yapıldı. Türkiye'ye kaçan Engin'e önce İstanbul Belediyesi'nde iş verildi. Cumhuriyet gazetesinde de tercüman olarak çalıştı. MİT'te önemli görevlere de getirilen Oktay Engin daha sonra Nevşehir Valisi yapılarak ödüllendirildi. 27 Mayıs'tan sonra bir süre tutuklanıp, sonra serbest bırakıldı.

Özel Harp Dairesi eski başkanlarından ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nden emekli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu şunları söylüyordu:

"6-7 Eylül olayları da Özel Harp Dairesi'nin işiydi ve muhteşem bir örgütlenmeydi ve amacına da ulaştı"...[8]

Tek parti (CHP) dönemindeki Varlık Vergisi, YirmiSınıf İhtiyat Askerlik uygulamasından sonra, 6-7 Eylül de ekonominin millileştirilmesi amacına katkıda bulundu... Ekonomide önemli yer tutan Rumlardan giden gitti, kalanlar da 1964'te sürüldüler. Rumların yaptığı işler Türklere kaldı. Bu tarihten sonra Yunanistan'daki Türkiyeli Rumlara 70 bin kişi daha eklenmiş oldu.

8. 9.6.1991, *Tempo*.

Varlık Vergisi

Türkiye'de Kasım 1942-Mart 1944 arasında bir defaya mahsus toplanan olağanüstü servet vergisi. Vergilendirilenler esas olarak Müslüman olmayanlar... CHP iktidarı dönemi...

Maliye Bakanlığı dört tür vergi yükümlüsü belirlemiş ve bunları belirli simgelerle tanımlamış. Buna göre Müslümanlar (M) belirlenen matrahın yüzde 12.5'ini, gayrimüslimler (G) yüzde 50'sini, Dönmeler (D) yüzde 25'ini vergi olarak ödemekle yükümlü. Yüzlerce yıl önce Müslümanlığa geçtikleri halde Sabetaycıların. Musevîlikleri hatırlandı ve onlardan Müslümanlara göre daha fazla vergi alındı...

Ecnebi (E) olarak anılan yabancı ülke yurttaşlarının vergi oranı başlangıçta oldukça yüksekken, elçiliklerin araya girmesiyle, Müslümanlarla aynı düzeye, yüzde 12.5'a indirildi.[9] Bu toprakların halkı olup da Müslüman olmayanlar, elhette ecnebi sayılmamalıydılar, ama yerli de sayılmadılar... Dinlerinden, milliyetlerinden dolayı cezalandırıldılar.

Çiftçiler için saptanan oran diğerlerine nazaran oldukça düşüktü: yüzde beş. Tehcir. Mübadele, 1934 Trakya olayları... Bunlar zaten Anadolu'da gayrimüslim çiftçi bırakmayacak uygulamalardı. Azaltılanların büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşıyordu. Nitekim tahsil edilen vergi toplamının yüzde 70'i İstanbul'dan, bunun da

9. "Yabancıların vergilendirilmesinde esas alınan kıstas, yabancılardan M[üslüman] grubuna salınan vergi miktarı kadar vergi alınması olmuştur. Bu kural sadece Nazi Almanyasının müttefiki olan ülkelerin (İtalya vs.) vatandaşı olan Yahudiler için hozulmuş, onlar yerli Yahudiler gibi vergilendirilmiştir." Varlık Vergisi ve İstanbul, Ayhan Aktar, *Toplum ve Bilim*, Kış 1996.

yüzde 70'i gayrimüslimler tarafından ödenmişti...

Vergi matrahları ile oranlarının saptanmasında yerel mülkî amirler ve maliyecilerden oluşan vergi takdir komisyonları, keyfîliğe yol açan yetkilerle donatılmıştı. (Papatya da demişti, 'ne kadar vergi ödeyeceğin, bulunduğun yerdeki adamın insafına kalmış.' Bkz. sy.155)

Vergi tutarının, belirlendiği tarihten sonra on beş gün içerisinde ödenmesi gerekiyordu; on beş günlük bir ek sürenin tanınması ancak yüksek bir faiz oranıyla olanaklıydı. (Papatya, 'her şey on beş gün içinde olup bitti, donsuz kaldık' demişti. Bkz. sy. 154)

Bu vergiler nasıl tahsil edildi? Bir ödeyen, bir de Allah bilir her halde. El koyma, adeta yağmalama... Henüz Türkiye'de çok ayrıntılı yazılmadı. Hükümet yaklaşık dokuz yüz mülkü istimlak etti, çok daha fazla mülk özel kanallardan satıldı. Tabii ki bu sırada gayrimenkul fiyatları düştü. "Gâvurlar"ın mallarına yok pahasına sahip olundu. Bu koşullarda iflas edenler gâvurlar, zenginleşenler Türkler oldu... (Bkz. sy.89)

Vergilerini otuz gün içinde ödeyemeyen yükümlüler tutuklandı, çalışma kamplarına gönderildi ve hiçbir dava hakkı tanınmaksızın mülkleri haczedildi. Tümü gayrimüslimlerden oluşan 1400 kadar yükümlü, Erzurum'un batısındaki Aşkale'de bir çalışma kampına gönderildi. Aralık 1943'te sürgünler döndü. Tabii dönebilenler, sağ kalanlar... Aşkale'de ölen 21 kişinin hepsi gayrimüslimdi. (Dönemeyenler için *koliva* pişiriliyor...)

Arzulanan sonuç gerçekleşti böylece: Varlık Vergisi, gayrimüslimlerin ticaretten sanayiye yönelmesini ve Müslümanlarla ortaklık kurmaksızın tek başına girişimde bulunmasını engelledi. Ekonomi daha Müslümanlaştı, daha millîleşti, daha Türkleşti...

Tehcir, Mübadele... Bu tür etnik temizlik ve seyreltmeler ekonominin gerilemesine de neden olmuş. Memlekette zanaatkâr kıtlığı çekilmiş. Gidenlerin yaptığı işleri şimdi kim yapacak?.. Böylece Atatürk-Venizelos döneminde, 1930'da imzalanan Türk-Yunan antlaşmasıyla Yunan uyruklulara Türkiye'de, Türk uyruklulara Yunanistan'da çalışma hakkı tanınmış. Fakat Kıbrıs olayları sırasında, artık ihtiyaç kalmamış olacak ki, 1964'te bu antlaşma hükümleri yerine getirilmemiş; Türkiye'deki Yunan uyruklular, ikamet ve çalışma izinleri yenilenmeyerek sınır dışı edilmişler. O korku ortamında, onlarla birlikte diğer birçok Rum

da göçmüş, kırk bin kişi... Yine CHP iktidarı. İnönü hükümetinde çalışma bakanı Ecevit.

Azınlık işadamlarına şantaj

Azınlık işadamlarına karşı günümüzde de değişik vergilendirmeler sürüyor. Bir örneği: "Şantaj yapan gazeteler olduğu gibi, gazeteciler de var. Yanlarına belediye zabıtasından birkaç kişiyi alarak imalathaneleri dolaşıyor ve suçüstü zaptı yaptırıyorlar. Bunlar bazen haber olarak çıkıyor, bazen de bu gazetecilerin aracılığıyla önleniyor. Haber çıkmayınca da bir bedel ödemek gerekiyor. Hedef kitle hep işadamıdır, çoğunluğu azınlıktır. Bunları korkutmanın kolay olduğuna inananlar şantajla haracı karıştırmıştır"[10]

Ekim 1996'da İshak Manisa (19) polis olduğunu söyleyen, polis kimliği gösteren kişiler tarafından kaçırıldı. Fidye için rehin tutulduğu evden kurtarılan "Musevi işadamının oğlu"nun İslamcı bir örgüt tarafından kaçırıldığını yazdı gazeteler.

Susurluk tartışmaları sürerken ANAP Milletvekili Eyüp Aşık, "Genelevden haraç almak için Manukyan'a bombalı suikast düzenlenmiş. Devletin en önemli kişilerinin içinde bulunduğu, bizzat alet olduğu, birtakım insanları kullandığı cinayetler işlenmiş" dedi. (23.11.1996, Milliyet)

Tekstilci Josef Behar'ın öldürülmesinden sonra gazeteler Musevi asıllı işadamlarının bir otelde toplanıp kendilerinden birer milyon dolar haraç istenmiş olduğunu yazdı. "Musevi müşterilerine ilişkin bilgi istenen bir finans şirketi yöneticisinin tehdit edildiği gerekçesiyle üst makamlara başvurduğu ileri sürüldü. Tehdidin Susurluk çetesine yakın bir kişiden kaynaklandığı yolundaki iddialar ise yalanlandı." (31.3.1997, Milliyet)

10. *Dünya*, 10.10.1995, Salı Yazıları.

Türk tehciri ya da 'unutalım gitsin'!.

Ermeniler Türkleri bir kaşık suda boğar görüşündeki insanların da olabildiği memleketimizde, 1915'le ilgili televizyona yansıyan en "hümanist" sözler "unutalım gitsin"...

Gürbüz Çapan bir heyetle seçim arifesindeki Ermenistan'a gitti. Soykırım anıtı başında saygı duruşunda bulundu. Geldiğinde gazetelerde, TVlerde fırtınalar koptu. Konuya açıklık getirmek için televizyonda açık oturum düzenledi. [11]

Açık oturumu yöneten Ümit Zileli, "sözde Ermeni soykırımı" resmî tezinin savunucularından Prof. Türkkaya Ataöv'e dönerek, "bu kişilerin orayı ziyareti bizi bağlar mı" diye sordu. Devletle kendisini aynı potaya koyup "biz" diyordu. Ataöv'ün cevabı, "ölenleri ziyareti, saygı duruşu insanî gibi görünüyor", ama "ilk bakışta", oldu.

Karslı Kör Osman'ın torunu Gürbüz Çapan, Ermenilerle olan kan davasına son vermek istiyormuş. Ne güzel. Ermenistan'a giden heyette yer alan Çapan'ın danışmanı Taner Akçam da, "Ermenilerin acılarını paylaşıyorum, geçmişi konuşmaya hazırım" diyor.

Ama belli ki, gitmeden birilerine duyurma ihtiyacı duyan Esenyurt Belediye Başkanı Gürbüz Çapan dersini iyi ezberleyememiş: Ermenistan'la barışmak istiyormuş... O ekrandaydı, biz evde. Barışması gerekenler devletler mi yoksa halklar mı; barışmamız gereken Ermenistan mı, yoksa Ermeniler mi, diye soramadık. Başbakan'dan, Dışişleri'nden "mahzuru yoktur" cevabıyla seçim arifesindeki Ermenistan'a giden Çapan, Türkiye'de piyon, vatan haini ilan edileceğini bilmiş, ama "tarihte olanları tarihçilere bı-

11. Kanal 6, 11.7.1995

rakmak lazım" demenin, "kapatalım bu meseleyi, işimize bakalım, ticaret yapalım" anlamına geldiğini ve bunun halkların barışması için yeterli olmadığını bilmiyor muydu, bilmiyorum.

Esas tehcir kime uygulandı?

Oral Çalışlar da benzer şekilde, "tarihte acılı çok olay var, kan davası olmasın" derken, tarihinden sorumluluk duymayan, üstüne alınmayan çoğu Türk aydınının durumuna düşüyordu. Üstelik bunu, "Ermenistan geçen sene ikisi Ermeni olan 10 PKK militanını tutukladı; PKK'ya karşılar" diye gerekçelendirmesi ise büsbütün talihsiz bir konuşmaydı.

Ziyaretlerinin, adım adım izlenen devlet politikasına uygun olduğunu, bu ziyaretten Türkiye'nin yararı olduğunu açıkça söyleyen Cengiz Çandar "önümüzdeki yüzyılın başında Türk liderlerini o anıtın başında görürsek kimse şaşırmasın" diye kehanette bulunurken haklı olduğu şu söylenenlerden belliydi: "Bizim oraya gidişimizin sonucunda, 150 milletvekilliğinden 110'unu Türkiye'nin seçilmesini istediği kişiler kazandı".

Türklerin başına gelen pişmiş tavuğun başına gelmemiş, denen programda, "sözde Ermeni soykırımı"yla ilgili Türk tezinin savunucularından Prof. Türkkaya Ataöv, "Türkler kurban olan bir ulustur; yalnız ve yalnız onlar kurban olmuşlardır" diyerek Türklerin göçe zorlanmış olduklarının altını çiziyor. Kanıt olarak da, eskiden Balkanlar'da, Ortadoğu'da, Kafkasya'da, Kırım'da, Çin'de Müslüman dünyası olduğunu, ama şimdi olmadığını gösteriyordu. Esas tehcir Türklere uygulanmış demek ki (!?) Ve Müslüman eşittir, Türk?..

Yeni Demokrasi Hareketi'nin GYK üyesi olan, ama o programda nedense, kişisel görüşlerini açıklayan Etyen Mahçupyan, tehcirde ölenlerin sayısıyla oynayan profesörün de reddedemediği gerçekleri söyledi: "Ama sıfır değildi. Olmadı değil. Bu, yaptığımızı yapılmamış hale getirmiyor. Tehcir tek bir yasadan ibaret değildir; öncesinde cemaat liderleri tutuklanmıştı, Geçici Müsadere Kanunu çıkmıştı, tehcir mağdurlarının mallarının yeniden dağıtımıyla ilgili Sürgün Mallarının Tasarrufu Yasası çıkmıştı." Mahçupyan'ın, Ermenilerin bulunduğu yerde nüfusun yüzde 10'unu geçmemelerine, 50 haneden fazla ev kurmamalarına dair kararları

hatırlatan sözleri reklam arasıyla kesildi...

Reform isteyen, ama bulundukları 6 vilayette hiçbir reform yapılmayan Ermenilerin isyanından sözederken Mahçupyan, "bazı Ermeniler" diye belirttiği, hatta sayısını verdiği halde, profesör genellemeyi tercih ederek, Ermenilerin içimizdeki hainler olduğunu çağrıştırmak istercesine, onların Doğu cephesinde Rus tarafında savaştıklarını hatırlattı ve bu "haklı" gerekçeyle Türklerin onların yerini değiştirmek zorunda kaldıklarını söyledi.

Halkın savaşlardan çektikleri yerine, kahraman şehitleri anlatan, yayılmacılığı marifetten sayan şanlı tarihler kurcalanmasın isteniyor. Geçmişe dair bazı bilgilere evet, ama tamamına değil. Bilgiyi kullanmazsan ya da o "bazılarını" kullanırsan vatanseversin. Hoşgörü gösteren üstün bir millet olduğumuzun belgelerini gösterirsen, sadece dostlarımızı değil, düşmanlarımızı anlatırsan ve hele de bunu yaparken içimizdeki azınlıkları tehdit unsuru gibi gösterirsen senden iyisi yok.

"They say: Yok"

Ermenilerin tehcirinde "can kaybı oldu, fakat" diye başlayan Ataöv de, "devletin topluca öldürmeyi tasarladığını, uyguladığını gösteren belge yok" (neyse ki) deyip rahatça koltuğuna yaslanıyordu o televizyon programında. Ama bu, "olmayan belgeler" le ilgili sözü olan, buna cevabı olan tarih araştırmacıları da yok değildi. İHD İstanbul Şubesi'ndeki bir söyleşide tanıma fırsatı bulduğumuz, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nden Hilmar Kaiser ve Michigan Üniversitesi'nden Ara Sarafyan böyle araştırmacılardan. İttihatçıların propaganda malzemelerini kaynak olarak kullanan, Türkiye dışındaki diğer arşivleri gözardı eden, olayı "akademik" bir konu olarak kitaplaştıran, çoğu eski diplomat olan Türk tarihçilerinin Ermeni soykırımını reddedişlerinin bilimsel değil, politik bir tavır olduğunu ve olayları aydınlatmaktan çok, muğlaklaştırmaya yaradığını belirten Sarafyan, Türk tarihçilerinin, arşivlerde çalışmadan bunları reddetmesini ilginç bulduğunu söyledi.

Kaiser de, "Ankara'daki Genelkurmay arşivine yabancıların girişi yasaklanmış, ama Türkler de kullanmıyor" diyerek dünyanın gözü önündeki raporların, belgelerin, soykırımla ilgilenen Türk tarihçileri tarafından bile kullanılmamasını ilginç buluyor.

Prof. Türkkaya Ataöv gibi Türk tarihçilerinin kullandıkları ve kullanmadıkları arşiv malzemelerini karşılaştırmak, bilgileri filtre etmek için Başbakanlık Arşivi'nde çalışma yapmak isteyen Hilmar Kaiser ve Ara Sarafyan'ın konuşmalarında en çok geçen sözler *they say yok*, oldu. I. Dünya Savaşı sırasındaki demografik bilgilere ulaşmasının engellendiğini, görmesine izin verilmediğini, arşivdeki "birileri"nin, konusunu sansür ettiğini söyleyen Sarafyan, Türkiye'ye gelmek, arşivde çalışmak için engellenmesine son verilmesi yolunda Türk yetkililere raporlar, mektuplar, dilekçeler yazmış.

Arşiv görevlilerinin, istediği bir defterde kendi uygun buldukları tek bir sayfayı seçip o sayfaya bakmasına izin verdiklerini söyleyen Sarafyan, "bilimsel araştırmanın düzeyi bu mu..." diye soruyor.

Bu tür uygulamalarla, Ermeni soykırımıyla ilgili Türk tezinin test edilmediğini, eleştiriye kapalı olduğunu belirten Kaiser de kendi durumunun güçlüğünü şöyle anlattı: "Dışişleri Bakanlığı dışarıda I. Dünya Savaşı ve Ermeni meselesi hakkında her ne kadar arşivlerin açık olduğunu söylese de uygulamada bunlara ulaşılamıyor. Buradan döndüğümde okulumda kimse buna inanmayacaktır. Bu yüzden yazılı belge istedim. İzin vermediklerine dair belge vermeyi de reddettiler."

Gayriresmî tarih araştırmalarının göze alınamadığı memleketimizde konuyla ilgili kitaplar yasaklı, yayıncıları yargılanmakta, hoşa gitmeyen şeyleri araştıran aydınların zamanları hapishanelerde geçmekte. Resmî ağızlar bir konuya "sözde" sıfatını ekledilerse, ayağı denk almakta yarar var... Nitekim tabu konu soykırımla ilgili oldukça temkinli, dikkatli sözler söyledikleri izlenimi bırakan bu iki akademisyenin ceplerinde de Almanya ve İngiltere pasaportları vardı...

Madem bu bir tehcir programıydı, yani sadece göç ettirmeydi; bu insanlar nereye gitti, ne oldular? Resmî açıklamalarda, nakledikleri söylenen yerlere varabilenler neredeler? Sağ kalan var mı? İnsanların diri diri yakıldığının, nehirlerden günlerce Ermeni kanı aktığının, çukurların Ermeni cesetleriyle dolduğunun yalan olduğunu arşivler göstermiyor mu? (Bir tavsiye: Bkz. Nenemin Masalları, Serdar Can, Umut Yayıncılık, 2. baskı, Mart 1993) Gösteriyorsa neden arşivlerden yararlanmanın önünde engeller var?..

Hilmar Kaiser soykırımı soykırım yapan şeylerin ölenlerin sa-

yısından ibaret olmadığını söylüyor: "Aslolan, bir cemaatin, tüm sosyal yapısının parçalanmış, yokedilmiş olmasıdır. Soykırım da bu demektir; ne kadar insanın, nasıl öldürüldüğü değil. 100 kişilik bir cemaat varsa; 70'i ölüp 30'u geriye kaldıysa, yüzde 30'u kurtuldu, denir. Ermeni toplumunun nasıl dağıldığına bakarken, İslâma dönerek mi kurtulmuş, bir aileden kurtulan tek bir çocuk mu, yaşlı bir kadın mı... bunlara bakmak lazım."

Seksen yıl sonra

Ara Sarafyan ise kurtulmalarına yardımcı olanları hatırlatıyor: "Bu kadar kurtulan olmasının nedeni, onları kurtaran komşularının olmasıdır. Kurtarana ölüm cezası öngörüldüğü halde. Mesela Elazığ'dan Rus sınırına binlerce insan kaçıran Dersim Kürtleri olmasaydı daha fazla Ermeni ölecekti. Benim ailemde de babaannem, komşusu kurtardığı için kurtulmuş."

Seksen yıl sonra, üç kuşak sonra, bugün Ermeni araştırmacıların yok denecek kadar az oluşuna dikkat çeken Almanyalı araştırmacı Hilmar Kaiser'in üzerinde en çok durduğu noktalar. Talat Paşa'yı saklayan Almanların Ermeni soykırımına iştirakı. Osmanlı'daki Alman örgütlülüğü ve bunlarla ilgili belgeler, bilgiler... Urfa'da Ermenilere yapılan saldırıların başında Alman subayının olduğunu, Osmanlı'nın komutanı olan Almanların bulunduğunu, saklanan Ermenileri ihbar eden Alman subaylarını bir Alman araştırmacıdan duymuş olduk. Kaiser'in de belirttiği gibi, "Dışarıdan insanlar geldiğinde Osmanlı'nın mutlu hayatı bitti, insanlar devlete karşı çalışmaya başladı denir" ama herkes kendi sorumluluğunu hatırlamalıdır en başta. Mesela bugün, o günkü Teşkilat-ı Mahsusa'ya benzer örgütlenme olup olmadığını, Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmak üzere salınan hükümlü katillerle özel timlerin benzerliği sorgulanmalıdır, bu mirası devralmak istemiyorsak.

Başbakanlık'tan mezalim serisi

Başbakanlık Devlet Arşivleri sıkı çalışıyor. Çalışması lazım, çünkü Gümrük Birliği'ne girişte. ABD'den yardım almada Türk Dışişleri büyük zorluklarla karşılaşıyor. Ermeni soykırımı ve Yunanistan'la anlaşmazlık ayağına dolanıyor. O halde, tarihi tersyüz edip, eksik bilgi verip, esas zalim olanın Rumlar, Ermeniler olduğunu göstermek lazım.

Türkiye dışındaki ülkelerde belgeler, bilgiler yayımlanadursun, insan hakları mahkemelerinin önüne dosyalar gidedursun, Türkiye'de konuyla ilgili kitaplar yasaklanıp, haklarında dava açıladursun. Ermeni soykırımıyla ilgili çalışma yapan araştırmacılara türlü çeşitli engel çıkaran Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü peşpeşe kitaplar yayımlıyor.[12]

Genel Müdür İsmet Binark, neredeyse Yunanistan'dan toprak talebinde bulunacak. Yunanistan aslında Türklerindir demeye getiriyor: İlk Rum isyanından itibaren Mora, Attika, Teselya ve Ege adalarından Rum nüfusunun çok üzerinde bir (kaç?) Türk nüfusunun yerinden yurdundan atıldığını hatırlatıyor ve "Yoksa bugün Yunanistan'da Yunan nüfusundan daha fazla Türk nüfusu bulunacaktı" diyor. Bu eserin 2. cildi ise, Anadolu'da Yunan Mezalimi olacakmış.[13]

Söz konusu kitaplar Bursa'dan Halep'e kadar uzanan bölgede Osmanlı hükümetinin etnik yok etme kampanyasına girişmediğini ispatlayamıyor, ama yine de Genel Müdür İsmet Binark, Ermenile-

12. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da Ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi. Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Yunan Mezalimi.*
13. 29.9.1995 *Sabah.*

rın Türklerin soyunu kırdığı sonucuna varabiliyor: bugünkü Ermeni nüfusu ile Türk nüfusunu 1800'lü hatta 1900'lü yıllarla kıyaslamadan elbette: "Belgelere bakıldığında Ermeni çetelerinin 1906'dan sonra yaptıkları, vahşet ve mezalimin ötesinde soykırım olarak vasıflandırılabilir" diyor.[14] Söz konusu "eser"de, Ermenilerin Kürtleri kestiği anlatılıyor. Demek ki: dün Hamidiye Alayları'nda mesela Ermeniler yer almış!? Ya da Bugün Kürt köylerini bombalayanlar Ermenilerin helikopterleri!?.

Irkçı kitaplar cirit atıyor

Devlet arşivleri çalışıyor da, "siviller" boş mu duruyor? Hayır. *Atatürk'ten Bugüne Bilinmeyen Yönleriyle Türk Hıristiyanların Patrikhanesi*, diye bir kitap çıktı Eylül ayında, Ankara'da. Arka kapağında, devletten destek aldığı (acaba alıyor mu?) izlenimi vermek için olsa gerek, "Kültür Bakanlığı yayın kodu: 0316" diye koyaman bir ibare var. Yazarı Süleyman Yeşilyurt[15] şunları söylüyor:

"Gelecek kuşaklar azınlıkların olmadığı bir vatanda ebediyyen mutlu yaşasınlar... Fatihler'in, Kanuniler'in İstanbul'una camiler, külliyeler, medreseler yakışır. Kiliseler, patrikhaneler, sinagoglar anavatanlarına dönsünler. Bizler bizlerle kalalım. Bu ebedi saadet yeter de artar bile."

Böyle bir adamla başbaşa kalmak... Muhalefet esirgesin!

Süleyman Yeşilyurt, şecaatin arzederken sirkatir, söylemiş bu kitapta, "Bu hain cüppelilere o günlerde verilmeyen tavizler, bugün de verilmemiş olsaydı, Türkiyemiz dünyanın yüzakı ülkelerinden birisi olurdu" deyip, o günlerde verilmeyen tavizlerin ve alınan tedbirlerin ne olduğunu bir bir saymış:

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk halkı, Trakya'da dindaşlarımıza yapılan zulmün, aynısının İstanbul'daki Rumlara yapılmasını ve intikam alınmasını ister. Hükümet üyeleri beyanatlar vere-

14. 2.10.1995 *Sabah*

15. Süleyman Yeşilyurt'un "Bu bir ibret vesikasıdır" diyerek yazdığı, azınlıklara düşman bir kitabı daha piyasada: *Atatürk, İnönü, Menderes, Görsel Dönemlerinin Ermeni, Yahudi, Rum Asıllı Milletvekilleri*

rek, bu isteğin derhal yerine getirileceğine dair sözler verirler. TBMM'ye İstanbul Rumlarının tamamının sürülmesi için önerge verilir...

• Hükümet Patrikhane'yi yıkmak için Papa Eftim'e Kayseri'de Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurdurtur, 1922'de...

• Anadolu Ortodoksları her ne kadar Gökoğuz ve Turani Türklerinden olduklarını söyleseler de, Hıristiyan olduklarından Atatürk onların da gönderilmesini ister. Anadolu'daki yerli Rum ve Türk Ortodoks Hıristiyanlar, Yunanistan'a gönderilerek, zorunlu Mübadele edilirler, 1923'te. Türk Ortodokslarından sadece Papa Eftim ve aile efradı, Atatürk'ün emirleri gereği İstanbul'a yerleştirilir.

• Fener Patriği Meletios 10 Temmuz 1923'te sürgün edilir...

• Türk Ortodoks Papa Eftim, Fener Rum Patrikhanesi'ne el koyar. Sen Sinod üyelerini tehdit eder, faaliyetlerine son verir. Patrikhane çalışanlarını içtimaya dizer, kendisine sadık bulmadıklarını kapı dışarı eder. Eftim ve çevresindekiler, Papaz Yermonos'u kollarından tutarak zorla dışarı çıkarırlar. İlgili makamlar Eftim'in yanında yer alarak, Patrikhane'den kovulan Rum papazların şikayetlerine kulak asmaz. Ama dışarıdan gelen baskılar üzerine, Eftim 17 gün sonra işgale son vermek sorunda kalır.

• Patrik Konstantinos, 1926'da polisler tarafından Patrikhane'den alınır ve Selanik'e sürülür...

• Amerikan yardımının başladığı dönemde Patrik olan Athinagoras, 1941'de yangın geçiren patrikhanenin inşasını ister. Oysa 1950 Demokrat Parti iktidarında, değil yeniden yaptırmak, 1989'a kadar, mevcut parikhanelerde tamirat bile yaptıramazlar...

• Bugünkü Tarabya otelinin olduğu yer Ortodoks Rumlarının Büyük Kiliseleriydi. Bu tarihî kiliseyi yıkmak için, önce 1959'da Türk Ortodokslarının Hristos kilisesi istimlak edilerek yıkılır, Tophane'den yol geçecek diye. Sonra Menderes Tarabya'daki kiliseyi de yıktırır. O yıllardaki plana göre Fener de mutlaka istimlak edilecekti...

• 1957'de Yunan uyruklu öğrencilerin ruhban okulu dışındaki kiliselerde staj yapması yasaklanır...

• Dünyanın dört bir yanına dağılan İmroz Rumlarının adaya dönmeleri için uğraşan Patrik Melitos 1963'te İmroz'dan uzaklaştırılır...

• Sonraki Fener Rum Ortodoks Patriği Yorgi Yakovas 1964'te sınırdışı edilir...

• Heybeliada Aya Triyada Ruhban Okulu'nun akademi konumu Anayasa Mahkemesi kararıyla 1971'de iptal edilir...

• Bugünkü Fener Rum Patriği Vartholomeos'un Cihan patrikliği (ekümeniklik) tartışılırken; Yeşilyurt'un kitabındaki bir belgede, 1923'te Fener'in, Cihan Ortodoks Parikhanesi olarak geçtiğini görüyoruz...

"Bu asırdakiler göremeseler de, bundan sonraki kuşak, Fener Rum Patrikhanesi'nin ebedi kapanışını mutlaka görecektir. Zira tünelin ucundaki ışık görünmeye başladı bile!..." Bu ırkçı yazarın umutlanması için epey neden olmalı. Sadece geçmişteki değil, bugünkü uygulamalardan da cesaret almış olacak ki düşmanca önerilerini sunuyor:

Türkiye'deki mallar "Osmanlı Türklerinin hizmetkârı olan Rumların" değil, bu ülkenin öz evlatlarının, asil Türk çocuklarının mülkü olmalıymış! Patrikhane'ye yapılan bağışlar engellenmeliymiş. Bir üst bilim araştırma merkezi kurup, ülkemizde ve ülkemiz dışındaki Hıristiyan ve Musevî cemaatlerinin önü kesilmeliymiş!

Irkçılık insanlık suçudur

"Bugün Türk Ortodoks Patriği olan Selçuk Erenerol azılı bir Rum düşmanıdır. Keşke bu düşmanlık başlangıçta peder beyleri zamanında olsaydı da, bugünlere gelmeseydik" diyen Süleyman Yeşilyurt, Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin de kapatılmasını istiyor. Ona göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün imkânlarını seferber ederek, Fener'le mücadele etsin, "Fener'i söndürsün" diye açtırdığı, ama artık işe yaramadığı görülen Türk Ortodoks Patrikhanesi'ndense Diyanet'e kaynak aktarılmalıymış. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Türk Ortodokslar bu Patrikhaneye geliyorlarmış. Oysa onların Müslümanlaştırılmasına çalışılmalıymış. Zaten Türk deyince Müslüman, Müslüman deyince Türk akla gelmeliymiş, Türkün Hıristiyanını düşünmek bile; ülke ve millet bütünlüğü gerçeklerine aykırıymış!

Bu tür ırkçı kitaplar yayımlamak, herkesin düşüncesini ifade etme özgürlüğünden sayılıyor herhalde. Ama savaşa, soykırıma karşı kitaplar yasaklanıyor...

Türkiye'deki durumun vahim yanı, ırkçı söylemin bu çevrelerle sınırlı kalmayışı. İstemesek de, farkında olmasak da bizlerin de bundan nasibini almış olması... Kimilerine azınlık denen, farklı etnik gruplardan insanlar birarada yaşıyoruz. Ama bu biraradalığımız giderek hızla azalıyor. İşte buna karşı durmak için birbirimizi gündelik yaşamıyla, geleneğiyle, müziğiyle tanımamız ve bütün bunları paylaşmamız gerekiyor deyip, bu amaçla bir radyoya program yapmaya başladığımda heyecanlıydım. Mikrofon karşısında düzgün cümle kuramayacağımdan, tekleyeceğimden, kelimeleri sündüreceğimden vs. endişeli olduğumu bir arkadaşıma anlatıyordum. Beni yüreklendirmek için söylediği şu oldu: "Daha iyi ya; seni de azınlık sanırlar"...

Savaşa, soykırımlara zemin hazırlayan ırkçılığa karşı mücadele ederken, kendimizle de uğraşmak zorundayız.

İstanbullu Ermeni şair Zahrad'ın dizeleri, mezalim serisine cevap olsun:

Kınalı Toprak

Bir bütünün iki yarısı
Ayrı düşerse birbirinden
Ne yaparlar -dersiniz-
Ararlar mı birbirini özlemle
Yoksa istemeye istemeye
Kaçar mı biri öbüründen
Ben ve kınalı toprak bir
bütündük.

Azınlık sorunu mu, azınlıkların sorunları mı?

Eylül 1995. Son günlerde bir "azınlık hükümeti" söylemidir gidiyor. Sanki hükümet Rumlardan, Ermenilerden, Yahudilerden oluşturulacak... Hükümeti kurmakla görevlendirilen Tansu Çiller'in partisi DYP'nin Genel Başkan Yardımcısı Halit Dağlı'nın Temmuz 1995'te ettiği sözleri hatırlayacak olursak, bunun kakafonik benzetmeden öte bir şey olmadığını hemen anlarız: "Azınlıklar hariç, herkes birinci sınıf vatandaştır"...

Bırakalım bunu, sadece geçtiğimiz ay olanlara bakalım: "Azınlıklar"ın değil hükümete, parlamentoya girmelerine bile daha çook var... Bugün yasal siyasî partilerde aktif politika yapan, yönetim kademesine gelebilmiş Etyen Mahçupyan ve Masis Kürkçügil'den başka Ermeni var mı? Bir tanecik Yahudi, Rum var mı?.. Azınlıklar Meclis'te ne zaman temsil edilecek?

Devlet, TİS olmayanları kendi başağrısı yapmaya devam ediyor: Ermeni sorunu, Kürt sorunu, Alevî sorunu'ndan sonra şimdi tekrar Patrikhane sorunu gündeme getirildi. TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, tehdidi savurdu: Patrikhane'yi kapatabiliriz!

Cindoruk'un tehdidi pek de blöf sayılmaz. Bugüne kadar nice kilisenin camiye çevrildiğine bakmak bunun için yeterli herhalde. İstanbul'u fetheden Fatih'in Ayasofya'yı camiye dönüştürmesinden itibaren, Osmanlı döneminde sadece İstanbul'da 42 kilise camiye çevrilmiş. Bunlardan bazıları bakımsızlıktan günümüze ulaşamamış. Mesela, Pankakiristos Manastırı Kilisesi, Eski İmaret Camii olmuş, fakat buradaki imam, bunlar gâvur işidir, diyerek bazı mermerleri kırıyormuş.

Fener Rum Patrikhanesi'nin, Aziz John'un, İncil'in son bölümünü oluşturan (Kıyamet Günü) vahyini yazışının 1900'üncü yıl-

dönümünü kutlama amacıyla düzenlediği törenler 25 Eylül'de Yunanistan'ın Patmos Adası'nda başladı. Aziz John, bu yazısında, dünyanın süratle kirleneceği ve tedbir alınmazsa, bunun insanları kıyamete götüreceği uyarısını yapıyor. Patmos'a demirleyen, Preveli gemisinde 'Çevre ve Deniz Temiz' sempozyumu düzenlendi. Özel konusu, su ve su sorunu olan konferansın organizasyonunda Diyanet İşleri Başkanı M. Nuri Yılmaz da bulunuyordu. Fakat imzalanan metnin İngilizcesinde Fener Rum Patriği'nin 'ekümenik' sıfatının bulunduğu farkedildi ve tüm tek tanrılı dinlere mensup kişilerin davet edildiği sempozyuma, Türkiye'den, Müslümanlığı temsil etmesi beklenen din adamları katılmadı. Rodos Müftüsü'nün, Rodoslu bir papazla geldiği sempozyuma Moskova Patriği de katılmadı.

Eylül deyince, 6-7'yi değil de 9 Eylül'ü anımsayan, İzmir'in fethiyle coşan, "en büyük asker bizim asker" diyen Toktamış Ateş gibi köşe yazarlarına sahip Türkiye basını Patrikhane'nin toplantısına karşı "duyarlı"ydı: "İhanet çemberi", "Fener Rum Patriği neyin peşinde?", "İstanbul'da Vatikan kurulamaz"... Hürriyet ve Cumhuriyet "Ortodoks dünyasında Patrik'in liderliğini tescil ettirme amaçlı" Din ve Çevre sempozyumunun Efes'teki bölümü hakkında sözbirliği etmişti: "Tam bir rezalet yaşandı". Sözkonusu rezillik şuydu: Efes'teki törende bütün konuşmaların Yunanca ve İngilizce yapılmış olması...

Basın yazdı, yazdı ve ortam hazırlandı. Son söz, DYP'nin en demokratı, Hüsamettin Cindoruk'tan geldi: "Kimse yanlış anlamasın. Yoksa Türkiye, Patrikhane'yi de Ayasofya gibi müze yapar." Cindoruk'un muhalifi gibi göründüğü Tansu Çiller de, Yunanistan PKK'ye destek veriyor diye, Yunan halkına "onursuzlar" demişti.

Kırılan zeytin dalı

Stelyo Berberakis'in 27 ve 28 Ağustos tarihli haberlerindeki, "Yunanistan'dan dostluk çağrısı"na cevap niteliğinde bir haber/yorum bulamadım. Ki bu haberlerde, Yunanistan Cumhurbaşkanı Konstantinos Stefanopulos'un "Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinden yanayım. Bu durumda Türk-Yunan ilişkileri de bir Avrupa perspektifi kazanacak, aramızdaki sorunlar barış, dostluk ve işbirliği çerçevesinde son bula-

cak" dediği bildiriliyordu.

Oysa bizde geçtiğimiz Eylül ayında turizmle ilgili haberler bile şöyleydi: Turist Yunanistan'dan bize kaçıyormuş. Oh, bu yıl Yunanlının 'kara yazı'ymış... Dikkat! Savaşı Atina kazanmasınmış...

Türkiye'ye gelen Rum asıllılara karşı temkinli olmak gerek. Mesela geçenlerde gelen Bill Clinton'ın danışmanı Stephanopoulos'a sormak gerek: PKK hakkında ne düşünüyorsunuz? Nitekim sormuşlar. Ancak cevabın ne kadar tatmin edici olduğu şüpheli: "PKK terör örgütüne Yunanistan'ın destek vermediği kesin. Biz ABD hükümeti olarak Kürtlerin azınlık haklarının tanınmasından yanayız. Siz de Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasına izin verirseniz, Yunanistan'la ilişkileriniz bakımından iyi olur."

Görüldüğü gibi, Türkün Türkten başka dostu yok, canım. Zaten polislerin Alevîlerin üzerine ateş açtığı Gazi Mahallesi olaylarında da "Yunan Parmağı" vardı! Olaylar baş sayfadan bu başlıkla veriliyor, orada neler olduğundan haber verilmiyor, polislerin halka ateş açmasından sözedilmiyor; ama Yunanistan, olayların sorumlusu olarak gösteriliyordu.[16]

Meydan gazetesi de, Yunanlıların Türkiye'deki olaylara çok sevindiğini yazdı: "Başta Yunanistan olmak üzere, Bazı Avrupa ülkelerinin gazete ve televizyonları, olayları abartılı bir biçimde yansıtarak 'İşte Avrupa'nın Gümrük Birliği'ne aldığı Türkiye' propagandası yapmaya başladı."

Oysa abartacak ne vardı, şunun şurasında 21 kişi öldürülmüştü hepi topu...

Patrik'e gazeteciden de tehdit!

Gazeteci gazetecinin kurdudur, hele ki işin içinde milliyet varsa... Vahiy ve Çevre konferansını izleyen Yeni Yüzyıl muhabiri Aslı Aydıntaşbaş, Fener Rum Patriği'ni Kuşadası'ndan Patmos'a götürecek gemiye davet edilmiş. Yatın hareketinden birkaç dakika önce durumdan haberdar olan Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet muhabirleri bunu derhal protesto etmişler. Patrikhane'yi konferans gemisiyle Patmos'a gitmek yerine, İstanbul'a dönmekle teh-

16. 16.3.1995, *Sabah*.

dil etmişler. Patrikhane yetkilileri gemide yer kalmadığını, diğer gazetecilerin zaten konferans gemisiyle Patmos'a gideceğini söylemişlerse de muhabirler diretmişler: Ya Aslı'yı gemiden indirecek ya da bizi de gemiye alacaksınız! Olayın büyümesini istemeyen Aslı Aydıntaşbaş gemiden inmiş...

Basının, resmi yetkililerin Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı böyle ağız birliği ettiği günlerde, patrikhanenin duvarına "birileri" "yakında geberecceksin patrik" yazdı...

Azınlık-Kürt bağlantısı!

Düzen basınının egemen ideolojiyi oluşturmak ve pekiştirmek görevini yerine getirirken, en çok başvurduğu yol, malum 'iç düşman-dış düşman' yaklaşımıdır. Bunun örneklerine sıkça rastlıyoruz:

"Kıbrıs Rum kesiminde Ermeni dayanışması. Ermeni Melkonyan Enstitüsünün açılışında, Kıbrıs Rum Temsilciler Meclisi Başkanı ve Sosyalist Edek Partisi lideri Lissarides, Türkiye'nin sözde Ermeni katliamını kabul etmek isteyen ülkeleri tehdit ettiğini iddia etti. Öte yandan Kıbrıs Rumlarının 'PKK ile dayanışma' gösterisi düzenleyeceği bildirildi." [17]

"Ermeni tasarısını engellemeye çalışmıyoruz. İsrail başbakanı İzak Şamir, Ermeni tasarısını engellemeye çalışıp çalışmadığı yolundaki sorulara, 'bu konuyla ilgilenmiyoruz. Bu bizim görevimiz değil' şeklinde yanıt verdi".[18]

"Dukakis'in eşi Soykırım Konseyinde. ABD'de Soykırım Konseyi İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin Yahudilere karşı yürüttüğü soykırımı belgeleyen bir müze kurulması çalışmaları yürütüyor. Ermeni lobisi uzunca bir süreden beri bu kurum tarafından oluşturulacak müzenin, sözde Ermeni soykırımını kapsaması için de yoğun bir kampanya yürütüyordu. Demokrat Parti'nin Rum asıllı adayı Michael Dukakis'in eşi olan Kitty Dukakis, Ermenilerin soykırım iddiasına, eşi gibi, çok yakın olmakla tanınıyor".[19]

"Şimdi de ülkemiz aleyhine yeni bir kampanyaya başlamışlar.

17. 23.10.1989, *Cumhuriyet*
18 24.10.1989, *Cumhuriyet*
19. 22.12.1989 *Cumhuriyet*

Konusu ise. sıkı durun, iskender kebabı. Vay efendim. Türkiye nasıl olur da bu ünlü komutanan ismini bir tür kebaba verebilirmiş? Hangi cüretle bunu yapıyormuş? Bu tutum Yunanistan'a hakaret anlamı taşıyormuş. Bu adamlar tedaviye muhtaç diyorum da, kimse inanmıyor. Rahmetli Mazhar Osman bunları bir eline geçirseydi, her halde ömür boyu akıl hastanesinden çıkartmazdı. Şunu da söyleyeyim, dünya varoldukça, Türkler, iskender kebabı yemeye devam edecekler... Bundan kimsenin kuşkusu olmasın".[20]

"Rumlar yine saçmaladı. Güney Kıbrıs Kürdistan Dayanışma Komitesi başkanı ve Rum Enformasyon Dairesi Türk Masası Şefi Theofilos Georgiades'in önceki gün kimliği bilinmeyen kişiler tarafından vurularak öldürülmesi, Rum kesiminde büyük yankı yarattı. Rum siyasî partileri, yayınladıkları bildirilerde ve bütün Rum gazeteleri yaptıkları yayınlarda, olayın faillerinin Türkler olduğunu öne sürdü".[21]

"Ormanlarımızı yakan Yunanlı".[22]

Hatay

MGK tavsiye buyurdu: Hatay, Özel Statülü İl kapsamına alınsın. MGK Genel Sekreterliğince hazırlanan raporun "saklı nüfus ve yabancı uyruklular" başlıklı bölümünde (öz be öz Müslüman olmayanlar resmî dilde böyle anılıyorlar), Hatay'da 698 bin Türk, 340 bin Arap, 31 bin Kürt, 4 bin Çerkes, 14 bin Rum ve bini aşkın Ermeni asıllı vatandaş yaşadığına dikkat çekilmiş. Buna neden dikkat çekme gereği duyulmuş ki? Hele ki aralarında kavga döğüş yokken...

İldeki memurlar arasında Arap ve Kürt kökenli PKK sempatizanları varmış. Bu nedenle, hassas görevlere atanacak personelin her türlü etnik durumunun araştırılmasını istiyormuş MGK. "Son yıllarda bölgeye yapılan memur atamaları ile Kürt asıllı ve ehliyetsiz kişilerin yönetime getirilmesi Arap-Kürt ittifakının gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak bir gelişme" olarak değerlendiril-

20. 27.4.1992. *Sabah*
21. 23.3.1994. *Sabah*
22. 31.7.1995. *Milliyet*

miş raporda. OHAL'den sonra şimdi de ÖSİ... Dikkat çekilen şeye bakınız: Orada Kürt, Arap, Çerkes, Rum ve Ermeni yaşamakta, hem de kavgasız... [23]

23. MGK 31.3.1997 tarihli toplantısında yine Hatay'ı gündeme getirdi Arap kökenli vatandaşlara arazi satılmasından duyduğu endişeyi belirtti.

Noel Baba'ya hayır, turiste evet...

Fener Patrikhanesi'nin düzenlediği Çevre ve Deniz Temiz sempozyumuna katılmayan Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, Antalya'nın Demre ilçesinde, 5 Aralık 1993'te düzenlenen Noel Baba ve Barışa Çağrı etkinliğine de katılmayı reddetmişti. Ama o günlerde "İslâm dinini o kadar ayaklar altına düşürtemem. Ticarî gayeyle turist cezbetmek için düzenlenen bir törene katılıp ne idüğü belirsiz Noel Baba'nın şemsiyesi altına giremem" diyen aynı Diyanet, ertesi yıl, Hıristiyan cemaatlerin katılmadığı, Müslümanların organize ettiği turistik amaçlı Noel Baba'yı anma törenlerine katıldı.

Mevlevi semah gösterilerinin yer aldığı etkinliğe Hıristiyanların katılmayışı tepkiyle karşılanmıştı: "Geçen yıl görkemli tören ve sempozyumlarla Noel Baba'yı anlatarak, anısına tüm ilahî dinleri temsilen yaptırılan Barış Parkı'nı açan ve ayinler yapan Süryani, Ermeni, Protestan ve Rum Patrikhanesi temsilcilerinin bu yıl törenlere katılmaması şok etkisi yarattı. Anma törenlerinin organizatörlüğünü üstlenen Muammer Karabulut, 'Hıristiyan cemaatlerine baskı yapan Fener Rum Patrikhanesi, inandığı dine ihanet etmiştir' dedi."

İmroz'da Meryem Ana Yortusu gününde İslâmi sünnet töreni (bkz. sy.169). Noel'de semah gösterisi!?. Bunu onaylamayanlara Hıristiyanlığı da Türkler öğretir! Hangi durumda dinlerine ihanet ettiklerini de en iyi onlar bilir!

Çok az bildiğimiz arkadaşlarımız

Türkiye'de gazeteler okuyucuları şu tür konularda da haberdar eder: yarın hava yağışlı, öbür gün kurban bayramı tatili, bu gece

miraç kandili. Diyanet hac takvimini açıkladı vb... "Azınlık" statüsündeki arkadaşlarımız evleri ve ibadethaneleri dışında, kendilerine dair ne bilgi, ne haber, ne de sembolle karşılaşıyorlar. Aynı topraklarda birlikte yaşadığımız Rum, Ermeni, Yahudi komşularımız hakkında çok az şey biliyoruz. Bu, biraz da bizim tanımaya çaba göstermeyişimizden kaynaklanıyor. Ben de arkadaşlarımızın belki ancak kendi yayınlarında görebilecekleri sembollere Azalırken'de yer verdim; Ermenice harflere, altıköşeli yıldıza...[24]

Şubatta (1996) Müslümanların Ramazan-Şeker Bayramıydı. Müslümanların bayramlarını kutlayan Rum, Ermeni, Süryani, Musevî cemaatleri dinî liderleri şunları söylediler:[25]

Patrik Vartholomeos: "Patrikhane, Müslümanların her bayramını kutlamaktadır. Ancak bu tek taraflı oluyor. Bizim bayramlarımız için bir kutlama mesajı gelmiyor."

Patrik Vekili Mesrob Mutafyan: "Hahambaşı ve patrikler bayramlarda birbirlerini ziyaret ettikleri halde, İslâm cemaatinden böyle bir ziyaret bugüne dek gerçekleşmedi. Bunun en büyük nedeni, Diyanet İşleri Başkanlığı ve müftülüklerin devlet memuru olmasından ileri geliyor sanırım."

Başpiskopos Filuksinos Yusuf Çetin: "Bizim patriğimiz Şam'da oturur. 1982'de Türkiye'yi ziyaret etti. Biz defalarca Diyanet İşleri ve Müftülüğü ziyaret ettik, ama şu ana kadar bir iade-i ziyaret görmedik. Halbuki Suriye Müftüsü Kaftaro, patriğimizi her vesilede ziyaret eder. Suriye demokratik bir ülke olmamasına rağmen, televizyondaki spiker, Hıristiyanlığın bayramlarında ekrandan 'bayramınızı kutluyoruz' der."

Mart ayında Kürtler Newroz Bayramını kutladılar, yine bedelleriyle. Devlet ise mesela Cizre'de "kahrolsun PKK, Ermeni Apo!" yazılı pankartlarla Nevruz kutladı.

Bu hafta (Nisan 1996) "Apo"nun değil ama, Ermenilerin Paskalya Bayramı: Zadik. Rumlar ise çörek ve boyalı yumurtanın sembol haline geldiği Paskalya'yı bir hafta sonra kutlayacaklar. "Hıristiyan dünyasında İsa'nın çarmıha gerilişinin üçüncü gününde, dirilişini kutlamak amacıyla düzenlenen bir yortudur. ... Ölümünden üç gün sonra İsa'nın bedeni mezarda bulunamaz. Yahudi-

24. 23.9.1995, 28.10.1995 ve 4.11.1995 *Söz*

25. 21.2.1996, *Yeni Yüzyıl*

lere göre İsa'yı havarileri çalmıştır. Hıristiyan inanışına göre ise İsa dirilmiştir. ... Diriliş gününden önceki kırk dokuz günlük Büyük Perhiz döneminde hayvani ürünler ve yağ yenmez; acısı bayramda çıkartılmak üzere sıkı bir perhiz yapılır". [26]

Musevîlerin Pesah (Hamursuz) Bayramı Çarşamba akşamı başladı. Sekiz gün boyunca mayalı, unlu ekmek ve yiyecekler yenmeyecek, matsa (hamursuz) yenecek. Hahambaşı vekili İshak Haleva, bu bayramın mesajının "insanoğlunun hür olduğunu, kimsenin kimseye köle muamelesi'yapmasını uygun bulmadığını" anlatmak olduğunu söyledi. Bu nedenle, Hag a Aviv (bahar bayramı) yanında hürriyet bayramı anlamında Hag a Herut da deniyormuş bu günlere.

"İsrailoğulları Mısır'da firavunun emrinde köle olarak piramitlerin yapımı ve benzeri ağır işlerde çalışıyorlardı. Tanrı, Moşe'ye (Hz. Musa) İsrailoğullarının yakarışlarını duyduğunu ve O'nu halkın kurtarıcısı olarak seçtiğini söyler. Tanrı Mısırlıların başına on bela yağdırır, ancak bundan sonra firavun, Moşe'ye İsrailoğullarını alıp gitmesini söyler. Fakat sonra peşlerine düşer. Moşe, bir mucize yaratarak Kızıldeniz'i asasıyla yarıp İsrailoğullarını denizin ortasından geçirir. Onları takip eden firavun ordusu tam orta yerde iken deniz eski haline döner. Mısır'dan çıkış çok acele bir şekilde olduğundan, beraberlerinde maya alamayan İsrailoğulları, ekmeği mayasız pide olarak pişirip yerler"[27].

Rum, Ermeni, Süryani, tüm Hıristiyanların Paskalyası ve Musevîlerin Pesah'ı; hepimizin baharı kutlu olsun.

26. Foti Benlisoy, 29.4 .1995,*Express*

27. Rıfat N. Bali, 5.5.1995, *Express*

'Bizim ama bizden değil'

Hayal edebiliyor musunuz, bir Rum din adamı Yunanistan'a gidiyor ve oradaki basını karşısına alıp, Türkiye'de kendilerine yapılan haksızlıkları bir bir anlatıyor. Diyor ki, "Dünyada yerleşmiş bir görüş var, Türkiye insancıl ve demokrattır, diye. Biz, böyle olmadığını ispatlamaya çalışıyoruz. Yunanistan'ın maddi ve manevi desteği olmasa biz çoktan bitirilmiştik"... Veya, okullarında Ermenice dersi dışında, din ve müzik dersi de dahil, bütün derslerin Türkçe yapılması zorunluluğu getirildiğinde (Ekim 1993), Türkiye'deki Ermeni toplumu boykot eylemi yapıyor... Ya da, Yahudiler, başta soykırımı anlayışla karşılayan Millî Eğitim Bakanlığı olmak üzere, devletin kendilerinden özür dilemesini istiyormuş... Maazallah!

Ama İskeçe eski Müftüsü Mehmet Emin Aga'nın Yunanistan hükümetinin amaçlarına hizmet edenlere kızan açıklamaları Türk basınınında övgüyle karşılandı: "Aga'nın Batı Trakya üzerine planları vardı. Mücadelesini ölene dek sürdürecekti. Atina'nın müftü atamasını protesto etmek için camiler 45 gün kapatıldı."

Türkiye'deki Rumlar yıllarca Batı Trakya'yla, Kıbrıs'la ilgili bir sorun olduğunda taciz edile edile yurtlarından kaçırıldı. Bugün de, mal varlıkları dert edilen, kalan Rumlar, Patrik'in ekümenikliği nedeniyle tedirgin edildi. Vahiy ve Çevre etkinliğinde "perde arkası" merak edildi. "Sempozyum neredeyse Fener Patriği'nin kendi şovuna dönüştü. Ya da bize öyle geldi. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?" Cumhuriyet muhabirinin bu sorusuna, BM Kalkınma Dairesi Başdanışmanı Dr. Üner Kırdar, kendisinden istenen cevabı verdi; onayladı. Ve devam etti: "Bugün insanî felaketlerin en korkunç örneklerini Bosna'da görüyoruz. Gönül isterdi ki, çevreye önem verdiğini söyleyen Ortodoks Kilisesi'nin papazları aynı ilgiyi bugün Bosna'daki insan katliamına karşı da göstersinler, bunu

lanetlesinler. Ne yazık ki bunu da yapmadılar. İnsanî ve evrensel sorunlara önem veren bizler bu bakımdan da bir düş kırıklığı içinde buradan ayrılıyoruz."

Yalandan kim ölmüş; hele ki Türkiye gibi hafızasız bir toplumda! 1994 Şubat'ındaki Barış ve Hoşgörü konferansında Patrik Vartholomeos, Bosna'daki trajedi başta olmak üzere, dünyada meydana gelen son katliamları kınadıklarını söylememiş miydi? Türkiye Avrupa Birliği'ne girsin diyen o değil miydi? Fener Ortodoks Patrikhanesi, merkezi New York'taki Evrensel Vicdana Çağrı Vakfı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ortaklaşa İstanbul'da düzenlediği uluslararası Barış ve Hoşgörü konferansına Türkiye'nin kendisine vize vermediği Karabağ Ermeni Piskoposu katılabilmiş miydi?...

Müslümanların Kâbesi Mekke mi, başka bir yer mi? Bunu tartışmak elbette Hıristiyanlara düşmez! Ama, Fener Patriği, Ortodoks dünyasında ekümenik mi, değil mi, bunun kararını vermek Müslüman Türklerin üstüne vazife oldu... Kanal 7'de geçen hafta Tartışma Zemini programında Aytunç Altındal, Abdurrahman Dilipak ve Cengiz Çandar'la bu konuyu tartıştı. Hep bir ağızdan, yüzde 99'u Müslüman olan güçlü Türkiye'den söz edilen "tartışma" sonunda, "Ne mutlu bizlere ki böyle uluslararası konuları tartışıyoruz, karşı görüşlerden insanlar olarak" dendi. Patrik'in sınırdışı edilebileceği tehdidinin savrulduğu, hatta tarihteki patrik idamlarının örnek gösterildiği programda, husumet ilişkisi kurulmasına itiraz eden Ali Bulaç, bu isteğini şöyle gerekçelendirdi: "Bu insanlar her zaman hain değildir, her zaman potansiyel düşman değildir. Patrik'in ekümenik vasfı, Balkanlar'da, Kafkaslar'da güçlü olmak isteyen Türkiye'nin siyasî çıkarlarına uygundur." Kemalistle, İslâmcının milliyetçilikte nasıl birleştiklerini Tartışma Zemini'nde gördük. Bu kez din siyasete alet edilmemeli denmedi. "Patrikhane, Türkiye'nin elindeki kozlardan biridir" dendi açık açık. Resmî görüş Aytunç Altındal'ın sözlerinde özetlendi: "Bu kilise bizim. Bizim ama bizden değil." Onlar Türk değildir. Türkiye'nin malıdır!...

Türkiye'de yaşayan iç düşmanlar Rumlar mı sadece? Hayır. Ermeniler de bu söylemlerden paylarını fazlasıyla alıyorlar: Ermeni Patrikhanesi de PKK'lı sayılmaktan bıktı... Ermeni ve Rum olarak sunulan düşman listesini Nermin Erbakan, Yahudileri de ekleyerek tamamladı: "Refah iktidara gelince, Yahudiler, Amerikalılar bize emir vermeyecek, Biz onlara emir vereceğiz!"

Azınlıklar politikada varmış gibi!

Evimizde son haftalarda, Rafet el Roman'ın "Macera dolu Amerika" şarkısı liste başı. Ama, "macera dolu Galatasaray, İstanbul" şekliyle... Cumartesileri söylüyoruz bu şarkıyı. Değil her zamanki gibi kayıplar için basın açıklamasına, işe gitmek için bile çıksam Galatasaray'a gözaltına alınabilirim. Polis copu gibi kötü sürprizlere karşı böylece neşemizi kaybetmemeye çalışıyoruz.

İçişleri Bakanı Mehmet Ağar geçen hafta, Cumartesi Annelerine sürprizi olduğunu açıkladı. Dövdürtmedi bu kez. Sürpriz buymuş meğer. Türkiye'de polis sopası yememek sürpriz. Normal, doğal olan ise, tersi... Bu benim iddiam değil, devlet öyle dedi...

Azınlıkların politikada yer almayışları da normal, doğal, olağandır; tersi ise sürpriz... Bu da benim iddiam ve temennim değil, gazeteler öyle yazdı.

24 Aralık 1995 seçimlerinde Cefi Kamhi'nin adaylığını, "milletvekili adaylığı yarışı, iş dünyasından sürpriz bir isimle renklendi" diye duyuran basın, seçilişini de "politikada Kamhi sürprizi" başlığıyla karşıladı. Haksız bir değerlendirme de değildi bu, çünkü 36 yıldır Meclis'te, azınlık sayılanlardan tek bir kişi yoktu...

Milletvekili olabilmek için gerekli koşullara sahip T.C. vatandaşları TBMM'ye girerler. Ama aynı koşullara sahip T.C. vatandaşlarından bazıları 1960'tan beri Meclis'te yoklar. Laik (!) Türkiye Cumhuriyeti'nde milletvekili olmanın koşullarından biri, Müslüman olmak değildir, ama yazılı olmayan, üstelik toplumun bundan rahatsız olmadığı gizli bir koşul vardır adeta: "Onlar", Hıristiyanlar, Musevîler milletvekili olamazlar. Ateistler "bile" olabilirler -Çetin Altan, Behice Boran, Mehmet Ali Aybar gibi-, yeter ki bunu açıklamasınlar veya fazla vurgu yapmasınlar. Çünkü millî

birlik ve beraberlik söylemi, dinî birliği de içeriyor, her zaman açıkça ifade edilmese de. Ülke çıkarı için çalışma iddiasındaki kişi Müslüman değilse "millî menfaatleri" savunamayacağı düşünülür, kendisine güvenilmez. Ağzıyla kuş tutsa 'bizden' olamaz...

Laz, Boşnak, Arnavut, Tatar, Çeçen, Abhaz... Hangi etnik gruptan olursa olsun, Müslüman ise, soyu Müslüman ise o kişi "bizden" olabilir. Bir de Türküm diyorsa. Ama diyelim ki, dinî inancı Behice Boran'ınkiyle aynı olan bir Yahudi, Türküm de dese, o bir Musevîdir, gayrimüslimdir, yabancıdır...

Milletvekilliği için Türk olmak değil, T.C. vatandaşı olmaktır koşul. Mesela Kürtler de milletvekili olabilir, ama yeter ki, kimliklerinin politikasını yapmasınlar. Hele ki Türküm diyorlarsa çok daha rahat olurlar bu bakımdan. Gelgelelim, DYP İstanbul milletvekili Cefi Kamhi Türküm dediği halde, "eşinin Müslüman olduğunu, Yahudiliğe göre, eşi Müslüman olanın artık Yahudi değil Müslüman olduğunu"[28] söylediği halde "bizden" sayılmadı bir türlü... Şunun şurasında 7 ay bile olmadı seçileli ama yaşadıkları bunun kanıtlarıyla dolu.

Oy toplamak, en çok da özellikle dış politikada önemli rolü olan demokratik bir vitrin için Meclis'e "gayrimüslim vatandaş" bulunması istendi. Tansu Çiller İstanbul 3. Bölge listesinde seçilme şansı olmayan sırada bir Ermeni aday gösterdi. Kegam Karabetyan'ın 14. sırada yer alması, Bakırköy çevresindeki Ermenilerden oy almaya yönelikti. İç politikada milliyetçilik malzemesi olarak kullanılan Ermenilerden birinin Meclis'e getirilmesi için "konjonktür" uygun değildi; hâlâ da değil... Yarattıkları konjonktüre göre, azınlık sayılanlardan birinin seçilmesi gerekiyorsa, bu, her fırsatta Osmanlı'ya bağlılığını hatırlatan ve Müslüman-Türklere, hoşgörülerinden dolayı şükranlarını sunan Yahudilerden biri olabilirdi ancak.

Cefi Kamhi'nin iyi bir vitrin için politikaya atıldığı, Hasan Pulur'a cevaben yazdığı şu sözlerinden de belliydi: "... özellikle dış tanıtım ve dış ilişkilerde ülkenin hizmetine sunma amacıyla girdim. Misyonum bu idi ve öyle kalmasına da özen gösterece-

28. 13.9.1996. *Zaman*

ğim"...[29] Girdi, ama sırası geldiğinde istediği oyu kullanamadı... Mesela güven oylamasında Refahyol'a 'ret' demek istedi, ama çekimser kaldı... Sorumluluktan kaçmamak için Meclis'e geldi; azınlık bir milletvekili olarak sorumluluk ve görevleri vardı, ama hakları tartışmalı... Partisi ırkçı, antisemit propaganda yapan bir partiyle koalisyon yapıyordu ve bu propagandadan olumsuz etkilenecek bir topluluğun bireyi olarak 'hayır' diyemedi... "Ne evet diyebilirdim, ne de hayır. Benim görevim sivri olmak değil, insanları düşünmeye sevketmektir. Sosyal barış ve uzlaşma adına da bunu yapmam lazımdı" dedi. [30] Azınlık sayılanların zaten politikada olmaları hazmedilemezken bir de sivri olmalarını hayal etmek zor tabiî...

Cefi Kamhi, kendinden farklı olanı sevmeyen egemen topluluk içinde farkını farkettirmemek için ne kadar çabalasa da görünmekten kurtulamadı. Bir konuşmasında Rıfat Bali söylemişti, azınlıkların gizlenmek arzusunun yabancı görülme-mek için olduğunu. Çünkü demişti, "bu toprakların insanı olduğumuza kimseyi inandıramıyoruz"... Ve yine onun dikkat çektiği gibi, "Azınlık milletvekilleri turistik afiş niyetine" kaldı... Cefi Kamhi oylamada vardı, ama yoktu... Meclis'te var, ama varlığıyla Meclis aritmetiğini bozmamak için, kendisi yokmuş gibi bir sonuç çıkması için çekimser kaldı. Onun varlığı nedeniyle DYP'ye oy vermiş olan Yahudiler, anti-semit bir partinin iktidara gelmesine yardımcı olduklarını bilemezlerdi tabiî... Bu da, Çiller'in sürprizi...

İşaretedilen "gayrimüslim" kimliği nedeniyle demagoji ve spekülasyona yol açacağı endişesiyle verdiği çekimser oyun gerekçesini Şalom'a şöyle açıkladı: "Çok sıkıntılıyım. Hassas bir konumdayım". [31]

Bir televizyon kanalında konuğu olduğu, kendisini "gayrimüslim" kimliğiyle tanıtan muhabir kadına, gayrimüslim olduğu için kırmızı oy veremediğini söyledi ve ekledi: "Bakın, nitekim siz de beni bu kimlikle tanıttınız"...[32] Kabulcüler retçileri suçlayacaktı,

29. 13.7.1996, *Milliyet*
30. 11.7. 1996, *Milliyet*
31. 11.7.1996, *Şalom.*
32. 9.7.1996.

suçladı. Ama Kamhi ret oyu verseydi, oyunda din, milliyet rengi aranacaktı. Kamhi istediği oyu verebileceği özgür bir ortam göremedi. Ben Meclis'e gireceğim zaman, birçok şey kaybedeceğimi biliyordum, dedi satır arasında. Oysa bizim bildiğimiz, insanlar birçok şey kazanacaklarını bildiklerinden heveslidirler Meclis'e girmeye. Anlaşılan, benim ile dayanışma ve üzerlerindeki baskıyı protesto amacıyla üye olduğum Demokrasi Partisi'nin milletvekillerinin başlarına gelenler, kendilerinden sonrakiler için epeyce gözdağı olmuş...

'Vay, Yahudiye bak'

Vergi vermek, askerlik yapmak, oy vermek söz konusu olduğunda herkes vatandaş. Ama gösterileni seçmek değil de, kendi seçilmeye aday bir vatandaş olduğunda azınlık sayılanların herkesten çok Türkçü, Atatürkçü olmaları beklenir. Bu vatana ihanet etmeyeceğine dair egemen kamuoyunu temin etmesi, sadakatini tekrarlaması gerekir!.. Stella'nın (Ovadia), "Vatandaş olmak için kimliğimden feragat etmek zorunda kalmayayım. Ayşe, Mehmet, Mustafa olmadan nasıl vatandaş olabilirim? Vatandaş olmanın bedeli, yok olmak olmamalı" sözleri geldi aklıma.

"Seçilirsen senin Meclis'te olmandan rahatsız olacak çok insan olacaktır" diyen eşi Yasemin Kamhi de, ona "En fazla, vay, Yahudiye bak derler. Benim cevabım da, ben Türk'üm olacaktır"[33] diyen Cefi Kamhi de şimdiye kadar haklı çıktı. İslâmcılar onu eleştirdi, Musevî olduğu için, dininden dolayı... Antisemit İslâmcı olarak tanınmayanlar da ama...

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İsrail'e yapacağı ziyarete milletvekillerinden Cefi Kamhi davet edilip de, rutin onaylamalardan biri olarak, izin tezkeresi Meclis'e geldiğinde, RP milletvekilleri ret oyu verdi. İki RP milletvekili "Bu Yahudiyi niye Meclis'e soktular! Gitsin de bir daha dönmesin" diye laf attı.[34] Gündelik, sıradan ırkçılık Meclis sıralarına taşındı. Oylama günü başka rahatsızlıkların da meydana geldiğini bildiren Cefi Kamhi

33. 20.11.1995, *Y.Yüzyıl*
34. 11.3.1996, *Y. Yüzyıl*

şunları söyledi: "Ben RP grubunun yanında oturduğum için zaman zaman sataşmalara uğruyorum... Kendimi tuttum, dönüp bakma gereği bile duymadım. Bunları da Çelik'e [Kamhi'den özür dileyen RP Grup Başkan vekili Necati Çelik] anlattım ve bundan sonra susmayacağımı söyledim. Ben oy alarak Meclis'e geldim. Türkiye'yi temsil ediyorum. Ayrıca benim durumumdan niye rahatsızlık duyuyorlar? Suudi Arabistan'da idamlar olduğunda Erbakan'ın devreye girmesi istenmedi mi?" [35]

Ve şunu da ben sormadan edemeyeceğim, Cefi Kamhi söz konusu ülke İsrail değil de, Bulgaristan, Çin, İngiltere olsa ilk tercih edilen kişi olacak mıydı?..

"DYP İstanbul milletvekili Musevî asıllı Jefi Kamhi, kendisine 'Yahudi, İsrail'de kal' diyen RP'li milletvekillerine kırgın olmadığını söyledi. 'Susmayı tercih ettim. Bence bu tartışma kapandı' dedi". [36] Müslüman olmayanları yabancı göstermek, dışlamak için ince yollardan biri, isim tahrifatı. Zaman gazetesi Cefi'yi Jefi yapmış; Yağmur Atsız'ın eleştirdiği Hürriyet muhabiri Zeynep Atikkan'ın İshak Alaton'un adını İsak yapması gibi. [37]

"Renk olarak" aralarında bulunmasını isteyen DYP'lilerden de saldırılar oldu Kamhi'ye, renginc. Ankara'da bir grup DYP'li bakan ve milletvekilinin bazı gazetecilerle birlikte oldukları içkili akşam yemeğinde, günün Sanayi Bakanı Yalım Erez'in, Yahudiliğini de ima ederek kendisine suçlayıcı sözler söylemesinin ardından Cefi Kamhi, "Şimdi sarhoş. Ama ayık bir halde kendisine bu iddialarını soracağım" demekle yetindi... [38]

Şimdi sırası mıdır, yeri midir emin değilim, yine de Roni Margulies'in bir şiirini buraya almak istiyorum: [39]

35. 13.3.1996, *Şalom*
36. 13.3.1996, *Zaman*
37. 6.7.1996, *Söz*
38. 6.6.1996, *Hürriyet*
39. *mağrur olma padişahım*, Roni Margulies, Yapı Kredi Yayınları, 1994

EMANUEL KARASU EFENDİ SÜRGÜNDE

Başmabeyincisinin anılarında okumuştum.
"Yıldız'a gelen Heyet-i Mebusan'dan
Emanuel Karasu'yu hiç unutamıyorum.
En çok" demiş Hamit, "bana dokunan,
o mason taslağı Yahudi'nin
bildirmesi olmuştur devrildiğimi".
Ben de unutamam o mutlu günleri!
Hemen ilk toplantısında Meclis'in,
31 Mart olayları yatıştıktan sonra,
hal' kararı alınmıştı Abdülhamit'in
Seçilen heyette kararın tebliği için saraya
Draç mebusu Esat Paşa, Ayan'dan Hikmet,
Aram Efendi, bir de ben vardım.
Tanrım, heyecanımdan ölüyorum sandım!
Dava vekilliği günlerimde Selanik'te,
Mithat Şükrü, Cavit ve Talât'la
oturup akşamüzerleri Cemiyet'te,
tam da bugünü düşlemiştik adeta.
İşte, bizim oluyordu Dersaadet,
nihayet kavuşuyorduk hürriyete.
Ve ben bildirecektim bunu Hamit'e!
İstanbul'da kalmak istiyordu,
Çırağan'da otururum dedi, rica etti,
bırakmadık, sürgüne gitmesi daha uygundu.
Apar topar Selaniğe gönderildi.
Birkaç yıl sonra da öldü gitti zaten.
Düşünün, o günü nasıl unutabilirim?
Ben ki on yıldır kendim sürgündeyim!

Masonluk

Bir politikacı eleştirilmek istendiğinde, Türk ve Müslüman olduğunu söylese bile, bu kez de masonlukla suçlanabilir. İnsanların düşünce ve inançlarından dolayı yargılanabildiği memleketimizde böylesi suçlamalarda bulunan kişiler ırkçılıktan yargılanmaz.

Masonluk en çok da Yahudilikle birleştirilen, Yahudilerin suçlanmasında kullanılan bir söylem. RP, seçim öncesinde ANAP'ı yıpratmak için Mesut Yılmaz'ın mason olduğunu iddia etti. Çünkü masonluk kamuoyunda bir partiyi yıpratabilecek bir iddia idi;

halen de öyle. Nitekim, aylarca kamuoyunu meşgul eden masonluk tartışmaları sonunda RP İstanbul milletvekili Mustafa Baş da, "Burada asıl sevindirici olan masonluğun kötü bir şey olduğunun ortaya çıkmasıdır" dedi.[40]

Yahudilere gelen sorulardan birincisi siyonizm ise, ikincisi masonluk olur. Nuriye Akman'ın önyargı ve genellemeleriyle dolu (Musevîler beceriklidirler, geleneklerine bağlıdırlar...), Vitali Hakko röportajı buna tipik bir örnek[41] Söyleşi boyunca Hakko'nun ne ölçüde "bizden biri" olduğunu sorgulayan Akman, onunla ısrarla İsrail, hatta İsrail'in Lübnan'daki operasyonu hakkında konuşmaya çalışıyor, siyonizmin kendisi için ne anlamı olduğunu soruyor. Ve sonra, "Mason musunuz?"...

Akman'a, mason olmak ödü olmak değildir babında bir cevap verilmiş olmasına memnun olmamak elde değil: "İdim. ... Nedir Masonluk, etrafınızdaki insanları sıkıntıda görmemektir. Öyle insanlar varsa bunların yardımına koşmaktır, ben bunu felsefe olarak kabul ettim hayatım boyunca".

Yeni Şafak'taki röportajda da Üzeyir Garih, "Masonların siyasîler üzerinde büyük tesirleri var. Siz de bir masonsunuz" sözleriyle karşılaşmış. O da, zamansızlıktan epeydir toplantılarına uğrayamadığını, zaten siyasetle ilgisinin olmadığını söylemiş. Yahudilerin siyasette etkin oldukları iddiası klasik antisemit suçlamalardan. Çünkü bunun arkasında, dünyadaki tüm kötülüklerin kaynağında Yahudiliğin olduğu suçlaması yer alır. Durum böyle olunca Yahudiler de, diğer azınlıklar gibi, genellikle siyasetle ilgilerinin olmamasını meziyet gibi sunmak zorunda kalıyor.

Kayadesss...

• Hasan Pulur kendince sol bir söylemle, tefeci-bezirgan, komprador burjuvazi söylemini hatırlatırcasına, çekimser oyu nedeniyle Kamhi'yi 'yaman bir bezirgan' olarak nitelendirdi...[42]

• Kendince değil, gerçekten solcu olan şairimiz Can Yücel, Türkiye'nin İsrail'le antlaşma imzalamasına karşı çıkarken, İsrail

40. 5.1.1996, *Milliyet*
41. 26.5.1996, *Sabah*
42. 10.7.1996, *Milliyet*

devletinden değil. genel olarak Yahudilerden söz etti. birleşilmemesi gerekenler olarak: "Yahudilerle birleşerek Afrikalılara ve Araplara karşı hareket eden bir ülke kendi kendini yiyor demektir"...[43]

• Solcu sayılabileceklerden olan Deniz Som'un da Vaziyet'i günden güne kötüledi.

Bir okuru, Cumhuriyet'e, Kocamustafapaşa'da Sümbüleffendi Camisi'ntin duvarlarında 'masum Yahudi yoktur' yazıldığını, bildirmişti. Böyle bir okur mektubu üzerine yapılması gerekenlerden biri, iktidarı uyarmak olabilirdi. Cefi Kamhi'yi, DYP'li bile olsa, İBDA-C'nin saldırılarına açık hale getirecek bir öneride bulunmak kimin aklına gelirdi?!. Deniz Som'un: "Acaba diyoruz, RP-DYP koalisyonuna 'çekimser' oy veren İstanbul milletvekili Cefi Kamhi, holdinginden bir kutu badanayla birkaç işçi gönderse de, hayrına caminin duvarlarını baştan aşağı boyatsa diyoruz"...[44] İBDA-C imzalı antisemit yazıyı kendisi silmeye niyetlenmeyen Som'un yazısının başlığı da şuydu: "Cefi Kamhi'ye: Masum Yahudi yoktur"...

Bu yazısından bir gün önce Deniz Som, Çetin Yetkin'in, Refahyol'a-ret oyu vermediği için, *Türkiye'nin devlet yaşamında Yahudiler* kitabını bundan böyle Cefi Kamhi'ye ithaf etmeyeceğini duyurmuş ve Kamhi alemce "reklam oluyor" diye sevinmişti.

• Cengiz Çandar ise, Refah'ın "anti-Semit sinyaller vermiş bir parti" olduğunu teslim etti, fakat o da Kamhi'nin zenginliğine değinmeden edemedi: "... ret diyemiyor. Dese ne olurdu? Mensubu bulunduğu Musevî cemaati mi kendisine karşı çıkardı? Ya da işsiz mi kalırdı? Mülti-trilyoner olduğuna göre, böyle bir endişesi olmaması gerekirdi".[45] Günümüzde Türkiye'de milliyetçilikten arınmış bir vatandaşlık olmadığını söyleyen, şimdi değilse bile eskiden solcu olan Çandar'ın, iktidarın, para gücüyle sınırlı olmadığını bilmesi gerekirdi. İnsanın statüsünün, gelmişinin, geçmişinin, dilinin, dininin, milliyetinin de iktidara olan mesafesini etkilediğini solcular ne kadar düşünüyor, o da tartışmalı ya... Bugüne kadar solcular bunu tartışmış olsaydı, mesela İshak Alaton'a yö-

43. 23.6.1996. *Evrensel*

44. 12.7.1996. *Cumhuriyet*

45. 9.7.1996. *Sabah*

nelik ırkçı saldırılarla ilgili yazdıklarımın çoğunu yazmama gerek kalmazdı. Veya Alaton'un kurucusu ve etkin bir üyesi olduğu TESEV'in çokdillilikle, çokkültürlülükle ilgili 1 Temmuz 1996'daki paneli engellendiğinde solcular da iki çift. lafta olsun karşı çıkardı...

Ne kadar zengin olursa olsun Celî Kamhi de *kayades*le büyüdü. *Kayades*'le büyümeyen Cengiz Çandar veya diğer Türk aydınlarının azınlık olmanın ne demek olduğunu, azınlık psikolojisini anlamaları zor tabiî... Özel olarak çaba göstermek gerek.

"*Kayades*, Yahudi bir ailede öğrenilen ilk komutlardan biri olsa gerek. *Kayades* [Türkçesi suskunluk]. Ve iki dudağın üstüne değdirilen işaret parmağı: sus işareti. Herkesin ortasında siyasetten konuşulmaz, yalnızca siyasetten değil, suya sabuna dokunacak hiçbir şeyden konuşulmaz, şikâyet edilmez, hatırlanmaz, anlatılmaz... Durum bir ayrımcılık durumudur. Bunu bilmeyen, sineye çekmeyen Yahudi yoktur. –'Azınlık nüfus' da diyebilirdim.– ... Azınlıklar talep azaltmaya alışkındırlar: Sınırları içselleştirip, erişemeyecekleri şeylerden vazgeçiverirler. Hayatta ya da memlekette kalma hakkını elde etmek için araziye uyum gösterirler. Her şeyin bir bedeli var, ama en yükseğini azınlıklar öder."[46]

Rum, Ermeni kuru, Yahudi yaş?

Kayades gibi bunun da Türkiyeli Yahudilerin dilinde bir adı var mı bilmiyorum ama, mesela 1929 İstanbul doğumlu Üzeyir Garih'e hayat şunu da öğretmiş: "Bir mahallede oturduğunuz zaman karakolla iyi geçinmek zorundasınız"... Varlık Vergisi'ne ilişkin sözleri ise, eziyet görmemek için egemenle iyi geçinirken, diğer ezilenlerle ilişkinin de problemli olduğunu gösteriyor: "Varlık Vergisi bir ayıptır aslında. Yani insan haklarına bir tecavüzdür. Fakat ben şuna inanıyorum, bu Türkiye'deki başka azınlıklara yönelmiş bir hadiseydi. Fakat işte kurunun yanında yaş da yanıyor. Çünkü şunu görün ki, tarih boyunca Musevîler Osmanlılar'a büyük hizmetler vermişlerdir. Benim neslimin, benim de bunda biraz tuzum var. Biz, Ermeni lobisine karşı Amerika'da Türki-

46. Stella Ovadia. *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996.

ye'nin bütün soykırım moykırım müzesini yok etmeye çalıştık."

Yahudiler Yeniköy Sinagogu'na tapu almak istediklerinde yerel mahkeme, kararında şöyle demiş: Yunanistan'da sahilde cami yapımına izin verilmediğine göre, siz de bu sinagog için tapu alamazsınız! Şimdi bu durumda, Üzeyir Garih'in Ermenilere yaklaşımını benimseyecek olursak "bizi yakan Yunanistan!" demek lazım herhalde...

Kimsenin kendisine gayrimüslim olduğu için ayrımcı davranmadığını söyleyen Garih, Varlık Vergisi'nden nasibini almış ama... Ailesi varlığını kaybetmiş. Kendisi de bir Çanakkale Köprüsü yapmak istediğinde "şehitlerimizin üzerine istavroz dikiyorsun" demişler ona;[47] istavrozun Musevîler'in değil, Hıristiyanların bir sembolü olduğunu bilmeyenler, önemsemeyenler.

"Bizleri askeriyede gayrimüslimiz diye havacı yapmadıklarını farkettik. Bizi hep Kars'a, Erzurum'a, soğuk yerlere veriyorlar. Biz ölmüşüz haberimiz yok. Pazar günü bizim kilise günümüz, ama devlet dairelerinde pazar mesaisi özellikle bize veriliyor." Bir Keldani'nin dile getirdiği bu tür yakınma ve talepleri Meclis'te dile getirecek ne Müslüman var, ne Musevî, ne Hıristiyan, ne ateist...

İnsanların Yahudilikle suçlanabildiği, Ermeniliğin, Rumluğun küfür olarak kullanılabildiği memleketimizde Ermeni, Rum. Süryani milletvekillerinin olduğu bir TBMM'ye daha çok var... Daha uzun süre Kamhi yalnız kalacak... Semoil Abravaya, Avram Galanti, Salamon Adato, Zakar Tarver, Ahram Bayer, Aliya Mosus, Mıgırdiç Şellefyan benzeri isimleri daha uzun süre sayamayacağız... Hükümette yer almak, bakanlık ise çok çok uzak...

Doğu Ergil, Neşe Düzel'in röportajında şöyle demişti: "Terör, kurbanlarını güç odağı denilen mozaiğin içinden seçecek. Bu, asker, sivil, yönetici, siyasî ya da işadamı olur. Özellikle gayrimüslim işadamlarımız dikkat etsinler. Çünkü bunlar, Türkiye'nin çok kültürlülüğünü temsil eden gruplardır".[48]

Üç yıl önce suikast girişimine uğramış olan 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'nin oğlunun da dikkatli olması gerekiyor... İstese de istemese de Yahudileri temsil ediyor. Yahudileri değilse de, Türkiye'deki Yahudiliği...

47. 14.7.1996, *Y. Şafak*
48. 15.1.1996, *Yeni Yüzyıl*

Politik İslâmcı olmayanları "gâvur"lukla suçlayan, ırkçı propaganda yapan RP de artık iktidarda. ("RP dışındakilere oy verenler Ermenilere ve Yahudilere oy vermiş olur" dedi Erbakan.- 24.5.1996, Cumhuriyet) Siyasî iklimden en fazla etkilenen "gayrimüslim"lerden yine bavullarını toplamaya başlayanlar, pasaportlarını, vizelerini yenileyenler var mı acaba?..

Savaş, ırkçılık, ahlâksızlık

Askeri lojmanlarda, orduevlerinde bulunmuşluğum vardır. Oralardaki dedikodulardan haberdarlığım da. 1974'deki dedikodulardan aklımda kalan. Türkiye'den Kıbrıs'a gidenlerin "Rumlardan kalan" evlerden İstanbul'daki evlerine getirdikleri eşyalar; ille de gümüş şamdanlar... O yıl Türkiye'den ilk giden askerler, astsubaylar, subaylar en şanssızlarıydı. Öyle görüyorlardı yakınları. Can derdine düşülen sıcak günler geçtiğinde, sonradan gidenlerin yakınları ilk gidenleri şanslı görmeye başlamıştı: "Onlar bir sürü eşya getirdiler. bize bir şey kalmadı, gümüş şamdanlardan gayri"...

Ortaokulda "eğitilmeye" devam ettiğim zamanlardı. Akşamları siyah beyaz televizyonumuzun karşısına konu komşuyla birlikte dizilip de haberleri izlediğimizde gidenler için kaygılandığımı çok iyi hatırlıyorum, savaşta ölecekler diye. Gidenlerin öldürceği insanlar olacağını varsaymıyordum bile. Bizimki Barış Harekâtı idi! Gerçek karartılmıştı, ahlâklı bir çocuk olamıyordum... Şimdi bunu da anlayabiliyorum: Savaş kötüdür (savaşan Rumlar kötüdür), barış iyi (Türkler). Fakat sonrasına hiç akıl erdiremiyorum. nasıl oldu da, ahlâki olarak bir sakınca görmedim başkasının eşyalarının alınmasında, alamayanların hayıflanmasında, alanlara imrenilmesinde. Gerçek karartılmamıştı, bulanıktı. Zaten fiil de 'almak'; çalmak değil... Yağma. talan yaşamış olanlar, mesela 6-7 Eylül görmüş, aynı şehirde yaşadığım Rumlar buna şıp diye 'hırsızlık' derlerdi herhalde...

Peter Kropotkin, "hakikati sevmek başlıbaşına ahlâkın yarısıdır" demiş... Milliyetçilik. ırkçılık, savaşlar çocukların, yani insanların ahlâkını bozuyor... Bizim tarafın eylemine 'çalmak' dersek ayıplamış oluruz kendimizi. Oysa yargılanacak olanlar biz

değil, onlardır! Ben iyi, öteki düşman olunca, edinilen değer yargıları arasında, düşmanın malına el koymak da mubah oluyor. Adalet, hak, hukuk bazıları için.

İnsan hakları hareketi içinde, çifte standardı, suçların amaç-araç ilişkisi ile gerekçelendirilmesini daha iyi görüyor insan. Kim tarafından kime yapılırsa yapılsın işkence suçtur, idam cinayettir, herkese yaşam hakkı diyen İnsan Hakları Derneği'nin çalışmaları bu bakımdan oldukça öğretici.

Her tür baskıya, sömürüye, iktidara karşı, düzene karşı özgürleşmeye çalışırken ahlâklı olmaya çalışıyoruz; Musa'nın On Emir'inden beri, belki çok daha öncesinden beri...

Malatyalı ağçig

"Rahmetli Cumhurbaşkanı Özal'ın bizim memleketten olduğunu bilmeyen kalmadı. Müslüman Malatyalıların Ankara'ya kadar uzananları az değildir. Bizimkiler bırak Ankara'da, İstanbul'da; Roma'da bile seslerini duyurdular. Bu şöhret, Mehmet Ali Ağca gibi kötü şöhret olsa da."

Yurt, millet vesaireye gelince söz, benim bulunduğum meclislerde –"azınlıklarla haşır neşir"im ya–, dönüp dolaşıp bir yolunu bulup Yahudiye, Ruma, Ermeniye gelir; doktorun olduğu toplulukta sağlıktan konuşulması, kürdolog bulunan ortamlarda Kürtlerden bahsedilmesi gibi. Malatyalı S.'nin de Ermenilerle ilgili bir bildiği aklına geldi herhalde, karşısında oturan ben olunca. Sanki ermenologum. (Kürdolog, türkolog duymuş olan arkadaşım 'ermenolog'a kahkahayı patlattı. Ben de duymadım; uydurdum.) 1915'te Malatya, Ermenilerden arındırılırken, bir Ermeni kızı yolundan çevirmişler, "bize oğlan doğur, ondan sonra..." demişler ve Malatyalı S.'nin dayısı doğmuş. Ermeni kız da kim bilir "ondan sonra" ne olmuş...

Malatyalı S.'den duyduklarım beni azınlık kadınlar, çocuklar ve ahlâki değerlerimiz hakkında tekrar düşündürdü. Osmanlı'da Hıristiyan çocuklar, orduya asker, saraya uşak olarak yetiştirilmek üzere ailelerinden alınırdı. Bu bilgi okulda bize nasıl veriliyordu da, kendimizi o çocukların yerine koymak aklımıza bile gelmiyordu, hâlâ anlayabilmiş değilim. Bizim yaşlardaki çocukları ana babalarından söküp koparan devşirme usulünün çocuk hırsızlığı, zorbalık olduğunu hiç düşünmüyorduk. Hıristiyan sınıf arkadaşla-

mızın yüreğine daha o yaşlarda epeyce korku salınıyordu demek...

'Biz Türkler savaşçı bir milletiz, tarihimiz kahramanlıklarla dolu' diyen kafatasçılar Yeniçeri Ocağı'ndaki askerlerin, Hıristiyanların elkonan çocukları olduğunu hatırlıyorlar mı bilmem. Kafatasçılara karşı çıkan, ama 'yoksul Türk gençleri, Türk köylüsü askerde telef olurken Hıristiyanlar zenginleştiler' diyenler devşirme usulü hakkında ne düşünüyorlar bilmem.

Neyse, gelelim Malatyalı S.'nin "dayımı doğuran bir Ermeniymiş" cümlesiyle özetlediği hikâyesine. Dayısını doğuran, yani kısacası anneannesi veya üvey anneannesi diyeceksiniz; hayır, dayısını doğuran... Olay 1915'te geçince, çocuk doğuran her Ermeni kadınının anne sayıldığını düşünmemek lazım! S.'nin dayısını doğuran *ağçig* ne gelin olmuş, ne de oğlu ona *mayrig* demiş (Ermenicede *ağçig* kız, *mayrig* anne demek). Zaten anne olmayı, bir Müslümandan hamile kalmayı istediğini söyleyen kim. Ama mecbur kalmış. Güzel, sağlıklı bir kız olduğu için belki.

Tehcir'de Ermeni çocukları alıp saklayan, onların hayatını kurtaran insanlar olduğu anlatılır. Bu Malatyalı Müslüman/Türk aile, *ağçige* "bize oğlan doğur, ondan sonra" demiş. "Ondan sonra" ne? Oğlan doğurduktan sonra kaç, git, ne yaparsan yap...

Nereye? Nasıl?

Malatyalı S.'nin dedesinin gönlü bu *ağçig*te miymiş? İmâ bile etmedi... *Ağçig* bir "gayrimüslim", mevcudiyeti bile gayrimeşru... *Ağçig* o adamın eli eline değsin ister miymiş? Belki sadece tanıyordu. Neden "oğlan" çocuk? Demek adam evliymiş, çocukları varmış, ama oğlu olmuyormuş. Karısı ne dedi bu duruma? Susmanın dışında bir şey geldi mi elinden? Neler hissetti?..

Ağçige bir teklif miydi bu? Öyle olsa, sonunda kurtulacağının hiç olmazsa vaat edilmesi gerekmez miydi?

Oğlan şurda dursun, çocuk doğurmanın öyle, 'peki hadi yapıvereyim, doğuruvereyim' deyince olmadığını günümüzde çocuklar da biliyor. Tecavüzü gözümün önüne getirmemeye çalışarak, hikâyenin burasını atlayıp hamileliğe geçiyorum: Dile kolay, dokuz ay. Bu aylar boyunca nasıl yaşadı? Günleri nasıl geçti? Kurtulma umudu mu onu yaşattı? Hangi koşullarda doğurdu o oğ-

lanı? Garantisi yok ki, ya doğan çocuk bir de kız olsaydı? Anasıyla hangi kaderi paylaşacaktı minik *ağçig*?

Bizim *ağçig* doğurmuş devşirmesini ve gitmiş. Lohusa yatağından kapıya mı bırakıldı, kırkı çıktı da mı gitti, ilk fırsatta kendi mi kaçtı?.. Sormadım. Bilinen, devşirme adayına vereceği hayat kadar yaşatılmış olduğu...

Devleti suçlarken halkı masum görenlerin kulakları çınlasın... Kaldı ki bazı durumlarda, devşirme usulünde olduğu gibi, devleti de hakkıyla yargıladığımız söylenemez. Halk dediğimiz, sessizce onaylamakla kalmıyor, kendisi de uygulayabiliyor...

Çorumlu yenge

Ben yaşlarda, belki daha genç bir adam, mutad akraba ziyaretlerinde birinde. Laf lafı açmış, hoş beş, yeme içme derken, misafir ağırlamanın yanı sıra gündelik işlere dönmüş evsahipleri... Genç adamın özel ikramlardan midesi gibi gözkapakları da ağırlaşmışken, rehavetinden silkinmesine neden olmuş duyduğu bir söz: "Kiliseye parayı götürdün mü?" Şaşkınlıkla, merakla, uzun oturduğu yerden doğrulmuş, dikkat kesilmiş. Kilise mi, ne kilisesi? Bizimkilerin kiliseyle işi ne? Kiliseye para vermek?!.

Daha önceleri de bu tür konuşmalar geçerdi de duymaz mıydı, yoksa küçük olduğu için, 'çocuklar öyle her şeyi bilmez' diye yanında konuşulmaz mıydı? Yengesi annesini cevaplamış:

"Evet anne, parayı verdim."

Verdim değil de "yatırdım", "ödedim" belki de. Bunun gibi bir şey.

İşin hikâyesi şu: Çorum'da sene 1915 iken, hani Ermeniler başta olmak üzere "gâvurlar" yurtlarından sürülürken, bir Ermeni aile parasını pulunu bir Müslüman aileye, bu genç adamın yengesinin anneannesine emanet etmiş.

Bir gün evimize döneriz dediler zahar. Ya da belki, birinin eline geçecekse sonuçta, 'helâl süt emmiş' dostumuz kadının olsun dediler... Kim bilir daha neler neler düşündüler?..

Söz konusu Ermeni ailenin dostu bu kadın yıllar geçmiş, yaşlanmış, anneanne olmuş. Ama bildiğiniz gibi, gidenler geri dönmediler; ne kendileri, ne de gelecek kuşakları... Çorum'a gelememişler bir daha, ama anneannenin rüyalarına girmişler hep. Gidip

de. götürülüp de dönemeyenlere çok hayır duaları etmiş olan vicdan sahibi bu kadın rahat olamamış bir türlü. Bu para-pulu hayır işlerinde kullanmış. harama el uzatmamış. buna rağmen geceleri hep bu aileyle zor etmiş sabahı.

Ölüm döşeğine yattığını anladığında kızına vasiyet etmiş. kızı da öyle yapmış; camilere. türbelere vs. harcamaya devam etmiş. Ama anneanne gibi kızı da rahat uyku uyuyamamış. Rüyasında o gidenler derlermiş ki, "emanete hıyanet etmedik sanırsınız. ama siz bizim paramızı kendi kurumlarınıza harcıyorsunuz. Siz de biliyorsunuz ki, gâvuruz diye başımıza olmadık belalar geldi. Bizim dinimiz. milletimiz nedeniyle..." Anneannenin kızı. yani Çorumlu yengenin annesi "yok bu böyle olmayacak" deyip adaletin yerini bulması için koşup bir Ermeni kilisesine, amaan demiş. "bizi bu azaptan kurtarın. Kabul edin. peyderpey ödeyelim. borcumuzu"...

Vee o gün bugündür. hemen her ay kiliseye gidip bağış yapar olmuş. Kendi gidemediğinde kızını gönderir olmuş. Çorumlu yengeyi.

Aman duymasınlar, kiliselere bağış yapmayı yasaklayanlar...

Askeri kırdıran Enverî Paşa...

"Kayseri'ye girmeden evvelki ağaçlık sahaya geldiğimizde bir cemm-i gafirin bağıra çağıra bir şeyler söylemekte olduğunu duydum. Önceden istikbal münasebetiyle medhiye okuduklarına zâhib oldum. Dikkat ettikçe güftenin başka bir meaili muhtevi olduğunu anladım. Diyorlar idi ki: "Enver Paşa bin yaşa/Biz açlıktan geberdik..." [49]

Hasret bitti; Kürt meselesinin aydınların arabuluculuğuyla çözülmesi fikrine karşı çıkarken "şehit cenazesindeki infialin Türkiye'ye yayılması bir gecelik iştir" tehdidini savuran[50] Cumhurbaşkanı Demirel "vatansever, milliyetçi, idealist, çok dürüst bir asker" olan paşasına kavuştu.

6-7 Eylül veya 1934 Trakya Olayları'nı hatırlayanlar, bu "bir gece"nin nasıl bir gözdağı olduğunu, ne kadar mümkün olduğunu tahmin etmişlerdir sanırım. Acaba şu mu söylenmek istendi: Ermenilerin imhasını planlamış bir partinin, İttihat ve Terakki'nin üç liderinden biri olan Enver Paşa (1881-1922) ne eylemişse güzel eylemiş, kıvancımız, gururumuz!.. Bugün, dünün Teşkilat-ı Mahsusa'sına sahip çıkıyorsak, bugünün savaş suçluları yarınlarından korkmasınlar diyedir...

Demirel geçen Eylül'de Türk cumhuriyetlerine sefer düzenlediğinde Enver Paşa'nın mezarının Türkiye'ye getirilmesini istemişti. O sefere katılan Zeynep Göğüş övgüler düzmeye başlamıştı "Hürriyet kahramanı" Enver Paşa'ya.[51] Kamuoyu hazırlanıyordu.

49. *Tarih ve Toplum.* Ekim 1995.

50. 1.8.1996, *Milliyet.*

51. 11.9.1995, *Sabah.*

Hele darbeciliği hiç engel olmadı kahramanlaştırılmasına... M.Ü. Türkiyat Araştırma Merkezi Md. Emine Gürsoy-Naskali "şerefli bir intihar"la ölen paşanın "bizim olduğu kadar Özbeklerin, Taciklerin, Türkmenlerin de paşası" olduğunu yazmıştı.[52]

Paşa'nın Hürriyet Abidesi'ne gömülmesine Murat Bardakçı karşı çıktı. "şimdi şarapçıların gece alemi, sıkışanların da hacet görmek için tuvalet niyetine kullandığı bir yer" olduğu için.[53] Fakat Bardakçı'nın üzülmemesi için elden gelen yapıldı. Hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadı. Tacikistan'a Kızılay'dan yapılan 2 milyar liralık yardım karşılığında getirilen kemikler İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 7 milyar lira harcayarak yaptırdığı Anıtmezar'a defnedildi. 'Devlet şuurunun ölmezliği' için vuruşan, vuran Enver Paşa'yı getirenlere "bir vatandaş, eski bir asker ve bir özgürlük devrimcisi olarak" minnet duydu Suphi Karaman gibileri...[54]

Ölüm yıldönümü olan 4 Ağustos'taki devlet töreninde "yaşasın Turan ülkümüz" diyenler mi ararsınız, tekbir getirerek "şehitler ölmez, vatan bölünmez", "yüzde yüz Türk olduğun gün cihan senindir" diyenler mi... Hepsi oradaymış. RP'li Devlet Bakanı Abdullah Gül de, "Asya'da bütün Müslüman ve Türk yurtlarını birleştirip, bu ülke uğruna savaşırken, binlerce kardeşinizle şehit olmuş bir komutanımızdır" demiş.

Savaşın yenilgiyle sonuçlanmasından sonra İstanbul'dan bir Alman denizaltısıyla kaçan Enver Paşa'nın kutsanmasına Ahmet Altan karşı çıktı: "Çünkü biz paşaların ibunetlerinin halk tarafından anlaşılmasını istemeyiz... Onun kahramanlığının hikâyesini bu toplumdan sakladığınız sürece yeni 'kahramanlarınız' olur. Ve tabii yeni tabutlarınız".[55]

Evet, karşı çıkanlar oldu elbette, ama ağırlıkla, özetle, ülkeyi I. Dünya Savaşı'na sürüklemesi, Mehmetçik katili olması nedeniyle. Çetin Altan "bir buçuk milyon fakir fukara çocuğunun", "bir

52. 19.9.1995, *Y.Yüzyıl.*
53. 24.3.1996, *Hürriyet*
54. 4.8.1996, *Cumhuriyet*
55. 6.8.1996, *Y.Yüzyıl.*

buçuk milyon Türk'ün ölmesine değindi.[56] Öldürülen Ermeniler yine atlandı. Enver soykırımdaki suçuyla Hadi Uluengin'in bir satırına girebildi: "Ermeni tehcirinde Talat'la birlikte en büyük sorumluluğu paylaşan" şeklinde...[57]

Bir de, Metin Çulhaoğlu'nun bir cümlesiyle: "Enver, 1915'te *zo*ları kestik, sıra *lo*larda diyen bir kadronun lideridir"...[58] Pan-Türkist, Pan-İslâmist Enver Paşa'nın torunları olmamızdan gurur duyan, iki hafta içinde Sarıkamış'ta 90 bin askerin donarak ölmesine neden olan Enver Paşa 'muhabbetinden' hoşlanmayıp, onun "orduya getirdiği ruh ve disipline" bayılan Zeynep Göğüş örnek verdi: "Her Fransız, Napoleon'u çektiğinizde kimliğinin büyük bir parçasını da yitireceğini bilir"...[59] Soykırımcı kimliği mi yitirmekten korkacağız?..

Önce (1908'de) İttihatçılar'ın hürriyet-adalet-musavat-uhuvvet sloganı; sonra bu sloganla destekleri sağlanan gayrimüslimlere saldırı; Ermeni soykırımı... *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*'nun[60] ekler bölümünde yer alan Kararname'de, Divan-ı Harb'de yargılanan Enver, Cemal ve Talat paşaların "Kıtal'de hemfiil oldukları" belirtilir. Yani, katliamı birlikte yaptıkları... Enver Paşa 1914-18 Üç Paşalar İktidarı'nda Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı'dır...

Günümüze kadar, bu hatırayı unutturacak şeyler yapılmamışken, özür, telafi yerine ödüllendirme varken ve bu paşalara karşı çıkanlar hâlâ kendilerini unutuyorken... azınlıklar Türklere güvenebilir mi, inanabilir mi?.. Teşkilat-ı Mahsusa'yı oluşturan Talat, Cemal, Enver paşalar yazı dizilerinde sevgiyle yad ediliyorken, Erivan'daki soykırım anıtına bir karşı-anıt duruyorken... Orhan Koloğlu gibi Türk aydınların tarihe bakışı değişmemişken: "Emperyalistlerden destek gören gayri-müslim akımlara Müslüman kesimin de katılması"...[61] Yine, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni So-*

56. 4.8.1996, *Sabah*.
57. 7.5.1996, *Hürriyet*.
58. 8.8.1996, *Demokrasi*
59. 6.8.1996, *Sabah*.
60. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Taner Akçam, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
61. 3.8.1996, *Milliyet*

runu'ndaki eklerden, Ahmet Refik, İki Komite-İki Kıtâl'den bir alıntı:

"Ah ne kadar yazık! dedi, bu yavrulardan, bu masumlardan, bu biçare kadınlardan bilmem ne istiyorlar? Kimler cinayet yapmışsa onları tecziye etsinler... Asıl kafaları kesilecekler, o Talat, o Enver, o zalim kabine. Dereler insan gövdeleri, çocuk başları taşıyor. Bu manzara yürekler parçalıyor. Fakat bir gün bunun hesabı sorulmayacak mı?"

Hayır. Sorulmuyor. Ödüllendiriliyorlar, itibarları artırılıyor... Türkiye, Osmanlı'nın mirasına sahip çıkıyor seve seve. Savaş ve soykırım suçlularını kahraman, şehit ilan edecek kadar. Fetih bir özlem, başarısız fetihçilerine hayalperest deseler de...

Memleketlerinde azınlığa düşenler

Midyatlı bir üstad. Avukat. İlkokuldan sonra, 1941'de ayrılmış Midyat'tan. Ailesi hâlâ orada.

"Dışarıda okuyordum, ama tatillerde gidiyordum. Tabii zaman geçtikçe irtibat biraz daha gevşedi. Midyat doğumluyum ve bizim yörenin insanı, dediğim gibi, herkesin bildiğinin aksine, İstanbul'daki, İzmir'deki insandan çok daha medenidir. Son olaylar sebebiyle köylerden kuvvetli bir akın başladı. Şimdi ondan biraz ters. Köyden gelmiş, adam o havayı, o tadı, o lezzeti alamamış, başka başka dinlerden insanlarla yan yana, sırt sırta, omuz omuza verip kardeş kardeş oturup bir arada yaşamayı denememiş. Denemeyince de o zevkten mahrum. Bir Musevî, bir Hıristiyan onun gözünde gâvurdur; olmaması lazım.

Ben evvela insan olarak bütün insanları seviyorum. Ben Kürtüm, ama en yakın can ciğer arkadaşlarım, kardeşlerim Arnavuttur. Çerkesdir, Tatardır, Boşnaktır, Süryanidir. Yani bu vatanın toprağında yetişmiş insanlardır. Ve hiçbirini diğerinden üstün görmem. İnsanı, insanlara hizmet derecesinde severim. O insan, insanları seviyorsa, Allah'ın verdiği bir sevgi katresi varsa gönlünde, o insanın başımın üstünde yeri var. Kardeşim gibi sevdiğim sınıf arkadaşım episkopostur. Benim içimden geçen, Allah'tan dileğim buradaki insanlar hep kardeş olarak, yok Süryanidir, bu Yahudidir, bu Müslümandır denmsin. Tüm dinler On Emir'le başlamış, hepsinin anayasası gibidir."

Üstad işte böyle bir insan. Kendisi Midyat'ı, Süryanileri, Yezidîleri, azınlık vakıflarını anlattı.

"Midyat'ta Süryani-Müslüman problemi yoktu. Midyat insanı çok kültürlü, çok çağdaş düşünceye sahip insanlar. Midyat bambaşka; bir Süryani evinde güzel bir yemek pişti̇ği zaman ille de

beni davet ederler. bizde de öyle. Ben de çağırır. getiririm. o derece birbirimize düşkünüz.

Midyat iki kısımdır. Şimdi iki kısım birleşti. arada 3.5 km. mesafe var. Asıl Midyat eski Midyat'tır. Bir de Estel tarafı, orada hiç Süryani yok ve oradaki insanlar çok tutucudur. yobazdır. yani Müslüman olmayan herkes cehennemliktir. gâvurdur! Halbuki gâvur diyeceğimiz, Allah'a inanmayan kişi. Semavî dinlerde tek Allah'a inanılır. Hıristiyanı da, Musevîsi de, Müslümanı da. Bunlara gâvur denmesi yanlıştır. Gâvur Mahallesi derler eski Midyat'a. Çok kadim. binlerce seneden beri aynı yerde aynı insanlar oturuyor."

Bu kadim halkın insanları gitmişler ve artık vatandaşlıktan çıkmak istiyorlar, çıkarılıyorlar. Güllük gülistanlık olsa, niye gitsinler?

"Bu, bana sorulacak soru değil. Bu soruyu Türkiye'de başbakanlık, bakanlık yapmış olan zevata sorun. Bir vatandaş olarak gördüğüm, bunda iki ana sebep var. Birincisi, orada işe girebilmek, doktorluk, mühendislik gibi mesleğini yapabilmek için oranın vatandaşı oluyor. İkincisi, şimdi buradan iltica edeceğim deyince, hemen 'peki, iyi ki geldin' demiyor Almanya. İsveç... Niçin iltica ediyorsun, diye soruyorlar. Bana diyor, kötü muamele ediliyor, zulmediliyor... Bu sırf. oraya yerleşmek, kabul edilmek için söylenen bir laf olabilir; ama bütün bunlara rağmen biz kendimizi pirüpak da zannetmeyelim. Orada gayrimüslimlerin dışında kalan Müslümanlar Yezidîye de, Hıristiyana da pek öyle kendi seviyesinde muamele yapmıyor. Şimdi daha da değişti. Son yıllarda hükümetler biraz daha o tarafa meyledince bu fikir biraz daha orada ortaya çıkmış durumda. Gidiyor evinde basıyor, öldürüyor. Faili meçhul cinayet... Geçen, işte Midyat'ta bir doktor öldürüldü. Dört dörtlük bir insandı."

Edvard Tanrıverdi mi?

"Evet. Edvard'ı söylüyorum. Bunlar olacak iş değil; üzücü olaylar. Tabii bana sorarsanız, bunda da oradaki vatandaşın. tabiî. rolü büyük, ama bunda da sahipsizliğin rolü var. Ben hükümette bir üye olsam, yetkili olsam, tozunu atarım sağın solun, müslim-gayrimüslim yok! Bu topraklarda her milletten insan yaşamış. Osmanlı toprağı bir imparatorluk demek, soyluluk demek. Yetmişiki millet barındığı zaman, bugünkü Amerika neyse, Osmanlı dünya-

nın süper devletiydi. İşte bu beyinsizler böyle yozlaştıra yozlaştıra bu hale getirdiler bu işi. Bugün tüm Müslümanları biraraya getirin, bu sefer de, bu Alevîdir, bu Sünnîdir falandır. 70-80 senedir, bir asırdır aramızda öyle bir fitne unsuru ortaya kondu ki, araya ayrılık gayrılık..."

Neden sizce bu insanlar sahipsizler, biraz bunu açsanız. Bu sahipsizlik ne tür uygulamalarda ortaya çıkıyor?

"Öyle bir şey ki, bir olay oluyor, 'bunu falanca yaptı, filanca yapmadı'. Yetkililer bunu söyleyebiliyor, bu da sakat bir şey. Yönetici varken böyle bir şeyi söylemek abes olur. Güvenliğim yine devlet tarafından sağlanacak. Bundan devlet sorumlu. Malımı canımı korumakla mükellef olan devlettir. Bunu devlet güçleri yapmadı, falan yaptı... Falanların canına okusana, hangi beyinsiz yaptıysa!.."

Süryanilere dokunmayın, diyen çok olmuş

Devletin tehcir dediğine Süryaniler Seyfo Olayı diyor, Kılıç Olayı. Bununla ilgili sizin ailenizde nesilden nesile aktarılan şeyler neler?

"Eskiler 1915 tarihi demezler. Ferman'dan şu kadar sene önce, Ferman'dan bu kadar sene sonra... Ferman dediği, padişah fermanıdır. Ferman dediği, bir yerde, katliamdır. Ve o zaman yalnız Ermenilere mahsus bir şey değil, bütün Hıristiyanlar nasibini almıştır. O zaman mesela, babam kendi mıntıkasında şiddetle emir vermiş: 'Bir Hıristiyanın parmağı kırılacak olsa, o adamı mutlak kan davası yaptırırım, ondan fazlasını onun sülalesine... sakın ola ki...' Kimse dokunamamış. Ağalardan, şeyhlerden Süryanilere dokunmayın diyen çok olmuş.

Midyat çarşısının ortasında taş bina, kale gibi yer... Onun o yontma taşlarının üzerinde yüzlerce mermi izleri var... Sorun bakalım, bu nedir. En alâk çocukların bile size söyleyeceği, "Ferman'dan kalma" diyecektir. Ferman'da birkaç Süryani aile sığınmış oraya, çıkmamışlar, günlerce, haftalarca orayı terketmemişler. Dışardan her gün yağmur gibi kurşun yağıyor, terketmemişler. Bunu Midyat'ta görebilirsiniz."

Sonra ne olmuş?

"Teslim olmamışlar ama sonunda. tamam, iş bitti denince çıkıyorlar.

Canlı misaller var aramızda. Ermenidir diyelim, aileden tek bir çocuk kalmış, onları Müslümanlar yanına almış. Müslüman ailenin yanında Müslüman olarak büyümüş. Halen onlardan yaşayan var. çocukları. torunları var. Herkes biliyor bunu. Yani kalkıp da, şimdi bunda terslik şu; efendim soykırım olmamıştır. Biz kendi kendimizi aldatırız. Kendimize mahsus, kendimize göre bazı izah tarzlarımız var. bunlar kayıtlara alınmıyor. Bunu bütün dünya biliyor ki, bu var, tehcir olayı, yürü şurdan diyor. gidiyor orda öldürüyor. Hikâye bu. Talat Paşa'nın. Enver Paşa'nın. İttihat ve Terakki'nin fitne fesat şeylerinin ortaya çıkardığı pislikler. Şimdi, bunu biliyoruz, herkes biliyor. Ancak hani Osmanlı diyebilir ki. Rusya'nın Türkiye'yi işgali sırasında Ermeniler onlarla işbirliği yapmış. Bugün bir Erzurum... o işbirliği esnasında birçok Müslüman öldürülmüş. bu nedenle Müslümanların da artık canına tak etmiş. Ruslar geri çekilince bu sefer Ermenilere vurmuş... Benim kanaatim o. Ama Ermenilere vuruldu, peki diğer Hıristiyanlara niye? İşte o muamma. Mesela bizim Süryaniler hiçbir zaman Ruslarla işbirliği yapmadı. Ama Hıristiyandır, Ermeni de Hıristiyan..."

Ermenilerin de hepsi, Ruslarla işbirliği yapmamış ki...

"Hayır efendim. Tabii, ilgisi yok."

Sizin ailenin gücü nereden geliyor? Süryanilere dokunursanız, fazlasını yaparız korkutması...

"Kürt aşireti. Bizim orada her insanın bir aşireti vardır. Bizim taraf'ta bizim dışımızda kimse yok. Ya Kürt aşiretidir. ya Süryani aşireti. Onun dışında bizde tek tük Arapça konuşanlar var. Onların Arapçasını Suriye'deki anlamaz. Çünkü yarısı Kürtçedir."

Keldani, Nasturi, Yezidî yok mu?

"Var, var. Yezidî ağırlık olarak Midyat ve Beşiri yöresindedir. Ama Yezidî köyleri de hep boşalmış. Yezidîler çok çalışkan, cesur. iyi silah kullanan ve bu memlekete çok hizmet eden insanlar. Kürtler de öyle. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ali Bati (bir Kürt aşiretinin reisi) isyanını düzenli ordu bastıramamış. bizim Kürt aşiretler bastırmış. Diyeceğim, Kürtler daima kendi devletine bağlı kalmışlardır.

Son yıllarda ters tutumlar birçok insanı oraya. Pekeka'ya itti.

Adam bakıyor buradan dayak yiyecek, bırakıyor, öbür tarafa geçiyor. Yoksa normalde Pekeka bu güce ulaşamazdı. Bana sorarsanız, öyledir, ters tutumlardan kaçanlardan güç aldı Pekeka. Savaş taraftarı olan bir grup var ki, bunu gözardı ediyor. Şimdi masum vatandaş dayak yiyor, haksızlıklara maruz kalıyor, haksızlıklara maruz kalınca oradaki genç, soluğu Pekeka'da alıyor. Anne babası geliyor iki gözü iki çeşme ağlıyor. Genç, bana işkence yaptılar diyor. Bilhassa koruculardan şikayetleri var. Kendi aşireti Apo'yla beraber sabah akşam otursa bir şey demiyor da, diğer muhalif aşiret mensubu isterse dünyanın en vatanperver insanı olsun, adamı kışlıyor. Oradan kaçan da öbür tarafa geçiyor."

Göç etmiş, halen haberleştiğiniz Süryani arkadaşlarınız var mı?

"Haberleşmek değil. Tebrik yazar bayramda seyranda mutlaka telefon eder pek çoğu; Yezidîlerden de var. Hıristiyanlardan da, Müslümanlardan da var."

Yezidîlerin şeytana taptıkları iddia ediliyor.

"Şeytana tapan değil, hayır. Kitaplar da yanlış yazıyor. İlk tek Tanrı'ya yakın olan mezhep Zerdüşttür. Yezidîler Zerdüşt'ün ahvadıdır. Zerdüşt'ten kalmadır. Kürtler Zerdüşt'ten gelmedir. Müslümanlığa veya Hıristiyanlığa geçmeyip, değişmeyip aynı kalanlar Yezidîlerdir. Yezidîlerin dillerinde "ş" harfi yoktur, şeytanı çağrıştırdığından. Mesela şehir yerine sehir derler."

Göçleri daha çok nerelere?

"Yezidî olunca, hiç tetkik ve incelemeye almadan derhal kabul ediyor Almanya mülteci olarak; Yezidîlerin ayrı bir durumu var.

VGM Vakıflara karşı

. Bütün insanların birbirine benzeyen sorunları var. Mal sahibisiniz, gayrimenkulünüzü kiraya vermişsinizdir, kiracıyla sorun çıkabilir. Konutunuz yok, ev kiraladınız, mal sahibiyle anlaşmazlığa düşebilirsiniz. Komşuluk ilişkilerinde hır-gür çekişme olabilir. Yine, diyelim ki tüccarsınız, mal almışsınız, çek almışsınızdır, zamanında ödenmemesinden doğan sorunlar... Yani bunlar bir Ermeniye, bir Süryaniye, bir Müslümana has değil, ilk bakışta; herkes için aynı gördüğümüz sorunlar. Bu problemlerde bile azınlık oldukları için daha farklı, fazladan şeyler yaşıyorlar mı? Diyelim

ki, azınlıktır, zaten boynumun bükük olması lazım deyip ev sahibi veya kiracısı kafa tutabiliyor mu? Böyle bir durum olabileceğine ihtimal verdiğim için soruyorum, benim yaşamadığım nasıl sorunlar yaşıyorlar? Bir avukat olarak nelerle karşılaşıyorsunuz?

"O şeyin içinde olduğunuz için çok güzel bir noktaya değiniyorsunuz. Demin sizden evvel buradan kalkan kişi, bir Ermeni hayanın kiracısıdır. O Ermeni hanımın iki tane dükkânı var Dolapdere'de. Yıllardan beri orada kiracı 40 kraya oturmuş. O 40 lira iken biz işi ele aldık. 40 liraya oturduğu zaman kirası yine 400 binden aşağı değildi. Kadın çok kibar bir insan, belki de, hani muhtemelen, gayrimüslim oluşundan doğan bir eziklik de var, öbürleri de ağızları kalabalık, vur-kır şeklinde insanlar. Kadın çekiniyordu onlardan. Bir gün sohbet esnasında, niye dedim, 'Ben ne diyeyim, bunlar helalı adamlar' dedi. Olur mu öyle şey, yap dedim, vekaletname. Hiç şey etmeden, hani en ufak bir mali külfet yüklemeden işi ele aldım. Ve bakın şimdi o dükkânın kirası 9.5 milyona çıktı. Geçen sene 6 milyon yapmıştık, bu sene 9.5 milyon. O tür şeyler de olabiliyor, ama bunlar çok seyrektir. İşte bu Ermeni hanım gibi çok kibar bir insan olacak, kimseye bu konuyu açıp da bunu söyleyeyim, demekten çekinecek... Ve bugün gayrimüslimlerde de böyle hatıra binaen veya korkarak malını bedavaya vereyim, diyen yok."

Azınlık vakıflarının davalarını alıyor musunuz? Size başvuru geldi mi?

"Bu, seneler evvel oldu. Vakıflar Kanunu'na uymayan bazı hususlarda, 1936 yılından sonra kiliselere gayrımenkul vakfedilmesi hususu kaldırıldı. Bu kanun yürürlüğe girinceye kadar bazı kiliselere verilmiş gayrımenkuller vardı. O tapu kayıtlarının iptali için Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından dava açılmıştı. Öyle birkaç davaya girdim. Üç gayrımenkul için açılmış bir davaydı mesela, birisi Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi'nin Kartal'da bir kamp yeri idi, o dava epey sürdü. O gün bugündür o tür davaları almak istemiyorum.

Çünkü uygulamalar daima davacının lehinde cereyan ediyor. Vakıflar Kanunu'nun 1936 ile elde edilen maddesi hep Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne hak veriyor. O şekilde düzenlenmiş bir karar. Onun için kalkıp da ben davayı kaybedince üzülüyorum. Günlerce huzurum kaçıyor, kendi mantaliteme uymuyor. Mantığı-

ma uymayan bir davayı kaybettiğim anda, kanun ne derse desin, eğer mantıken o davada müvekkilimin haklı olduğuna inanıyorsam, günlerce vicdan azabı duyuyorum."

Kartal'daki kamp yeriyle ilgili dava ne oldu?

"Davayı VGM kazandı... Mesela bakın, anlamadığım taraf: Tapu kaydının iptali olunca o gayrımenkul ne olacak? Eski sahibine dönecek. Eski sahibine döndü, eski sahibi yok meydanda, onun da bilmem mirasçısının mirasçıları ortaya çıkmaya başladı, hiç de adaletli bir sonuca bağlanmadı. Ve şimdi bana sorarsanız kilise devletin bir cüzüdür. Devlet dediğimiz zaman, her ünitesiyle, her kuruluyla devlettir. Kilise de bu kurumların içerisinde bir tanesidir. Ben kendi kurumlarımdan birinin gayrımenkulünü alayım, Ahmet'e, Hasan'a peşkeş çekeyim!? Niye? Bu mantıkla bağdaşmıyor yani. Olay o bakımdan üzüntü verici, ama öyle sonuçlanıyor. Ellerinden aldılar... Halbuki orada her sene yüzlerce çocuk tatil yapıyordu, parası olmayar.. muhtaç çocuklar oradan istifade ediyordu. Kapattılar...

Bunun dışında, mesela bizim Süryani cemaatinin davaları oluyor. Süryanilerle biz, malum Midyat, Mardin, Diyarbakır yöresinden gelen insanlarla küçüklüğümüzden beri kardeş gibi büyüdük. Yani onların davalarını alırken, gayrimüslimdir falan diye katiyen o tür problem yok. Bugün bir Süryani kadim, 'ben Türküm, Türkiye için çalışıyorum' diyen en kabadayısından daha Türktür. Türkiye için bağrı daha yanıktır. Onlarla zaten o konuda bir problem yok, ancak onlar sırf güvendikleri için, tanıdıkları için, en ufak problemi dahi bana ulaştırırlar. Memlekette mesela adam herhangi birisiyle dalaşır, kız kaçırır, davasını bana getirir."

Midyat taraflarında sıklıkla Süryani kızlar kaçırılıyormuş.

"İki sene evvel girdiğimiz bir dava: Komşusu tarafından kaçırılmıştı Süryani kız. Bakırköy'de oturuyorlar. Kızın dedesi papaz. Ruhanî ailesinden olunca o daha da vahamet kesbediyor, aileye hakaret oluyor. Emniyete, jandarmaya falan işi naklettik ve kız Tekirdağ'da bulundu, getirildi. 18 yaşını doldurmadığı için babasına teslim edildi. Sonra öğrendik ki, Tekirdağ'da yıldırım nikâh kıyılmış."

Gerçekten kaçırılmış mı, kız kendisi mi gitmiş?

"Bana öyle geldi ki, kız istekli gitmiş. Bende o intiba uyandı Öyle bir kanaat var, istekliydi. Babasına iade edildikten sonra bo-

şanma davası açıldı. Bu arada epey zaman geçti aradan, bu Ramazan bayramından önce dava sonuçlandı. Çocuk askere gitmişti, duruşmalar epey uzadı."

Taksim'e cami

Midyat'ta camiye çevrilen kilise, havra var mı? Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaygın uygulaması şu: Önce cemaati kalmamıştır diye, hele ki son 10 yıldır kalmamışsa, alıyor, sonra cami yaptırıyor.

"Camiye çevrilen kilise, havra yok. Olsa, biz oranın yerlisi olarak müdahale ederiz, yapmayın, yapamazsınız diye. Çıkıp da üç beş fanatik 'ben burada namaz kılacağım, bu kilise değil, cami olsun' derse, şahsen müdahale ederim: Burası kilisedir, havradır, cami yapamazsın. Medeni düşünen bir insan için böyle olması icap eder. Kaldı ki, Türkiye Cumhuriyeti laik olmalıdır. Bazı partiler bunun sınırlarını bozmuşlardır, öteye geçmişlerdir, fakat devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti anayasa kuralları içinde laik bir devlettir."

Vakıflar Genel Müdürlüğü demek, devlet demek değil mi?

"Vakıflar Genel Müdürlüğü demek, demin bahsettiğimiz grubun içinde olan yüzde altmış. Vakıflar'da görevlilerin çoğu o yobaz partiye meyilli, o zihniyete sahiptir."

Onların oraya yerleşmelerini sağlayan da devlet değil mi?

"Bugün devletin yaptığı her şey pürüpak değil ki, her şey bizim kafamıza uygun yapıda değil ki. Öyle olsa zaten bunların hepsi başımıza gelmez. Çok daha güzel günler görmemiz lazım, ama devleti idare edenler de herhalde daha o seviyeye gelmemişler."

Yapılarının onarılmasına da izin verilmiyor. Yıkmadıklarımız da kendi kendine yıkılsın diye bakılıyor adeta.

"İbadethanelerin, manastırların ilave yapılması, onarımı mülkî amirlerin iznine bağlıdır. Onlar izin vermeyince, yapamazlar. Çok eskiden beri bu uygulama var, yeni başlamadı."

Bırakalım ek bina yapmayı, örneğin tavanı çatlamış, bunu onaralım, başımıza yıkılacak deniyor, izin verilmiyor...

"Yani siz diyorsunuz ki, adam hiç sorgu sual olmadan, kimseye şu bu etmeden istediği yere camiyi kuruyor. Kimse de kalkıp niye yapıyorsun demiyor. Hatta destek görüyor."

Hatta sokaklarda bağış toplanıyor.

"Laik bir devlet yönetimi var diyorsak, cami için varsa, bu,

diğer ibadethaneler için de olması lazım diyorsunuz. Haklısınız. Doğru. Ne denir? Bugün madem Taksim Meydanı gibi bir yere cami isteniyorsa, yine güzel bir yere havra yapalım, kilise yapalım diyebilmeliyiz."

Ermeni gazetelerine Regaip Kandili

Yaşadığı yer ve dönem, kendisinin beş (Kürtçe, Arapça, Süryanice, Türkçe, Zazaca) dilli olmasını sağlamış bu beyle söyleşiye nokta koyup, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün uygulamalarından ben bir örnek vereyim:

Çok eski değil, daha 6 yıl önce, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Vakıflar Müdürlüğü'nden, nedense ücra köşelerdeki bazı Ermeni kiliselerine (bunlardan biri, Beykoz Surp Nigoğayos Kilisesi) 29 Mayıs 1992'de teftiş raporları göndererek demiştir ki:

"..cemaat gazetelerine zorunlu olmayan ilanlar verildiği görülmekte, bu nevi davranışın cemaat taassubu yaratarak bölücülüğe sebebiyet vereceğinden, bundan böyle cemaat gazetelerine ilan verilmemesi, aksi taktirde ilan paralarının kendilerine zimmet çıkartılacağının bilinmesi."

Bunun üzerine, İstanbul'da Ermenice yayınlanan günlük Jamanak gazetesi genel müdürü Ara Koçunyan, zamanın başbakanı Süleyman Demirel'e bir mektup yazmış:

"Sayın başbakanım, 60 yıllık gazeteciyim, böyle gülünç rapor görmedim. Ermenice gazetelere yalnız Ermeni kiliselerinin ruhani ayin ve dinî yortularda kılınacak kurban ilanları verilir. 1908 Meşrutiyet'in ilanından beri günlük siyasî gazete olarak yayınlanan Jamanak'ın gelirlerinden biri de bu ilanlardır.

Mevzuubahis evkaf müfettişi eğer bu ilanların Ermenice gazetelere değil de. Türkçe gazetelere verilmesini istiyorsa, esas bölücülüğü kendisi yapmaktadır. Bu çarpık mantıkla hareket edildiğinde, cami ilanlarının Ermenice gazetelere de verilmemesi, acaba bölücülük mü sayılacak?

..Biz insan hakları ve demokrasiyi benimsemiş olduğumuz için haklı olarak gururlanırken, evkaf memurunun biri, İstibdat Devri'nde bile düşünülmeyen bir uygulamayı önermeyi cesaret ediyor."

Başbakanlık özel kalemi, Ara Koçunyan'a konuyla ilgilenileceğini, kendilerini haberdar edeceklerini bildirmiş. Hiçbir şey bil-

dirilmemiş...

Bu arada diğer bir Ermenice gazete, Marmara da, bu konuya sayfalarında yer vermiş.[62] Tedirgin olan kiliselerin vakıf yöneticileri, avukatlara sormuşlar, gazetelerimize ilan vermeye devam edebilir miyiz, diye. Mesele gayriresmî şekilde hallolmuş, sönmüş: Ermenice gazetelere ilanlar verilmeye devam edilmiş. Müdahale beklenmiş... Türkiye kamuoyunun bilgisi dışında kalan, Türk gazetelerinde yer almayan olay, Ermeni toplumuna yapılan bir taciz olarak kalmış.

Altı yıl öncesinde mi kaldı azınlık vakıflarına yapılan baskılar? Hayır. Örnek: Meryem Ana Ermeni Kilisesi Vakfı'na ait araziyi üç yıl önce kiralayan ve bir daha kirayı artırmayan RP'li Eyüp Belediyesi yönetimi, burayı açık pazar yapmak için istimlak kararı almış. İslâmbey Mahallesi'nde başka da arsalar olmasına rağmen, en kolay el konabilecek yer olarak, anlaşılan Ermeni vakfına ait arazi seçilmiş... [63]

Ezici çoğunluğu bu uygulamaları en azından sessizliğiyle onaylayan, oylarıyla destekleyen "halkımız"dan ne haber?.. Habersizleştirilen ezici çoğunluktan...

İstanbul Film Festivali nedeniyle daha da kalabalıklaşan Beyoğlu'nda insanlarla adeta omuz'omuza yürürken, iki gencin konuşmalarına kulak misafiri oldum: "Allahaısmarladık, Allah'ın selamı üstünde olsun demektir. Onun için, 'onlara' bunu söylememek lâzım, onların da selamını almamalı. Allah'ın gücüne gider." Saçları jöleli genç, arkadaşına böyle diyordu...

Fener Patrikhanesi, Hillary Clinton tarafından ziyaret edileceği için, belediye bozuk yollarını yaptı. Clinton'ın ziyaret edeceği gün de binanın damına taşlar atılıyormuş. "Çevrede dine hoşgörülü bakmayanların bir nevi spor haline getirdiği bu taş atma merakını soğukkanlılıkla karşılamaya çalışan Patrik Vartholomeos, inanın dedi, tek üzüntüm ve korkum bu taşlardan birinin bu önemli konuğumuzun başına isabet etme olasılığıydı. Çok şükür, korktuğum başımıza gelmedi."[64]

62. 23.7.1992, *Marmara*

63. 26.12.1995, *Cumhuriyet*.

64. Leyla Umar, 30.3.1996, *Sabah*.

BÖLÜM 2

ERMENİ HEMŞEHRİLERİM

'Bu vatana emeğimi vermişim...'

Hagop Ayvaz da sora sora öğrenip ulaşabildiğim insanlardan biri.[65] *Tek başına 48 yıldır Kulis adında Ermenice bir tiyatro dergisini inatla çıkarmaya devam eden Hagop Ayvaz bugün 83 yaşında. Teybi açmadan önce söylediklerimi özetleyeyim. Türk Tiyatrosu diye adlandırılan, Türkiye'deki tiyatro sanatında Ermenilerin yer alışı nasıl olmuştur? Bu bakımdan, dün ve bugün arasında fark var mı? Varsa, nasıl bir fark?*

Türk Tiyatrosu Ermenilerin inhisarı altında kalmıştır. Çünkü evvela, kadın sanatkârların sahneye çıkması yasak... Afife (Jale) mesela, birkaç sefer sahneden kaçırılmış, çünkü takip edilmiş. Hatta bir defasında –Afife de itiraf eder–, bizim Darülbedayi'de, Şehir Tiyatrosu'nun ilk kuruluşunda, Kınar Hanım onu arka kapıdan kaçırtmış, yakalanmaması için. Yani böyle takibatları varmış eski Türk artistlerinin. Onun için sahneye çıkamamışlar.

Ve o zaman tabiî Türkiye'de, ilk tiyatroyu kuranlar Güllü Agop, Serope Benkliyan, Mınakyan... Öyle ki, onların temeliyle başladı Türk tiyatrosu İstanbul'da. Sonradan Darülbedayi'ye geçmiş birkaç artist var: Kınar Hanım, Aznif Mınakyan (Mınakyan'ın gelini). Tiyatro böyle başlamış bizde. Gedikpaşa'da Tiyatro Caddesi var ya, orada bir nevi çadır tiyatrosu olmuş -şimdi muazzam, çok güzel bir otel oldu, askerî dikimevinin karşısında. Ki orada Besa diye bir oyun oynamış Fasulyeciyan, Güllü Agop falan. Yeniçeriler bu oyunu kendilerine karşı diye zannetmişler, padişahı kışkırtmışlar. Padişah emir veriyor, bir gecede yerle bir

65. *Birikim*, Etnik Kimlik ve Azınlıklar özel sayısı, Mart-Nisan 1995.

ediyorlar. Yani tiyatro böyle günler yaşamıştır Türkiye'de. Darülbedayi'den evvel Beyoğlu'na İtalyan gruplar gelirmiş, operalar, operetler falan. Naum Tiyatrosu olmuştur. Balıkpazarı'nda Sahne Sokağı'nın köşesinde. Saint Antoine Kilisesi'nde de muazzam bir tiyatro olmuştur. İtalyan operaları falan gelmişler, orada oynamışlar. Sarah Bernardt gelmiş mesela Ses Tiyatrosu'na –ki şimdi de yine Ses Tiyatrosu olarak kalıyor, Ferhan Şensoy'un. İşte o zamanki bizim Türk Tiyatrosu böyle...

Bence tabiî Ermeni asıllılardan sonra, tiyatroyu burada yaşatan ve yola koyan Muhsin Ertuğrul olmuştur. Darülbedayi'nin başına geçmiş, senelerce çırpınmış, etmiş, tiyatroyu, eğitimini şekle sokmuş. Oyunu, repertuarları da ona göre... Mesela, onun sayesinde her sene Shakespeare'in bir oyunuyla başlardı şehir tiyatrosu, Tepebaşı Tiyatrosu'nda. Tepebaşı Tiyatrosu da maalesef yakıldı. Muhsin Bey'in en büyük arzusu orasını bir tiyatro müzesi yapmaktı. Ama olmadı, yakıldı.

Eski tiyatrolarla yeni tiyatroyu mukayese edemeyiz. O zaman ben kendim de sahneye çıktım. Naşit Bey'le falan oynadım. 1929'da sahneye çıktığım zaman henüz Mınakyan devrinden kalma melodramlar oynuyorduk biz. 12 perde, 9 perde... Darülbedayi başladığı zaman ise klasikler, Shakespeare'ler, birçok yazarın en iyi eserlerini -Hamlet, Kral Lear gibi- sahneye koydu Muhsin Ertuğrul. Ve iyi bir grup yetiştirdi o adam. Ama onlardan bugün kimse kalmadı: Galip Arcan öldü, Behzat öldü, Küçük Kemal öldü. Bunları, hiçbirini gençlik hatırlamaz, bilmez. Ancak Metin And'ın tiyatro hakkında yazıları var. Onun bir kitabına da ben 90 küsur tane resim verdim, kitapta neşredildi. Orada ilk Türk tiyatro hayatını bulabilirsiniz, bütün teferruatıyla. Üç ciltlir: *Tanzimat Tiyatrosu, Meşrutiyet Tiyatrosu, Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu*...

Darülbedayi 1918'de kurulmuştu. Tiyatronun başlangıcı bundan önce. Mesela Muhsin Ertuğrul delikanlı olduğu zaman Mınakyan'ın oyununu seyretmiş Şehzadebaşı'nda, Millet Tiyatrosu'nda. Şimdi han olmuştur orası da. Maalesef, bunlar benim için yara. Çünkü en güzel tiyatrolarımızı hana çevirdiler, yaktılar, yıktılar... Orada en iyi artistler, mesela Naşit Bey senelerce oynamış orada. Ve ben bugün iftiharla söylüyorum, o adamla iki üç oyunda da rol

aldım. Hem Narlıkapı'da hem Millet Tiyatrosu'nda. Ondan evvel Mınakyan, Ahmet Fehim Efendi vardır. Ahmet Fehim Efendi, Fasulyeciyan'ın heyetinde. Adamcağız bir dekoratörmüş. Fasulyeciyan bunu görüyor, üzerinde bir komiklik görüyor bu adamın. Bunu ikna ediyor, alıyor Bursa'ya, turneye gidiyor. O zamanki tiyatrolar devamlı bir yerde duramazlardı ve mevsimleri yoktu. Onların, eski tiyatroların bir ayı vardı yalnız: Ramazan ayı. Devamlı oyun oynarlardı. Ondan evvel haftada bir, onbeşte bir ancak oyun sergilerlerdi. Çünkü her zaman yenisini oynamak mecburiyeti vardı. Mesela Kınar Hanım anlatır, Ferah Tiyatrosu'nda –bugün yine sinemadır orası, Şehzadebaşı'nda–, ramazandan iki gün evvel girerlermiş tiyatroya, ramazan bitinceye kadar dışarı çıkmak dahi istemezlermiş. Çünkü sabah prova, akşam oyun, sabah prova... Ve en az haftada üç dört tane yeni oyun çıkartmak mecburiyetindeler. Darülbedayi'de de böyle oldu. Kurulduğu zaman, hele Tepebaşı Tiyatrosu'na gelindiği zaman haftada en az üç oyun sergilerlerdi. Çünkü bir hafta oynayacak müşteri yok. Muhsin Ertuğrul 1926'da Hamlet oynadığı zaman onbeş gün üst üste oynadı diye yerle gök birbirine karıştı. Şimdi öyle değil. Şimdi bir ay da oynanan oyunlar var, bir yıl da. Ki bu kadro meselesidir. Artistler yetişiyor bu kadro olunca. Çünkü bir oyunu bir ay oynarsa ötekiler susar otturur. Onun için ne yaptılar? Üç gün bir oyun, dört gün bir oyun... Böylece tabiî öteki artistlere de rol düşüyor. Yoksa, yeniler açıkta kalır.

1915 olaylarının tiyatrodaki Ermeni insanlara da ucu dokunmamış mı acaba?

Nasıl?

Tehcir...

İstanbul'daki Ermenilere böyle bir şey olmadı o zaman. Ancak Anadolu'daki Ermenilere oldu bu işler.

İstanbul'da da. Mesela, 1800'lerin sonunda Kürtlerin baltalarıyla saldırtılmalarını okumuştum. Ermenileri öldürmüşler. Hatta eğer evinde Ermeni barındırıyorsa Rumlardan da...

Ben ancak 1914-15'i biliyorum. Harbi Umumi'de olan meseleyi biliyorum. Tabiî o da okuduklarımız, ben yaşamadım. 1914'te olmuş bu vaka. O zaman ben üç yaşında çocukmuşum zaten ve benim okuduklarıma göre de, o zaman İstanbul'da böyle kesme doğrama falan olmuş değildir. Ancak İstanbul'daki bazı fikir

adamlarını Halep'e sürgüne göndermişler. Yollarda onlar ölmüş falan. Onları biliyorum –onları biliyorum dersem, okudum yani, başka yaşamadım. Bu, sürgüne gönderilenlerden, İstanbul Mebusu Krikor Zohrap -iyi bir hatip, Talat Paşa'nın da samimi ahbabı-, kompozitör Gomidas -aynı zamanda ruhanî-, Darülbedayi'de rejisörlük yapmış olan Aşot Madatyan -*Sahnemizin Değerleri* diye kitabı da vardır- hatırladıklarım...

Nasıl oldu da bu kadar azaldı Ermeniler, ne oldu da azaldılar? Tiyatroda azalmalarından sözediyorum. Geneldeki azalmanın nedenlerine bakarsak, bunun sanat alanındaki yansımasını da açıklayabiliriz belki...

Bakın, neden? Bugün mesela, daha bundan birkaç sene evvelsine kadar Türk Tiyatrosu'nda Ermeni diye kimse yoktu. Çünkü alınmıyordu. Alınmıyordu... Ermeni olarak Ani İpekkaya vardı, Toto Hanım vardı. Darülbedayi'ye gitseniz, o zaman kimseyi almazlardı. Oysa Darülbedayi Ermenilerle kurulmuştur. Türkiye'nin Türk aktörleri, Türk aktrisleri olmadığı zamanlarda mecburen Ermenilere yer veriliyordu. Ama sonra alınmadılar. Tasavvur edin mesela, Çürük Temel diye bir oyunla başlıyor Darülbedayi. İlk oyunu, bir Fransız eseri. Bunda yedi sekiz kişi rol alıyor, kadınlardan bir tane Türk kadını yok. Yok, çünkü o zaman yoktu.

Ama erkek de az...

Erkek, Türk olarak iki tane var, Muhsin Ertuğrul, siz tabiî bilmezsiniz, bir de, Nureddin Şevkati Bey ve Muvahhit Bey. Ermeni olarak Eliza Binemeciyan diye meşhur bir aktrisimiz olmuştur bizim. Türkler dahi takdir etmişler, o kadar temiz Türkçe konuşurmuş, o ilk oyunda rol almış. Rahmetli Toto'nun teyzesi Vartiter Felegyan başrolü oynamış, Kınar Hanım oynamış. Kadınlardan hiçbir tane Türk yok. Zamanla tabiî bunlar. Türk kadınları yetişti. Yetişince bizimkiler de ihtiyarladı, emekli oldu, yahut öldü. Ondan sonra da zaten Ermeni karısına veya Ermeni aktöre pek yer verilmedi.

Neden?

Neden? Ben size sorayım. Neden?

Haklısınız.

(O gülümsüyor, ben mahcup oluyorum.)

Verilmedi... Benim görüşüm, yani bakın, açık konuşuyorum, şimdi bile Şehir Tiyatrosu'nda bir Ani İpekkaya var. O da artık emekli neredeyse. İki gün evvel konuşuyordum, bir iki senesi kalmış emekli olmak için. İstanbul Şehir Operası'nı kuranlar, yine Ermeniler oldu. Aydın Gün kurdu ama aktörlerin büyük kısmı Ermenilerdi: Nurhan Ruşan, Jirayr Çarkçı, Alis Manukyan, Agop Topuz, Alis Kitapçıyan... Çünkü imtihan edilerek alındılar, kilisede koro heyetlerinden istifade ettiler. Bugün bile kilise korolarından istifade edilir. Figürasyonda da sayısız Ermeni olmuştur. Yani İstanbul'daki Türk Operasını kuranlar bunlar oldu, tabiî Ömer Aydın başta.

Meşhur Cemal Sahir Operet Heyeti olmuştu. Ki onun primadonnası da Nivart Hanım olmuştur. Tiyatro artisti Zafer Önen'in karısı Jale, bu Nivart Hanım'ın kızıdır. Cemal Sahir, Nivart Hanım falan Şehzadebaşı'nda bütün bir sezon, birkaç sene operet oynamışlardır: Avrupa operetleri, yerli Muhlis Sebahattin'in, şunun bunun operetlerini oynamışlardır bunlar.

Demek ki, Ermenilerin tiyatroya alınmayışı Cumhuriyet dönemiyle?

Ekseri, evet. Tabiî tabiî. Ondan evvel zaten seyyar kumpanyalar vardı. Biz mesela kışın tiyatro bulamazdık oynamak için. Çünkü iki tane tiyatro vardı o zaman: Ferah ve Millet. Yazın bilhassa Büyükdere'de Hafız Ahmet'in bahçesi vardı, şimdi Kocataşsuyu, oraya giderdik. Kocataşsuyu'nun üstündeki bahçede hem saz heyeti, hem tiyatrolar oynardı. Halıcıoğlu'na, Üsküdar'da Beylerbeyi oğlu Tiyatrosu'na, Yedikule sahilinde Narlıkapı Tiyatrosu'na – şimdi saha olmuştur, basket için–, Kadıköy Kuşdili Tiyatrosu'na giderdik oynamaya. Kınalıada'ya da heyet giderdi, gece orada oynardı, ertesi akşam başka bir yerde... Beylerbeyi'nde büyük bir çadır tiyatrosu olurdu, sandallarla sahili dolaşıp halka duyurusu yapılırdı. Sonra Yenişehir'de Mangasar Tiyatrosu vardı. Şimdi inşaatçı malzemesi dükkânı olmuştur. Çok eski, bunları siz bilemezsiniz. Ve ne yazık ki bunlar kayboluyor. Yeni neslin bilmesi, öğrenmesi lazım. Bu işlerle uğraşanlar bilmiyorlar. Ben oradan daha kaç kez geçersem, sahne durur daha ve o sahnede ben bütün birkaç sene oynadım, şöyle bir bakarım, içim sızlayarak geçerim.

Ermenilerin kendilerine ait okulları var, kendi dillerini yeni nesillerine aktarabildikleri...

Var. Çok okulları var. Çünkü Ermenilerin işi ne olmuştur biliyor musunuz? Toplandıkları zaman, toplu bir halde ikamet ettikleri yerde evvela bir mektep, sonra bir kilise kurmak olmuştur.

Devam edeyim. Dolayısıyla okul olunca kültürel faaliyetler de düzenlenebiliyor. Müsamereler falan.

O da olmadı kızım. Okullardaki, onlar kültürel faaliyetler değil. Bizim zamanımızda –ben Eseyan Okulu'ndan mezunum. 12, 13 yaşındaydım–, muvakkat sezon, mevsim hitamında bir temsil, çocuk oyunu hazırlanırdı. Ya tiyatro mektepte oynanır veyahut eski Melek Sineması kiralanır bir gün için, talebeler toplanır, orada oynanır, aileleri gelir falan. Şimdi o kalmadı. Mekteplerde – ben mütemadiyen yazdım–, çocuğa küçük yaştan tiyatro sevgisini verebilirsen verirsin ancak.

Ermeni okullarında da tiyatro eğitimi yok?

Yok. Ancak dernekler var. Buralarda ancak temsiller veriliyor, amatörlerle tabiî, tiyatrosevenlerle. Şimdi mesela, önümüzdeki birinci ayda, Karagözyan Okulu'nda çok eski, tarihî bir eser oynanacak. Bunu sahneye koyan Arto Berberyan. Aynı zamanda dekoratör kendisi, tiyatro yazarı ve sahne koyucusu. Sonra, Pangaltı Lisesi'nden Yetişenler Derneği'nde keza, her sene bir iki temsil verilir. Bazı oyunlar tutulur, mesela haftada iki defa olmak üzere birkaç ay oynanır. Bunların içerisinde benim gelinim de var, o da oynar. Kızım burada iken o da oynardı. Tiyatro Ermenilerde ancak budur, faaliyet olan. Ben mesela bundan aşağı yukarı otuz sene evvel Eseyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği'nde tiyatro kolu başkanıydım. Aynı zamanda tiyatro kolunu yürütendim, yani sahneye koyandım. Birçok eserleri orada sahneye koydum. Ve onbeş sene Küçük Tiyatro diye bir çalışmamız oldu bizim; amatörce. Muhtelif derneklerde, Üsküdar'da, Kadıköy'de, şurada burada oynuyorduk. Ve iyi bir grup, mesela üç kişiyle dört kişiyle başladım; Çifte Keramet'i sahneye koydum, otuz küsur... Ama ne oluyor? Yeni nesilde devamlılık yok, hele amatörlerde hiç olmaz. Çünkü amatör olunca ne oluyor biliyor musunuz –bizde bilhassa– keyfî oluyor; isterse geliyor. Para almıyor ki adamcağız, ekmek parası da o değil... Birkaç rol verip de, biraz sivrildi mi, başlıyor bu sefer Hamlet'i oynamaya kalkışmaya. Vermeyince siz o rolü ona... Gündeliği ondan, ekmek parası ondan olursa rejisör hangi

rolü verirse o rolü oynamaya mecbur. Anlatabildim mi, onun için olmadı yani burada.

Sizin o Küçük Tiyatro'da yalnız Ermeniler vardı. Peki onlar sonra ne oldular?

Hepsi dağıldılar kızım.

Sürekliliği yok, bırakıyorlar dediniz ya, genel olarak Türkiye'de tiyatroda yer alınamaları sadece kendilerinden mi kaynaklanıyor? Yoksa, mesela tiyatroda kalmak istediği halde alınmayanlar da oldu mu?

Ha, bakın bir de şu var: Biraz evvel dediniz ya, Ermeniler azaldı falan; azalmasının herşeye bir zararı var. Ve tabiî dediğiniz gibi. Ermeniler azaldı, azaldı. Bir kere, çok sene evvel siyasî bir durum Ermenilerin buradan kaçmasına sebep oldu. Çünkü bir şeylik var, bugün de var. Ben mesela, inanın, birçok gazeteye bir göz atmak bile istemem. Çünkü yazarlarımız darda kalınca bir Ermeni meselesi ortaya çıkarıyorlar; yok, 'Apo Ermenidir' diyor. Nereden, kim? Yok. Yazıyor, atıyor... Ve en kötü şey de, burada mesela benim bir sürü Türk ahbaplarım var, Ermeni'den çok Türk ahbaplarım var. Gazeteciler Cemiyeti'nde üyeyim senelerden beri. Türk basınında sürekli basın kartım var falan, öyle olduğu halde, birçok şeylerde bakıyorsunuz ki, adam onları okuyunca tabiî, bir tuhaf oluyorlar.

Etkileniyorlar?

Ama tahsili, kafası yerinde olan tabiî ona bakmıyor bile. Çünkü biliyor ki, yaptıkları pis gazetecilliktir, temiz gazetecilik değil. Bir de efendim başlık var gazetelerde: basın ahlâkına uymaya... Nerede, nerede bu?

Aslında sadece basının yaptığı bir şey değil, çünkü içişleri bakanları, emniyet genel müdürleri benzer şeyleri söylüyorlar. Hep PKK ile ilgili açıklamalarında, sünnetsiz yakaladık, bunlar Ermeni'dir diyorlar.

Ama suçu ortaya çıkmıyor sonra da. Yanlış. Bunun yanlışı burada. Ne oluyor biliyor musunuz? Şimdi İstanbul mesela; eski İstanbul kalmadı, eski İstanbul yok. Şimdi İstanbul bence bir köydür yani, büyük bir köy oldu. Daha çok köylülerin elinde İstanbul bugün. Eski İstanbul efendisi, eski bilmemne kalmadı. Ve halkın büyük kısmı da maalesef cahil, o sözlere inanıyor ve bu sefer size iyi gözle bakmıyor. Demiyor ki, mesela kafasını çalıştırması

lazım, oradaki Ermeni dahi olsa buradaki Ermenilerle ne alakası var? Ben Türk vatandaşıyım; üç defa askere gittim geldim, harpte de, şunda da bunda da.

İkinci Cihan Harbi'nde bir harbe girmedik ama istihkâmlar kazdık. Hadımköy'den içeri, Lazlar köyünde falan. Yani benim gençliğim dağlarda geçti. Ben bu vatana emeğimi vermişim, vazifemi yapmışım, bana kalkıp da Mehmet, Ahmet ters gözle bakarsa, ben gücenirim. Sonra, sen hükümetsin, burada varsa öyle kötü niyetli insanlar –ki her millette var–, bugün yakalananların çoğu Ahmet, Mehmet... Eğer Agop, Garabet varsa 4 tane; öteki de Ahmet, Mehmet, öteki Kürt, falan. Eee sen hükümetsen, bunları tut, yakala; yakala buradakilerini de. Senin elinde dosyaların var, bu adam necidir, ne yapmış, ne etmiş, bu... Öyle ki, o hükümet adamları da bunu biraz şeye vuruyorlar işi, kolayına gidiliyor. Bilmiyorum, ben siyaset sevmem zaten, yapmak da istemem. Ben tiyatroda doğmuşum, tiyatroda gideceğim, tiyatroda öleceğim.

Sizin kızınız Türkiyeli. Neden gitti, rahattan mı kaçtı? Burada niye tiyatrocu olmadı, ya da başka bir şey?

Niye? Bakın, mesela bu 12 Eylül'den sonra burada karşı bir şey çıktı yine. O zaman birçokları –oğlu var, çocuğu var– gitti, bıraktı gitti. Ve gittiği zaman da orada hemen, gelin oturun demediler... Birçokları parayla gitmedi. Benim damat mesela, buradaki işi bıraktı çocukları için, Nice'e gittiler. Çocukların biri 4 yaşında, biri 7 yaşındaydı. Bu adamlar azap çektiler orada, yani bir insan kendi rahatını bırakıp da... Ama hayat meselesi, o zaman öyle bir korku vardı.

İnönü zamanında asker toplandı, burada, hiç ortada bir şey yokken, o Alman-Rus Harbi falan dolayısıyla. Yirmi Sınıf Asker yalnız gayrimüslimleri aldılar 1941'de.

Varlık Vergisi geldi; yalnız gayrimüslimlere geldi. Ben o zaman kendim şahidim. Yani kendi üzerimde iğneyi batırarak söylüyorum. Sultanhamamı'nda, Balcı Han'ın altında bir tuhafiyecinin yanında çalışıyordum. Genç, askerden geldik üçüncü defa. O, 20 sınıftan geldik. Ancak 75 lira bir maaşla iş bulmuşum, çalışıyorum. İki çocuğum var... Varlık Vergisi... Aynı dükkân; patronlarımız Türk –Allah rahmet eylesin, hepsi de iyi insanlar–, müstahdem olarak üç kişiyiz: Suavi diye bir arkadaşım var, ben varım,

bir de muhasebede bir Rum var. O Rum'la bana geldi beşer yüz lira; kimseye bir şey gelmedi, ne patronlara...

Nasıl bulabildiniz o parayı?

Onu da söyleyeyim sana. 500 kuruşum yok o zaman. İki çocukla karım var. Karım da benle beraber, o da evde terziydi. Böyle; fakat zor geçiniyoruz. Kumkapı'da bir tek odada yaşıyoruz. Bu vaziyette. 500 lira gelince afalladık. Ben kendi kendime şöyle düşündüm o zaman -çünkü patronlarım beni seviyordu, çalışkandım, faydalıydım falan-, dedim ki kendi kendime, bu adamlar bu 500 lirayı verirler, benden de aydan aya keserler. Ama ne kesecek adam, ve kaç senede biter o para? İster misiniz bir de han yansın! Dükkân sular içerisinde kaldı. İşsiz de kaldık mı! O vergide başladılar alıp götürmeye Aşkale'ye, vermeyenleri, veremeyenleri. Ve öyle zaman oldu ki, mesela adamcağız kepenk yağlayan bir işçi, yağcı diye herife bilmem kaç bin lira vergi gelmiştir. Ulan, ben kepenk yağcısıyım, yağcı değilim, diyor ama... Ve birçoklarını, bilhassa zenginleri... Ama zengin de olsa nihayet sizin bir kudretiniz var. İki milyonluk adamsınız, zor zaman diyelim, eh adama üç milyon gelince ne yapar? Onu götürdüler. Hem parayı aldılar, hem de Aşkale'ye götürdüler. Aşkale'de ölenler de oldu tabiî, yaşlı insanlar çünkü. Ve ben hem işsiz kaldım, ikinci çocuğum da yeni doğmuş... İnanır mısınız, belki 5, 10 gün demedim ki, dükkân yandı, işsiz kaldık diye. Sabah aynı saatte dışarı çıkıyordum, akşam geliyordum. Ve rahmetli, çok rahmetle andığım, çok sevdiğim, babam kadar sevdiğim, benim ilk askerliğimde albayım vardı: Hüsnü Cemal Aydıner. Çok iyi bir insan, ayırdetmeyen, bu Ermenidir, bu Türktür diye. Adam derdi ki, ben büyük bir insan olsaydım evvelâ hudutları kaldırırdım. Ne demek, derdi adamcağız, o isterse Fransa'da yaşasın, o isterse gelsin Türkiye'de yaşasın, ne demek... Böyle geniş kafalı bir adam. Beni de çok severdi çünkü, Afyonkarahisar'nda ilk askerliğimde oranın sinemasını çalıştırdım ve para kazandırdım ben kolorduya. Öyle ki onunla ailece de dost olduk. Çocukları burada Galatasaray mektebinde okuduğu zaman ben bakıyordum, gidiyorum, geliyordum, lazım olan... Kendisi Afyonkarahisar'daydı... O da artık İstanbul'a gelmiş, İstanbul'da vazifeli, o tarihlerde. Hanımıyla görüşürüz ve tasavvur edin ki öldüğü zaman beni çağırdı yanına, bu kadar sevdiğim bir insan. Ve ondan gördüğüm iyiliği babamdan da göremedim. Babam

yoktu zaten, 7 yaşındaydım öldüğünde. Efendim, o adamcağız oğlum doğmuş diye karıkoca geliyorlar, bir kutu da şeker alıyorlar. Geliyorlar eve, gözünüz aydına. Kutuyu sardıkları bir de gazete var. Beni soruyorlar tabiî, öğle vakti. Hanım işte olduğunu söylüyor ve höyle böyle, 500 lira gelmiştir, ona kıvranıyor diyor... Ve o zaman tabiî en kıymetli şeyinizi satarsanız su parasına verirseniz alıcı bulursunuz. Yoksa, kimse almıyor eşya. Sokağa döküyorlar, alan yok, eden yok, o parayı verebilsin. Adamcağız o paketi bırakıyor ve gidiyorlar. Bizim hanım artık o gittikten sonra açıyor gazeteyi okusun diye, bir de gazeteye bakıyor: Balcı Hanı yangını. Akşam ben geldiğim zaman "yahu" diyor, "sen nereye gidiyorsun?" Ece işimize. "Nasıl işe? Yanmış" diyor "han, işte burada?" A diyorum, o üst kat, bizim katta bir şey yok falan. Halbuki işsiziz ve patron cömert bir insan değildi yani.

Şimdi kanunlar var, bilmemne var, bırakamazsın adamcağızı, tazminatını vereceksin. O zaman öyle bir şey yok. Ben çalıştım senelerce, çalıştığım yerde yılbaşında şu aylığın yarısını al diyen olmadı. Ki ben her bayramda patronuma çiçekler gönderirdim, Kurban Bayramı'nda, Şeker Bayramı'nda falan. Ve tabiî albay bir gün karısıyla tekrar eve geliyor, bizim hanıma. Ayvaz beni görsün diyor. Telefon açıyorum. "Ayvaz" diyor, "ne gelmiş sana, 500 mü gelmiş?" Evet. "Ee, ne yapacaksın?" Yapacak bir şeyim yok diyorum, bekliyorum ki alıp götürsünler. Ve diyorum, çok düştüğüm şu: bundan evvel gittiğim zaman askerliğe, tek çocuk vardı, hanım daha çalışabiliyordu. Şimdi iki çocukla, hem ona bakacak, hem çalışacak, nasıl dönecekler? Adam diyor ki, sen yarın gel, beni gör. Gittim. Ertesi gün 500 lirayı bir zarfa koymuş... Onun için insan... Bana derler ki, o efendim, Arnavuttur... İnsan olsun, ne millet isterse olsun, insan olsun yalnız. O zaman öyle bir zamandı ki... İki kızı var, bir oğlu var. Büyük kızının ismine –o zaman bankalar 100 liraya karşılık bir numara veriyordu: ev, kat veriyorlardı– adamcağız koymuş ki, bir şey çıkar da kızı evlenirse bir katı olur... O parayı çekiyor, bana getiriyor, şunu al götür ver diyor. Ben almak istemedim. Dedim ki, albayım, ben borç yapmaktan korkmam, çünkü ödemeyi gözüme aldığım zaman borç ederim. Ben bu parayı ödeyemem ki, niye alayım? Alamam. Ödemek istesem kaç senede ödeyeceğim ben size? Sen bunu al, dedi bana, ne zaman olursa vereceksin dedi, ne zaman olursa. Aldık o

parayı. Hemen götürdük Hocapaşa Maliye Şubesi'ne. 10 lira daha vereceksin dediler. Cepte de zaten 20 lira var. Ne parası? Efendim 3 gün geç kalmışız, 10 lira da ceza. Onu da verdik. İster misiniz, 10 gün sürmedi ben parayı yatırdıktan sonra 500'lükler affoldu dediler!.. Bu sefer albay verdiğine pişman oldu çünkü ben sebep oldum, dedi sen bu parayı verdin. Bak dedi, affolmuş falan filan diyordu. Dedim, biliyorum...

Affolunca geri almak yok mu?

Yok canım. Hükümete para vereceksin, geri alınır mı ya Allah'ını seversen, öyle bir...

Bu sefer, eee ben rahatsız oluyorum. Mesela albayım yine geliyorlar gidiyorlar, biz gidiyoruz. Ailece o kadar kaynaşmıştık ki, tasavvur et, oğlum daha üç aylık falan. Geldiler, bizi toparladılar, götürdüler Kızıltoprak'taki kendi evlerine. 15 gün orada kaldık. Onlar bize gelir... Bu adamlar her gelişte tabii ben rahatsız oluyorum, hanım da oluyor. Ben zannediyorum, artık para falan... Veremem ki. Çalıştığım yerden aldığım parayla geçinemiyorum zaten. Hanım da –bir bilezik almıştım ben düğünde ve o güne kadar da ben dememiştim hanıma ki, şunu satalım– baktım, kendiliğinden bir gün bana dedi ki, bana bak, sen dedi, böyle her gün düşünüyorsun, bir gün hastalık gelecek. Ben bu dedi, bileziği koymuşum koymamışım ne kıymeti var? Satalım, o adamların parasını verelim, sen de rahat et, onlar da almış olsun parasını. Ve öyle de yaptık, götürdük sattık. Yetmeyeni biraz da biz ilave ettik falan. Albaya götürdük verdik parayı. O zaman bana diyor ki, kızım için koyduğum paraydı bu. Bu büyüklüğe bakın ki, bunu alıp bana verdi. İnsan insan olunca... Bizim hanımın güzel bir sözü var, vicdan olsun bir insanda, vicdan olunca o adamdan korkma, der. Benim için hiç Ermeniymiş, Türkmüş diye bir şey yok. Yalnız adam olsun, bu, başka hiçbir şey değil.

Bu affolan 500'lüklerden az olan mıydı?

Evet. Müstahdemlere, falanlara. Ama ötede öyle dükkâncılar vardı ki, herif eskici. Herif belki ayda 500 lira bile kazanmaz. Ona da 1500 geldi. Vermeyenleri, yaş maş bakmadılar, Aşkale'ye götürdüler.

Öyle ki, bu gibi vakalar, bu gibi şeyler, birçok Ermeninin buradan kaçmasına sebep oldu. Kim ister yani kendi yerini... Ben bakın ne diyorum, kızım Nice'te, Fransa'nın en güzel şehri. Giderim bazı gör-

meye birkaç senede bir. Ama bir ay zor otururum orada, zor. Cennet hakikaten, aylarca dolaşsanız ayakkabınızda bir toz göremezsiniz, böyle bir yer. İnsanlar tanır, tanımaz, yolda sizi görür: *bonjour*... Yani büyük binada, mesela bloklarda, birbirlerine gitmek gelmek yok ama karşısına kim çıkarsa selamını veriyor, budur. Öyle olduğu halde bir ayı iple çekiyorum dönmek için. Çünkü benim doğduğum yer, büyüdüğüm yer, babalarımın, analarımın yattığı yer burası. Bana aylık da verseniz ben Fransa'da durmam, yaşamam. Ama hayat memat meselesi olunca gençler böyle düşünmüyor, gençler istikbalini düşünüyor, çocuğunun istikbalini düşünüyor. Buradaki bu vakalar da tabiî bunların birçoğunun kaçmasını...

Tasavvur edin şimdi, birçok gidenler olmuştur, zenginler olmuştur, ta Kanadalara, Amerikalara. Yazın birçoğu geliyor buraya. Kınalıada yazın dolar; Fransa'dan gelen, Kanada'dan gelen, bir ay, iki ay kalır. Ve orada öyle adamlar var ki, ben şu senede diyor, bu bir iki ay yaşıyorum diyor. Orada sevdiğinden oturmuyor.

Yirmibeş sene Kulis Matbaası diye Cağaloğlu Yokuşu'nda matbaam vardı. 40, 45 sene Babıâli'deydim. Dükkanımız böyle biraz çukurda. Birçok tanıdıkların arabası gelir, durur önünde, dükkân kapanır. Babıâli'nin kabadayılarından, arkasında tabancası olan, Pötürgeli, bilmem nereli adamlar, oranın ağaları, faizcileri bunlar. Birkaç sefer arabayı koydu. Bir gün de yine getiriyor bizim kapının tam önüne. Yani müşteri görmez dükkânı, böyle. O günü de mal gelecek bize, kâğıt gelecek falan. Kapıyı, ön tarafı açık tutmak mecburiyetindeyiz ki kamyon yanaşsın. Bu geldi. Hemen çıktım, dedim ki, kusura bakma, bugün mal gelecek, biraz ileriye götür, sonra boşalırsa gelirsin. Adamcağız başladı ağzına vermeye, işte gâvuru mavuru, falan filanı... O zaman da sermayemiz bu, komünist dedin mi bir insana, alıp götürürler. Yahut Türkiye'ye hakaret ettin, alır, mahkemeye gidersin, içeriye atarlar seni. Mahkeme olur, beraat edersin ama içerde yattığın havaya gider, çünkü karşındaki diyor ki, Türkiye'ye hakaret etti. Git be Allah'ını seversen, komünist herifler·siz de diye bana... Benim herifler geldi bana. Mehmet değil, isterse Ahmet olsun karşımdaki, dedim ki bana bak, komünist de sensin, bilmemne de. Ben, dedim, eğer komünist olsam, bana dedim –basın kartını çıkardım–, bunu hükümet vermez bir kere. Ve hayatımda da hiçbir zaman bu meseleler

yüzünden içeri girmiş insan değilim ve komünist de değilim. Sen başka bir yere, korkutabileceğin bir yere git dedim. Nihayet komşular falan döndüler, bu adamcağız 25 senedir dükkânda, şu matbaada, kimseye zararı dokunmamış, kimseyle kavga etmemiş, sen deli misin falan dediler, bunu götürdüler. Bir müddet, uzun bir müddet arabayı getirmedi oraya. Sonra bir gün baktım, içeri girdi. "Usta be" dedi, "affedersin, şu arabamı" dedi, "beş dakika için, on dakika için"... Böyle olduktan sonra, yarım saat için de koy dedim. Ama dedim bak ki insanca davranasın, değil ki dedim karşındakini tahkir edesin. Yok efendim o Ermeniymiş de... İnsan var dedim, insan. Bunu kafana koy. Ne isterse olsun, her milletin hırsızı da var, kötüsü de var, esrarkeşi de var, kaçakçısı da var. Her milletin var, ama bu varolmakla beraber, ben bütün bir Türkiye'yi suçlayamam ki. Niye? O kendisine ait, Türk olsun, Fransız olsun. Ötede öyle insanlar var ki, insan olarak... Onun için sen bu milleti tahkir edemezsin, millete kabahat bulamazsın. O insana bulursun. o kimse onu alıp götürürsün.

Yani, birçoklarının gidişinin sebebi bu. Ayırdetmek en kötü, zoruna gidiyor insanın. Benim zoruma gidiyor. Ama bırakıp gider misin? Gitmem. Hele şimdi hiç gitmem, çünkü yaşım 83. Şimdi hiç gitmem. Ama gidenler gidiyorlar, kendi çocukları için. Mesela o zaman benim kızım, damadım gittiler.

İki sene evvel, üç sene evvel tekrar geri dönmek istediler –tabiî. öyleleri çok var; gidiyor, yapamıyor. geri geliyor– ve burada arkadaşları onlara iş de buldular, kendisi Türk de, şey zorluğu da yok. Fakat tabiî gidip çocukları ikna etmek vardı... Çocuklar, biz gelmeyiz diyorlar. Gelmeyiz deyince. ana baba ne yapar? Kalır orada. İstemeyerek kalıyorlar... Çünkü çocuklar Fransız mektebinde okudular.

Nice'te bir ilkokul var, ondan sonra nereye gideceksiniz? Fransız mektebine. Şimdi Ermeniceyi bile konuşamıyorlar...

Burada da birçok Ermeni ailesi ilkokulu okutuyor, Ermenice biraz bilsin diye, ondan sonra veriyor Galatasaray'a. Işık Lisesi'ne. Torunum buradayken Işık Lisesi'ndeydi ve sınıfında çok çok iyiydi. Öyle ki o adamı Işık Lisesi'ne versen, Galatasaray'a versen zamanla zaten kendi lisanını unutuyor. Okuyan yok zaten. Bu yeni nesil okumuyor Ermenice. Şimdi bizde iki tane gazete var. ikisini toplasanız 2 bin tane ya satar ya satmaz. Çünkü bugün 60 bin tane Ermeni var, mesela İstabul'da diyelim. ama bu 60 binin en

az 40 bini taşradan gelme. Ermenice bilmez. Ancak çocuğu eğer bir Ermeni mektebinde okursa okuyor, o da gazeteyi eline almaz.

Taşradakiler Ermeniceyi biliyorlar da okuma yazma mı bilmiyorlar?

Konuşmayan da var. Benim birçok tanıdıklarım var, Ermenice konuştuğum zaman anlamıyor, yahut anlıyor ama Ermenice cevabını veremez. Evinde de Türkçe konuşur. Ve birçok aileler var mesela oğlu Ermeni mektebine gidiyor, eve gelince Türkçe konuşuyor. Mektebi bitirdikten sonra o yine başlıyor Türkçeyi konuşmaya. Çünkü ev, mektep kadar mühim. Çocuk mektepte Ermenice okudu, eve geldi annesiyle Türkçe, babasıyla Türkçe konuşuyor. Bugünkü durumumuz bu.

Ne yapacağız bu ortamda?

Ayrımcılık yapmayacağız... Hiçbir zaman. Varsa mesela, gayrimüslimlerin içinde kötü var, hükümete karşı insanlar varsa al, tut, ne yapmak lazımsa yap. Ama hepsini birden ayırma. Çünkü tarih boyunca Ermeni, Türk, gayrimüslimler çok olmuş burada; Rumlar, Musevîler falan. Fakat Türklere en yakın olan ve her cihetçe – mutfağının yemeğine kadar aynıdır. Rahmetli babam anlatırdı, eskiden, çok eskiden böyle şey yoktu; ayırt etmek yoktu. Padişahlar devrinde mesela. Mısırçarşısı'nda diyordu adamcağız, babam, dükkânlarda kepenk yoktu. Çadır bezinden bir bez. Kapıyor, sabah geldiği zaman –komşusu Garabet Efendi, burada da Mehmet Bey yan yana, komşu–. Mehmet Bey namaza gittiği zaman dükkânı kapamıyor, Garabet Bey'e bırakıyor. O, oraya müşteri geldiği zaman satıyor parasını, gelince veriyor... Birbirlerine bu kadar yakınmışlar. Hatta hatta ne dedi: mesela sabahleyin bir müşteri olarak Garabet Bey'e gitti, siftahını yaptı, ikinci bir müşteri geldi. Aynı şeyleri satıyorlar mesela, dermiş ki Mehmet Bey, ben siftahımı yaptım, sen Garabet Efendi'den al. Yahut Garabet Efendi: Mehmet Efendi'den al... Böyleymiş. Bu ne olur? Sevgidir tabiî bu. Böyle birbirlerine, sen bana düşmanca bakarsan, ben, aa demem. Şurda komşum var, yukarıda komşu var; ben daha ömrümde yukarı çıkmış oturmuş değilim. Ama düşman mıyım? Yook; yakınlık yok... Ama ötede, iki ev yukarıda, Mustafa Bey var bizim, canciğeriz biz. O gelir, biz gideriz. İnsan sevdiği yerde, sevildiği yerde. Sevilen insan sevmesini bilmeli. En şeyi bu bence.

Mıntzuri'nin yaşamış olduğu yerler

Her şeyi bilen bilgisayara, "n'aber?" diye sormuşlar, o da sapıtıverirmiş.

Nerelisin? Bu soruyla karşı karşıya kaldığımda ben de o bilgisayara benzetirim kendimi; içimin daraldığını hissederim. Tam da Mıntzuri'nin dediği gibi, aslında bu soruyla hangi gruptan olduğunu öğrenmek isterler. Bu isteği kötü bulduğumdan değil, kendim için de doyurucu bir cevabı olmadığından bir çırpıda cevap veremem. Ben ne diyeceğim şimdi: nerede doğduğumu mu, babamın nerede doğduğunu mu, annemin doğduğu yeri mi?..

İstanbul doğumluyum. Ama İstanbulluyum denick için ona layık(!) olmak gerek; Istanbullu demek; şehirli demek, kibar demek, şık demek, kültürlü demek –ne demekse... Mesela Arapvari olunmayacak, muasır medeniyet seviyesine erişmiş! Türkesk...

İstanbulluyum demeyi hak edenler(!) vardır, en gerçek(?) İstanbullular, bir de onun dışında kalanlar. İstanbullu olmanın bir üstünlük sayılmasına hep tepki duymuşumdur, hiçbir zaman varlıklı olmayışımın da etkisiyle belki. Bilgisi, görgüsü kendi uygun bulduklarının dışında olanlara, "başka İstanbul yok!" derler. Kimler? Mesela "Güzel Türkçemiz"i en güzel konuşanlar. Bunu başka bir yazının konusu olarak bırakıyorum. Şimdilik küçük bir örnek vereyim, pek yabancısı olmadığınız bir olay: Bostancı-Taksim hattında durak dolmuşu olmadığı halde yolcu alan şoförümüzü, önümüzde giden durak şoförü uyardı. Buna rağmen biraz sonra yoldan yine yolcu alınca arabanın önünü kesip bağırıp çağırdı. Sadece bağırsa iyi, nerdeyse dövecek! Arabadaki "modern" görünümlü kadınların da desteğiyle, yolcu dolu arabasıyla devam etti şoförümüz. (Bu arada ben diş hekiminin ağzının içine doldurdu-

ğu pamuklardan ötürü susmak durumundayım.) Şiddet gösteren diğer şoföre söylenen yolcularından cesaret alıp, "İstanbul'u ne hale getiriyor bunlar; Kürtler, Lazlar" dedi. "Kürtüm ve Çingeneyim, ne diyorsun şimdi bana!" deyip kavga etme sırası bana geldi. Ağzımı açıp gözümü yumduğumdan adamın yüz ifadesini hatırlamıyorum, ama beni sakinleştirmek için şunu dediğini duydum: "ben de Lazım; öyle demek istememiştim..."

Burhan Çaçan'ın çok güzel, yanık yanık söylediği, "Neden geldim İstanbul'a", Ferdi Tayfur'un "Hadi gel köyümüze geri dönelim" türkülerini duydukça, bu pişmanlığa birilerinin, "İstanbullulaların", ellerini ovuşturduklarını, pek sevindiklerini karuyorum kendi kendime. Doğduğum, yaşadığım, çok sevdiğim yerdir İstanbul ama, "hay sizin İstanbulunuza da, İstanbulluluğunuza da!.." diye duyduğum tepkiden, adı İstanbul'la ilgili olan kitaplara da yüz vermemiştim. Oğlum istediği için aldığımız evimizdeki kitapları bile okumamıştım. İçeriği hakkında bilgi edindikten sonra okudum birçok kitabı. Ve tabiî gecikmiş olarak okumuş oldum...

Armıdan, Armudan, Armutlu

"İsmin nedir? diye sordular bir gün. Ermeniyim, adım Agop diye cevaplandırdım. Benim âdetimdir, bugüne kadar da öyledir. Önce Ermeni olduğumu söylerim. Bilirim ki milliyetimi öğrenmek isterler."

Ermenice Marmara gazetesinde yayımlanan yazıları 1984'te, *Değer Ur Yes Yeğer Yem* (Yaşamış Olduğum Yerler) adıyla kitap haline getirildikten sonra, Silva Kuyumcuyan tarafından Türkçeye çevrilip *İstanbul Anıları* adıyla yayımlanınca tanıdığımız Hagop Mıntzuri, kitabında sık sık bu sözleri tekrarlıyor...[66]

Tekrar dediysem, can sıkıcı, lafı gereksiz yere uzatan tekrarlar var zannedilmesin. Tam tersine. Müslüman-Türk olmayan kimi yazarların kitaplarındaki gibi, uğranan haksızlıklara duyulan öfkeyle, "avanak Türkler", veya Kürtler hakkında "hayvanlar!" türünden sözlerin, 1915 tehcirine değinildiği bölümde bile geçmediği *İstanbul Anıları*'nda Mıntzuri, bazı anılarını, insanı canevinden vuracak yerlerde tekrarlar.

66. *İstanbul Anıları*, Hagop Mıntzuri.Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Kasım 1993

Hagop Mıntzuri. 1914'te askere toplanan Hıristiyanlardandır. "Tehcir" sırasında emir altındaki bir ekmekçi askeri olduğu için memleketine gidemez ve bu sayede hayatı kurtulur. Ama aynı şey ailesi için geçerli değildir. Mıntzuri. kendisi askerdeyken başlayan 1915 tehcirinden önceki Beşiktaş'ı. Ortaköy'ü. Rumeli Hisarı'nı en ince ayrıntılarına kadar tasvir eder. Sonrakileri; Üsküdar'ı, Dolapdere'yi, Yeşilyurt'u, Kınalıada'yı ise şöyle bir geçer. Anlatımdaki coşku kaybolmuştur artık. Veya benim gibi, 1915 kıyımına takılıp kalan okuyucu coşku duyamaz olmuştur, artık. İstanbullu kimdir, diye sormamaktadır...

1978'de 92 yaşında aramızdan ayrılan Mıntzuri gerçi sadece İstanbul'u değil, yaşamış olduğu yerleri anlatmıştır ama. Türkçe çevirisinde İstanbul Anıları adı uygun bulunmuş. *Loksandra*'nın, *Loksandra/İstanbul Düşü* olduğu gibi. Veya Dido Sotiriyu'nun *Kanlanmış Topraklar*'ının, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* olduğu gibi...

Mıntzuri, yaşamış olduğu yerlerdeki insanları ve tabiî ki bunların içinden, en çok bildiği Ermenileri anlatmış. Çok eski bir tarih değil, benden iki kuşak öncesi; I. Dünya Savaşı arifesinde Ermeniler nerede yaşarlarmış, ne iş tutarlarmış, ne yer ne içerlermiş falan... Açtım haritayı, kitapta adı geçen yerleri işaretlemeye başladım. Erzincan, Fırat, Şebinkarahisar'a bağlı Aşharova'nın Azbider köyü, Divriği, Kayseri... Ve hemen vazgeçtim; günün birinde (her gün o günü beklerim) evimde arama yapılırsa ve atlasıma bakarlarsa, "İşte, bulduk! Bölücü!" deyiverirler, al başına belayı... Aman Yelda, işin mi yok Allah aşkına: hem zaten bütün isimleri bulmak da mümkün değil haritada; değişmiş çoğu: "Bir Mihran Horasancıyan'ımız vardı. Sivas'ın Hocasar kasabasındandı. Şimdi adını Hafik yaptılar, bizim köyümüzün Armudan'ını, 'Armutlu' yaptıkları gibi. Gerçi armutla Armudan'ın bir ilgisi yok."

İstanbul Anıları'nda Mıntzuri yer yer, memleketinden de manzaralar çizer: "Gurbetlik, sevgi, özlem, memleket hasreti, hem Ermenice, hem Türkçe, Eğin'in ve çevresindeki nahiyelerin, Arapgirlilerin, Divriklilerin, Armudanlıların, Çemişkezeklilerin çığırdıkları türkülerin ortak temalarıydı Ermeni, Türk, Kızılbaş gelinler, ot yolarken, ekin biçerken söylerlerdi."

Neyi pay edemiyoruz?

Sürekli göçlerin yaşandığı dünyamızda, bir yerli-yabancı kavgasıdır gidiyor. Egemen olmak, "diğerleri"nin üzerinde egemen, söz sahibi olmak meşrû olduğu sürece de bu kavga, toprak paylaşımı bitmeyeceğe benzer... Bütün mesele, yaşanan yerin sahibi kimdir sorusuna cevap bulmak. Bu amaçla iktidardakiler, iktidarı almak isteyenler kendilerinin tarihsel olarak en eski, en yerli olduklarını söylerler. Bu arada tarihi çarpıtmakta da bir sakınca görmezler. (Bu nedenle, Bizans surlarının bile yıkılmak istenmesini "anlaşılır" buluyorum.) Bence bu bakımdan, iktidar savaşında olmayan Mıntzuri gibi kişilerin kendi gerçeklerinin anlatımları daha fazla önem kazanıyor.

Ezelden beri güçlü olan devlet(ler)imizin güçsüz bir anında kapitülasyonlarla imtiyaz elde eden "azınlıklar" neyle geçinirlermiş? "Erzurum Vilayetinin Erzincan Sancağının Kuruçay kazasının Armudan'ından; Küçük Armudan'ın köylülerinden Hagop Mıntzuri'nin, 10 yaşında geldiği İstanbul'da gördükleri şunlardır: Fırıncı Aşharovalılar, demirci Armudanlılar; Beşiktaşlı saatçi Ardaş, Eğinli terzi Nişan Efendi, sedefçi Hovsep Ağa, Kayseri'nin Everek kasabasından kunduracı Zenop Ağa, semtlere ekmek dağıtan, ancak birkaç kelime Türkçe bilen Zeynel ve Şipka... Bunlar Ermeniler, ya diğerleri? Yoksa onlar mıymış varlıklılar? Bakkal Kosta, İşkodralı Arnavut tablakâr Sefer Ağa, tenekeci Mişon ve oğlu David, Karamanlı bakkal Usta Yorgi, damadı Sava...

Türk balıkçıların olduğu Hisar'daki komşularına da bir bakalım: "Rum olarak üç bakkal vardı. Bir de eczacı. O da Boyacıköy'den gelirdi. O tarihlerde başkentte Ermeniler bakkallık yapmazlardı. Kuyumcu olurlardı. Günde bir kez, tek katlı iki araba geçerdi. Bunlar su arabalarıydı. Biri, bir Ermeninindi. Öteki araba Molla Mustafa'nındı. Molla Mustafa, Hasan gibi Kızılbaştı. İkisi de Şahniyarlıydı. Köyleri, Azbıder'deki Surp Nişan Manastırı topraklarına bitişikti."

İstanbul'a geldiğinde fırında çalışmaya başlayan Mıntzuri'nin daha sonra yaptığı işler de, gördüklerinden farklı olmamış: "Hemşerilerimin yaptıklarını yaptım. Onlar hayvan yemi satarlardı. Ben de yemci oldum... Sonra Tokatlıyan Oteli'nde yazıcı, mu-

hasip oldum. Otel kapanıp iş hanı olunca, Taksim'deki Surp Harutyun Kilisesi'nde sekiz yıl görev yaptım."

Mıntzuri'nin devam ettiği, o zamanlar, "İmparatorluğun bütün nahiyelerinden gelen ve çoğu, han odabaşısı, kapıcı, hamal olan" Ermenilerin çocuklarının okuduğu Getronagan Okulu'nda kimler varmış: Ermenice ve eski Ermenice İncil'den daha iyi anladığı bir Ermenice harfli Kürtçe İncil'i olan Siirtli Rupen, Üsküdar Yeni Mahalle'den Agop'un komşusu İstanbullu Levon, Şebinkarahisar'da, şehrin alt tarafındaki elek yapanların köyü olan Ziber köyünden Garabet...

Rumeli Hisarı'na taşınınca başladığı Robert Kolej'de ise üç ortam varmış: "Büyük çoğunluk Ermenilerdik. Sonra Rumlar ve Bulgarlar gelirlerdi. Türkler iki-üç kişiydiler."

Galata'daki Getronogan'dan önce Ortaköy'de Fransız Okulu'na (Ecole Française) da iki yıl devam etmiş olan Mıntzuri, okuma yazma bilenlerin parmakla gösterildiği o yıllarda, yemci olmak için mi bunca okumuş?..

"Kevork'un babası, çok zengin İstanbulyanlar'ın aşçısıydı. O tarihlerde; paşa konaklarında olduğu gibi zengin Ermeni ve Rumların da erkek aşçıları olurdu. Bizim çevrelerden ise ekmekçi çıkardı. 'Sarraf olursan adam olursun, *amira* [67] olursun, ekmekçi olursan bok olursun!' derlerdi Eğinliler... Çemişkezekliler, Zımaralılar, Kesmeliler, Armudanlılar, sarraf olamamışlardı... Çarşının bütün mektupları bana getirilir; bunları okurdum, cevaplarını yazardım. Haremağası Abdülgani Ağa: 'Olan Agop, yazık ki Ermenisin, Müslüman olsaydın, seni bizim mabeyine kâtip yapardık!' demişti."

Osmanlıca'yı da, bu dilde okuyup yazmayı da çok iyi bildiği halde Mıntzuri, sırf Hıristiyan olduğu için o dönemde ayrımcılığa uğrayanlardan.

Değişik etnik gruplardan insanların birarada yaşadığı Osmanlı'da mutlu mesut mu birarada yaşanmış? Etnik cennet denen Osmanlı yönetimindeki İstanbul'dan bir de terör ortamı aktarmanın sırasıdır. Sultan bando mızıkayla Sinan Paşa Camii'ne bayram na-

67. *Amira:* Osmanlı döneminde devlet işlerinde görev alan ünlü Ermeni kişilere verilen onursal ünvan.

mazı kılmaya gittiğinde, çevredeki diğer dinlere mensup insanlar bundan nasıl etkilenirmiş: "Çarşıdaki canlılık tam anlamıyla durur, her şey ertelenirdi. O sabah, her sabah yaptıklarımızı yapamazdık... Ortalıkta gözükmemek için!"

Ama yine de merak ediyorum, o dönemin Erzurum'daki Sanasaryan Okulu hâlâ var mıdır; yoksa, şimdi yerinde ne vardır?.. Ve yine o dönemlerde cumartesileri meydanları dolduran Musevîler şimdi ne yaparlar, neredeler?.. "Nerede o Salıpazarı'ndaki Asyalı (Çinli, Tibetli) doktorlara gelen kadınların kalabalığı, kargaşası?.."

Uzak uzak memleketlerde; ABD'de, Fransa'da, Almanya'da kullanılan bir sürü ismi bilirim; Jacqueline. Claudia, Michael, Philippe, Kate... Ama Anadolu'da kullanılan, diyelim ki Haçik adını, komiklik olsun diye takılan lakap sanırdım. Nitekim Üsküdar Kız Lisesi'nde zayıf, uzun boylu, öğrencilere karşı oldukça yumuşak, ama öğretmenliğini (veya dersini) sevmediğimiz tarih hocamıza da Avram derdik kendi aramızda, Yahudi ismi olduğunu bilmeden. Bilmem sizin de İstanbul anılarınızda böylesi şeyler var mıdır?..

Ermeni hemşehrilerim

Kasımpaşa, Silvan, Fatih. Diyarbakır, Tarlabaşı, Diyarbakır, Bağlarbaşı... ve daha sayısız yere gide gele bugüne vardım. Her yerde başka bir yaşam tarzı; insanlar, sözler, davranış biçimleri hızla değişiyordu. Birini tam öğrenemeden yeni bir çevrede buluyordum kendimi. Şikâyetçi değilim, hatta hatırlayabildikçe memnun da oluyorum. Bir de, farklı mekanlardaki insanların birbirlerini (dolayısıyla beni de) yadırgamaları olmasaydı... Babaannemle dedem düştü aklıma... Onları çok severdim, üzmeyi hiç istemezdim. İstemeden onları kırdığım olurdu; mesela daha önce bulunduğum ortamda pek de kötü olmayan, "halt etmişsin" sözünü ettiysem yüzleri değiştirdi, hata yaptığımı anlar, hemen, "hanekten, hanekten" derdim. Onlar da bu özrümü kabul ederlerdi. Beni kurtaran bu hanek sözcüğünü gerektikçe kullanırdım. Ta ki, aynı sözcüğü Ankara'da tekrarladığımda teyzemin çocukları hayret edip gülüştükleri, annem de, "hanek denmez; şaka" diye düzelttiği zamana kadar.

Babaannem, içine tahta tarağı –sakın uyuz birininkini başına sürmeyesin, keçel olursun sonra[1] (keçel olur mu, kel)–, peşkirleri (peşkir denmez babaanneciğim, hav-lu) koyduğu işli saten bohçasını takmış koluna, öbür elinde de benim elim sımsıkı, Diyarbakır küçelerinden (hayır, sokak) gidiyoruz Paşa Hamamı'na. Saatler sonra yanaklarımız al al döndüğümüzde dedem, gitmeden önce babaannemin teştte (tekhede) yoğurduğu hamuru fırına götürüp getirmiş (artık Silvan'daki gibi tandırımız yok), gelirken bir sıtıl da (bakraç, babaanneciğim) yoğurt almış olur. Ayran için gidip buz almak benim işim; zor da değil, çünkü evimiz çarşı içinde. Ben dışarıdayken babaannem, o tek tük çillerim yok olur endişesiyle

yüzümü keseletmeme nasıl izin vermediğimi anlatır dedeme (Ajda Pekkan'ın o sıralar burnunun üstüne kalemle çil yaptığını duymuştum). Artık okumayı biliyorum; yolda tabelaları okurum, evimizin karşısında: "Doktor Tarık Ziya Ekinci". Cahit Sıtkı Tarancı gibi. Kapımız her zamanki gibi açık –gece kilitleriz– kapı yerinde tül perde var. Tülün önünde dışarıda, yani sokakta dedem bir kürsünün üstünde oturur, koca bir bardak çayı iki yudumda hüpletir. Bilmesem, deli gibi niye kendi kendine konuşuyor diyeceğim, ama biliyorum, perdenin öbür yanında, arkasında babaannem. Yakaladım işte, "ateş olup canıma yapıştı" diye beni anlatıyor. "Bilmisen, Istambol kızıdır, sıcak suya gelemez" diye dedem beni mâzur ve hoş gösteriyor babaanneme. Akşama yemekte glorik köfte var. Namaz-yemek-namaz. Sonra dam. Dama geçmeden, hatırladığım bir şeyden daha sözedeyim. Dedemin yeğeni Nono, annesine, "yaşlandın, onun için günde beş vakit takla atmaya başladın" der. Katıla katıla gülerim ama hiçbir şey söylemem; yorum yok. Yoksa, bizimkiler duyarsa çok kızar: "Gâvur bunlar, gâvur!" Her yemekten sonra süpürecek ne bulur babaannem bilmem. Çöpleri caruta (faraş diyemiyorsan, kürek de hiç olmazsa) doldurup çöpe atar. Akşam yemeğinden sonra günün son namazı –yazları yatsı ezanı geç okunur– ve dam. Bitişikteki Kürt komşularımız yemeği de damda yerler. Arkadaşım Fate (ben asla Fate demem, Fatma), tek kelime Türkçe bilmeyen annesi Daye, dedesi Halo, kardeşleri... Biz aşağıda yeriz. Yarınki yemeğimizi koyduğu kuşhaneyi (kuşhane denmez, tencere!) babaannem bir filenin içine koyup damda bir miha (miha değil, çiviye!) asar, yoksa, yemek za'yolur. Çocukların damda koşuşmasına kızarlar; yok, düşerler diye değil, güneşlenmeye bırakılan sinilerdeki salçaları tozlandırırlar diye. Huzur içinde ceviz kırarız, gürültüden rahatsız olacak kimse yoktur altımızda. İçi puç (puç da neymiş, çürük) cevizleri diğer kabuklarla kışın sobada yakacağız.

Tuvalet en alt katta, ödüm kopar, fare, akrep çıkacak diye... Bütün ışıkları yakıp tahta merdivenlerden özellikle gürültüler çıkararak inerim. Son hızla, arkamdan kovalayan varmış gibi de geri çıkarım dama. Işıkları söndürmediğimde söylenirler: "Diyesen zahar (zahir) babasının toyidır..." Kürt komşularımız bizden zengin; onların evi daha büyük, hem birkaç tane tahtları var, çevresini sıtara ile örttüklerinden, diğer yataktakini görmezler. Oysa bizim,

çift kişilik bir yatağımız vardır sadece; öyle orta yerde yatarız, üçümüz birarada. Ama biz de onlar gibi bütün yıldızları seyrederiz.

Mıgırdiç Margosyan'ın *Gâvur Mahallesi'ni* [68] bir solukta okuyup bitirince, hatırlayınca bunları bir bir, hayretle sordum kendime: Yoksa bende, köklerimde Ermenilik mi varmış?.. Nono, Ermenice isimmiş meğerse, niye Fikriye teyzenin kızını Nono diye çağırırız? Glor, Ermenice yuvarlak, toparlak demekmiş; babaannemin top top köfteli yemeğine niye glorik köfte derdik ki? Diyarbakır'da Türkçe konuşan anneler nelerin pis olduğunu çocuklarına öğretmek için, tam da *Gâvur Mahallesi*'ndeki gibi, "Bu kıhtır, kıh" derler. Bu "kıh" necedir? "Kure Mama", "Kirve Mano" bile yabancı gelmiyor kulağıma, neden? Bunlar, Kriton Dinçmen'in, yazdıklarını çağrıştırıyor bende:[69]

"Her çocuk birer büyük ve kalın sopa alır ve ortaya konan sert bir çam kozalağına vura vura ve (abaua) diye hep birlikte bağrılarak tüm Ada dolaşılırdı; oyunun asıl adı da (mokolo)... Şimdi sorma bana necedir bu (abaua) ve (mokolo)... Türkçe mi, Rumca mı... sorma! Basbayağı Adaca!.. Ne demektir, bu sözcükleri kim buldu, kim uydurdu, ne lisandır bilinmez... (ivri!.. eska!..) ünlemi gibi... Tüm bunlar bizim katıksız Ada dilimizde geçer..."

Diyarbakır'da kullanılan, İstanbul'da duymadığım her sözcüğün Kürtçe olduğunu düşünmeye başlamıştım, solculaştığımda. Kürt kimliğinin inkâr edildiğini "keşfettiğimde", tamam işte, bu yüzden biz hiç Kürtçe konuşmuyoruz, Türküz deyip duruyoruz demeye başladım. Giderek kavgaya doğru tırmanan aile içindeki tartışmalarımızın bir yerinde, her gittiğimiz yerde bize "muhacir" dendiğini hatırlatırlardı. Diyarbakır'da, ondan önce Silvan'da, ondan da önce Bitlis'te. Ahlat'ta... Ahlat'ta Ermeni yapısı tarihî eserler olduğunu öğrendiğimde, demek ki dedemler Horasan'dan, Buhara'dan geldiklerinde orada Ermeniler varmış dedim. O kadar. Kürt, Türk, Acem, Arap olabileceğimiz aklıma gelirdi de, Ermeni

68. *Gavur Mahallesi*, Mıgırdiç Margosyan. Aras Yayınları, 2. baskı, 1994.

69. *Benimle Son Defa Dans Eder misiniz?* Kriton Dinçmen. Arion Yayınevi, 2. Baskı. Ekim 1993

olabileceğimiz asla... Ermeni olmaktan geçtim, o kültürle bir alışverişimizin olabileceğini bile düşünmemiştim. Dedim ya, İstanbul'da duymayıp da Diyarbakır'da duyduğum tüm sözlerin Kürtçe olduğuna hükmederdim. Babam kendisine Mestan adını koyduğunda, "bak gördün mü, kabul et işte, Kürtsün; İstanbul'da kim kedisine Mestan adını koyar", dedim bir "açığını yakalamış" olmanın hazzıyla. Bu sefer kavga etmedik, ama bir sonraki gidişimde artık Mestan yoktu. Kedoş vardı... İşe bak, babamın Mestan'ı da işte orada, *Gâvur Mahallesi*'nde?!.

1992'de yayımlanan *Gâvur Mahallesi*'ni 1994 sonunda okuyabildim. Yaşadığım, ama daha önce kitaplarda, filmlerde pek rastlamadığım şeylerle yıllar sonra bir kitapta karşılaşmak müthiş heyecanlandırdı beni, coşku duydum. Sanki yaşadıklarım böylece gerçek (kabul edilmiş) oluyordu, yok sayılanların var olduğu ortaya çıkıyordu. Okudukça özledim. Hepsini, her şeyi tek tek ayrıntılarıyla hatırlamak istedim; bütün isimleri, cisimleri, kelimeleri, ünlemleri; gözleri kör olunca hatırlamaya çalışan biri gibi... Oysa ben farklı bir kültürü tanımak için, Ermeniler hakkında bilgi edinebilmek için okumak istemiştim bu kitabı. Neye niyet neye kısmet... "Onlar"ı bulayım, tanıyayım derken kendimi kaybettim. Ve kendi örneğimde de görmüş oldum ki, birilerine kimsin diye sorarken, insanın kendini bu sorudan muaf tutması olacak şey değil... Kültürlerimiz nasıl da karışmış birbirine: Kitapta sözü geçen, "yabani peynir otu konmuş peynir", bize Bitlis'ten gelen otlu peynir değil mi? Babaannemin keşkeği Gâvur Mahallesi'nde de pişirilirmiş meğerse. Çocukken, her bir kelimesine inandığım için dehşetle karşıladığım beddua sözleri de aynı: "Muradına ermiyesin!.. Kan kusasın!.. Gidişin olsun, dönüşün olmasın!.. Gün görmeyesin!.." Halamın, çocuğu ilk dişini çıkardığında yaptığı hedik, "Dikroların Dikran" için de yapılmaz mıymış... Mıgırdiç Margosyan, "kutsal bayramlarda ekmeklerimiz lavaşa dönüşürdü" diyor; bizim için de özeldi lavaş ekmek yediğimiz günler. "Usta Haço da en az Kürtler kadar onların dillerini konuşurdu, hattâ değişik bir Kürt lehçesi olan Zazacayı da." Unutturulanlara bakınca, anıların belgelenmesi gerektiğine inancım artıyor. Kimbilir "Keldani asıllı Attar Yusuf ile dükkân komşusu Süryani asıllı berber Yakup"la da hangi ortak kültürel özelliklerim vardır... Mıgırdiç Margosyan'ı *Gâvur Mahallesi*'ni yazdığı için çok kıskandım, çok. Biliyorum.

Mığırdiç Margosyan değil. Mahmut Falanca da olsaydı yazarı, sevecektim bu kitabı. Bazı köklerimden bazı haberler getiren bu kitabı çok sevdim. Diyarbakır'ı anlatmayı da nicedir isterdim, böyle bir şeyi ben yazsaydım ya, diye fesatlandım. Ama benimki çok eksik olacakmış, onu anladım. En son 1978'de birkaç hafta kalmıştım. Buna rağmen bizim oralarda Ermeni olduğunu bilmezdim. Oysa bugün de, çok azalmalarına rağmen, orada yaşayan Ermeniler var.

Uyku, uykunun mayasıdır, laf lafı açar gibi, Margosyan'ın anıları da benimkileri canlandırdı. Dahası, beni araştırmaya itti. Bugün yazacak olsam, artık, Silvan'da linç edilen Turo'yu anlatmadan geçemem. Turo (Turan-Ermeni anababa çocuğuna neden böyle bir isim koymuş, bilmem. Ama ipuçları şunlar: yer, Silvan; zaman, tahminen 1938), kocası uzun yol şoförü olan Muşlu Kürt gelinle aşk yaşarmış, sene 1954 galiba... Koca, zamanından önce dönmüş bir gün ve Turo'yu camdan kaçarken yakalamış. Diyarbakır'dan, mahkemeden döndüğünde kısa zamanda çevredeki herkes, bütün mahalle, bütün Silvan yürümüş Turo'nun üstüne. Eline taşını, sopasını alan koşmuş Ermeni Turo'ya "hak ettiği" cezayı vermeye. Ben abartmamak için taş diyorum ama, o gün bütün kadınlar gibi, olayı damdan izleyen yengemin anlattığına göre, "şu büyüklükte, kaya"larmış gâvur Turo'nun başına başına indirilenler. Kürtler birlik olup, namuslarına el atan Turo'yu linç etmek istemişler, bizimkilerin dediklerine göre. Din adına Kürt, Türk hepsi (dikkatli davranıyorum, hepiniz demiyorum) birlik mi oldu? "Vallahi, billahi" benim "muhacirler" taş atmamış. Peki öylece seyir mi etmişler bu vahşeti? Kahrolmuşlar, yapanlara lanet yağdırmışlar, çok ağlamışlar çok. Başka? Müdahale falan?... Jandarma gelince dağılmış herkes... Ertesi sabah Silvanlılar uyandıklarında artık bir tane bile Ermeni yokmuş Silvan'da. Gece apar topar, yükte hafif pahada ağır nelerini alabilmişlerse, tez zamanda göç etmişler sessizce. Neden sadece Turo'nun ailesi değil de bütün Ermeniler? Turo öldü mü? Muşlu Kürt gelinle ne oldu? Gelini Muş'a götürdüler, kim bilir ne oldu?.. Kim olsa ölürdü, kafası kanlar içindeki Turo ölmedi. Onun vücudunda Ermenice dualar yazılıymış, onun için ölmemişmiş... Ya, işte böyle... Ben yazacak olsam, Margosyan'ınki gibi sıcacık, sevgi ve barış dolu olamayacak. *Gâvur Mahallesi* sonsuz bir huzur veriyor, insanın rahatını kaçır-

mıyor. Ama düşünmeden edemiyorum. Hançepek mahallesi neden gâvur mahallesi? Neden Hançepek'e kerhane, Yahudilerin yaşadığı Yüksekkaldırım'a genelev yapılmış?

Basın ve edebiyat çevreleri Türkiye'deki insanları genellerken kullanılan Türk insanı, Türk halkı, Türk seçmeni deyişlerini sorgulamadıklarından, Türkiye'deki tüm okurları Türk okuru, yazarları da Türk yazarları diye tanımlar. Mıgırdiç Margosyan Misak-ı millî sınırları içindeki Diyarbakır'ı anlattığı halde, kendisi ve kendinden önceki kuşaklar bugünkü Türkiye sınırları içinde yaşadığı halde, şöyle denmiş: "Uzun süredir, oksijen çadırında yatan Türk öykücülüğü, yurt dışından gelen bir kitapla soluk aldı."[70]

"... ilk cümleden başlayıp, kitap boyunca peşimizi bırakmayan Hıristiyan 'tradition'u da ne arıyor Diyarbakır Ovası'nda... Biraz daha okuyunca anlıyoruz bunu..." deniyor[71] ve ancak "Anadolulu egzotizmi" olarak anlaşılır bulunuyor. Avrupa'da yaşayan Uzak Doğulu göçmenlerin, ırkçılığa karşı mücadele ederken, kendilerinin egzotik bulunmasına karşı nasıl isyan ettiklerini hatırladım. "Türk edebiyatında köy çok anlatıldı, ama böylesi bir etnik hamurla yoğrulmuş egzotizm bunlardan hiçbirinde yoktu." Diyarbakır köy mü?!. Mıgırdiç Margosyan Türkiye'de yaşıyor diye Türk mü oluyor?!.. Bakış, beklenti "Türk edebiyatı" olunca "azınlık edebiyatı" yeterince edebi bulunmuyor herhalde: "ancak zaman zaman kendini iyice 'azınlık edebiyatı'nın sınırlarına kapama arzusu da olmasa diyoruz!.. Çünkü bu sınırlara kapanma arzusu esere büyük bir merak uyandırıcı hava veriyorsa da neticede edebî kaygıların zaman zaman bir yana bırakılması, ya da istenmeden ihmal edilmesini getiriyor... göz yaşartan duygular yaşıyorsunuz ama edebiyatın da tamamı bu değil ki!.."

Gâvur Mahallesi'nin tıpkı azınlıklar gibi 'sessiz sedasız' ama zengin bir kitap olduğunu söyleyen cümlenin de[72] benim için birçok soruyu barındırdığını söylemek isterim. Buradaki, "azınlıklar" için kullanılan, "sessiz sedasız ve zengin"den hangisi, hangi anlamda olumlu veya olumsuz tanımlanıyor?..

70. *Nokta*, Nisan 1992

71. *Varlık* dergisi Kitap Eki, Haziran 1992.

72. *İkibine Doğru*, Şubat, 1993.

Yukarıda yazdığım düşüncelerimi, sorularımı Mıgırdiç Margosyan'a da aktardım. Ermeni ile Türk edebiyat çevrelerinin tepkileri arasında farklı yaklaşım oldu mu?

Ermenice eleştiriler hep olumlu olmuştur. Bu kitap Türkçe yayımlanmadan önce zaten Ermenice yayımlandığı için. Neden eleştirilerin tümü olumlu olmuştur? Bu kitabın fevkalade, dört dörtlük olduğunu söylemek istemiyorum. Bizde köy edebiyatı, veyahut da nasıl dersiniz?

Taşra?

Taşra edebiyatı 1800'lerden sonra başlamış diyelim, ama Doğu'da Ermenilerin yoğun olduğu bir zamanda. Köy edebiyatı temsilcileri I. Cihan Savaşı'na kadar anlatabilmişlerdir, Savaş ve sonrasında bunların bir kısmı yaşamlarını yitirince o tür bir edebiyat olmamış veya çok az olmuş. Bu edebiyatın son temsilcilerinden biri yaşlı bir beydi: Hagop Mıntzuri. Ki bana belki de bu konuda en çok destek verenlerden biri olmuştur. Şu açıdan: bir yerde ben onun devamı oldum, hatta hatta ben bu yazılarımı yazmadan, bu kitap yayımlanmadan Hagop Mıntzuri'ye köy edebiyatının son temsilcisi derlerdi. Çünkü artık ondan sonra bu işi yazacak kimse olmadığı için. O da yaşadığı dönemi sadece 30, 40, 50, 60 sene evvelki yaşadıklarını anımsayarak kaleme alıyordu. Benim ortaya çıkışım ise tamamen değişik. Hagop Mıntzuri sadece anılarıyla verdi bunu, ben de anılarımla verdim ama ben hem onu yaşayan en son kişi olmakla beraber, son günlerine kadar yaşayan kişiydim. Yani 60 seneki anılarımı vermedim burada, 15-20 sene evvel içinde olduğum, hâlihazırdaki durumumu verdim. Ve dolayısıyla bu büyük bir yenilik oldu. Bir de şu anlamda çok iyi bir eleştiri aldı: bitmiş, tükenmiş bir edebiyatın sanki yeniden canlanması, canlanırken beraber bunun da artık kesinlikle son olduğu inancı. Bu açıdan hani, kaybetmiş olduğumuz, çok sevdiğimiz bir insanı aniden bulma, ama bulduktan sonra da şöyle bir geriye baktığınız zaman, eyvah, işte bu da geldi ve bitti artık, başka da yok gibi bir yaklaşım. Onun için bu kitap Fransa'da belki bu anlamda birincilik kazandı ve bunun dışında çeşitli ülkelerde, şurda, burda aranılan bir kitap oldu.

Ermenicesinden sözediyorsunuz değil mi?

Evet, tabiî. Ermenicede böyle olumlu olunca herhalde birtakım insanların da kulağına gitmiş olacak ki, Türkçeye tercüme edelim diye teklifler geldi. Bu vesile oldu, oturduk, yazdık. Ama Türkçede yazdığımız zaman aldığımız eleştiriler de ayrı bir anlamda yine olumlu oldu. Şöyle: bugüne kadar neredeydiniz, böyle bir edebiyatınız vardı, şöyle bir yaşamınız vardı, niye bize aksettiremediniz, gibi... Türkçedeki yaklaşımla Ermenicedeki yaklaşım biraz farklı.

Kendi türünde Ermeniceden Türkçeye çevrilen ilk kitap mıydı Gâvur Mahallesi?

Evet.

Sonra Kasım 1993'te İstanbul Anıları.

Hagop Mıntzuri'den sonra şairimiz Zahrad'ın kitabı tercüme edildi Türkçeye: *Yağ Damlası*. Belki yanılmış da olabilirim, kendi türünde köyü, köyü demeyeyim artık, Diyarbakır'ı yöresel olarak veren kendi türünde ilk Türkçe kitaptır bu. Ama zannediyorum, bizim burada İstanbul'da Zaven Biberyan diye bir yazarımız, rahmetli oldu, o Ermenice bir kitap yazmıştı, *Yalnızlar* diye bir roman. Zannediyorum o çevrilmişti. Ermeniceden Türkçeye çevrilmiş manasında herhangi bir sansasyon yapmadı, konu da edilmedi, gerek basında, gerek Ermeni cemiyeti içersinde.

Ermeni topluluğu için de taşra-metropol ayrımı söz konusu olduğuna göre, kitabı sevdi mi taşradan olmayanlar?

Diyarbakır'daki bir vaftiz töreniyle Kayseri'deki vaftiz töreni arasında dinî açıdan bir fark yok ama, belki orada anlattığım vaftiz töreni Kayseri'deki Ermeni'yi de ilgilendiriyor, Diyarbakır'daki, Antalya'daki veyahut da Trabzon'daki Ermeni'yi de ilgilendiriyor. Ama aradaki nüanslar onun için de enteresan geliyor: ha bak, Diyarbakır'dakiler şöyle yapıyorlarmış, oysa biz şöyle... Diyarbakır'da bir leğen suyla evin içinde bu tören yapılırken İstanbul'da kilisede görkemli törenle... Kullanılan –ama yapmacık değil yani, kullanılmış– kelimeleri araştırıyorum. Ben unutmuş olabiliyorum; kardeşime soruyorum, kız kardeşime, yaşlılara soruyorum, neydi onun ismi, diyorum. Hemen bana söylüyorlar. Ama bu Ermenice midir, Türkçe midir, Kürtçe midir o beni ilgilendirmiyor. Kullanılan kelimeyi olduğu gibi veriyorum.

Diyarbakır'a en son 30 yıl önce, yedeksubaylıktan sonra gitmişsiniz. Bir daha görmek istiyor musunuz?

Gitmeyi, görmeyi çok istiyorum. Bütün içtenliğimle söylüyorum, rüyalarıma giriyor. Biliyorum, gidince büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağım. Neden uğrayacağımı da çok iyi biliyorum. Benim kayınbiraderim doktor oldu, görev icabı Diyarbakır'a gitti. Gitmişken oradaki akrabalarımıza, yaşadığımız yerlere uğramış, bizim evin resmini çekmiş. Seyredince çok duygulandım, ama benim evim değildi artık. Örneğin ne bakımdan benim değildi? Bizim orada merdivenimiz vardı, çocukların düşmemesi için tahta korkuluk vardı, ona Diyarbakır'da cağ derler, Ermenice de olabilir, Kürtçe de, Türkçe de, bilmiyorum. Cağ yok, gitmiş... Onu oradan niye kaldırmışlar? O merdiven kullnıldığı müddetçe o cağın orda olması lazım, çünkü çocuklar düşer, şu olur, bu olur... Bu çok basit bir misal; beni rahatsız etti. Gidip de tüm sokakların, insanların değişmiş olduğunu görmek beni hüzne sokacaktır... Ama bütün bunlara rağmen bir görmek istiyorum. Bir kültürün, yaşadığımın delili olarak beni çok mutlu ediyor; şu veya bu yazılabilir, ama orada böyle birtakım insanların yaşadığı, o insanların bugün orada olmadığı –bunların nedenleri, gerekçeleri benim için o kadar da önemli olmayabiliyor– bir yerde birtakım insanlar yaşamışlar, kültürü varmış; o kültür bugün maalesef yok... Ve ben üç beş satırla belki o kültürü biraz daha uzun bir müddet korumanın çalışmasını kendimce yaptım. Ama ne derece başarılı oldum, bilemiyorum. Ama bir şey var, demin size bahsettim, Hagop Mıntzuri; onun Şişli'deki mezarının başında haç yoktur, bir kitap vardır. Böyle açılmış, mermerden bir kitap. Bir sayfasında onun özdeyişi vardır: *Kiri çi mernir; kiri anmah e.* Türkçe anlamı şöyledir: Yazı ölmez, yazı ölümsüzdür. Dolayısıyla *Gâvur Mahallesi* 100 sene sonra tesadüfen bir yerlerde birinin eline geçerse, işte o bir yerde, birazcık ölümsüzlükdür. 100-200 sene evvel Diyarbakır gibi bir yerde birtakım insanlar yaşamışlar, birtakım örfleri, adetleri varmış... Belki tarihçilere, araştırmacılara ufak bir nebze ışık verebilir.

"Dışarıya" pek eleştirel bakmamışsınız ya da yoksayınışsınız. Böyle bir izlenim edindim. Oysa adı üstünde: "gâvur" mahallesi, mahalle-i fılla... Acıtan şeylerin de yaşanmış olabileceğini düşünüyorum. Başka bir kitabın konusu olacaktır diye beklentim var.

Ben hümanistim, kişi olarak hep olumlu bakmak isterim olaylara. Ahlarla vahlarla zaman geçirmek bana pek mantıklı gelmez. Biraz da hayatın kendisini olduğu gibi espri olarak kabul ediyorum. Yani bir olayda bilinmesi gereken bir şey varsa onu yakalamaya çalışıyorum. Ama gülerken insanlar tabiî ki onu da düşünüyorlar. Onun için dikkat ederseniz ben mümkün olduğunca yöredeki o espriyi de vermeye çalıştım, ama hiçbir zaman yapmacık olsun diye değil; nasılsa onu öyle vermeye çalıştım. Tatsız tuzsuz belki birçok şeyler vardır yaşanmış, ama beni ilgilendirmemiştir o, çünkü o kişisel şeylerdir. Ben kişilerin birbirlerine karşı olan düşüncelerinde, davranışlarında kişisel problemler olabileceğini, kişisel çıkarlar olabileceğini düşünüyorum. Dolayısıyla, onları konu etmek istemiyorum, ama genelde oradaki o yaşam, güzeldi. Ben o güzelliği vermeye çalıştım. Yoksa, gayet tabiî ki orada birtakım problemler olmuştur. Bu problemler orada da olmuştur, burada da olmuştur, her yerde vardır ve oluyor da. Ama bunları almak, büyütmek, büyüteçlerle bakmak bir çözüm değil, aslında güzellikleri bulup çıkarmak lazım. Ben öyle düşünüyorum.

Margos'la hemşeriyıh

"Babamın biz çocuklarına sık sık 'büyük abem Harput'da kolecde okımişti' diye gururla bahsedip gösterdiği ve adını diğer bir kardeşime vererek anısını yaşatmaya çalıştığı büyük amcam Apraham; yine Kafle'de, hastalıktan ve Fransız toplarının şarapnel parçalarından Urfa yollarında nasibini alıp ana kucağındayken göçüp giden diğer amcalarım Nışan ve Haçadur; ve diğerleri, ve diğerleri, ve tümü, Birinci Cihan Harbi'nin o kapkaranlık günlerinde, sefalet, yokluk ve hastalık içinde, doğdukları topraklardan çok uzaklarda, belki Şam'da, Halep'te, Der Zor'da... 'bir semti meçhule' doğru dağılıp yok olup gitmişlerdi. Anamın zaman zaman Kürtçe dediği gibi, 'berdan berdan' olmuşlar, yani parça parça bitip tükenmişlerdi."[73]

Diyarbakırlı Ermeni yazar Mıgırdiç Margosyan'ın Türkçedeki ikinci kitabı *Söyle Margos Nerelisen?*'de, tehcirden arta kalan/kalabilen Ermenilerle tanışıyoruz. Ergani'den Saro adlı genç bir kız olarak tehcir yollarına düşüp, Şeyh Şeyhmus'un karısı Zeyno olarak sağ çıkabilen Zeyno Bibi'yle, kocasını tehcirde kaybeden Eğso Baco'yla ve daha niceleriyle... Dişçi Sarkis'in Ali, demirci Haçadur'un İsmail, sobacı Ohannes'in Ramazan, çulcu Dikran'ın Hasan adıyla yaşayabildiği bir ortamda, kazınmak istenen köklerin nasıl sürgün vermeye çalıştığını görüyoruz. Yokedileni, kaybedileni, isimleriyle olsun yaşatmaya çalışmak da bir direniştir, sessiz sedasız. Tıpkı Sarkis'in kendi babasının adını oğluna vermekteki ısrarında olduğu gibi:

73. *Söyle Margos Nerelisen?*, Mıgırdiç Margosyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, Nisan 1995.

"Birinci Harb-i Umumi'de, o yıllarda henüz üç-dört yaşlarında iken, yüzünü hayal meyal bile hatırlayamadığı babasını, nerede, hangi sürgün kafilesinde, hangi şartlarda ve niçin kaybettiğini dahi bilmeden, hep bir baba özlemi ve hayali ile yaşamışken, yeni doğmuş ilk erkek evladına başka bir isim koyabilir mi?"

Olağanüstü Diyarbakır

Kime sorarsanız memleketi olağanüstüdür ama bizimkinin olağanüstülüğü tescillidir: Olağanüstü Hal Bölgesi. Aramızda bizim bölgeyi, olağanüstü bölgeyi en son terkeden, iki yıl önce buralara, batıya yerleşen amcamlara gittim Kurban Bayramı'nda. O kurban etlerini keserken, ben de ona asistanlık yapıyordum. Operasyon yapan bir doktor edasıyla, benden satır, bıçak istediği tek kelimelik monologları, *Söyle Margos Nerelisen*?'den, karşılıklı cümlelerimize dönüştü:

"Bu satorla oni parça parça ederdım!"

"Allahvekil bu piçağla keserdım."

Benim, Margosyan'ın *Gâvur Mahallesi*'ni ilk okuduğumdaki halim gibi, o da Türkçedeki bu son kitabını okuyunca kanatlanmış, cıvıldıyordu: "Bu kitapda özimi yaşiyam, Diyarbakır'da oliyam. Yazarın dediği kibi, hakkaten de yav, avhanalar (tuvaletler) hep kapının arkasındaydı, hiç düşünmemiştim. Hatırlisan, biz de pacadan (pencereden) bakar, sıra beklerdih avhanaya gitmah için?"

Hatırlıyorum. 1972'ydi. O zamanlar, Diyarbakır ağzıyla konuştuğum için ele güne rezil olduğunu düşünüp, kafama tok-tok vurup, ne hiçim İstanbul kızısın dediğini de. Aynı amcam bugün ortak özlemimizle, özellikle bu dilde konuşuyor artık benimle: "Hançepek'i nasıl bilmisen! Allah seni almaya! Ma sen bizimle aynı evde oturmadın, kaşmer! Dört Ayaklı Minara'dan aşahta, 2 nolu Dispanser'in karşısında otur midih? İşte orasi Hançepek mahlesidi. Yaa... Hani Maregile gididih, oğli İbrahim vardi. Mari'nin bahası kalayçidi; şalvarının cebinde fındık, fıstık, şeker olırdi hep; çocuhlara dağıtırdi. Şimdi hatırladın? Sehbehe kadar gur-gur-gur faytonlar giderdi kerhanaya, faytonlar geçtikçe ev sallanırdı."

Nasıl hatırlamam, tabiî hatırlıyorum; çok severdim seyretmeyi ama faytonların nereye yolcu taşıdıklarını ancak şimdi öğreniyorum. Genelevlerin genelde "gâvur"ların bulunduğu yerlere yapılmış olduğunu da yeni öğreniyorum. İstanbul'da, Diyarbakır'da olduğu gibi, Malatya'da da genelev, Ermeni kilisesinin bulunduğu Salköprü Mahallesi'ndeymiş mesela. Kayseri'de de, genelev yolcuları, bindikleri arabaya, "Çek kiliseye" derlermiş.

Evden dışarı pek çıkmayan bir kız çocuğu olarak evin içini, odalardaki basamakları, her gün yıkadığımız taşlarını, avluya değil ama sokağa bakan pencerenin demirli olduğunu, aynı avluda oturduğumuz Baalbekli evsahibimiz karı-kocayı hatırlıyorum da, "şakşako"lu olan avlu kapımızın dışına dair hiçbir resim gelmiyor gözümün önüne. Meğerse iki adım ötemizde kilise varmış!

Hançepek hatıralarımın silik olmasının bir nedeni de orada çok az oturmuş olmam. Bu mahalledeki evler ucuz olduğu için orada oturmuşuz, 1972'de 150 lira. Para durumumuz azıcık düzeldiğinde soluğu Ofis semtinde almıştık. Sur dışında; memurların ve zenginlerin oturduğu, evlerin değil de apartmanların olduğu, mahalle değil de, semt olan Ofis'te.

RTÜK'ün öncülüğünde başlatılan güzel Türkçe konuşma kampanyasına inat, Diyarbakır dilimizi çok sevdim, çok. Son zamanlarda özel radyolarda, içinde argo sözcüklerin bolca yer aldığı bozuk Türkçe kullanıldığından, bu "masum" gerekçeyle başlatılan kampanyanın ucunun nerelere varabileceğini düşünerek; hele ki, zamanında, Vatandaş Türkçe Konuş! kampanyasıyla Türk milliyetçiliğinin nasıl azdırıldığını, insanlara nasıl zulüm edildiğini düşünerek, kitaptaki Diyarbakır ağzıyla yazılmış sözlerden büyük haz aldım.

Diyarbakır'daki Türkçe; yöre halkının anadillerinden, Kürtçeden, Ermenicceden, Arapçadan, Süryanicceden etkilenmiş bir Türkçedir. "Başımızın üstünde yerız var. Girin! İçeri gelın! Dışarısı da felekel savuğ ha!" diye karşılar misafirlerini Ermeni badanacı Kevo. "Şişe aliyam, boş şişeee..." diye bağırır Yahudi eskici. "Biz eski Sami ırkındanığh" diye konuşur Süryani papaz. "Bahan kalırsa adını Burhan koyağb. Okıla gettığında zorlığ çekmez! Adını doğri dürıst sölerler. Üstelik Ermeni oldığı da anlaşılmaz, o da rehet eder" der, Keldani rahip. Ya Dacikler, Türkler? Onlarınki de aynı: "Verdığım para gâvur oğli gâvura anasının süti kimi helâl

olsın! Onun diktiği yemeni allahvekil heç eskimi!"

"Eski adıyla Amid, bir adıyla Dikranagerd, daha sonra Diyarbekir ve nihayet Diyarbakır denen" memleketimizden geride kalan, bu kitapta yazılanlar ve kapaktaki gibi Diyarbakır hatırası fotoğrafları olacak... Fonda da bu zılgıt sesleri... Yahudi, Süryani, Ermeni, Kürt, Türk, Çingene, Keldani. Yezidî, hepimizin çığlığı li-li-li; artık sadece toylarda değil, cenazelerde, protestolarda da çekilen li-li-li... Hepimizin arkadaşlığı, kardeşliği için li-li-li-li-li-li!..

Okuru az, yazarı az azınlık gazeteleri

İstanbul'da Ermenice yayınlanan iki gazeteden biri olan (Nor) Marmara 55 yaşında. Ermeni kültürünün devamına katkıda bulunan gazetenin dağıtımı amatörce; elden. Her yerde satılmıyor, bazı semtlerde, bazı noktalarda bulunabilen, siyasî haberlerin Türkçe basından tercüme edildiği gazete, öğleden sonraları çıkıyor. Marmara'nın sahibi Rober Haddeciyan (nüfusta, Haddeler). Kendisiyle görüştüğümüz Haddecíyan, "Türkiye'deki önemli politik gelişmeler –özellikle Ermeniler'i ilgilendiren–, Türkiye'deki Ermeni cemaatinin yaşantısından dinî, sosyal, kültürel etkinliklere dair haberler, ilanlar ve Ermeni kültür ve edebiyatını tanıtan yazılar, Türk-Ermeni ilişkilerine dair her türlü haber ve gelişmeler gazetemizin konularını teşkil ediyor" diyor.

N. Marmara'nın 1940'daki ilk sayısında, gazetenin kurucusu Suren Şamlıyan, "Biliyoruz ki, bilinçli okuyucularımızın büyük çoğunluğunun basından büyük şikâyetleri var. Marmara bu şikâyetlerin bir cevabıdır. Bu konuda okuyucularla hemfikiriz. Bu anlayışla yayımlayacağımız Marmara'da ciddi yazarları sütunlarımızda bulacaksınız" diyor. Dünyada barış isteyen bir başyazının yer aldığı, 31 Ağustos'ta çıkan ilk sayısında, "Büyük törenlerle Büyük Zafer'in (30 Ağustos) yıldönümü kutlandı" deniyor ve geçit töreninden görüntü veriliyor.

Bugün gazetede teknik ekip de dahil olmak üzere, toplam 12 kişi çalışıyor, bunlardan sadece üçü gazetenin mutfağında. Rober Haddeciyan, okurların azlığından ve haber yapıp bunu Ermenice yazabilecek gençlerin olmayışından yakınıyor. "Ermeni okullarında öğretilen Ermenice, rahatlıkla gazete okumaya yetmiyor, okurken zorlandıklarından zevk alamıyorlar. Ayrıca bizim gazetelerdeki konular gençler için ilginç olmuyor. Mesela magazin yok."

Öne çıkamayanlardan

Hemen her alanda olduğu gibi basında da kimileri ödüllendiriliyor. Bu törenlerde boy gösterenlerin çoğu Ahmet, Mehmet, birazı da Ayşe, Emine. Makrıhi, Vivet, Stelyo, Jak çok az, neredeyse yok... Ömrü vefa edip de 70 yıl yaşadıysa, meslekte 50 yılını dolduran herkes gibi azınlıklar da Gazeteciler Cemiyeti'nden ödül alabiliyor. Bu konuda istisna sayılabilecek, gazetecilikte ilklere imzasını atan Sami Kohen'in ve dünya çapında üne sahip Ara Güler'in bile aldıkları ödüller yıllar öncesinde kalmış.

82 yaşında, 52 yıllık gazeteci Ara Koçunyan bu yıl (1995) Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin Basın Hizmet Ödülü'nü almaya hak kazanan yedi gazeteciden biri oldu. 1928'de Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlayıp, 1947-1983 tarihleri arasında Şalom gazetesini yayımlayan Avram Leyon da, 1983'te Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından, basındaki 50 yıllık hizmetinden dolayı plaketle ödüllendirilmişti.

Yaptıklarından dolayı ödüllendirilmiyor, ama yapmadıklarından dolayı cezalandırılıyorlar. İzlenmiyorlar(dır) ki...

"Her şeyin bir ilki olduğuna göre, promosyon serüveninin de bir ilki vardır mutlaka diye düşünebilirsiniz. Peki, Türk Basını'nda, ilk promosyonu hangi gazete yapmıştır? Jamanak."[74] Piyano, kitap veren Ermenice gazeteleri hatırlayınca "Promosyon konusunda, geçmişteki zarafet bugün yaşanmıyor ne yazık ki" demiş Luiz Bakar. 87 yıllık gazetenin tirajı bugün, 15 binden, 1500'e düşmüş. Çünkü Ermeniler Anadolu'da artık yoklar veya Ermenice gazete gönderilmeyecek kadar azlar...

Basın yayın yüksek okulu mezunuyum, ama basın tarihinde bunları okuduğumuzu hatırlamıyorum. Ece, mesela Ermenice de bilmediğime göre, nereden bilecektim bu memlekette aralıksız yayımlanan en eski günlük gazetenin Jamanak adlı Ermenice bir gazete olduğunu. 1908'den bu yana, hiç ara vermeden yayımlanan, dünyanın günlük ve en eski Ermenice gazetesi olduğunu. Farklı kültürlerden insanların arkadaşlığı için bir ilişki gerek. İlişki için

74. Aslı Ulusoy, *Cumhuriyet Dergi*, 12.11.1995.

ise, dil en temel olanı, ama... Kapı komşularımızın (sınır değil) dillerini öğrenmiyoruz. Anlamak, anlaşmak için bu yolda bir arayış yok denecek kadar az. Dünya dili olduğunu kabullendiğimiz İngilizce dururken Çingene diline zaman ayıracak değiliz! Biraz Kürtçe için böylesi bir çabadan, nihayet, söz edebiliriz...

Öyleyse iş muhaliflerin başına düşüyor, aramak, bulmak. Ara Koçunyan'a, bu kadar çalkantılı bir siyasî tarihi olan memleketimizde 87 yılda hiç ara vermeden yayınlandıklarına inanamadığımı söyledim. Haklıymışım: Şükrü Saracoğlu'nun başbakan olduğu dönemde (1942-46) "örfî idare" tarafından iki kez kapatılmış Jamanak. Bir davet üzerine Moskova'ya giden Suat Derviş (*Fosforlu Cevriye*'nin yazarı), Ermenistan'a da uğramış. Ülkeye döndüğünde yayımladığı kitapta Ermenistan tiyatrosunu da övmüş. Ara Koçunyan, kitaptaki bu bölümü yayımlayınca, örfî idareden "bilâmüddet" (süresiz) kapatma yazısı gelmiş, sebebini belirtmeden. Uğraşmışlar, Ankara'dan etkili yetkili birileriyle görüşüp bir hafta sonra tekrar yayına başlamışlar. Ama ikinci bir kapatma cezası gelmiş: "Matbaamızda başka bir gazete, Nor Lur (Yeni Haber) da basılıyordu o sıralar. Diğer bir Ermenice gazetenin, rakip gazetenin o zamanki yetkilisi Örfî İdare Kumandanlığı'na ihbar etmiş beni. Güya ben Şahan Kahvesi'nde demişim ki, 'Jamanak kapatıldı ama, onun yerine bunu çıkarıyoruz'. Oysa ben hayatımda kahveye gitmiş değilim. Asker zihniyeti; ikisini de (Jamanak ve Nor Lur) bilâmüddet kapattı. Onbeş gün sonra açılabilir diye yazı geldi."

Anma Notu: Ara Koçunyan Aralık 1996'da aramızdan ayrıldı...

Bir Ermeninin ölümü

Büyük Sırbistan hayali içindeki Sırplar katliam yapıyorlar, derken; bu "büyük" sıfatının altındaki yayılmacılığa, işgale, istilaya karşı çıkılıyor. Ama nedense Büyük Türkiye naraları çoğu kimseyi rahatsız etmiyor.

"Ne mozayiği ulan; mermer!" diye diye, oldukça hoşgörülü bir biçimde, Türkiye'deki etnik grupların hakları, hukukları "tartışılırken", Cumhuriyet yazarı Prof. Ahmet Taner Kışlalı'nın, karısının ölümü ardından, Bir Türkün Ölümü, başlığıyla yazdıklarını okuyunca ben de Ayşe Arman'ın düşündüklerine benzer şeyler düşünmüştüm. Ama yazmayacaktım. Yorumsuz verecektim, diğer gazetelerin yaptığı gibi. Arman yazmış:

"Tanıdığımda adı Nicole'dü' diye başlayan yazı matem ve hüzün kokmuyordu... Eşini elim bir trafik kazasında kaybedeli birkaç gün bile olmamış bir kocanın yazacağı yazı hiç değildi. Hele kırkı dolmadan! Coşku vardı o satırlarda, hayat vardı."

Aynı günlerde, kocasının kırkı dolmadan politika yapmaya kalkışan –hem de savaş karşıtı sözlerle– Tomris Özden yerden yere vuruluyor ve Emin Çölaşan, Nilgün Kışlalı'nın ölümü üzerine şunları yazıyordu: "Nilgün Fransız asıllı bir insandı, ama bizden fazla Türktü. Her yönüyle bu ülkenin insanı olmuştu. Çok sevdiğimiz, saydığımız arkadaşımızdı."

Peki Kışlalı'nın yazısının şöyle bir versiyonuna ne denir acaba:

Tanıdığımda adı Nilgün'dü. Sevgisi uğruna, doğduğu toprakları, ailesini, alışkanlıklarını, sınırsız dostlarını bırakıp Ermenistan'a geldiğinde de adını değiştirmemişti. Nilgün Bardizbanyan

iki yıl sonra bir gün, "Hem Ermeni, Hem Hıristiyan olmak istiyorum. Ben Tanrı'ya inanırım. Senin Tanrı'nla benimki farklı değil ki!..." dedi ve ertesi sabah kiliseden çıkarken, elinde artık "Nıvart Bardizbanyan" olduğunu kanıtlayan bir belge vardı. Bütün insanları severdi. Ama O, artık "Biz Ermenilerden biriydi", "onlar"dan değil. Türk ana-babanın Ermeni kızı şimdi Erivan'da yatıyor...

Asur'dan Van'a, Van'dan Erivan'a: Şamiram

Komşu ülke Ermenistan'da Temmuz ayındaki son genel seçimlerde meclise sekiz milletvekili sokmayı başaran kadın partisi Şamiram'ın seçim sloganı "İyi erkekler bizi seçer" imiş. Bu partiye oy veren erkekler de, "Meclis'te yaramaz çocuklar oturacağına yaramaz kadınlar otursun" diyen hoşgörülü erkeklermiş...

190 milletvekilinin olduğu bir mecliste sekiz kadın az değil. Hele ki, 450 sandalyelik TBMM'de bugün yedi kadın parlamenterin oturduğunu düşünecek olursak... Seçmenlerin yüzde 16.88'inin desteğiyle 130 bin küsur oy alan Şamiram partisinin başkanı Saruhanyan Kayane; Çehov'un adını taşıyan bir okulda müdür. Kayane gibi milletvekili olan diğer kadınların meslekleri; devlet konservatuarında doçent, gazeteci, televizyon programcısı, ansiklopedi yöneticisi vb. Kadınların durumunun olumlu yönde değişmesine etkili olamayacağına inanılan, politikacı eşlerinin kurduğu, bizdeki Papatyalar'a benzetilen "oradaki" bu kadın partisinin adı "bura" kökenli. Şamiram, Van şehrini kuran kadın...

Şamiram'la ilgili çeşitli efsaneler var, birbirine benzeyen. Yunan mitolojisinde, Sümerlerde, insanlığın putperestlik dönemindeki kültürünü devralan kutsal kitaplarda da geçer benzer hikâye... Aşk tanrıçasının sevgilisi genç Tanrı'nın ölümü ve sonra yeniden dirilmesi efsanesinin temelinde, doğanın her güz ve kış ölümü ile ilkbaharda yeniden doğuşu yatıyor. Bu söylencelerden en bilineni Gilgameş Destanı'dır. Ön Asya'da İştar, Aştart, Afrodite ve diğerlerinin adları ile anılan efsane Ermenilerde de Şamiram efsanesine dönüşmüş: Şamiram, aşkını reddeden Ara'ya savaş açmış ve bu savaşta ölen Ara sonradan dirilmiştir...

Babil'de Şamiram'ın adıyla anılan tepe, yayla ve platolar var.

Şamiram'a tapınmak Ermenistan'a da geçmiş. Burada da pek çok yerin adı Şamiram'la ilişkili. Bu konuda, sadece Van kentinin Şamiramakert (Şamiram kenti) diye anılması ve günümüze kadar Şamram Arkı[75] diye bilinen görkemli su kanalını anımsamak yeterli olacaktır.

Tovma Ardzıruni'ye göre, Ara'nın dirildiği, Van kenti yakınındaki Lezvo köyü, 20. yüzyıl başlarında Lezk adıyla ve Ara'nın dirildiği söylenen yüksek tepesiyle Van Gölü kıyısında varlığını koruyordu...

Ermenilerin Herodot'u diye bilinen tarihçi Horenli Movses Khorenatzi'ye göre hikâye şöyle: Asurilerin Derketo (ya da Asur'un Militta) tanrıçasının kızı olan Şamiram (Semıramis) da Sami halkların tanrıçası olan annesi gibi yiğitliği, mertliği, savaşçılığı ve aynı zamanda şehvet düşkünlüğü ile tanınırmış. Şamiram, aşkına karşılık vermesi için Ara'ya armağanlar ve hükümdarlık vadeder. Ara bunu kabul etmeyince Şamiram, ordusunu toplayıp Ermenistan'a saldırır. Ara'yı sağ ele geçirmek ister. Savaşı kazanan Şamiram'ın savaş alanına gönderdiği ölüsoyucular Ara'nın da ölmüş olduğunu görürler. Bu sonuca üzülen Şamiram bir kale burcuna yerleştirdiği Ara'nın cesedini, şehitlerin yaralarını yalayarak canlanmalarını sağlayan *aralez*lere verir. Khorenatzi'ye göre Ara dirilir. Bir başka efsaneye göre ise, ceset kokuşunca Şamiram, Ara'nın öcünü almak almak üzere saldırıya hazırlanan Ermeni askerlerini yatıştırmak için, onun giysilerini sevgililerinden birine giydirip Ara'nın halkını, onun ölmediğine inandırır.

Böylece Ermenilerin isyanını bastırmayı başaran Şamiram, yazlarını geçirmek için bu ülkede gölün kıyısında, güneyinde dimdik bir kaya kütlesinin yükseldiği, vadisinde akarsuyun olduğu yerde kraliçeliğine layık bir kent kurmaya girişir. Şamiram, Asur ile hükmettiği diğer ülkelerden buraya 12 bin işçi ve 6 bin de

75. Urartu kralı Menua'nın İ.Ö. 9. yüzyıl sonu veya 8. yüzyıl başında yaptırdığı bu ark boyunca 14 Urartu yazıtı vardır. Tuşba başkentine (Van) içme ve sulama suyu sağlamak için yapılan 80 km. uzunluğundaki bu ark günümüze kadar 25 köyün arazisini, bahçesini suluyordu. Ekonomik önemi büyük olan bu arkın korunması için kaleler inşa edilmiş. Efsanede bu ark Şamiram'a atfedilir.

seçme marangoz, taşçı, bakırcı, demirci gibi ustalar getirtir. Yaptırdığı baraj o kadar dayanıklı olmuştur ki, yüzyıllarca ayakta kalmış ve nehir sularının akışını durdurabilmiştir. Bu barajı, şehri kurmayı kararlaştırdığı yere kadar uzatmıştır. Sağlam surlarla çevrili, kapıları bakırdan yapılmış olan şehir birkaç yılda kurulmuştur. Güzel ve geniş sokaklarla bölümlere ayırdığı şehre renkli taşlı pencereleri olan iki ve üç katlı binaların yanısıra hamamlar da yaptırmıştır. Nehrin suyunun bir bölümünü şehre dağıtarak bağ ve bahçelerin sulanmasına tahsis ederken, diğer bölümünü ise, şehrin ve çevresinin sulanması için gölün sağ ve solundan geçirtmiştir. Kenti meyva ağaçlarıyla süslü mahallelerle donatmış, kentin ucunda surla çevrili, çıkışı çok zor olan krallık konutları yaptırmıştır.

Şamiram'ın sonu

Şamiram'ın çocukları yetişkin yaşa geldiklerinde, annelerini yola getirip ülkeye ve hazinesine sahip olmak isterler. Fakat Şamiram, evlatlarının işine karışmalarına kızar ve onları öldürtür. Sadece biri, Ninuas hayatta kalır. O da annesinin düşmanıyla birleşerek onu kovalar. Yalın kılıç düşmanları önünden yayan kaçan Şamiram, ulaştığı deniz kıyısında, ele geçmesini önlemek için sihirli fal boncuklarını suya atar. Sözü geçen yerin, Van gölünün güney kıyısındaki Artamet (Edremit) kenti olduğu sanılmakta.

Mitolojik Asur-Babil kraliçesi Semiramis'in öldükten sonra güvercin olup uçtuğuna inanılır. Tarihsel kişi olan Semiramis'in Asur kraliçesi olarak iktidarı İ.Ö. 810-805 yıllarına rastlar. Dünyanın Yedi Harikası'ndan sayılan Babil Asma Bahçeleri onun döneminde yapılmıştır.

Ermeni bilim kadını, olmuş Türk bilim adamı

Ünlü ve başarılı olunca, azınlık Türk yapılır, kadın da adam...

Ailede Mari, Ermeniler arasında Sukiasyanların Mari. Veya Pişmişyanların Mari.

Erzincan'a bağlı, yeni adı Kemaliye olan Eğin'in Abuçeh (yeni adı Apçağa) köyünden İstanbul'a 1760-65 yıllarında göçmüş Pişmişyanlar... Mari'nin babası, dedesinin Sukias olan adını yaşatmak istediği için Sukiasyan soyadını almış. 1936 Soyadı Kanunu'ndan sonra resmî kayıtlara Pişmiş olarak geçmişler... Mari'nin okuduğu Üsküdar Amerikan Koleji'nin yeri de bu aileye aitmiş; onlardan satın alınmış.

Ermenilerin Mari Sukiasyan diye bildikleri bilimci, Türkçe okurlara resmî tanıtıldı: Yurdumuzda yetişmiş ilk kadın matematikçi, Paris Pişmiş... İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin Matematik ve Astronomi Bölümü'nden mezun ilk kadın (1933)... Harvard Üniversitesi'nde astronomi öğrenimi yapan Türk kızı... Türkiye'de ulusal bir rasathane kurulması fikrinin "baba"larından biri (bilimadamı ya!)... Ege Üniversitesi Astronomi Topluluğu'nun kurulmasına katkıda bulunan kişi... Türk astronom Paris Pişmiş...

Bilim ve Teknik dergisi [76], Profesör Pişmiş'i böyle tanıttı. 1965lerde yeni yıldız kümeleri bulan, kendi soyadının kısaltılmışı "PIS" ile anılan 23 tane yıldız kümesi olan Paris Pişmiş –derginin anlatımına göre– kimdir:

Paris Pişmiş (Mari'den sözedilmiyor) 1911'de İstanbul'da doğduğunda ailesi Ortaköy'de oturuyormuş. Sonra Üsküdar'a gel-

76. *Bilim veTeknik*, Tübitak yayını, sayı 334, Eylül 1995.

mişler. İlkokula Üsküdar Yeni Mahalle'de başlamış (bütün okulların adı veriliyor, bu okulun Semerciyan Cemaran Ermeni Okulu olduğu belirtilmiyor). Sonra Üsküdar Amerikan Kız Lisesi. İstanbul Üniversitesi. 1934-37 yıllarında Galatasaray [Getronagan Ermeni Lisesi yerine, yanlışlıkla (?) Galatasaray Lisesi yazılmış [77]] ve İstanbul Amerikan Kız Lisesi'nde matematik ve astronomi hocalığı yapmış. 27 yaşındayken Harvard Rasathanesi'nden burs alıp, ülkeden ayrılmış. Amerika'ya aslında bir yıllığına gitmiş, ama II. Dünya Savaşı çıkınca, ailesinin 'sen daha iyi bir yerdesin, orada kal' demesiyle orada kalmış. 1942'de Meksikalı matematikçi Felix Recillas ile evlenmiş. O zamandan bu yana Meksika'da yaşayan Paris Pişmiş, Meksika Üniversitesi'nde astronomi bölümünü kurmuş. Çifte pasaportlu (Meksika ve Türk) Pişmiş, her sene doğduğu topraklara, Türkiye'ye gelirmiş.

Bu yazı da, geçtiğimiz Temmuz ayında kendisiyle yapılan söyleşi esas alınarak hazırlanmış. Bilim ve Teknik dergisi, Pişmiş'in kardeşi Arşavir'in değil de, onun Türk karısı Sabahat Pişmiş'in adını anmış teşekkür etmek için. Paris Pişmiş'i tanıtan on sayfalık yazıda Türkiyeli bir Ermeni olduğunu gösteren işaret yok. Oldukça ayrıntılı onca bilgi arasında, Ermeni aileden olduğunu belirtir bir cümle yok... "Liseye başladığımda Ermenice, İngilizce, Türkçe ve Fransızca biliyordum." İşte, ipucu veren tek cümle... Anlayana. Öküz altında buzağı arayana!

Çok mu önemli Paris Pişmiş'in soyu sopu?.. Hayır, elbette ki başarısının milliyetinden, cinsiyetinden ileri geldiğini öne sürmüyorum. Ancak, dikkat çekmek istediğim nokta şu: Biz'den sayılmayan onlar, azınlıklar ödüllendirildiyse, başarıları bizim. Vatandaştan sayılmazlar, ama sıra övünmeye gelince "azınlıklar" Türk... Bilimci kadın da bilimadamı oluverir...

Sadece bilim alanında değil; sanatta, edebiyatta da görülmüyor Müslüman Türk olmayanlar. Hele de kadın isler... Sanatçılar tanıtılıyor[78] ama nedense bazıları hakkında bilgi derlen(e)miyor. Hem

77. Paris Pişmiş'in ailesinin gönderdiği 16.11.1995 tarihli *Marmara* gazetesinde yayınlanan düzeltme

78. *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*. Nüzhet İslimyeli, Ankara Sanat Yayınları, 1971

de yaşayan sanatçılar bunlar; yaşıyorlar, ama azınlıklar. 1945 İstanbul doğumlu Yıldız Yavi; Devlet Resim ve Heykel sergilerine eserler veren 1942 İstanbul doğumlu Hilda Yosmayan; yine İstanbullu bir kadın sanatçı, Lilo Verdi ve daha başkaları... Diğer Türk sanatçıların aksine, biyografileri hakkında bilgi derlenmemiş. Mesela Lilo Verdi'nin 1972'de Akbank'ın yarışmasında aldığı ödülü Türk Eğitim Vakfı'na hediye ettiği biliniyor, ama azınlık kadın olduğu için herhalde, hakkında bilgi alınmak için bulunamıyor...

"1913'te ilk kez kamu kuruluşuna giriyor kadınlar; telgraf şirketine." Feminist tarihçi Serpil Çakır, Kadının Silinen Geçmişi konulu panelde[79] böyle demişti. Fotoğraflarla İnsan Hakları Sergisi'nde de aynı şey yapılmıştı. Elbette ki, Müslüman kadınlar kastedilmişti. Bunlarda mutlaka azınlık kadınlarını yok sayma kastı var demiyorum. Ama okur, izleyici veya dinleyici nereden bilecek, Yahudi, Ermeni, Rum kadınların anılan tarihten önce de bu kurumlarda çalıştığını... Bu tarihlerden önce de "bazı" kadınların var olduğu ayrıca belirtilmeyince, bunu tahmin etmek oldukça güç.

Pişmişoğlu Sokağı

23 Eylül 1996'da kaybettiğimiz Kevork Pamukciyan'ın engin bilgisinden yararlanma olanağı bulan şanslı kişilerden oldum. Pişmişyanlar hakkında bana yazılı olarak aşağıdaki bilgiyi ilettiğinde hasta yatağındaydı:

"İşbu aileden bilinen en eski şahıs Sarkis Pişmişentz'dir ki, Pişmişzade sarraf Karabet Amira'nın babasıdır. Üsküdar'daki Ermeni mezarlığında tarafımızdan bulunan kabrinin kitabesine göre, Karabet Amira 1750'de doğup, 23 Mart 1802'de vefat etmiştir.

Karabet Amira'nın, erkek ve kız yedi evladı arasında en ünlüsü Mikayel Amira Pişmişyan'dır. Mezartaşının kitabesine göre, 1785'te doğup, 19 Mart 1849'da vefat etmiştir. Cemaat işlerinde, Patrikhane meclislerinde önemli görevler deruhte etmiş ve hayratı ile de tanınmıştır. Ezcümle, 1834'te açılan Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin, 1834-1840 yılları arasında mütevellisi olmuştur. 1 Ocak 1838'de ise, aynı zamanda Balat'taki Surp Hreş-

79. 11 Kasım 1995, TÜYAP Kitap Fuarı.

dagabed Kilisesi'nin mütevelliliğini de deruhte etmiştir. Üsküdar'daki Surp Haç Kilisesi'nin 1830'daki yeni inşaatından sonra, ertesi yıl, dedesinin ve babasının hatırasına avludaki sarnıcı yaptırmıştır. Kitabesi vardır. 22 Temmuz 1814'te, kadılık görevi ile İstanbul'dan Kudüs'e varan, Selim Mollazade Efendi'nin sarrafı olmuştur. 1848'de İstanbul'da yayınlanan, ünlü şair, yazar ve dilci Krikor Peşdimalcıyan'ın (1773-1837) *Lusaşaviğ* (Nurlu Yol) adlı kitabını, zevcesi Peruz Pişmişyan'ın (?-1848) hatırasına, Ortaköy'deki Arabyan matbaasında bastırmıştır.

Kardeşi Krikor Pişmişyan da, sarraflıkla iştigal etmiştir. 1797'de doğup, 21 Mayıs 1868'de vefat etmiştir. İkinci kardeşi Hacı Çelebi Hovhannes Pişmişyan ise, 1799'da doğup, 22 Ekim 1851'de ölmüştür. Ortaköy'de ikamet etmiştir.

Pişmişyan ailesinden iki devlet adamı da bilinmektedir. Birincisi Movses Pişmişyan, geçen yüzyılın sonlarında, Düyun-u Umumiye'nin Reji bölümünde müfettişlik görevinde bulunmuş ve 'Mütemayiz' rütbesi ile taltif edilmiştir. Krikor Pişmişyan'ın oğlu olan, ikincisi Harutyun Pişmişyan ise, geçen yüzyılın sonlarında ve asrımızın başlarında, Şirket-i Hayriye'nin yönetiminde veznedarlık yapmıştır.

Bu aileden, Noyemi Pişmiş adında bir de tanınmış piyanist vardır ki, Budapeşte'deki Franz Lizst Musiki Akademisi'nde, Türkiye'den tahsil gören ilk kız öğrenci olmuş ve 17 Nisan 1937'de, mezkûr şehirde, Lizst'in eserlerinden çok başarılı bir konser vermiştir. 1907'de, Ortaköy'de, Pişmişoğlu adında bir sokak mevcuttu. Mari Sukiasyan'ın babası Sukias Pişmiş, 1951'de, Üsküdar'daki Surp Haç Kilisesi'nden, Patrikhane Genel Meclisi'ne üye seçilmiştir. Kendisi, Apraham veya Hagop Sukiasyan'ın oğlu ve sarraf Sukias Pişmişyan'ın torunudur.

Mari Pişmiş'in ablası Arşaluys Sukiasyan, askeriye tabibi miralay Doktor Sebuh Bey Ütüciyan'ın oğlu, dostumuz Berc Ütüciyan'la evlenmiştir ve 1987'de vefat etmiştir. Genç yaşta ölen bir oğulları olmuştur.

İstanbul, 5 Ocak 1966."

Anunı Hagop e![80]

Türkçe'nin geliştirilmesinde önemli katkıları olmuş dil hilgini, ansiklopedi uzmanı Hagop (Türkler Agop der) Martayan Dilâçar.

Türk Dil Kurumu baş uzmanı Martayan'ın soyadı, Mustafa Kemal'in isteğiyle, 1935'ten sonra, dil konularını açıklar anlamında Dilâçar olmuş. Ama yıllardır sadece "A. Dilâçar" olarak geçiyor. A. Dilâçar kimdir? Ahmet mi, Arif mi, Abdullah mı? Adil Açar mı?.. Agop sanki Ahmet...

84 yaşındayken İstanbul'da öldüğünde, ailesine telgraf çeken Cumhuriyet Senatosu Başkanı Sırrı Atalay ve TDK'ndan Cahit Külebi, Hagop Martayan'ın adını kalemine almamış. Zaten TDK gazeteye verdiği ölüm ilanında da "A. Dilâçar"ı kullanmış ve nerede toprağa verileceğini bildirmemiş. Ömer Asım Aksoy da onun hakkında yazdığı iki sayfalık yazıda sadece bir kez adını anarken, Şişli Ermeni Mezarlığı'nda aydınlar bölümünde yatan Martayan hakkında şöyle yazmış: "... Ermenice'yi ve daha bilmem neceyi hilen Agop Dilâçar –doğuştan 'ırkı' ve dini ayrı da olsa– Türk ve Müslüman kültürlerini özümsemiş, Türk yaşamış, Türkçü yaşamış ve Türk diline emek verenler arasında önemli bir yer almıştır". [81]

Sadece birkaç yıl önceye özgü değil hu tutum; günümüzde de TDK, Hagop Martayan Dilâçar'ın kitaplarını A. Dilâçar olarak basıyor, yazarın kimliği hakkında hiçbir bilgi vermiyor.

80. Ermenice. "Adı Hagop'tur!".

81. *Türk Dili*, Ekim 1979, sayı 337

Agop'u kim duydu?

84 yaşındayken İstanbul'da ölen Hagop Martayan Dilâçar'a ölümünün ertesi günü, 12 Eylül 1979'da TRT 20.30 haber bülteninde geniş yer vermiş. Rober Haddeciyan şunları yazmış[82]: "Bizim için büyük bir teselliydi, devletin televizyonunda bu çok yönlü aydınımızın anılması. Spiker, Hagop Martayan Dilâçar hakkında konuşurken sadece soyadını kullandı: Dilâçar. Acaba onun adı yok muydu? Bu kulak delen ifade karşısında belki on kere 'ismi Hagop'tur' diye haykırmak istedik. Ama yapamadık. Ermenilerin ismi acaba sadece yurtdışında Türke karşı kötü bir şey yaparsa mı hatırlanır? Oysa iyi olmaz mıydı, merhumun isminin altını çizerek, Ermenidir diye hatırlatmak? Ki bu söylenseydi vatan adına şeref olurdu Türk aydın ve akademisyen çevrelerinde. Evet, adı Hagop. Ama bunu kim duydu?.."

Ermenilerin ASALA adıyla özdeş tutulduğu o günlerde, ne kadar sevindiricidir ki, söz konusu programda Agop adının bir ayıp gibi gizlenmesine gazeteci Aydın Engin de karşı çıkmış, iktidarı tırmıklamış: "Agop Dilâçar'ın adını TV ekranından duyuramayacak kadar rezil bir sansür" uygulayanlara, "TRT'de bir Ermeni adının anılmasına iğrenç bir titizlikle engel olan iktidara, muhalefete, muvafakatı ile tüm burjuvaziye" şunları söylemiş: "Bir Ermeni'nin adını anarak ulusal ayıbımızı açığa çıkarmadılar. Öyle ya bir Ermeni'ye mi kaldı dilimizin araştırılmasına katkıda bulunmak! Son Türk devletinin24 TRT'si hiç böyle bir vatan hainliği yapar mı!" [83]

Sonradan faşistlerce öldürülen Prof. Cavit Orhan Tütengil de Martayan'ın cenazesine katılanlardan...

'Yabancı bilim adamı'

1915'te askere alınış. Kafkas Cephesi'nde yaralanıp, madalyayla ödüllendiriliş. Sonra yeni bir emirle tekrar görünen cephe yolu: "Doğudaki gevşemeden yararlanan kimi azınlık subayları

82. *Marmara*, 14.9.1979

83. *Yurttaşımız Agop Dilâçar'a saygı*, Politika, 15.9.1979.

kaçıyorlardı. Bunu önlemek için, bu subayları güneye göndermek uygun görülmüştü. Üstlerince sevilmesine karşın, Martayan da bu önlemde adı geçenlerdendir." [84] Şam'a vardığında "bu vatan için kan dökmüş" bir gazi olarak değil, casusluk suçlamasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın önüne çıkarılır. Tutsak İngiliz subaylarının yiyecek taleplerini iletmede çevirmenlik yaptığı için gözaltına alınmıştır. Cebinden çıkan kitap ise, Türk ordusunda görevli Alman subaylarına Türkçe öğretmek için hazırlanan Türkçe dilbilgisi kitabıdır. "Savaşırken kitap taşıyan bir subay görülecek şeylerden değildir." M. Kemal, eski abeceye latin harflerinin uygulanışını böylece ilk kez görmüş olur.

Beyrut, sonra tekrar İstanbul. Evlenince yerleştiği Sofya'da Svaboden Üniversitesi'nde Doğu dilleri ve Osmanlıca dersleri verir (1931-32). Türk diliyle ilgili yazdığı Ermenice yazıları Ruşen Eşref Türkçeye çevirtip Mustafa Kemal'e göstermektedir. Martayan'ın, Türk dilinin eski bir kültür dili olduğunu ortaya çıkaracak bir uzman olduğunu düşünen M. Kemal buyurur; Türk Dil Kurultayı'na (1932) katılacak "yabancı bilim adamlarının arasına" onun da adı yazılır. Kurultay için İstanbul'a gelen Hagop Martayan, böylece 16 yıl sonra tekrar Mustafa Kemal'le karşılaşır. Kurultayın sonunda TDK'nın baş uzmanlığına atanır. Yine Atatürk'ün görevlendirmesiyle, yeni kurulan Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde dilbilim tarihi ve genel dilbilim dersleri verir. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda ve liselerde İngilizce okutmanlığı ve öğretmenlik yapar. Bunun yanında, yazarlarından olduğu Türk Ansiklopedisi'nin danışmanlığını ve başredaktörlüğünü üstlenir (1942-60).

Ermenice yazdıkları, basılmamış incelemeleri dışında Türkçe şu eserleri vardır: *Azeri Türkçesi* (1950), *Batı Türkçesi* (1953), *Lehçelerin Yazılma Tarzı, Türk Dil ve Lehçelerinin Tasnifi Meselesi* (1954), *Devlet Dili Olarak Türkçe* (1962), *Wilhelm Thomsen ve Orhun Yazıtlarının Çözülüşü* (1963), *Türk Diline Genel Bir Bakış* (1964), *Türkiye'de Dil Özleşmesi* (1965), *Dil, Diller ve Dilcilik* (1968), *Kutadgu Bilig İncelemesi* (1972), *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar* (1978).

84. *A. Dilâçar*. Kaya Türkay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Hagop Martayan Dilâçar

Annesi Yozgatlı, Sarafyanlar'ın kızı. Babası Vahan Martayan, Kayserili. Ailenin göç ettiği İstanbul'da doğuyor Hagop Martayan. Büyükdere, Gedikpaşa, Boyacıköy'de geçen çocukluk ve gençlik yılları... Ermenice, Türkçe, Rumca, İspanyolca, İngilizcenin yanı sıra Latince, Almanca, Rusça, Bulgarca... İlk öğrenimi misyonerlerin açtığı Amerikan okulunda. Robert Kolej'in, yalnız kız öğrencilere verilen yemek dersleri de dahil, okulun bütün seçmeli derslerini alan tek öğrencisi. Tevfik Fikret'in son öğrencilerinden biri. Boyacıköy İlerici Ermeni Derneği kurucularındar..

Dilâçar kendi de adını "A. Dilâçar" olarak kullanıyordu da, bunu isteyerek tercih ediyordu da, şimdi ben işgüzarlık edip teşhir mi etmiş oluyorum acaba? Hayır; o adını, Ermeniliğini gizlemiyordu; mesela isteseydi Hagop'u Yakup yapabilirdi. Yapmamış. Üstelik Ermenice gazete ve dergilere yazmayı her zaman sürdürmüş, hem de Hagop Martayan imzasıyla, Dilâçar'sız... Bundandır ki, ailesi ölümünden sonra Agop Martayan Dilâçar olarak ilan vermiş gazeteye.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeni kimliğiyle, bu adla kariyer yapmanın zorlukları tahmin edilebilir. Nitekim, Martayan olmanın zorluğunu yaşamış kendisi. Hatırlayalım, 1979'da ölen Hagop Martayan neden 1960'da ayrılmıştı Türk Ansiklopedisi'ndeki görevinden? 1984'te tamamlanan ansiklopedinin Ermeniler maddesine bakmak bir fikir verebilir belki:

"Irk ve dil bakımından Ermenilerle Urartular arasında bir münasebet kurulamamıştır. ... Türklerin kendilerine tanıdıkları birçok haklarla yetinmeyen, Avrupa devletlerinden ve Roma kiliselerinden yardım görmek suretiyle bir Ermeni devleti kurma fikrini taşıyan Ermeniler, Batıdan hiçbir yardım sağlayamadılar. ... Bu sebeple Ermeniler Türk-Rus harplerinde daima Ruslara yardımcı olmuşlardır."

"Fesatçı, vatana, devlete ihanet" halindeki Ermenilerin dili ve edebiyatı ise Türk tesiri altındaymış, Türkleri taklit ediyorlarmış:

"Esasen kuvvetli ve yüksek bir kültüre malik olmayan Ermeniler Türk kültürünü benimsemiş. ... Nasıl bir Ermeni mutfağı yoksa. yerine Türk mutfağı geçmişse, musikide de aynı şey

olmuş"...

Ansiklopedinin Ermeniler maddesine gelince çıkan tartışmalardan sonra Martayan bu görevinden ayrılmak durumunda kalmış. Ve yukarıda alıntı yaptığım, Ermenileri aşağılayan madde yazılmış...

ABD'den Türkiye'ye Ermeni müzisyenler

New York'tan bir caz grubu geldi Türkiye'ye; Transition üçlüsü. Suren Baronyan, Rowan Storm ve Hayg Manukyan'dan oluşan üçlü Aralık 1995'te İstanbul ve Ankara'da konserler verdiler.

Ben 'jazz'den anlamam. O halde ne diye caz yapıyorum'? Ben müziğin cazından değil, fasıl olanından anlarım. Bu grubun yaptığı caz da bizim fasıllara pek benziyor doğrusu. Benim ilgimi çeken, Türkiye'ye ilk kez gelen bu üçlüdeki iki kişinin kimliği. İkisi de Amerika'da doğup büyümüşler, ama they come from Palu and Amasya... Klarnette Palulu Suren, udda Amasyalı Hayg...

İngiliz kökenli ses sanatçısı Rowan Storm vücudu, yüzü hareketsizken elleriyle darbukayı konuşturuyor. Söylediği şarkılara gelince: Nihansın Dideden'le başlayıp, Adalardan Bir Yar Gelir Bizlere, Benim Sarı Manolyam, Pencerenin Perdesini ile devam ediyorlar, sonra, izleyicileri piste fırlatan Kaşların Arasına Dom Dom Kurşunu Değmiş, Konyalım Yürü, Çadırımın Üstüne Şıp Dedi Damladı, Mastika, Cilveli Raziye, Fincanı Taştan Oyarlar, Dol Kara Bakır Dol'la göbek ve oyun havaları...

Hayg da Türkçe bilmiyor, ama Bir Demet Yasemen'i gayet güzel yorumluyor! Hayg Virginia doğumlu, Ermeni aileden. Kökleri Amasya'da. Dünya çapında ud sanatçısı. Türk, Ermeni, Mısır ve İran'ın etkili müzisyenleriyle çalışmış. Suren'le sık sık Avrupa turnelerine, Ortadoğu dans kumpanyalarıyla gösteriye çıkıyormuş.

Grup, konserlerinde Ermenice ve Rumca parçaları da yer veriyor, ama dinleyicilerin Rumca neyse de, söylenen şarkının Ermenice olduğunu farkettiklerini söylemek zor.

Her telden çalar, ille de bizim tellerden

Suren Baronyan'la bir konser provasında söyleştik. Kendisi 1930 New York doğumlu. Kökleri Palu'dan (yanlış okumadınız, hani şu Elazığ'ın ilçesi Palu) koparılmış, Ermeni.

"İlginç bir öyküm var. Annem Palu'da ablama hamileyken, babam ve dedem New York'taymış. Tehcirde dayım ve büyükbabam aileleri nerdedir diye bulmak için gittiklerinde bir daha onlardan da haber alınamamış. Annem, kızıyla yıllarca ekmek, iş dilenmiş. Birkaç Türk yardım etmiş, kimisi de eziyet. Kızını alıp götürmek istemişler."

Suren'in babası 15 yıl sonra, Ermenice bir gazetedeki ilanda görmüş Heğine'nin, karısının adını; yaşadığını. Oysa o sıralar neredeyse evlenmek üzereymiş; çünkü artık onlardan umudu kesmiş, öldüklerini düşünüyormuş. Ailesini bulmaya Halep'e gitmiş. Karısını ve kızını yetimhanede bulmuş. Bu arada kızı 18 yaşına gelmiş ve onu hiç tanımıyormuş... Onları New York'a getirmiş ve sonra orada Suren ve erkek kardeşi doğmuş.

"İlk dilim Ermenice, ilk müziğim de. Ve Türkçe." Annesi ve babası kendi aralarında, çocuklarından gizli bir şey konuşacaklarında Türkçe'yi kullanırlarmış. Suren birkaç sözcük biliyor. 65 yaşında olduğuna inanamadığımda, "yes çocuh em" (ben çocuğum) diye espri yapıyor. Ermenice-Türkçe karışık.

Babası 6 yıl önce 102 yaşında ölmüş. 60 yıl Amerika'da yaşayan annesi hiç İngilizce konuşmuyormuş, konuşmazmış. Şimdi 86 yaşında olan ablası, Suren'in İstanbul'a gideceğini duyunca çok duygulanmış. Kimbilir, neler hissetti?..

Amerika'da istek parçası: Kadifeden Kesesi...

Neden bu tür müzik dendiğinde tek bir cevabı var: "Çok basit: seviyorum. Bu, benim ruhumda. Anamdan, kayıtlardan dinledim bu müziği, sevdim." Ayrıca, en güçlü müziğin caz olduğu New York'un İspanyol Harlem'inde büyüdüğünden, Ortadoğu'nun yanı sıra caz ve Latin müziklerinden de etkilenmiş.

"Annem çok güzel söylerdi, doğal bir sesi vardı. Ailem beni

hep cesaretlendirdi müzik yapmam için. Gurur duyuyorlardı benimle, müzik yapıyorum diye. Oysa bilirsiniz, Türkiye'de, müzik yapanlar 'çalgıcı' diye küçümsenir."

Ailesinin müzisyen olmadığını söylüyor, ama mesela dedesi, annesinin babası kaval ve zurna yapıyor, çalıyormuş.

Sorduğum soruya bak, Türkiyeli sanatçıları dinlemek ne kelime, onlarla birlikte çalmış, birçok kez... Kanun sanatçısı Ahmet Yatman'la, Udi Hırant'la... Yunan tavernalarında çalıştığı sıralarda 'G klarneti' dersleri aldığı Türk usta Saffet Gündeğer için, "esas klarnet öğretmenim" diyor. Mustafa Kandıralı'yla da bir konser sonrası birlikte rakı içip çalmışlar. Şükrü Tunar ise idolüymüş: "Klarnette bir numara!" Başkaları da var; Kadri Şençalar gibi...

Arap, Fars, Türk makamlarının hepsini kullanıyor, Ermeni kilise müziğinden de yararlanıyormuş. Baronyan, en son olacağım şey, tarihçilik diyor, hafızasını çok kötü buluyor, ama bence kendine haksızlık ediyor. Mesela, Türk müzisyenlerle ilişkisinde – tarihten gelen– olumsuz önyargılarla karşılaşıp karşılaşmadığını sorduğumda aldığım cevapta olduğu gibi: "İlişkilerimde hiç kötü deneyimim olmadı. Hakkımda hiçbir şey bilmiyorlardı ki. Mesela, New York'a çalmaya gelmişlerdi. Ben darbuka da çalarım, tanıyanlar beni tavsiye etmiş. Çağırdılar, gittim. Safiye Ayla da vardı, Ahmet Yatman da. Onların kim olduklarını bilmiyordum. Daima politik tartışmalardan kaçınırım. Bir keresinde tarihten söz açıldığında, hiçbir şeyden haberleri olmadığını gördüm."

En sevdiği Türkçe şarkı Kadifeden Kesesi'ymiş... "Dam Diri day dam... Bunu çok çalmışımdır, nereye gitsem sorar, isterler."

Amerika ve Avrupa'da etnik derneklerde çalmış. Ünlü Çingene müzisyenlerle albüm doldurmuş. Yunan, Ermeni, Arap ve Türk müzisyenlerle birlikte çalışmış. "Ud çalarken Türk, Arap müziği yaptığımda Arap sanıyorlar beni."

Nor Hayk (Ermenice, Yeni Şafaklar) grubu olarak ABD'yi dolaşıp Ortadoğu şarkıları çalmışlar. 1975'te Taksim grubunu kurmuş.

Suren Baronyan Amerika'da Anadolu Ermenilerinin kültürünün, müziğinin yaşayacağına inanıyor. Oldukça iyimser bu konuda: "En azından ben yaşadıkça yaşayacak. Ben onu yaşatmaya

çalışıyorum. Bir oğlum, iki kızım var. Oğlum gitarist, benimle de çalıyor. Kızlarım da piyano, klarnet, flüt çalıyorlar.

Elektrikli org vs. sevmem. Ben, Türk, Ermeni, Arap kültürünü severim. İkinci, üçüncü kuşaklar da bu müziği sürdürecektir. İşitiyorum, Yunanistan'da şimdi yeniden ud, dümbek çalmaya başlamışlar. Bu müziğin güçlü kökleri var; yeniden canlanıyor."

Anadolu ezgileriyle büyümüş olan Suren Baronyan'ın ve udi Hayg Manukyan'ın "Klasik Türk müziği çalgılarına merak salan Batılılar" olarak tanıtıldıklarına şahit oldum daha sonra.[85] Köklerinin burada olması "Türkiye'ye gelen yabancılar" arasında sayılmalarını engelleyemedi. Buralıyı buralı saymaz, yabancı sayarken; ABD doğumlu Suren'in, Hayg'ın gelişini 'sılaya dönmek' gibi algılamamalarına hiç şaşmadım...

Çünkü değil mi ki burada, bir Ermeni halk şarkısı bile "Çırpınırdı Karadeniz, bakıp Türk'ün bayrağına"... sözleriyle faşist propaganda marşına çevrilmişti[86]. Ermenilerin Yunus Emresi Sayat Nova'ya (1717-1795) ait bu şarkının sözleri kemençeye dair. Kamança. Kamança 1937'ye kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nde "Ordu Marşı" da olmuş. TRT'nin repertuarında ise anonim türkü olarak geçiyor. Sayat Nova'nın eserlerinden 125'i Azerice, 66'sı Ermenice ve 36'sı Gürcüce.

85. 21-27 Aralık 1995, *Aktüel*

86. *Aktüel*, Halil Nebiler, 7-13 Mayıs 1992, sayı 44

Azınlık notalar, gayriuygun isimler

Unutturulmak istenenler müzikle hatırlanır; 'Çingene çalar, Kürt oynar' türünden açıkça aşağılayıcı söylemle; ya da egemen çoğunluktan olmayanları tükenmiş kabul edip, nostaljik tarzda anarak. Sağdan resmî bir örnek: Daha geçenlerde Sayıştay'da, 5. Daire Başkanı Fahri Yılmaz, kızdığı birini "Davulculuk yapma Çingene!" diyerek susturdu. [87] Sağdan ortaya, ortadan sola doğru gidildiğinde ise, Rum tavernalarındaki rebetikoyu çengi Çingeneler, onları 'havar havar' ağıtlı Kürtler izliyor...

'Kimseye etmem şikayet', 'Bu akşam gün batarken gel', 'Gamzedeyim deva bulmam', 'Hastayım yaşıyorum', 'Yıllar ne çabuk geçti', 'Bu gece çamlarda kalsak ne olur', 'Hançeri ebrusu saplandı dile'... Bu şarkıların bestekârları Serkis Efendi, Tatyos Efendi, Udi Hırant, Bimen Şen, Artaki Terziyan, Astik Ağa; Bakırköy, Topkapı, Feriköy, Şişli, Kadıköy Ermeni mezarlıklarında yatan sanatçılar. Ermenice müzik dışında, Türkçe eserlere de imzasını atmış daha niceleri... Veya bir Yorgo Bacanos, Kemençeci Aleko Bacanos, Kemençeci Vasilaki Efendi, İzak Varon Efendi...

Türk(!) sanat müziği

Kökleri Bizans'a, belki daha da öncesine kadar uzanan ve Arapların, Ermenilerin, Türklerin, Kürtlerin, velhasıl bu topraklarda yaşayan çeşitli etnik gruplardan insanların oluşturduğu, zen-

87. 14.10.1995, *Y. Yüzyıl.*

ginleştirdiği müzik Türk sanat müziği diye anıldığında, bu müziğe emeği geçen herkes Türk varsayılmış oluyor. Müslüman Türk olmayan sanatçılar Cumhuriyet'ten itibaren giderek Türkleştirilmeye (Atatürk, kanunî Artaki Terziyan'ı Artaki Candan yapıvermiş), bu becerilemediğinde dışlanmaya çalışılmış. Radyo ve televizyonlar bu bestekârları unutturmada oldukça başarılı. Eserlerini kandil gecelerinde bile çalıyorlar, ama bestecinin adından söz etmeksizin...

Sahakyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği Başkanı Dikran Altun, Çetin Körükçü'nün yönetimindeki İleri Türk Müziği Konservatuarı Derneği Korosu'nun seslendirdiği Ermeni bestekârları anma gecesinde[88] şunları söylemişti: "Bu akşam bu olağanüstü güzellikteki müzik yalnızca ruhlarımızı okşamakla kalmayacak, bu topraklar üzerinde doğan insanların yaşam ve kader birlikteliği üzerine de yeniden düşünme olanağı sağlayacak bize. İnanıyorum ki, tamamı Türk ya da Rum bestecilerin eserlerinden oluşsa, biz daha farklı duygularla dinlemezdik bu şarkıları. Soluduğumuz ortak hava, doğup büyüdüğümüz bu topraklar biçimlendiriyor çünkü, hepimizin yüreğini... Ve yüreğimizden kopup gelen sesler birbirine karışıyor, birbirini çoğaltıyor. Bu topraklar üzerinde yaşayan insanların toprağın altına uzanan köklerini ille de gözle görmek gerekmiyor. Onların nasıl iç içe geçtiğini, nasıl sarılıp sarmalandığını, bazen hüzünlü bir şarkıyla, bazen lezzetine doyamadığımız bir tatlıyla, bazen de önünden geçmekten zevk aldığımız bir yapıyla hissedebilirsiniz."

Azınlıkların müziğinde hüzün, isyan var; kulak verirsek çoğalırız birlikte...

İyiler bizden, kötüler onlardan

Öldüğünde, aldığı ödüller arasında belki de en anlamlısı 'Devlet Sanatçılığı'na layık görülmesiydi, dendi Zeki Müren hakkında. Devlet sanatçısı ya, inatla hetero Beyaz bir erkek varsaydılar.

Ama bazıları devlet sanatçısı olamazlar. Ne gam. Kimlikle ilgili engeller bununla sınırlı kalsaydı, ne gam.

88. 28 Mart 1995.

Kimilerinin, kimliğini gizlemesi veya gizlemeyip öne çıkarmamaya özen göstermesi de fayda etmez.

Agos gazetesindeki söyleşide "denetim vardı ve Hayko hiçbir zaman denetimden geçmedi. Ben protokol bir çerçeveden geçmek zorundaydım. Protokol içinde Ermenice, Rumca yasaktı" diyen Asu Maralman, Ermenice olan adını kullanmadığı halde, Ermeniliğine karşı kampanya açılmış.

Besteci Uzay Heparı Müslüman mezarlığına gömüldü babası tarafından. Ölümünün ikinci yılında mezarı başında Kuran okunarak anılırken annesi Eti Hanım ağladı.[89] Musevîlikte, annesi Yahudi olan Yahudidir. Basın yayın organları bu büyük müzisyen hakkında herşeyi yazdı da, etnik kimliğine değinmedi. Toplumun onaylamadığı şeyler yapmış olsaydı Uzay, Yahudiliğinden kesinlikle haberdar olurduk! Bu yüzden, başında Kuran okunmasının kendi tercihi olup olmadığını da öğrenemedik.

Süryani ve Ermeni anababanın çocuğu olan Coşkun Sabah'ın Güneydoğu şarkısıyla ilgili uğradığı saldırıdan söz etmiştim.

Bedri Ayseli hakkında Diyarbakırlı bir ahbabım şunları söylemişti telefonda: "Şöhretini İstanbul'da yaptı. Ama Diyarbakır'a sahip çıkan bir insandır. Diyarbakır gecelerine, Karpuz Festivaline, sosyal faaliyetlere koşa koşa gelir, söylerdi. Her Diyarbakırlı gibi, Kürtçe de söylerdi. Ermeniliği kesinlikle bizim Diyarbakır'da hiçbir zaman problem olmadı." Ama yine de, çok az insan bilir, Bedros'u... Hayranları Bedri'yi tanır, sever...

Zamanında Eurovision'u halk oylamasıyla kazanan şarkı yazarı, eğitmen Maria Rita Epik de, Nilüfer gibi, Nükhet gibi TC vatandaşı, ama onun kasetleri vitrinlerde "yabancı müzik" raflarında bulundurulmuş. Entellektüel Bakış'taki röportajında söyledikleri kimilerine ilginç gelebilir: "Arkadaşım Fikret Kızılok bir gün bana dönüp 'Benim adım Fikret değil Jak olsaydı, halkla bu kadar kolay iletişim kuramayabilirdim' dedi"... [90] Maria Rita Epik değil, Meryem Rıza Tepik filan olması gerekiyordu, isminden dolayı kendisine çelme takılmaması için.

89. 1.6.1996. *Hürriyet*

90. 2. 9. '96. *Milliyet.*

Kendisine Arif isminin takılmasına itiraz ettiği için askerde yedi ay boyunca dayak yiyen Arto Tunçboyacı (Onno Tunç'un ölümünden sonra, onun kardeşi olarak gündeme geldi Türkiye'de) da adı beğenilmeyen, yurdundan kaçırılan müzisyenlerden.

Nüfusunun yüzde 99'unun Müslüman, herkesin Türk olduğu iddia edilen memleketimizde isimlerine rağmen (!) ayakta kalabilen Jak ve Janet Esim'in Sefarad şarkıları ise etnomüzik olarak algılandı.

Armağanlı bulmacanın birindeki şu sorunun cevabını bulun bakalım: "1924'te doğmuş, İstanbul Şehir Orkestrası'nda ve İstanbul Devlet Opera ve Balesi Orkestrası'nda uzun yıllar viyola grup şefi olarak çalışmış, aynı zamanda birçok edebiyat yapıtını Türkçeden Yunancaya ya da Yunancadan Türkçeye çevirmiş Türk viyolacı, yayımcı ve çevirmen".[91] Cevap, Panayot Abacı...

İyileri, iyilikleri kendimize mal etmede üstümüze var mı bilmem. Bir insan, bir davranış iyi ise, ancak bizleştirerek, Türkleştirerek bunu kabul etmede ciddi bir ahlâki sorun var.

20 Eylül 1985'te ölen Türk (!) halk müziği yorumcusu Ruhi Su da, sadece muhalifliğinden değil, kimliği nedeniyle de devlet sanatçısı olamazdı. O, doğum tarihi belli olmayan, soykırım öksüzlerindendi..

Havada bulut yok/ Bu ne dumandır/

Mahlede ölüm yok/ Bu ne şivandır

Bu türküyü bir başka dinler, zamanında kiliseye doldurulup yakılan Ermenilerin yakınları...

Baykuştan korkanlar

Evrenseli yerelleştirmeden, bize ait kılmadan sevemiyor kimileri. Fransız vatandaşı bir Ermeni olan Charles Aznavour'un şarkılarına 1980lerden beri adı konmamış bir yasak olduğununun kaçımız farkındayız? Ve nedeninin, söylediği bir şarkının "Türkiye aleyhine" değerlendirilmesi olduğunun...

"Doğu'nun caz perisi, prensesi" Aziza Mustafa Zadeh'in Türkiye'de hayranlar kazanmasında, adının Azaduhi olmamasının da etkisi olduğuna inanıyorum. Cumhur Canbazoğlu, "Aldığı klasik müzik

91. *Cumhuriyet Dergi*, 14. 4. '96

eğitimini, babadan gelen caz ruhuyla ve Azerbaycan'ın zengin halk müziğiyle birleştirerek sesini de iyi kullanarak etno-caz kulvarından Avrupa'da tanınmaya başlayan sanatçı" diye söz etti ondan. [92]

Aziza Mustafa Zadeh'i Azize Mustafa Salih şeklinde 'düzeltmek' (!) kimin aklına gelirdi! Yeni Yüzyıl gazetesinde Gültekin Karaşin 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın coşkusundan mı bilmem, böylesini uygun görmüş.[93] Milliyet gazetesi ise "Azize Mustafazade (İngilizcesi Aziza Mustafa Zadeh)" şeklinde konuya açıklık getirdi!

Çeşitli ödülleri olan, Almanya'da yaşayan Zadeh Azerbaycanlı bir sanatçı. Bizdeki gazeteler hep onun Azeri babasından söz etti. Evet babası piyanist ve besteciymiş, ama annesi de sanatçı, en azından "Azeri cazının ilk yorumcusu"... Üçüncü kez İstanbul'a gelen Zadeh için, yeteneğini ve gücünü babasından aldığı bolca ima edildi, söylendi. Oysa sanatçı kendisi gibi şarkıcı olan annesiyle geliyordu ülkemize. Sadece cinsiyetçilik değildi Eliza Hanım'ı gözlerden gizleyen, ırkçılıktı da. Çünkü o, Türkiye'de el sayılanlardan, bir Hıristiyan. Gürcü olduğu söyleniyor. Belki de Ermeni... Karabağ için Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşmazlık sürerken ve Türkiye de, Müslümanlardan yana iken; Kafkasya halklarının Müslüman olduğu görüntüsü hafızalara kazınmak isterken Eliza Hanım'ın kimliğini gözlerden ırak tutmaları kaçınılmaz sonuç!..

Deniz Som'un ele aldığı bir örnek vaziyet: Bakırköy'de Özel Sandy Bale Kursu'na adı Türkçe olmadığı gerekçesiyle Milli Eğitim açma izni vermemiş. "Aynı Milli Eğitim yine Bakırköy'deki bir özel kursun Kadıköy'de şube açtığını gazete ilanlarıyla duyururken adının International Language Center olduğunu görmüyor; doğrudan ilgili olmasa da sokak aralarında Uzakdoğu sporlarının öğretildiği merkezlerin fink-fonklu adlarına; cami altlarındaki kursların ebu ibn-ili adlarına tepki göstermiyor. ..ışıklı kocaman bir Sandy tabelası asılabiliyor ama soyadı Zurikoğlu olan Sandy'nin adını kullanmak yasak oluyor!"[94] Çünkü o bir Ermeni... Sandy'nin Baykuş Bale Kursu'na kayıtlar başlamıştır...

92. *Cumhuriyet*, 30.8.1996
93. 30. 8. 1996. *Yeni Yüzyıl*.
94. *Cumhuriyet*, 15.9.'96.

BÖLÜM 3

RUM MU, YUNANLI MI, ELEN Mİ?

İstavroz Sokağı ve minareler şehri

Abdülhamit dönemindeki insanların yaşantısına biri Rum, diğeri Türk iki kadının gözünden bakınca neleri, nasıl görürüz?

Maria Yordanidu'nun *Loksandra/İstanbul Düşü*[95] kitabında bir Rum kadının anılarında Yorgo'nun tuhafiyeci, Manolyo'nun marangoz olduğu, sütçülerin Slav, yumurtacıların Tatar, balıkçıların Ermeni, odun kesicilerin Kürt olduğu dönem anlatılır.

Müslüman Osmanlı kadını Prenses Mirza Rıza Han Arfa da aynı dönemle ilgili benzer resim çizer; *Minareler Şehrinin Kadınları*[96] kitabında. Batı'nın hor gördüğü, alabildiğine cinsiyetçi, dünyadan koparılmış, dönemin Müslüman-Türk kadınının durumunu ayrıca tartışmak istediğim bu kitapta da İstanbul anlatılır: "Cuma Müslümanların, Pazar Hıristiyanların ve Cumartesi Yahudilerindir. Bir tatil gününün ardından bir diğeri başlar ve bu günlerde resmî yerler kapalı olup, dükkânlar sadece birkaç saatliğine açıktır."

Farklı etnik kökenlerden insanlar birarada yaşarlar, ama o günlerde de iktidarla olan mesafeleri farklıdır. Türk olmayanlar, Müslüman olmayanlar yönetimden uzak tutulmuşlardır --devşirme olmadıkça. Buna rağmen kültürler, gelenekler birbirinden etkilenmiştir. Nitekim *Loksandra*'da, parmağında dolama çıkınca Balıklı Kilisesi'nin ayazma suyundan şifa bulmaya çalışan yumurtacı Mustafa gibi Müslüman bir Türk kadını da Ay-Tarapi'den yardım umuyor.

95. *Loksandra, İstanbul Düşü*, Maria Yordanidu, Belge Yayınları. 1990, İstanbul.

96. *Minareler Şehrinin Kadınları*, Prenses Mirza Rıza Han Arfa, Türkçesi: İlhan Pınar, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.

Rumca'dan çevrilen *Loksandra*'da, aslında Türkçe olarak geçen sözcükler kültürlerin kaynaşmasına örnek olarak gösterilebilir belki: Aman, canım, ciğerim, cicim, uğurlu, misafir, hatır, buyurun, helâl (olsun), bereket, merak, cilve, çapkın, fistan, minder, yüklük, halı, soba, mangal, eğlenti, hamam, peşkir, peştemal, bolca, kıyma, yalancı dolma, filan fıstık...

Şu bizim eski "etnik cennet"te Hıristiyanların çan çalmasının yasaklandığını biliyor muydunuz? Delikanlıların sirtoyla birlikte kasap havası da oynadığı Tatavla'da (ad değiştirmelerde, bugün artık sokaklarının adı Bozkurt, Ergenekon falan olan Kurtuluş semti) mesela...

Bir kitapta, *Minareler Şehrinin Kadınları*'nda geçen sözcüklere bakarak iddia öne sürmek pek doğru olmayabilir, ama görülen o ki, egemen olan grup diğerlerinden etkilenmeye daha az açık. Rumca içinde canım, ciğerim geçiyor da, Türkçede bir "yaya" bile yok. Oysa Rumcada "nine" demek olan bu sözcüğü İstanbul'da Ermeniler de kullanıyorlar mesela. Kültürlerin içiçe geçmesi mi yoksa egemen olmayanın kültürünün erimesi mi bu, tartışmalı...

Çok kalabalık bir yere de gitsek, görmek istediğimiz kişileri bulamayınca, kimse yok, deriz. Benzer şekilde, Loksandra da Makriköy'ün, yani şimdiki adıyla Bakırköy'ün boşaldığını söylüyor: "Türk, Ermeni doldu. Ben de evimi artık İstavroz Sokağı'na taşısam iyi olacak." Kendi insanlarına yakın olmak için Loksandra, İstavroz Sokağı'na, yani bugünkü Galatasaray'a taşındığında karşılaştığı ortamı memnun bir ifadeyle anlatır: "Buradaki salepçi de 'salep, salep!" diye bağırıyordu ve ciğerci Gegi (Gegi lehçesini konuşan Müslüman Arnavut) idi. Acem helvacı, keten-helvayı aynı makamla bağırıp satıyordu."

Yönetme hırsı olmayan insanların çeşitlilikten pek fazla şikayet ettikleri söylenemez, ama iktidar bu zenginliği, çıkarı gereği birbirine kırdırmakta kullanır.

"Doğrusunu söylemek gerekirse, Abdülhamit'in baskı yönetimi altında Türklerin Rumlardan daha çok özgürlüğe sahip oldukları söylenemezdi. Bu yüzden, bütün azınlıklar birbirleri ile uyum içinde yaşıyorlardı. Kafalarını kızdıran ve onları kışkırtan olmadığı sürece Loksandra'nın fukara yumurtacı ve ağırbaşlı (Türk) bekçi ile paylaşamayacağı ne vardı?"

Maria Yordanidu böyle diyor, güzel diyor ama özellikle farklı

dinlere karşı tahammülsüzlüğün halk arasında da destek bulduğunu düşünecek olursak, katliamlar için nasıl elverişli bir zemin hazır olduğunu da anlarız. Mesela İstanbul'daki binbir çeşit halkın; Tatarların, Acemlerin, Rumların, Ermenilerin anlatıldığı *Minareler Şehrinin Kadınları*'nda da, özellikle "gâvur"lara karış önyargıların varlığını görürüz. Mesela aşık bile olunsa Hıristiyan erkek paragözdür, yalancıdır, kurnazdır:

"(Rum) Kayıkçı aniden Türkçe bir şeyler söylemeye başladı. O da her Levanten gibi, ne kadar az konuşursa konuşsun paradan söz etmeden edemiyordu. Zehra, kocasının gönderdiği yere artık yetişemeyeceğini, güneş batmadan evde olması gerektiğini ve aksi takdirde kaba Türk zaptiyesinin yolda hesap soracağını ve yakışıklı kayıkçının karşısında otururken zamanı unuttuğunu düşündü ve evden neden daha erken çıkmadığına hayıflandı. Fakat kayıkçı, Rumlara özgü küçük yalan söyleme ve hoş latif sözlerle ikna etme yetenekleriyle, kocasına, gittiği yerde kimseyi bulamadığını söylemesini teklif etti. Teklif Zehra'nın hoşuna gitti ve vapurla dönmek yerine, kayıkla dönmeye karar verdi."

Böylesi önyargıları olan insanlar her an kışkırtılmaya hazırdırlar; ırkçı saldırılara açıktırlar –din için, millet için ve belki en çok da para için.

Ay-Stefano'da imzalanmış olan (1878) antlaşmadan 18 yıl sonra, "kendilerine verilen sözün tutulmaması üzerine hiçbir şey alamayan Ermenilerin ayaklandıklarını ve Sultan Abdülhamit'in halkı kışkırtarak, Kürdistan'dan getirttiği baltalı Kürtlere, İstanbul sokaklarında Ermenileri kırdırttığı" günlerde Loksandra'nın gördüğü manzara şudur:

"Kürt'ün biri elindeki baltayla, karşı komşu Mösyö Artin'in kapısını kırmaya çalışıyor!.. Kliyo, bayılacakmış gibi, 'Adam öldürüyorlar, anne, adam öldürüyorlar!' dedi... Gürültü kesildikten sonra, yazıhaneden çırak hem hallerini sormak, hem de getirmiş olduğu yiyeceklerini bırakmak için çıkıp eve geldi. Ermenilerin öldürüldüğünü, ama Türklerin, evlerinde Ermeni saklamadıkça Rumlara dokunmadıklarını ve Tarnana'nın Ermeni olduğu haberi duyulmasın diye Theodoro'nun Allah'a yalvarıp durduğunu anlattı. Istavroz Sokağı'nda ortalık yatışmıştı ama, başka semtlerde kan dökme hâlâ sürüyordu. Bunları duyunca Loksandra korkuya kapıldı ve Tarnana'yı yatağının altına sakladı... Pencereyi araladı.

baktı ve düşündü: 'Acaba yumurtacı Mustafa da kan dökenlerden miydi?'... Sokak kapısını açıp eşiğe oturdu ve yine düşünmeye başladı: 'Bekçi de kan dökenlerden miydi, yoksa değil miydi?"

Ve Ermenilerin maruz kaldığı olayların kendi başlarına gelmeyeceğinin hiçbir garantisi olmayan Rum Loksandra, kızı ve torunuyla Atina'ya göç eder. Ama İstanbullu Loksandra yabancılık çeker. Atina'da, insanları konuksever bulmaz. Burnunda tüter evi, akrabaları, komşuları, hatta bekçi...

Genç Türklerin Sultan Hamit'i tahttan indirmeleri üzerine Loksandra ilk fırsatta ülkesine döner, korktuğu, kaygılandığı halde. Loksandra kaygı duymakta haklıdır: Vahşetten hayvanlar bile nasiplerini almışlardır. 1908 Meşrutiyeti'nin ilk icraatlarından biri, sokak köpeklerinin avlanması, Hayırsız Ada'da ölüme terkedilmeleridir.

Bunlar Loksandra'nın son günleridir. 1914'tür. Rumlar çocuklarını, fena halde kızgın olduklarını gördükleri Türklerden kaçırmak için uğraşmaktadırlar: Rusya'ya, ya da Yunanistan'a... Çünkü "sokaklarda davulla Hıristiyanları toplayıp askere alıyorlardı"...

Kırımdan payını alan köpekler

Kendisi de bu davulla toplanan askerlerden olan Ermeni Hagop Mıntzuri *İstanbul Anıları*'nda; Rum Loksandra *İstanbul Düşü*'nde, sokaklardaki köpek saltanatını anlatırlar ya; sokakta yürüyebilmek için onar onar, sağda solda yatan köpeklerin üzerinden atlamak gerektiğini söylerler ya; minareler şehrinin kadınlarından olan Prenses Arfa ise farklı bir tablo çizer:

"Ama belki, Pera ve Galata'da Hıristiyanlarla yaşayan sokak köpeklerinin, İstambol'da Müslümanlarla yaşayan sokak köpeklerine nazaran çok kötü durumda olduklarını bilmiyorsundur. Köprünün bu tarafında, yani bizim yaşadığımız tarafta, son ekmek dilimini utangaç bir sokak köpeğiyle paylaşan bir dilenciyi görebilirsin; fakat öte tarafta asla! Hatta o tarafta köpekler, açlıktan eniklerini yerler."

Ama mesela Loksandra'nın Şerbet adını verdiği bir köpeği olduğunu, sokaktaki köpekleri beslediğini Yordanidu'nun kitabından öğrenmiş olunca insan irkiliyor bu anlatım karşısında. Bu, Müslüman-Türk kadın yazarın, Hıristiyanları tanımadan onlar hakkında

"bilgi" verdiğini düşündürüyor. Bilgi eksikliği olduğu şundan da farkediliyor: "Mutlaka aşk sarhoşu bir sultanın yaratısı olan mermerden ve altından Dolmabahçe Sarayı"ndan söz ederken, bu sarayın Ermeni mimar Balyan ailesi tarafından yapıldığını bilmediği dikkati çekiyor. Veya bugün, bu muhteşem sarayı kim yaptı sorusuna, "İtalyan Balyani Ailesi" cevabının verilebilmesinde olduğu gibi, demek o günlerde de Ermeniler ve bu topraklara kazandırdıkları görmezden geliniyormuş.

İstanbullu Rumsunuz, gazete okuyorsunuz...

Otomobil plakalarında bazı harf gruplarına, müstehcen ve sakıncalı bulunarak, siyasî yasak getirildi. Bu harf grupları arasında şunlar da var: RUM, LAZ, RUS... Azınlık nüfusunun önemli bölümünün yaşadığı bilinen Bakırköy'de bir parka Sadık Ahmet adı verildi. Loksandra Parkı olacak değildi ya...

Kendimizi başkasının yerine koyunca, empati kurmaya çalışınca, karşımızdakini daha iyi anlayabiliriz. Diyelim ki, İstanbul'da yaşayan bir Rumsunuz, adınız da Yani. Mehmet Barlas'ın "Kırk yıllık Yani, olmalıdır artık Kâni" başlıklı yazısını görünce ne düşünürsünüz? Gerçi yazı CHP'nin dinozorlaşması hakkında ama, bu arada sizin de bir şeylere "ikna edilmek" istendiğinizi düşünmez misiniz?

Cumhuriyet'i ve köşe yazarlarını okumanın solculuk sayıldığı, benim öyle zannettiğim yıllarda, Bağlarbaşı'ndaki azınlık komşularımızın neden CHP'ye ve İnönü'ye bu denli karşı olduklarını anlamaz, onlara şaşırır, hatta kızardım. Şimdi kendimi Yani veya Hariklia farzederek, mesela, başkalarını kendi tarihini bilmemekle suçlayan İlhan Selçuk'un yazısını okuduğumda anlıyorum ve hak veriyorum: "Üç savaş yaşanmıştı: Balkan Harbi, Umumî Harp, İstiklâl Harbi! Birincisinde Bulgar'ın zulmüne diyecek yoktu. İkincisinde Rus Erzurum'a dek dayanınca Ermeni ayaklanıp Türkleri kesmeye başlamış, Osmanlı Arabistan'dan çekilirken Müslüman kardeşlerimiz bizi arkadan vurmuşlardı. Üçüncüsünde Yunan İzmir'e çıkınca yerli Rumlar azarak düşmanla birlik olmuşlar, ortalığı kana boyamışlardı."[97]

97. *Cumhuriyet*,20.9.1995

Ben Hariklia, gazete okumaya devam ediyorum: Prof. Dr. Yaşar Gürbüz'ün yazısı: "Gerçekte, Yunanistan faşist kafalı milliyetçiliği ve kilisenin koşullandırdığı ortodoks fanatikliğiyle Avrupa'nın başına bir derttir. Bu kadar akıldışı yollara sürüklenmiş bir ulusun yöneticilerinden her türlü çılgınlık beklenebilir. Türklere karşı dinmeyen kinleri, Osmanlı İmparatorluğu sarsılır sarsılmaz nasıl Anadolu'yu işgale kalkışmalarına yol açtıysa, bugün de Türkiye'nin bir zayıf anında onları yeni çılgınlıklara götürecektir. Bu rahatsız komşumuzun şımarık kaprisleri, bu hasta tutumu."[98]

Veya şu "haberler": "Patrik, Dışişleri'nin uyarılarına kulak asmıyor, ekümenik (Cihan Patriği) imzasını kullanıyor. Bu statü tanınırsa Patrikhane kendine ait vakıfların sahip olduğu malları geri isteyecek. Birçok gayrımenkulden oluşan bu mal varlığını bugün başkaları kullanıyor. Ekümenikliği tanınırsa Patrikhane siyasî bir güç olarak Türk dış politikasını sıkıntıya sokabilecek."

"Rumlar yine yapacağını yaptı. Rum kesimine KKTC sınır kapısından geçmek isteyen Şişli Belediye Başkanı Gülay Atığ'a geçiş izni vermeyen Kıbrıslı Rumlar, Atığ'ın Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Kongresi toplantısına katılmasını engelledi."

Bahçelievler'de, elinde bomba patlayan iki kardeşin PKK'lı olduklarının bildirildiği haber, "Eğitim Yunanlı'dan... Emir Yunanistan'dan..." başlığıyla verildi.[99] Nereden mi biliyorlarmış? Çünkü efendim, bu kişilerin daha önce Yunanistan'a gittikleri tespit edilmiş... Yunanistan'a gitmeyi aklının ucundan geçirenlere duyurulur.

98. 20.9.1995, *Y.. Yüzyıl*.
99. 31.8.1995, *Milliyet*.

Komşuda bir Türkiyeli Rum kadın

Papatya derler ona. Doğma büyüme Kumkapılı. Errol Flynn'ın Yedi Geline Yedi Güvey filmini Çemberlitaş Sineması'nda seyretmiş. Fener Rum Kız Lisesi'nde okumuş. Eminönü'ne, oradan Kumkapı'ya yürüyerek giderlermiş eve.

"Bütün orası İstanbul üniversitesiydi, iş üniversitesiydi; tüccarlardan geçerdik; yağcılar, uncular, zahire tüccarları –ekseri Karamanlılardı; biz oradan çıkmayan adamı damat almazdık– ..."

Karamanlılar Müslümanlaştırılan Rumlar mı?

"Yok be yavrum. Rumdan Müslüman olmaz. Karamanlı, kara imanlı demek. Bunların dillerini kestiler ki, Rumca konuşmasınlar diye. Onlar da çocuklarını başka köye yolluyorlardı, Rumca öğrensinler diye. Bu, 100-150 sene önce. Karamanlılar Türkçe konuşur, kitapları Rumca yazıyla, ama Türkçedir."

Bunlar gerçek olabilir mi?! Papatya espri mi yapıyor?.. Ama esprilerin de en azından yarısı gerçektir, değil mi?..

"Selâda mendil salladım, nikâhım olsun diye."

Olmuş nikâhı, gelin gitmiş Balıklı'ya Papatya, "ölüler mahallesi"ne. Kocası papazmış, Topkapı'da, sur dışında, mezarlıklar içindeymiş evi, ıssız... İki yıl Balıklı, sonra Samatya (ki o evde hela bahçede), sonra da İmrahor...

Rum-Ermeni kadınların dostluğu

Ermeni kızı Mari'yle Topkapı'da başlayan arkadaşlıkları Yedikule'de de devam etmiş. Bugün de can dostlar, ama, kadınların hareketlerinin koca iznine sıkı sıkıya bağlı olduğu o günlerde görüşmeleri kesintiye uğramış kimi zaman. Edirnekapı'dan Yediku-

lc mezarlığına gitmeye bile izin yokmuş.

"Kocam götürmüyordu beni. bırakmıyordu da gidcyim. *Kale*[100] Kadıköy'den Yedikule'ye gelin vermezlerdi. uzak diyc' Yedikule'deki tahta ev; kafesi kalın. aşağı kattan yukarıya su çıkart. tahtaları ovala, kadınların canları çıkıyor... Tuvalet iki kat aşağıda. Tahtakurusu da var!"

Mari *yaya* da burada söze girip, Papatya ile neden görüşemediklerini, kadınların çektiklerini. kendi durumunu anlatıyor: "Papazı görmeye gidelim diyorduk. ama çalışmaya başlamıştım, yorgun oluyordum. İnsanlarımla görüşemez oldum. 40 yaşımdan sonra 15 sene hem ev hayatı, hem iş hayatı çok zor. Çalışma saatleri de uzun o zaman. Çamaşır makinesi yok. bu şekil kolaylıklar yok."

Söz hazır kadınların ezilmesine gelmişken başka yaralar da deşiliyor: "Eskiden *ginkamayr*lar[101] koyardı çocukların adını. Halbuki ben isterdim annemin adını vereyim kızıma."

Beni unutup tatlı bir sohbete daldılar ya, şimdi de Papatya günümüzle geçmişi kıyaslıyor: "Artık. 'bu vücut benim' deniyor. herkes kendini istediği gibi kullanıyor. Eskiden tövbe yarabbim, rafa kaldırmıştık."

'Ermeniyle Rumu 40 gün kaynattılar; kemikleri ayrı kaldı. Rum-Ermeni dostluğu? Olmaaz...' Bu sözü geçersiz kılmış, iki kadının dostluğu, Papatya-Mari dostluğu. İkisi de, Rumların Ermenilerden daha şenlikli, şamatacı insanlar olduğu hakkında hemfikir. Karşılıklı, eskilerden kalma sözleri tekrarlıyorlar:

– Kampanalar niye çalıyor, biz Ermenileri (mi) kesiyorlar?

– Yok, biz edepsiz Rumların Anastasiaları (Paskalyaları) var.

Kocasıyla, Stelyo ile tanışmasının hikâyesini de Papatya'dan dinleyelim: "Kale, belalıydım! Karnemizi aldık. Baktım ki. askerlik dersimize 7 konmuş, hal ve hareket 10 koymuşlar. Hemen gittim eve, 7'yi 10 yaptım. (Papatya, hakkı olduğuna inandığında böyle değişiklikler yapıveriyor; vizesine de kendisi basıvermiş imzasını...) Müdire hanım çağırdı –Sofia isminde–, bunu kim yaptı dedi. Ben yaptım, çünkü hakkım 10 dedim. Hemen okuldan

100. *Kale:* Rumcada bir ünlem.

101. *Ginkamayr:* Ermenilerde vaftiz ve evliliklerde kirve olan kadın.

üç gün uzaklaştırma cezası... Allah'tan ki *mamam* çalışıyordu. Okuldan geldim, postacının kapının altından attığı kâğıdı aldım. Annemin bir arkadaşı vardı (sonradan eltisi olan kadın), onların evinde oturdum üç gün. Kocası askerde. üçüncü askerliğini yapıyor o zaman. Evin erkeği yok. evde erkek bulunsun diye Stelyo orada yatarmış. Ben de yüzüne bakılacak bir şeydim işte; tombul tombul bir kız. (Şimdi de güzelsin *kale*!) Adam da benden 12 yaş büyük, görmüş geçirmiş..."

Rumcada papaz karısına *papadhia* denir. Çevredeki Müslümanlar *papadhia* diyemez, papatya derlermiş. Ben de burada Papatya diyorum; adını yazmamı istemedi, olur ya çocuklarına bir zararı dokunursa... Zaten TRT 3'ten geldiğini söyleyen gazeteciler Yunanistan'da ona 6-7 Eylül'ü anlattırmak istediklerinde de kabul etmemiş: "Yook dedim, istemem. Oldu bir şey; ne yapalım... Geri getirebilir misin onları? Yok. Çok şükür, geçti gitti. Yalnız bana olmadı, o kadar millete oldu."

Mübadele, Varlık Vergisi, Yirmi Sınıf Askerlik, "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası, 6-7 Eylül, Kıbrıs meselesi... Daha önce görüştüğüm Midyatlı Süryani Mekko amca gibi (bkz. sy. 237) o da bunları konuşmaktan hoşlanmıyor, geçiştirmek istiyor. "Bu toprağın üstüne de sığarız, altına da. Toprak hepimizi kapamaya yeter. Bu, iskemle meselesidir, kendileri (yönetenler) kucaklaşıtlar, ne olduysa halka oldu" diye konuyu özetleyip geçmeyi tercih ediyor. Bir yararı olmayan böylesi konuşmalardansa, iyi günleri hatırlamak istiyor. "Bu patırtıların dışında çok güzel yaşıyorduk, çok güzel günler de gördük, Allah için. Çok fena da günler gördük, o başka... Üç çocuğumla beni evde yakacaklardı. Dönme Süleyman alıkoydu bizi Allah'tan. Allah nerdeydi, yatıyordu?!." Hatırlatınca da işte böyle öfkeleniyor kendi kendine, hatta dine imana... Sonra belirtiyor: "Umanistim."

Evet, bence de o bir hümanist. Kaçıvele (Çingene), çocuk, fukara, Kürt seviyor Papatya. Kadıköy Bahariye'de oturduklarında Kürt kapıcının kızı Fatma'yı evlatları bilmişler. Onun çocuklarının sünnetlerini, düğünlerini kendi evinde yapmış. Kendisinden çok memnun olduğu için Yunanistan'a gidince Kürt Fatma'yı burada yasal vekili yapmış.

Üniversite mezunu meyhane müdürü

Münafıklık etmekte ısrarlıyım: Bir sürü badire atlatmışlar, nasıl olmuş da 1980'e kadar dayanmışlar? Bardağı taşıran ne olmuş da buraları, memleketlerini bırakıp Yunanistan'a gitmişler?

1970'li yılların sonlarında, "üniversitelerde döğüşler başladığı için" çocuklarını okumaya Yunanistan'a, İngiltere'ye, Fransa'ya göndermiş: "On yılda bir patırtı çıkıyordu. Biz azınlığız, devlet işinde çöpçü bile olamayız. Benim çocuğum farzedelim ki kimyayı bitirdi; ne Sabancı'ya çalışabilir... Gâvur diye almazlar, imzası gâvur. Oğlum üniversiteyi burada bitirdi, gazinoya müdür oldu(!) İş mi bu? Küçüklükten beri bayramlarda bulaşık yıkarlardı zaten. O zaman üniversite okumaya gerek yok, değil mi? Öğretmen de olamazsın. Mari'nin kızı Takuhi de Ermeni olduğundan dolayı konservatuara girememiştir. Yoksa çok güzel operacı olurdu. Arkası olanlar girebilmiştir belki."

1980'de Türkiye'deki ortama bakıp, göç eden birçok insan gibi onlar da çoluk çocuğu düşünüp artık buralardan kalkmalı dediklerinde Yunanistan'dan vize alamamışlar. Yunanistan kendilerini almayınca, tayyare de çok pahalı olduğundan trenle İngiltere'ye gitmişler, 56 saat... Sirkeci, Bulgaristan, Belgrat... Ve İngiltere. İstanbul'daki kilisenin boş kalmasını istemeyen Patrikhane onay vermediğinden Yunanistan'a dolaylı yollardan gitmek zorunda kaldıkları gibi, orada papazlık maaşı da alamamışlar. Devlet, her yerde devlet:

"50 yıllık işini yediler, papazlığını kabul etmediler, 15 yıl maaş vermediler. İstanbul'dan, Mısır'dan, Rusya'dan gelenlere tekavütlük hakkı tanınıyordu oysa."

Yurduna hoşgeldin Papatya!

Kocası Papaz Stelyo geçen yıl ölmüş Yunanistan'da. Papazı, babası pek sevildiği için İstanbul'da, mesela bekçi, "Müslümanın papaz oğlu" diye tarif edermiş soranlara. Papatya da kaynatasını aynı sözlerle övüyor: "Hakkaten Müslüman adamdı." Papatya yeni dul(!) Dulların, özellikle de papaz karısının siyahlar içinde olması

lazım, ama onun üzerinde lacivert, eteği beyaz çizgili, insanın ruhunu açan bir elbise var. Çünkü siyah giyinmesini sevmeyen papaz, vasiyet etmiş. Papatya, kocasının kemiklerini Edirnekapı'ya getirecek; vasiyeti varmış papazın. Resmî işlemleri yapmaya gelmiş bu kez İstanbul'a. Kendisi de ölünce Edirnekapı'ya gelmek ister mi diye soracak olursanız, yok, onun soyu sopu Balıklı'daymış. O, (Fatih) Sultan Mehmet'in anasının kilisesindenmiş...

Anadolulu Rumlar

Papatya'nın babası Niğde'nin Fertek'inden. Anadolu'da Rum okullarının "kuvvetli" olduğu o yıllarda 8. sınıfa gitmiş. 1914'te onüç yaşındayken gurbete gelmiş, İstanbul'a, çalışmaya. Papatya'nın anne tarafı ise Kafkaslar'dan Giresun'a gelmiş. Annesi Maria'ya "Maria zırhlısı" derlermiş, öyle güçlü, öyle sert kadınmış rahmetli. Hocanın oğlu, "ben seni alacağım, kaçıracağım" deyince kilise duvarına vurup yarmış oğlanın kafasını. Ertesi gün ailesi apar topar Maria'yı Giresun'dan uzaklaştırmış.

Maria'nın erkek kardeşi Vasil'i Vasfi yapıp büyütmüş Müslüman bir aile. Papatya 1964'te tesadüfen Kadıköy Yeldeğirmeni'ndeki ahbabı Giresunlu Nazmiye Hanım'dan, dayısının, Giresun'un Şebinkarahisar ilçesinde bulunduğunu öğrenmiş. Kendisi o sırada evliymiş artık. "Papazın karısının dayısı Türk demek çok kötü olacaktı cemaatimiz için. Ve belki o da askerdir ya da bir bankadadır, ona da kötü olurdu; görüşmek istemedim..."

Varlık Vergisi'nden söz edersek tadımız kaçar mı?

"Niye kaçsın çocuğum, o kadar sene geçti ki... Ancak sana söyleyeyim ki, ipekli puantiye o çeyiz donlarına acıdım ki, mamam el kapısında çalışıp almıştı; onları 5 kuruşa sattılar. Girdiler içeri, pencereden attılar '5 kuruşa, 5 kuruşa!' Veremedi babam, hacize geldiler, mezat oldu. Vergi 2 bin lira geldi. Bir buçuğa evi saydılar. Evimize kondular; sokakta kaldık. Topkapı'ya geldik. El kapısında çalışıyordu *mamam*, ama zengin Karamanlı evlerinde ne görüyorsa aynısını çeyiz yapıyordu. Donsuz kaldık, çıplak kaldık!..."

Hemen oracıkta 'andon' diye bir sözcük uydurulup espri yapılıveriyor: Ermenice'de kelimeye olumsuz anlam veren "an" öneki

ile Türkçe don'u birleştiriyorsun, oluyor donsuz... ha ha ha... O günlerde komik değildi, ama yıllar yıllar sonra ha ha ha...

Varlık'ta orta üçteymiş, Topkapı'dalarmış. Ahçı olan babasına 2 bin lira vergi gelmiş, içkili lokantada çalışana 3 bin... Ölçüsü yok; o, senin mahallendeki adamın insafına kalmış... Vergi gelince onlara zaman tanınmış. Onbeş gün içinde olmuş bitmiş her şey; veren vermiş, vermeyen haciz olmuş, haciz de tutturamadılarsa Aşkale'ye, çalışma kampına götürmüşler.

"Eve haciz geldi, çıplak kaldık. Vergi vermeyenleri Aşkale'ye götürdüler. Ölenler oldu oralarda, özellikle ihtiyarlar. Çok geri gelmeyen oldu. Mesela Edirnekapı'dan Eyüp'e giderken fabrikası vardı bir adamın; Delioğlu, orada öldü. Ölen çok oldu ama onun kızı sınıf arkadaşımdı; ondan hatırlıyorum."

Varlık Vergisi'nden sonra işler yoluna girene kadar, parasal olarak bellerini doğrultana kadar başkasının evinde kalmışlar.

Varlık'ta Aşkale'de ölenlerin ruhuna koliva

"Ölüde, mevlütte *koliva* pişirilir. Sizin mevlüt dediğinize biz de *minimosimo* deriz; 'anısına' anlamındadır, ruhuna fatiha. gibidir. Aşkale gününde de *minimosimo* olur. Yunanistan'da."

Koliva nasıl pişirilir?

"Yarım kilo aşurelik buğdayı koy, akşamdan ıslat daha iyi, bazı buğday iyi pişmiyor. Haşlıyorsun. Kaynattın. Bir çimdik tuz. Kevgirden geçir, bir kaba al. O suyu atmıyorum, aşure yapıyorum. 250 gr. kuru üzüm, birkaç tane de siyah, içine karıştırırız. Bir avuç dolma fıstığı, bir avuç kavrulmamış pilavlık badem, bir avuç makineden geçirilmiş ceviz... hepsini karıştır. Yarım kilo un fırına koy, hafif kavrulsun. Üstüne bu unu, pudra şekerini koy, hemen ye!"

Söz yemekten açılmışken, düne ara verip bugüne dönüyoruz, İngiltere'deki oğlu, Türk ustanın, Bolulu Necip Usta'nın yemek kitabına harfiyen uyarak pişirirmiş. Kendisi ise alaturka bildiğini okurmuş; göz kararı...

"Varlık Vergisi'nden sonra babam askere gitti. Babamın askerliğinde sözüm kesildi."

Yirmi Sınıf Askerlik'te 45 yaşındaki babasını aldıklarında ise

lise ikideymiş.[102] "Babamı tuttukları gün psikoloji dersinde bomboş kâğıt verdim." Babasının nerede olduğunu bilememişler 6 ay boyunca. Meğer Manisa'daymış. Ne bir haber, ne asker tayını, ne de asker aylığı almışlar. Verilmemiş... Varlık'ta varlıktan yokluğa düşmüşler, eşyaları kalmamış, ama bu sadece bir sarsılma olmuş, çünkü babası çalışıyormuş o zaman. Öysa Yirmi Sınıf Askerlik'te... Bu yoklukta annesi çalışmak zorunda kalmış: "El kapısına çıktı *mamam*." Eğinli celeplerin evinde çalışmaya başlamış annesi. Mehmet, Mustafa ve Niyazi Levent kardeşlerin üç katlı evlerinde 14 kişilik sahur yemeği hazırlarmış 'Maria zırhlısı'. Leventler Kumkapı'da bir Rumun evini almışlar. "Protestan kilisesi var tam karşısında. Herkes almıyordu o evi çünkü hamam vardı. Hamam uğursuzluktur evin içinde denirdi. 'Dacikler[103] 'periler çıkar' derlerdi. Ama onlar korkmadılar aldılar, zaten kendileri periliydi! Hepsi birbiriyle kavgalıydılar. Üç katta üç elti birbiriyle konuşmazlarmış. Eğinli o kadınlar Kleopatra'nınki gibi, Antuanet'inki gibi yatak odasına sahiptiler. Kadife roblar giyinen hanımefendi oldular. Sanki Paris'ten indi, Eğin'den gelmedi!"

"Leventler giydiriyorlardı, yediriyorlardı, içiriyorlardı; Allah için. Evlenene kadar onları arardım. Sonra evlenince Topkapı'ya, Balıklı'ya geldim, onlar Kumkapı'da kaldılar. Hep arayıp bulmak isterim onları. Ne vakit Ramazan'dı, ısgara yapıyordu böyle, bütün mahalleye dağıtırlardı; onda gebe var, onda lohusa var, bilmem ne var diye. *Mamam* 48 gün perhiz tutardı. 48 günün sonunda, Paskalya'da etini, yağını, kuru kaymağını dahi yollarlardı. Hakkı yenmez derlerdi. Oradan biliyorum kuru kaymağın ne olduğunu, başka yerden bilmiyorum."

Sadece Leventlerle mi dost oldunuz? Çok yakın Türk arkadaşınız olmadı herhalde?

102. Bu söyleşiye göre Papatya, Varlık Vergisi sırasında orta üçte, 20 sınıf ihtiyat askerlikte ise lise ikide... Varlık Vergisi Kasım 1942-Mart 1944 ve 20 Sınıf İhtiyat Askerlik de 1941 tarihli olduğuna göre, Papatya önce lise ikide sonra orta üçte miydi?!.. Bu dikkatsizliğimden dolayı özür dilerim, Papatya ile daha sonra görüşüp düzeltme olanağım olmadı.

103. *Dacik:* Ermenice, Müslüman/Türk anlamında. Öfkeyle söylenince "Gâvur!" anlamında.

"Neden 'olmadı'?! Haa, deli! Nazmiye Hanımlar mesela... Ben hastaneye gittim 5 gün yattım. Onlar 15 gün böyle, yemekleri, tatlıları çocuklarıma veriyorlardı. Papatya diyorlardı, başka bir şey demiyorlardı. Evvelki sene gittim, gözleri bir parladı, bir an tanıdı, sonra tanımadı, çok yaşlanmışt. Ölmüştür diye bu sene gitmedim. Benim kadar oğlu vardı."

Gurbette, Yunanistan'da 'Türk tohumu'

Papatyalar Yunanistan'a gittiklerinde 18 yaşında olan oğluna okulda "Turko sporos" (Türk tohumu) diye sataşıyorlarmış: "18 yıllık 'gâvur', orda oldu Türk! Dövüşmüşler, dayak yiyip geldi."

Karadenizli, Pontuslu Rumların Yunanistan'da Laz denerek aşağılandığını duymuştum. Acaba Papatya'nın annesi Giresunlu olduğu için benzeri bir tavırla karşılaşmış mıydı? Papatya'nın Yunanistan'a dair, özellikle Mübadele'den sonraki döneme dair anlattıkları, halklar arasında nasıl önyargı olduğunu, düşmanlıkların kolayca oluşabildiğini örnekliyor. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçenleri, İstanbul'a göçen Kürtleri anıştırdı bana. Göçmenlik her yerde zor:

"Kalamaria'yı,[104] Lazlar (Pontuslar) batırdı, en güzel evleri onlara verdiler denir. Giresun'dan, Sinop'tan, Trabzon'dan hiç İstanbul'a gelmeden vapurla doğruca Pire'ye gidenlerle alay ederler Laz diye. (Ama Karamanlılar önce İstanbul'a gelip, ondan sonra mübadil olmuşlar.) Bana böyle şeyler denmedi hiç; ben Laz değilim. Zaten İstanbul'da Laz yoktu; sadece bir aile vardı, yorgancı."

Mübadele'de Yunanistan'a giden Rumlar genellikle Türkiye'deki varlıklarını kaybetmiş olduklarından, bu durumda olmayan Rumların da, yani zaten Türkiye'de de yoksul olanların, Atina'da, eskiden fabrikatörmüş gibi davrandıklarını anlatıyor Papatya: "Sevr'de Türkiye'yi pandispanya gibi yaptılar, paylaştılar. Lozan Muahedesi'nde daha iyiydi. Mübadele'de biz zararlı çıktık. Bizim fındık ormanlarımız vardı, bırakıp gittik (Yunanistan'a). (Yunanistan'dan Türkiye'ye) Gelenler fukaralıktan geldi. Rumlar

104. *Kalamaria:* Selanik'in, daha çok zenginlerin oturduğu mutena bir sahilsemti; İstanbul'un Bebek'i gibi.

buradan Yunanistan'a gittilerse, zenaatleri vardı; öğretmendiler, eczacıydılar, doktordular... Buradan Yunanistan'a gidenler 'eski fabrikatörler olarak', Türk halılarını sererler balkona, üç gün kaldırmazlar, millet görsün diye. Kimisi de aslında eskiden Samatya'da simitçidir, balıkçıdır ama o da, ne fabrikalarım vardı İstanbul'da diye anlatır. Böyle demeyin, bilen çıkar diyorum..."

"Biz Türkiye'yi yabancı bilmiyoruz, biliyoruz ki burası bizim. Almanya'da yabancıyız." Avrupa ülkelerini yabancılamasının nedenlerine bir örnek veriyor: Fransa'da bir Arap'ı trende pencereden atmışlar, hiçbir Fransız müdahale etmemiş. Olacak şey miymiş... "Sen daha esmersin, ben sarıyım olmaz. Hepimizin bu dünyada yaşamaya hakkı var. Pilav da beyazdır, ama tadını karabiber veriyor!" Sarışınların üstün tutulmasına tepkiyle bir de tekerleme ekliyor: "Alma sarı, verme sarı, kapıya gelirse koy dışarı!" Türk lirasının değerinin düşmesinden bir Türkiyeli olarak nasıl rahatsız olduğunu anlatıyor: "Ben utanıyorum paramızdan: 1 Drahmi, 200 lira oldu!? Ben utanıyorum, bu parayı nasıl yaptılar böyle... 1 lira 3 Drahmi alıyordu. Biz diyorduk bunu bire bir yapmayacak mıyız? Ne bire bir he, bunlar 1'e 200 yaptılar.

Bayrak, azınlıklara sigorta

Bizim burası başka. Bu iskemle patırtısı olmasa, biz beraber yaşıyorduk. Türkçem bozuldu, 'gâvurca'dan. Kıbrıs'ta da aynı dille aynı dansı ediyorduk." Mesela İngiltere'de de oğlunun sokağındaki bakkal Kıbrıslı Osman *engoniçya*larım [105] dermiş Papatya'nın torunlarına.

Papatya Fransa'ya, İngiltere'ye, Türkiye'ye Yunan pasaportuyla, Yunanistan'a ise TC pasaportuyla girememiş. Amerika'ya almamışlar TC pasaportuyla.

Sonuç? Papatya gittiğine üzgün, ama pişman değil... "Çiçeği alıyorsun, başka saksıya koyuyorsun; olmuyor. Bizim de gitmemiz iyi olmadı. Oradaki insanlarla ne bulup ne konuşacaksın..." Ardından şunu da ekliyor, Yunanistan'da kimliğini saklamadığını: "Kimliğini saklamıyor, kartvizite yazabiliyor musunuz? Rahatsın demek."

105. *Engoniçya:* Rumcada torun

Kendi yurdunda yabancı, potansiyel hain, iç düşman olarak görülen bir halkın üyesi olarak, Türkiye'de bayrağı nasıl sigorta bellediklerini anlatıyor Papatya: "Hepimizin (bütün azınlıkların) evinde vardı bayrak. Türklerden çok. Bayraktan hem korkarız, hem sayarız. İngilizler don yapıyor bayraktan(!)" Bayrak muhabbetinde, Mıgırdiç Margosyan'ın kitaplarında anlattığı, o çok kültürlü Diyarbakır'ından, bir hemşehrimin anlattığı "olay" düşüyor akıllara: Diyarbakır Belediyesi'ne olmadık bir zamanda bayrak çeken müstahdeme sormuşlar "hangi vesileyle bugün bayrak astın ki?" diye. Müstahdem de, "Ee, kırmızı yumurta bayramı ya" demiş. Paskalyaymış...

Mübadeleden yıllar sonra Çatalca'da

"Loksandra'yı okudun mu?"
"Elbette! Bizde tiyatrosu, dizisi oynadı;
fevkalade, görme yani..."
"Bir dahaki gelişinde Loksandra'nın kasetini getirsene,
bir de rebetiko."
"Merak etme, inşallah geleceğim."

Geçen yaz geldiği İstanbul'da tanıştığım Papatya böyle demişti. Tahminen 1926 doğumlu. Yunanistan'dan haberi geldi, hastaymış şimdi... Acil şifalar sana Papatya. İyileş, yine gel, çelik çomak, makara, hola hop oynadığın sokaklara bahar gibi.

Çatalca'ya gitmiştik; Papatya ve Mari yaya ile. Mari *yaya* Çatalcalı Ermeni. Papatya'nın Çatalca'yla ilgisi ise kocasından ötürü. Papaz Stelyo Çatalca Rumlarındanmış.

Giderken yol, Papatya'nın sohbetiyle kısalıyor. "Götü enli İzmir kavunu tohumu" istiyor, Yunanistan'a götürmek için. Daha önce de Kırkağaç kavunu götürmüş de yılbaşına kadar bekletmiş, yılbaşında yemişler.

"Gülhane'ye giderken Aya Therapi vardı. Pazartesi sabahları Türk. Ermeni, Rum ahali gelirdi."

Oğlu Manol'la kavga ederlermiş Terkos'un yeri hakkında. O dermiş, Küçükçekmece'den başlar, öbürü dermiş Büyükçekmece'den. Şimdi bir iyice bakınıp öğreniyor, kendi iddiasının doğru olduğunu görünce seviniyor, gidip oğluna söylemek için sabırsızlanıyor adeta.

Bu topraklardaki bir gayrimüslim olarak çeşitli askerlikler yapan babası ilk askerliğini Hadımköy'de yapmış. Şimdi Ahmediye denen şu ilerisi de Papazburgaz'mış. 1936'da bile tabelada böyle yazarmış, sonra değişmiş.

"Şimdi Bağcılar denen yer Rum köyüydü, Aya Mama'ydı adı. Burdan gidenler Aya Mama'yı Selanik'te kurdular."

Gidenler isimleri de beraberlerinde götürmüşler, hatıra olarak: Mesela Nea Silivria varmış Selanik'te: Yeni Silivri.

O zamanlar Rumluktu Çatalca

Papatya'nın dediğine göre. Çatalca'daki Kaleiçi Camii. Aya Yorgi Kilisesi imiş eskiden. Ferhat Paşa Camiinin üzerinde "1575 Mimar Sinan yapıtı" yazıyor. Kaleiçi Camisi'nin de kiliseden bozma olduğunu söylüyor. Onun da üzerinde böyle bir yazı yok tabiî. Oturup çay içtiğimiz bu bahçe de Rumlardan kalmış. Bu tepede Profiti İlia (İlyas Peygamber) ayazması, şurada da Aya Paraskevi ayazması –gözlere iyi gelir suyu– varmış. Rumca bilenlerin adından da anlayacağı üzere, Aya Paraskevi kadınmış.

Şu Fotaki Çeşmesi'ni de bir Rum yaptırmış, sevabına. Ama bu hayırsever zengin aforoz edilmiş daha sonra. Rumlar mezarlıkta yer darlığı olduğunda, cenaze gömüldükten üç yıl sonra mezarı[106] açıp kemikleri bir kutuya koyarlarmış. *Osteofilakio* denen kutuya O kutuyu da numaralayıp kilise duvarındaki raflara. Beden erimemişse hâlâ, bu durumda Müslümanların ermiş addedip türbe yaptıklarını Rumlar günahkâr sayarmış. Sağken aforoz edilenlerin bedenlerinin erimediğine inanırlarmış. Böyleleri için derlermiş, 'yatacak yeri yok'... Bedeninin erimediği görülen Fotaki de 'Rumluktan çıkarılmış', çeşmesi de makbul sayılmamış.

Burada Müslüman mezarlığı, şurada Hıristiyan mezarlığı...

"Ne iyi ki, öbür dünyada değişik dil konuşmuyorlar."

Eskiden Rum mektebi olan binanın önünde kocaman bir yazı: Jandarma. Önünde fotoğraf çektirsek mi? Yook, tutarlar adamı.

Papatya, adres soracağımız her insana, bir adım öne çıkıp künyesini okuyor adeta gururla: "Ben Rumum. Benim kocam doğma büyüme buralı. Değirmenci Manol'un geliniyim. Tanır mısınız? Beş oğlu vardı, en küçüğü Osman'dı."

Manol'un çocukları baba mesleği değirmenciliği sürdürmüşler, papazlığı seçen Stelyo dışında. Her birinin, kendi Rum adlarının dışında bir de Türk adları varmış, iş ilişkisi nedeniyle gerekli bulduklarından...

106. 6-7 Eylül olaylarında saldırganlar kiliselerdeki bu kemik kutularını bile kırmışlar. Yağmada kemikler karıştığı için, hangisi kime ait olduğu bilinemediğinden mesela Balıklı'da hepsini topluca bir kutuya koymuşlar. *Osteofilakio* yağması...

"Ha işte, kaynatamın evi Topuklu Meydanı'ndaki ayazmanın karşısındaki şu iki evden biri. Rum mahallelerinde hep böyledir, poyraza bakan duvarı teneke kaplarlar, yağmurdan korumak için."

Mübadele'den önce Rumlukmuş buralar. Mübadele'den 7-8 yıl önce, böyle bir şey olacağını hissedip, ailesini toplayıp İstanbul'a gelmiş değirmenci Manol. İstanbul'da da değirmencilik yapmış:

"Benim kaynatamın Edirnekapı'da değirmeni vardı."

Manol'un İstanbul'a göç etmeyip Çatalca'da kalmayı tercih eden dokuz kardeşi Mübadele'ye kadar orada kalmışlar. Mübadele'den sonra onların hiçbirinden haber alamamışlar... Manol'un onaltı çocuklu kızkardeşi nasıl düştü yollara, neler geldi başlarına?..

"Selanik'e yollanan bu insanlar öldüler yolda, *moskitos*lardan. Daha sonra içlere, Makedonya'ya gittiler kalanlar."

Moskitos, sivri sinek demek, değil mi?

"Dilimiz hiçbir yerde tam değil çocuğum. Ama *nama*mın dediği gibi, bok altında kalırım, laf altında kalmam."

Mübadele sırasında ölümler çok mu oluyormuş? Daha çok sıtma gibi salgın hastalıklar nedeniyle mi?

"A çocuğum, ne ölümler oldu, ne yangınlar oldu, ne haraçlar oldu... İstemiyordu kocam, gelsin gitsin buralara, biliyorsun... İçi acıyordu. Atılanlar gelip görmek istemezler. Ben arzuladım, kocamın doğduğu büyüdüğü yerlere geleyim."

Papatya, Mari *yaya*ya 'memleketinde turist oldun' diye takılıyor. Mari *yaya*, Rum Mahallesi Topuklu'da doğmuş, Ferhat Paşa İlkokulu'nu bitirmiş:

"Taşı toprağı altın diye herkes arzu ederdi İstanbul'a gitmeyi. Kendiliğimizden gelmeseydik İstanbul'a, kovulacaktık buradan. Bizden sonrakiler kovuldu."

Patriotlarla[107] beraber gelen, Rumca konuşan Çingeneler mezarlık yanında, Çatalca çıkışında, Müslüman çingeneliği mezarlığın yanında.

Fecriye Hanım'ın evi de yıkılmış, yerine beş katlı apartman yapılmış. Mari *yaya* en fazla, doğduğu evini bulduğumuzda cıkıle-

107. *Patriot:* Mübadeleyle Yunanistan'dan gelen, Yunanca konuşan Müslüman göçmen, Yurtsever

niyor, gözlerinden yaşlar süzülüyor: "Doğduğum ev duruyor, aman Allahım!.. İncir bitsin ocağından derler, bak bizim eski evimizde de incir bitmiş..."

Türk mahallesinde bir tahta ev, numara 68. Makruhi Evadyanlar bu evde büyümüş. Şahap Bey'in evine, Ferhat Paşa Mahallesi, no 66'ya Lusya *kuyrig*[108] 6 aylık gelinken gelmiş.

"Yan komşumuz Arnavut İbişe Hanım'la içiçeydik, evlatlığı Safiye'yle arkadaştık. Onun da hayatı roman. Çok severdik birbirimizi, sonra kader ayırdı bizi. Onlarla ortak kullandığımız bahçemizde bir Deli Cemo yaşardı. Komşuları olarak çorbasını, odununu verirdik, temiz pak geçinirdi. Şimdi insanlar sokaklarda kalıyor, bakımsız kalıyor, içki içiyor. Selam bile vermiyor İstanbul'da millet millete."

Arkadaşına dokundurtmayanlar

Burada Acem kahveci varmış, yanında otobüs şoförü Ahmet Çavuş'un evi, şimdi virane gibi. Ahmet Çavuş Aydınlı efeymiş. Mari *yaya*nın demirci olan ağabeyi Partuğh'un rakibi Müslüman demirciler bir gece vakti eve saldırıp camlarını kırmışlar. Partuğh *varbet* (usta) şikayet için gittiği karakoldan bir de tokat yiyerek dönmüş... Bunun üzerine Ahmet Çavuş 'kılınıza dokunamazlar' deyip Mari *yaya*ların evinin önünde bir yıl nöbet tutmuş. Kahvede de ortalığa duyurmuş: 'Sıkıysa gelsinler!' Gelen olmamış...

"Ahmet Çavuş bizi bekleyen adamdı. Kapımızda bir sene yattı, kar yağdı üstüne."

Mari *yaya* 9 yaşındayken, dil (Türkçe) öğrensin, alışveriş, para hesabı bilsin diye çarşıya gönderilirmiş. Fırıncı Lokman 'çocuğunu gönderme fırına' diye uyarmış ailesini. Çünkü 'Alev Usta'nın (Asadur Usta'nın lakabı Alev) çakır kızını kaçıralım' diye konuşulduğunu duymuş. İnsaflısı, merhametlisi de var, diye hatırlanıyor Fırıncı Lokman...

Bu sıradaki evler hep terkedilmiş. Evler neden boş? İnsan, böyle Rum ve Ermeni dostlarıyla gezdiğinde tek şık geliyor aklına cevap olarak: İstimlak mı olmuş? Birine sorayım diye, yolun kar-

108. Ermenice kızkardeş, abla

şısındaki tek katlı bir eve girdim; avlulu. Çocuklar annelerini çağırdılar; anneleri genç, esmer bir kadın. Evler neden boş, bilmiyor. O, karşıdaki 66 numaraya kiracı olacakmış, ama 'perilidir' demişler, vazgeçmiş. Kendisi buralı değilmiş, Bayır'danmış. (Kimbilir, belki de başkalarının evini işgal etmekten vicdanı rahatsız olanlar bu tür evleri tekin bulmayarak, perili, hayaletli diyorlar?.. Haksızlığa uğrayanların ahının tutacağından, ruhlarından korkuluyor...) .

Mari *yaya* oradan ayrıldığımızda söyledi, Bayır, Çingene mahallesiymiş, mahallelerin bittiği yerde. Bu esmer genç kadın saçlarını meç yaptırıp aşağıya, Türk mahallesine inmiş... Çatalca'nın girişinde Müslüman Çingeneler, çıkışında, Yunanistan'dan patriotlarla birlikte gelen göçmen Çingeneler.

Demin düğün salonunda karşılaştığımız beyin annesine Erkek Fahriye denirmiş: "O kaç-göç vaktinde –kadınların kendilerini erkeklerden sakınmaları anlamında– at arabasında dizginleri alır, ayakta sürerdi."

Düğün salonunun tuvaletinde başlamıştı zaten eski ahbaplarla karşılaşmalar. Daha iyi bileceğini düşündüğü kişileri salık veriyordu, kendisi pek hatırlayamayan, eskileri iyi bilmeyenler; gidin falancayı bulun, diyorlardı: "Git İhsan efendiyi bul, o sana her şeyi anlatır."

Selanikli, Dramalı bir esnafla konuştuk:

"Ev sahibim Selanik'te; enternasyonal adamım ben. Dükkânın önünde oturuyordum. Bir otobüs geldi, Selanik'ten. Samsun'dan gitme bir Rumla konuştum. Onunla Selanik'teki ev sahibime selam gönderdim. Ev sahibim ne kadar memnun oldu bilemezsin; bana telefon etti. O zamanlar daha otomatik telefon yoktu. Bir gün santralden, PTT'den çağırdılar: Yunanistan'dan seni arıyorlar... Allah allah?.. Şaşırdım, Yunanistan'dan beni kim arıyor?.. Baktım, o adamcağız; Samsunlu Rum... Birkaç defa daha geldi; o kahve getirdi, ben lokum verdim. 'Thessaloniki'ye (Selanik) gel, bekleriz' dedi. Kardeşlik budur..."

Başka Çatalcalılar anlatıyor: "Rumlarla biz kardeş gibiydik. Yunan halkı şey; gazetelerin yazdığı gibi değil. Yunanistandaki gazeteler de burdaki gibi. Yeşil Trakya gazetesi 'Gitmeyin, Türkiye'de sizi keserler, öldürürler' diyormuş Rumlara. Yine de eskiden buralarda yaşayanlar otobüslerle geldiler. Onları ağırladık. 'Biz

utanıyoruz, çünkü bize, sakı.. gitmeyin Türkiye'ye diyorlardı' dediler. Birbirlerine Rumca, 'Burada ceviz ağacı vardı, şu tarla bizimdi' diye gösteriyorlardı, biz anlıyorduk dillerini. 'Kimsenin toprağında ne gözümüz var, ne de... biz kardeş gibi... iyi hatırlıyorum' diyorlardı. Hey gidi dünya hey..."

Postacı da Selanik muhaciriymiş. Bizim de köyümüz Rum ve Ermeni köyüdür, diyor. Kıyıköylüymüş, Kastros'tan öte.

Cambaz Selim'in oğlu Zeki şöyle bir dakika kadar dikkatlice baktı ve 55 yıl sonra tanıdı, şimdi *yaya* olan o zamanın genç kız Mari'sini. Tanık olmayan inanamaz... "Gözler değişmez, hayat gözlerdedir" diye açıklıyor kendisi. Sonra kâh Papatya'ya dönüp sorularını Rumca cevaplıyor, kâh Mari *yaya*ya dönüp Türkçe eskiden buralarda yaşayanları yâd ediyorlar...

Çatalca'da yasakmış bir zamanlar Rumca konuşmak. Şimdi Atatürk fotoğraflı, bol bayraklı bir iş yeri olan yer, daha önce ahırmış.

Güzel şarkı söyleyen Kör Şerafettin ölmüş. Toprağı bol olsun. Fethi Bey şimdi Selanik'te iyi bir sünnetçiymiş. Mısır'a gelin giden Zabel ne oldu acep? Partuğh, terzi Yeranuhi, Haygan, Enok, Onnik, Yeğya, Kevork, Kirkor, Ani, Hermine vardı. Bercuhiler çok can insanlardı. Sadiye Hanım, eczacı Lütfü Bey nerelerdedir şimdi?..

6-7 Eylül zengini polis

Polis Behzat vardı, ne oldu acaba diye merak ediyor Mari *yaya*. "6-7 Eylül'den sonra zengin oldu, hacı oldu" diye cevaplanıyor. Nasıl yani; yağmaya mı katılmış, gayrimüslimlerin mallarının üzerine mi konmuş?.. Bunlar sorulmuyor. Sessizlik... Yorum yok... Yalnız kaldığımızda Mari *yaya*ya, nasıl olup da tepkisiz kalabildiğini soruyorum: "Aşkolsun o Behzat'a, patriot olarak nasıl yapmış o işi?.." Hâlâ inanmak istemiyor... 6-7 Eylül konusuna dönmektense, her yıl 6-9 Ekim tarihlerinde yapılan Çatalca panayırını konuşmak, geleceğe ilişkin konuşmak daha iç açıcı: "Önümüzdeki 6-8 Ekim'de Çatalca'ya yine gelelim."

Dramalılar, Ali Paşa Dönmeleri, Patriotlar, Rumlar, Ermeniler... Çatalca bir zamanlar çeşit türlü insanın bir arada olduğu yer.

Bir arada, ama kardeşçe mi?..

"Patriotlarla Türkler birbirine zıttı. Aradan geçen zamanla, şimdi kaynaşmışlar. Patriotlar hâlâ nohut ekmeği pişiriyorlar mı acaba?"

Evropeos Hacı Şevket

Şevket Bey, Papatya'ya "Evropeos bir adam" dedirtecek bir beyefendi. Spor, beyaz kostüm; keten pantolon ve ceket. Elindeki baston değil, adeta asa; zarafet için taşınmakta... Tamam, 'evropeos', ama beyaz sakallarından ötürü mü, neden bilmem, hacı olduğunu düşünüyorum. Nefes almadan Rumca konuşuyor Papatya ile. Koyu sohbete Rumca yetmediğinde Türkçe devam ediyorlar. Şevket Bey bu duruma şaşıran bizlere dönerek bilgi veriyor: "Elbasan köyünde Rumca konuşulur hâlâ, özellikle yaşlılar."

Şevket Bey, çocukluğunda yemenici Ermeni usta Bağdasar'ın çırağıymış: "Tahsilli insanlardı. Bağdasar kunduracıydı ama üç lisan biliyordu; başka türlü efendiydi. Onun yanında yetiştim. Onun annesi benim annem gibiydi, iyi kadıncağızdı."

Şevket Bey hatırlıyor; Bağdasar'ın kızı madam Ağavni hiç dilini bozmazmış, Ermenice konuşurmuş hep. Onun kızı Bayzar için de, kaçıracaklar, çarşıya yollamasınlar denmiş. Ama madam Ağavni, "Neyi kaçırıyorlarmış, nasıl kaçırıyorlarmış, top mu o!" deyip kulak asmamış, göndermiş kızını çarşıya pazara. Hele bir denesinler!

Dayanamıyor, soruyorum Şevket Bey'e, tam giderken: Hacı mısınız? Hacıyım demiyor; 'gittim' diyerek adeta yarı onaylıyor. Şevket Bey 8 yaşında gelmiş Selanik'ten. Büyükannesi tahta ıstavroz koyarmış boynuna, hiç Türkçe bilmezmiş. "Küfür etsen anlamazdı." Rumların çoğunlukta olduğu Çatalca'da Ermeniler on haneyi geçmezmiş, Hacı Şevket'in gençliğinde.

Yaşı 70'in üzerinde olan bu hacının ceketinin göğüs cebinde eski ustası Ermeni Bağdasar'ın ve onun oğlu Kirkor'un fotoğrafının olduğunu kim tahmin edebilir?.. "Ermeni milliyetçisine anlatsan inanmaz" diyor Mari *yaya*. Türk milliyetçisi de...

Babası fille[109], annesi Kürt

Dün ve bugünün benzerliği... Gazel ta Adaklı'dan göçmüş Çatalca'ya; Bingöl'ün Kiğı ilçesine bağlı Adaklı'dan.

"Yeni, geçen sene boşaldı köyümüz, 94'te geldik, güz üzeriydi. Daha birbuçuk sene oluyor. Benim babam da fille. Biz Kürt'üz. Babamı Ruslardan esir olarak almışlar eskiden. Anam Kürt'tür. Anamla evlenip, anamın arazilerinin üstüne gelmiş babam. Çünkü anam tekti, kardeşi yoktu. Sonra dönmüş (Müslüman olmuş)."

Köyünüz neden, nasıl boşaldı? Kimse kaldı mı? Geri dönen oluyor mu?

"Bilmiyoruz, biz kimseden haber alamıyoruz. Ölenlerden kimseyi tanımıyoruz."

Köy küçük yer; herkes birbirini tanımaz mı?

"Biz tanımıyoruz. Biz çıktık, arkamızdan boşalttılar. Duyunca üzüldük. Herkes dağıldı. Bilmiyoruz nereye gittiler. Akraba olarak yalnız bir ev kaldı orada. Biz kimseyi görmedik, biz kendiliğimizden geldik."

Kocası nerede iş bulursa gidiyormuş inşaatlara, çalışmaya. Ya kendisi? "Bizim adam dışarıda çalışmayı kabul etmiyor, göndermiyor. Köyde ekinlerimizle uğraşıyorduk; buğday, arpa, mısır... Toprağımızı öyle bıraktık geldik. Biz satamazdık, kimse alamazdı. Nasıl satalım? Göç olunca satılmıyor. Kalan olsa alırdı."

Gece gündüz ağlar diyor Gazel, kızı için. Orada arkadaşların kaldığı için mi? "Köyümüzü özlüyorum. Burası da güzel, ama yine de vatandır, özlenir..."

Eşit ilişki değil mi, Gazel de bana soruyor nereli olduğumu. Babamın Silvanlı olduğunu öğrenince, başbaşa kaldığımızda, "bele bizim dilimizden konuş bir" diyor. Ne desem, nece desem? "Hadi kurban olayım, sen nasıl benimle konuşmak istedin, ben de duyayım, bir kelime söylesene. Beni kırma." Kürtçe? Oğluna, "navete çiye?"[110] dediğimde çok seviniyor Gazel...

109. *Fille:* Kürtçede Hıristiyan, Ermeni; kimi zaman gâvur, kâfir anlamında.

110. Kürtçe, adın ne.

Dün sökülüp atılan değirmenci Manol, Asadur Usta... Bugün Gazeller... Tarih tekrarlanıyor... Aradan yıllar geçse de, göç insanları üzüyor...

Dönüşte Menderes anıt mezarının karşısından geçerken Topkapı'da Papatya'dan bir çığlık:

"*Kale*, köyümüze geldik! Tahta bina, na!"

*

1996'nın son haftalarını hasta geçirdi Mari yaya. O kara haberi, Papatya'nın ölüm haberini almıştık...

İmroz'da 'Meryem ana mevlidi'!.

15 Ağustos 1995'te haber yapmak için İmroz adasına gideceğimi söylediğimde arkadaşım çok şaşırdı: PKK'nın atağa kalkışının yıldönümü olan 15 Ağustos'la İmroz arasında nasıl bir ilişki ola ki?..

Her şey birbiriyle ilgilidir. 15 Ağustos ise önemli bir gündür; kimileri için yıllardır, kimileri için yüzyıllardır, insanlık için binyıllardır...

Anadolu'da kökleri Sümerlere, Asurlara, Hitit'in bereket tanrıçasına kadar uzanan bağbozumu şenlikleri Ağustos ayında kutlanır. 15 Ağustos'ta bu şenlikler Hıristiyanlıkta Meryem Ana'nın göğe yükselişinin yıldönümüdür.

Bağcılığın önemli bir yer tuttuğu Ege'deki İmroz adasında da Meryem Ana'nın göğe yükselişi kutlanır, hasat bitimi olan 15 Ağustos'ta.

Rum kültürünün sencde bir iki gün olsa yaşatıldığı adada bu direniş bu yıl ANAP'lı Belediye Başkanı Halil Rüştü Akgün'ün öncülüğünde Gökçeada Kültür ve Sanat Festivali'ne dönüştürülmek isteniyor anlaşılan. Köyün gürül gürül akan üç kaynağı olmasına rağmen çekilen/çektirilen susuzluk sıkıntısına çözüm bulabilmiş mi, henüz bilmiyoruz ama. Rum kültürünün kökünü kazımaya çözüm bulduğu kesin. Meryem Ana'nın göğe yükselişinin kullandığı gün Gökçeada Belediyesi çocukların pipilerini sünnet edecek ve mevlit okutacak!..

İlkçağlardan beri insanların yaşadığı İmroz da, Elenlerin yaşadığı bu ada da isim değiştirmelerden nasibini almış: Gökçeada olmuş. Türkleştirme bununla bitmemiş. 1964'te ada okullarında Rumca yasaklanmış. Oysa o tarihlerde Rum çocukları yarım gün

Rum okullarında, yarım gün de Türkçe eğitim yapan okullarda eğitim görüyorlarmış. Bunun üzerine ada çocukları öğrenim görmek için Yunanistan'a ve başka ülkelere gitmişler. Ardından anababaları... Adanın Rumsuzlaştırılması bununla bitmemiş: Türkiye Cumhuriyeti devleti, adadaki toprakların yüzde seksenini istimlak etmiş. Adanın Rum köylülerinin elinden alınanlar Ispartalılara, Burdurlulara, Karadenizlilere verilince, böylece ellerinden ekmekleri alınan Rum köylüler de göçmüş. Ama adanın sükunetini ihlâl eden uygulamalar bununla da kalmamış ve Gökçeada Açık Cezaevi kurulmuş. Suçluların kol gezdiği ada...

Bugün İmroz'da sayıları ancak yüzlerle ifade edilen yaşlı Rumlar kalmış. Yukarıda sayılan uygulamalarla göç ettirilen Rumlar her yıl 15 Ağustos'ta Meryem Ana'nın göğe yükselişi vesilesiyle birkaç günlüğüne de olsa anavatanlarına geliyorlar. Şimdiki adı Tepeköy olan Ağridya'ya çıkıyor, Aya Kalyopi Manastırı'nda ayinlerini yapıyor, sonra mezarlığı ziyaret edip orada *kurkuta* dedikleri keşkek benzeri pilav, et ve kekleri dağıtıyorlar. Ardından sabaha kadar dans; sirtaki...

Bu yıl Gökçeada Belediyesi'nin alternatif kültür etkinlikleri, Atatürk büstüne çelenk konması, saygı duruşu ve İstiklal Marşı'yla başlayacak. Türk Hava Kurumu'nun paraşüt gösterisinin, Türk Halk Müziği konserinin yer aldığı etkinlikler, Kaleköy'e düzenlenen festival yürüyüşü ve folklor ekiplerinin dans gösterileriyle devam edecek.

Ve aşkolsun Fedon'a, İbrahim Tatlıses'e ki, Ağridya'da (Tepeköy'de) ada halkının gönüllerince sirtaki yapacakları günde Kaleköy'de konser vermeyi kabul etmişler. Yani alternatif festivale Fedon ile Tatlıses de katılacak. Yazık! Severdim kerataları... (Daha sonra öğrendim ki, ikisi de Ağridya'ya çıkmış, gönülden şarkılar söylemiş. Bu durumda bana, sözlerimi geri almak düşüyor.)

Yerli turistler

Sanki "Askeri bölgedir, Girilmez!" yazan bir yere birkaç günlüğüne girmek için izin verilmişti de, biz buradaydık. Ne çok asker, askeri araç vardı öyle; sanılır ki, Olağanüstü Hal Bölgesi!.. İmroz: "Ege'deki Türk adası"... Bir arkadaşım anlatıyordu; iki yıl önce

tatillerini geçirdikleri bu Rum köyünde sabahları "Vur vur inlesin, kahpe Yunan dinlesin!" diye talim yapan askerlerin sesleriyle uyandıklarını.

Mevsim festivaller zamanı. Turizmi canlandırmak için beldelerde festivaller düzenleniyor. Sağ parti adaylarının seçimi kazandığı beldelerdeki şenliklere bakılacak olursa, sünnet sezonundayız demek belki daha doğru olur. Bu tür şenliklerden olan Gökçeada Kültür ve Sanat Festivali'ni izledim.

1995'te İmroz'da Gökçeada Belediyesi'nin birincisini düzenlediği festival; yarısı sulara gömülmüş, orta yerine hançer gibi bayrak saplanmış bir kalp bulunan afişle duyuruldu. "Kültür ve sanat festivali"nin, Meryem Ana Yortusu'na denk gelen gününde Kaleköy'de önce çocuklar sünnet edildi. Sonra bütün bir köyün duyabileceği şekilde hoparlörle mevlit okundu ve ardından tek bir çalının bulunmadığı bir arsada, cayır cayır güneşin altında palyaçolar çocuklara komiklikler yaptılar.

Motel ve pansiyon sahipleri, adaya gazetecilerin geliyor olmasından pek memnundu. Bunu İmroz'da kalacak bir yer bulabilmek için 118'den aldığım numaralarla aradığım motel ve pansiyon sahiplerinin tavrından anlamak mümkündü. Belediye'nin düzenlediği festivale geliyoruz sanıyorlardı. Hayır. Gökçeada'ya değil. Tepeköy'e (Ağridya desem anlayacak mı?) dediğimde, bir turistik eşyayı pazarlar gibi, bizde görülmeye değer kelaynaklar var derecesine. "ha evet bizde Yunanlar var, onların panayırı var"...

Çoğunluğu 30 yıldan beri, başta Yunanistan olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerine dağılan ada yerlilerine, belki en fazla 30 yıldır adalı olan Türkler, "Yunan" diyebiliyor(?!) Nüfusları 40 binden 40'lara düşen "eski İmrozlu Rumlar", artık gazetelerde en iyi niyetli ifadeyle, "Yunanlı turist"ler... Ait oldukları, sahip olamadıkları evlerine geldiklerinde Ağridya'da hemen hiç Türkçe duymuyorsunuz. Çocuklar, İngilizce falan neyse de, böyle Rumca duymaya hiç alışkın değil. Bir kız, babasına soruyor: "Burada bizim paramız döviz mi?"..

Bu sırada, Ağridya'dan Amerika'ya göç edip orada tutunamayıp Atina'ya yerleşen "açık denizler kaptanı" bir Rum amca drahmilerini lira yapmış, bizim çay paralarımızı ödüyor kahveci Yani'ye.

İmroz'da gelen Şefika, giden Yohana

Şefika Şahin (33) Iğdırlı. Devlet Üretme Çiftliği'nde müdür olan amcasının önerisiyle 18 yıl önce gelmişler adaya. Rumların çok iyi insanlar olduğunu, en iyi arkadaşının Zeytinliköy'de oturan Paraşkivi adında bir Rum kadın olduğunu anlatıyor.

Şefika'nın anlattığına göre, Maria adında bir Rum kızı 7 yıl önce bir Türk subayla evlenmiş, adı Fatma olmuş. Fatoş diyorlarmış. Evlenince Müslüman olan Fatoş artık Kur'an okuyormuş, namaz kılıyormuş, türbanlıymış...

Peki, hiç tersi bir durum olmuş muydu? Bu ölçüde saçma bir soru duymadığı yüz ifadesinden belli; aina yine de beni utandırmamak için "hiç duymadım" diyor. Fakat bir Rumla bir Müslümanın evlenmesine izin verilmeyişiyle ilgili bir örnek verebilirmiş. Kendi ağabeyi ile Kosta'nın kızı Yohanna evlenmek istiyorlarmış. Şefika'nın annesi izin vermemiş bu evliliğe ve Yohanna Yunanistan'a göçmüş...

Vatanı bölmeyen azınlıklar

Kimler azınlıktır? Resmî olarak Türkiye'de Rumlar, Ermeniler, Yahudiler. Gayriresmî olarak ilaveten Süryaniler, Boşnaklar, Yezidîler, hatta kimilerine göre Alevîler... Bir de şu görüş ileri sürülür: Etnik kökene bağlı olmayan azınlık gruplar da vardır; eşcinsêller, sakatlar, komünistler, feministler...

İçinde yok denecek kadar az sayıda Yahudi, Kürt kadın olsa da Türkiye'deki feminist hareket Türk kadınlarından müteşekkil gibi görünüyor. Bu karakterdeki bir harekette mesela biz feministler erkeklere kapalı, basına kapalı toplantılar yapabiliyoruz. Hatta kamuya açık yerlerde yaptığımız kimi toplantılarda fotoğraf çeken gazetecileri azarladığımızı iyi hatırlıyorum. İmroz'daki Rumlar azınlık olarak senede bir kez biraraya gelip bayramlaşırken kutsal mekanları olan kilisede at koşturan basına, surat asmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. (Yunanistan'dan Mega, Star ve Ant-1 televizyon kanallarının kameralarını Türkiye'ye sokmalarına izin verilmediğini de burada öğrendim.) Türk feministlerin salondan gazeteci atmaları vatanın bölünmez bütünlüğünü tehdit etmiyor...

Ezilen grupları eşitlemeyi bir daha sorguladığım gibi, şu karşılaştırmadan da rahatsız oldum: Evet, burada Rumlar mutlu değiller, ama Gümülcine'de de Türk azınlık mutlu değil...

Tepeköy'de okul yok. Diyeceksiniz ki, zaten okula gidecek çocuk da yok. Doğru, kalmamış. Ama köy girişindeki yol üstünde Atatürk büstü ve "Ne Mutlu Türküm Diyene" yazısı var. Yolun öte tarafındaki kullanılmayan harabe Tepeköy İlkokulu'nun kapısındaki yazılar da şöyle: "Türk öğün, çalış, güven"...

Kıbrıs'ta Türk azınlık şiiri

Türkiyeli edebiyatçıları, azınlıkların Türkçe yazdıkları eserlerine ilgisizlikleri nedeniyle eleştiren şair Mehmet Yaşın, oturmuş, kendisi bu alanda bir çalışma yapmış. *3 Kuşak, 3 Kimlik, 3 Vatan Arasında Bir Türk Azınlık Şiiri*'ni, yani Kıbrıslı Türklerin 18. yüzyıldan günümüze kadar şiir alanında verdikleri ürünleri bir kitapta toplamış.[111]

Türkçe edebiyat içinde yer alıp azınlık kimliğiyle yazmakta olan Yaşın, böylece azınlıkları ve azınlık edebiyatını sorunsal etmeye devam ediyor. Vatan hainliğine devam ediyor, demiş gibi oldum ama bu pek de yanlış sayılmaz. Çünkü az bilgi-çok politika olan resmî görüşün dışına çıkmak, çok bilgi-az politikayla ürün vermek böyle adlandırılagelmemiş mi?..

Bugün, çekilen sınırla ikiye bölünmüş olan Kıbrıs'ta Rumların ve Türklerin yaşadığını biliriz. Böyle biliriz genel olarak –resmî görüşün bize ulaşmasına izin verdiği ölçüdeki bilgimizle. Oysa, bu kitapta, kuzeyinde bulunduğumuz bu adada, "Anadolu'dan göçürülen ve Kıbrıs'taki Elen (Rum), ama özellikle Latin, yani Levanten (İtalyan/Fransız) ve Sami (Arap/Yahudi) kökenlilerle karışarak büyüyen Kıbrıslı Türk toplumu" olduğunun, çok-kültürlü bir toplum olduğunun altı çiziliyor.

Kıbrıslı Türk halk şairlerinin Rumca destan çağırabildiği, Kıbrıslı Rum halk şairlerinin Türkçe ağıt yakabildiği bu adada, sözü edilen kültürel zenginlik değerlendirilebiliyor mu? Ne yazık ki, hayır. Birincisini "yayımlayacak hoşgörüye ya da Elence yazı ka-

111. *Kıbrıslıtürk Şiiri Antolojisi*, Mehmet Yaşın, Yapı Kredi Yayınları, Kasım 1994

rakterine sahip bir basımevi bulamayan bu son halk ozanları şiirleriyle birlikte yitip gidiyorlar." İkincilere ise, "Kıbrıslı Rum edebiyat kaynaklarında pek yer verilmiyor." Çünkü Kıbrıs'ta da resmî görüşler inkârcı: "Kıbrıslı Türk halkının eski Rum-Ortodokslardan devşirildiğini öne süren resmî Kıbrıslı Rum görüşü ile bütünüyle Anadolu'dan Adaya gelmiş Türk-Müslümanlar olduğunu kabul eden resmî Kıbrıslı Türk görüşü, bunu inkâr ediyor."

Adadaki Latince, Türkçe, İngilizce şiiri yoksayarak, sadece kendi şiirleri için Kıbrıslı kavramını kullanan Kıbrıslı Rum toplumundaki egemen yaklaşımı, "sadece devletin yayınlarına değil, Cyprus PEN ve sol eğilimli Kıbrıslı Yazarlar Birliği yayınlarına da egemendir" diyor diye, Yaşın'ın, olumsuzlukları "karşı tarafa" yüklediği sanılmasın. *Soydaşınız Balık Burcu*'nda[112] olduğu gibi burada da evrensel, objektif... Kıbrıslı Türk edebiyat çevrelerindeki olumsuz bulduğu eğilimleri de alabildiğine eleştiriyor. Örneğin, Türkiye'deki vatan-millet-Sakarya söyleminde olduğu gibi Kıbrıs'ta da, iktidardakilerin siyasî tercihleri doğrultusunda süregelen "Türk-Yunan mücadelesi", "millî dava", "vatan", "vatan hainleri" söylemi ve de karşı-söylemi ile "ortalıkta görünen herkesin şair diye seçkilere alındığı" bu edebiyat ortamından, Mehmet Yaşın'a göre, "sadece aşırı milliyetçi bir politika izleyen sağcılar değil, ama hiçbir ciddi dönüşümü gerçekleştirmeksizin, dahası neyi, niçin, nasıl, nereye dönüştüreceklerini dahi bilmeksizin, KTY/KTFD/KKTC Kültür Bakanlığı'nı yürütmüş liberaller, sosyaldemokratlar ve eski Sovyet çizgisinden gelen solcular da sorumludur." .

Kıbrıslı Türk şairlerin –bu antolojide de anıldığı gibi– şiirlerini neden Kıbrıslı Türk Şiiri olarak adlandırdıklarını, neden kendilerine Kıbrıs Türkleri, Türk Kıbrıslısı vs. demediklerini; bu noktaya nereden geldiklerini anlamak için, hangi siyasî ortamları, nasıl yaşadıklarını ve farklı ulusal kimlikler arasındaki bocalamalarını özetlemekte yarar var sanırım. Bunun Türkiye'deki kimlik tartışmalarına da ipucu olabileceğini düşünüyorum:

112. *Soydaşınız Balık Burcu*, Mehmet Yaşın, İletişim Yayınları, Nisan 1994

• İngiliz yönetimi sırasında Osmanlı-İslâm kimliğini benimseyen 1914 Kuşağı, giderek, çoğunluğu olmayan bir azınlık haline gelir.

• 1943 Kuşağı ile, Türkiye Cumhuriyeti vatan. Türklük kimlik olmaya başlar.

• 1955'lerde öne sürülen "taksim" tezi ile "anavatan" Türkiye'nin ilgisi kabarır.

• Garantör devletlerin bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması konusunda uzlaştıkları 1960'lı yıllarda Milliyetçi Şiir egemen olur.

• 1960-69 yıllarındaki Soyut Şiir hareketi, "anavatan"a da, adadaki savaşlara da tepki gösterir –yok sayarak.

• 1974 kuşağı şairleri Kemalist ideolojiden kopar ve artık Türkiyelilerden farklılıklarını göstermek üzere kimliklerini, Kıbrıslı Türk olarak tanımlarlar. Yaşın, bir tehlikeye de dikkat çekmeden edemiyor: "Adeta savaştan ve milliyetçilikten 'intikam' alır gibidirler. Ne var ki, burada söz konusu olan 'Türk milliyetçiliği'dir; yoksa 'Kıbrıslı kimlik' ya da 'Kıbrıslılık' adlarıyla öne sürülen ve biz' (Kıbrıslılar) ile 'onlar' (Türkler) arasındaki ayrımları irdeleyen tutum, 'Kıbrıslı ulusçuluğu'na açıktır."

Anlaşılan Türkiye Cumhuriyeti'nin "Barış Harekâtı" birbirinden ilişkisiz de olsa, adanın her iki kesiminde gelişen 1974 kuşaklarının buluşmasını sağlamış: "Kendilerini 'Türk' ve 'Elen' uluslarına ait etme kavgasının bedelini çok acılı biçimde ödeyen Kıbrıslı Rumlar ile Kıbrıslı Türkler, savaşın ardından, farklı nedenlerle, ama aynı 'Kıbrıslılık' söylemiyle, 'anavatanlarını', Kıbrıs'a 'ihanetle' suçlayarak, artık bölünmüş olan Adalarına ilk defa 'ortak-vatanımız' demeye başladılar."

Savaşlarla geçen bir tarih ve kimlik bunalımıyla kendi kendinin şiir metropolü olamayan, taşra durumunda kalan Kıbrıs ülkesinin azınlık şairlerini, ait olmaya çalıştıkları edebiyat merkezi (İstanbul) içine almamış. Ne Müftü Hilmi Efendi, Aşık Kenzi, Kaytazzade Nazım gibi Osmanlı döneminde yaşayanlar, ne de Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşayan Kıbrıslı Türk şairler edebiyat merkezinde (İstanbul) hak ettikleri yeri edinebilirler. Pembe Marmara, Engin Gönül, Nazif Süleyman Ebcoğlu, Taner Baybars, Nice Denizoğlu gibi örneklere bakınca, azınlık şairini vatansızlık, şiirsizlik bekler gibidir; onca şair Kıbrıs'tan ve/veya şiirden uzaklaşmıştır.

Türkiye'nin Türk azınlıklarına ulusçuluk ideolojisi ve Türkleşme politikaları çerçevesinde yaklaşması ve edebiyat metropolünün (İstanbul) Kıbrıslı Türk Şiiri'ne, gel-geç dış politika kaygılarıyla, turistik beveslerle ilgi göstermesi sonucu Kıbrıslı Türklerin ürünlerine gereken önemin verilmediğini anlatıyor Mehmet Yaşın. Militarize edilmiş, tek tipleştirilmeye çalışılan bir toplumda farklıya normaldışı, çeşitliliğe kargaşa olarak bakınca, bunları yok saymaya, yok etmeye çalışınca, azınlıkların "Türkçeleri farklı değil, 'bozuk', şiirsel birikimleri renkli değil 'yabancı kökenli', ürünleri 'geçerli-değerler-dışında' değil 'değersiz'" bulunuyor ve tabiî ki kültürel alanda kaybettiğimiz, kaçırdığımız çok şey oluyor.

Mehmet Yaşın her ne kadar "Kıbrıslı Türk Şiiri, merkezden yaptığı şiir 'ithalatına' karşılık, şimdi ona çevreden şair 'ihraç' edebilecek duruma gelmiştir" diyorsa da; "şiirin toplumsal ve kültürel 'aidiyetinin' her zaman yazıldığı (ulusal) dille örtüşmediği" gerçeğinden yola çıkarak, Elence, İngilizce yazılmış Kıbrıslı Türk şiirlerine de yer vererek hazırladığı bu antolojiyle, tanıdığımız ama şiirlerine ulaşamadığımız veya hiç tanımadığımız birçok şairin şiirleriyle buluşmuş olduk.

Özellikle Anonim Halk Şiiri örneklerinden ayrı bir tad aldığım bu antolojide yer alan şiirler hakkında değerlendirme yapmayı başka yazıların konusu olarak bırakmayı tercih ettim. Ulusçuluk çağı artık kapanmıştır derken yeniden yükselmesine tanık olduğumuz bu hareketin yaşadığımız topraklarda da gündemimizin ortasına kurulmuş olması, benim, *3 Kuşak, 3 Kimlik, 3 Vatan Arasında Bir Türk Azınlık Şiiri* ile ilgilenmeme neden oldu.

Umalım ki; Kaya Çanca, Handi, Müzevvitzade gibi şairlerin şiirlerinin ilk defa yayımlandığı bu antoloji ile, 19'uncu yüzyılda kurumlaşan, ancak 20'nci yüzyılın ilk yarısında kendini ortaya koyabilen Kıbrıslı Türk Şiiri hakkında Türkiyeli edebiyatçılar tartışsınlar. Ve bu tartışmalarda "merkez-çevre ilişkisinin karşılıklılığa dayanması(nı), çevrenin mutlak bir aidiyete zorlanmaması"nı da umalım.

Ayrıca, ben bu kitabın –her ne kadar Yaşın, "Türk edebiyat adamlarına" seslendiyse de– "merkez"deki Türk edebiyat kadınlarına da "yeni bir şiir-penceresi açacağını", dahası, erkek şairlerin de artık yanındakilere bakacağını umuyorum.

Yazıyı Mehmet Yaşın'ın, nam-ı diğer "soydaşınız balık burcu"nun bu kitabında yer alan Feriha Altıok'un bir şiiriyle bitirmek istiyorum:

Çıktım Balkona Oturdum

Çıktım balkona oturdum
yok bu o bildiğin değil
orası ne güzeldi
bir yanı fidanlık
bir yanı okul
hani çıkıp oturunca
kuşlar uçardı Yeşil Hat'ta
bir Rum tarafına
bir Türk tarafına
casus olmayasınız derdim de
gülerdi kuşlar kahkahalarla

Çevreci olacaklar ama Rum, Ermeni engel

Ne sevindiricidir ki, basında milliyetçi olmayan yazılar da, az da olsa yer alıyor. Bu yüzden genelleme yaparak hakkını yemek istemediğim bir Mustafa Ekmekçi'den de söz etmeliyim. Kuzey Kıbrıslı bir okurunun mektubunu yayınlayan Ekmekçi, Denktaş'ın şimşeğini üzerine çekti. "Denktaş Peron olmamalı", "Denktaş Rumlarla bozmuş!" diyen Ekmekçi'nin, köşesinde yer verdiği okurunun mektubundan bir bölüm verelim. Bakalım neymiş Denktaş'ı kızdıran:

"Ecevit, Denktaş, Nikos Sampson yok bunların birbirlerinden farkı. Şovendirler, diktatördürler. Hatta bizimkinde yobazlık da var. Başımızdakinin en büyük zevki savaştır, kandır, baruttur. Onun istediği haberler: 'Kıbrıs'ta, Ege'de kahraman Mehmetçikle, Yunan piçleri arasında çıkan çarpışmalarda, şu kadar mehmetçik şehit, şu kadar Yunan piçi gebertildi...' Ekmekçi kardeş, 1974 sonrasında neler başardığımızı kısaca yazayım: İlk günlerde bocaladık, arkasından ganimet furyası. Önce evler, arabalar, buzdolabı, TV, gazocağı, koltuk takımları vb. arkasından tarla, bahçe...: 'Eşdeğer' dediler, 'tahsis' dediler, 'tasarruf' dediler, 'rüşvet' dediler; işgal mafyası kurdular. Rum'un malını bir güzel paylaştılar. ... Evet hepimiz suçluyuz. En büyük suçlu Rauf Bey'dir! 1960'dan beri egemendir Kıbrıs'ta. Türkiye'deki şahinler buradaki komutanlarla elele. Kıbrıs'ta makam çok, koltuk çok, tank, tüfek çok ama itfaiye yok sayılır. İtfaiyemizin elindeki araçlar 1974 ganimeti. Yani Rumlardan kalanlar. En yeni aracımız 7 yaşında. O da beğenmediğimiz BM hediyesidir. 27 Haziran'da bu güzelim tepeler, ormanlar cayır, cayır yanarken itfaiyemiz yetersiz, organize sıfır. Dumanlarla, alevlerle boğuşurken şöyle düşündüm: 'Bu ağaçlar

hepimizin, Klerides ne olur yardım et bize!' Ertesi gün öğreniyorum. Rum itfaiyesi alarmda. En modern araçlar Yeşil Hat'ta! Yardıma hazır. Denktaş'tan izin yok, yanıt yok! Şunu sormak istiyorum Mustafa Bey: Denktaş ağacı, yeşili, insanı, Kıbrıs'ı sever mi?"

Söz resmî yetkililerin çevreciliğinden, milliyetçiliğinden açılmışken, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşarı Ahmet Gökçen'in neler dediğini aktaralım.[113] Akkuyu'daki santralle ilgili soruya verdiği "cevap": "Ermenistan'da Türkiye sınırından 10 km. ötede çok tehlikeli bir nükleer santral var. Protestocular, nükleer karşıtı gruplar neden bunlara karşı gösteri yapmıyor?"

Çevreci olacaklar ama Rumlar, Ermeniler engel...

113. *Turkish Daily News*, 25.9.1995.

Olay yoksa, yaratırsınız millî bir olay

"Patrik yine azıttı", "Rumlar yine azıttı" başlıklarıyla haber yaratan Türk basını, devletin -en azından zımni- desteğiyle. Yunanistan'la Türkiye arasında sorun olan bir kaya parçasındaki Yunan bayrağını söküp yerine Türk bayrağı dikti. İşi iyice azıtan, fetihçi, işgalci gazeteciler.

İmia Kayalıkları'nı Hürriyet muhabirleri fethetti! İmia Kayalıkları'na, askeri hücumbot yerine gazete helikopteri, asker yerine Mehmetçik gazeteciler (veya devlet destekli gazeteciler, gazeteci kılığındaki militaristler) gitti ve bayrak dikti. Milliyet gazetesinin helikopteri Yunan muhriplerinin üzerinde uçtu, gazeteciler televizyonda şöyle dedi: "Yunan uçakları karasularımızda uçup, bizi taciz ediyor"... Yunanistan uçakları sularda uçuyormuş... Devlet, adaları, kayalıkları silahlandırmak istese, bu "gazeteciler"görevi seve seve üstleneceklerdir...

Bir yanda gizlenen gerçekleri halkın bilgisine sunmaya çalışan, bu yolda öldürülen Ferhat Tepe, Safyettin Tepe, İzzet Kezer, Aysel Malkaç, Metin Göktepe gibi gazeteciler var. Diğer tarafta Ahmet Altan'ın yazdığı türden gazeteciler var: "Güneşe tapınanlara gülüyorsunuz, ateşe tapınanlara gülüyorsunuz, suya tapınanlara gülüyorsunuz ve toprağa tapınıyorsunuz... ortada toprak yokken bile ayinler yapıp kurbanlar vermek istiyorsunuz... olayı kızıştıran ve kendilerine gazeteci denilenler de dökülen kanlardan tabak çanak kuponu yapıp, para kazanarak ellerini ovuşturacak."

İmia (Kardak) Kayalıkları, Ankara'nın iddiasına göre, 1932'de Türkiye ve İtalya arasındaki antlaşmayla Türkiye'de kalmıştır. Atina'nın iddiasına göre ise, evet, 1932'de antlaşma yapılmıştır, ama İtalya'ya kalmıştır. Nitekim 1947 Paris Antlaşması ile İtalya,

Yunanistan'a devretmiştir.

Eğer Türkiye'nin iddiası doğruysa, İtalya, kendinde olmayan ada üzerindeki haklarını nasıl Yunanistan'a verebilmiştir? Ankara neden açık ve resmî olarak Kardak Kayalıkları Yunanistan'a değil, Türkiye'ye aittir şeklinde bir tutum almadı?[114] Egemenlikle ilgili mülkî bir sorun varsa hükümranlık ilan etmek üzere bayrak dikmek, devlete ait bir iş midir, yoksa sivillerin mi?

Benim bildiğim, sivillerin bayrak diktiği tek durum, müteahhitlerin, yapıları bittikten sonraki bayrak dikmeleridir. Ki bu gelenek de muhtemelen, fetihçi tarihten geliyor; bence tecavüzü hatırlatan bir şey. Devlet kendi halkından birilerinin gidip başka bir ülkenin, komşu ülkenin bayrağını sökmesine nasıl sessiz kalır, engel olmaz, haklarında soruşturma açmaz, dahası destekler? Uluslararası hukuk kuralları buna nasıl izin verir?

Belli ki bir olaya ihtiyaç duyuldu; millî bir olaya. Olayı çıkaran kim? Halklar değil elbet, devlet. Hangi devlet? 12 Adalar sorunu ortada duruyorken Yunanistan 400 m2 kaya için neden olay çıkarmak istesin? Yunanistan'ın iç politikasını bilmem ve beni çok da ilgilendirmiyor. Bu konuyu Yunanistan'daki ırkçılık ve savaş karşıtlarının ilgisine bırakmayı tercih ediyorum. Ama, T.C.'nin "millî birlik ve beraberliğe" ihtiyacı olduğunu biliyoruz. İçeride savaş, göç, işsizlik, yoksulluk varken, cevap bekleyen bir ateşkes varken dikkatleri başka yere çekmek istediklerini biliyoruz. Çünkü bunu hep yapıyorlar; millî birlik ve beraberliği sağlayacak bir ortak düşman icat ediyorlar, tercihan gâvur bir düşman... 1975'te de bir Türk gazeteci, Ömer Sami Coşar, kendi kafasına göre (?) Türkiye'nin olduğuna inandığı, insansız Karaada ve Feneradası'na çıkıp bayrak dikmiş ve o yıl da benzeri bir sorun yaratılmış. Güçlükonak'a, Tunceli'ye giremeyen, girmek de istemeyen gazeteciler çıkartma yapacak toprak arıyorlar...

Süregelen bir savaşın olduğu yaşadığımız topraklarda sorunların çözümünde diyalog, diplomasi, masaya oturmak değil, savaş genel politika haline geliyor... Bir karış toprak, çakıltaşı edebiyatıyla halkları birbirine düşman etmek isteyenlerin hesapları var:

114. 9.1.1996, *Milliyet*.

ABD Başkanı Bill Clinton. yaratılan kaya krizinden sonra şunları söylemiş: "Bizim yardım etmeyeceğimiz kanısına varırsa Türkiye'nin ne yapacağını kestirmek mümkün değil. Dolayısıyla ATACMS füzelerini Türkiye'ye vermemiz Amerika'nın da çıkarınadır." [115]

Silahlanma hızla devam ediyor. Bu namluların hedefi Kürt. Yunan arkadaşım: fetihçi gazeteciler değil.

115. 29.1.1996 *Hürriyet*

'Düşmanı yurdumuzdan kovunca'

Ağustos 1996. Ortalık Kıbrıs adasında iki Rum gencinin öldürülmesi haberiyle çalkanırken, ben Türkiye sınırları içindeki turistik bir adadan söz edeceğim.

Türkiye'nin batı ve güney sahillerine ve dahi adalara akın devam ediyor. Bu kez tatilciler olarak tüketmek üzere... Geçen yıl İmroz'a (Gökçeada) gitmiştim. Bu yıl da, yine yortu zamanı (Meryem Ana Yortusu), Paşalimanı adasına gittim. Yortuyu kutlayacak kimse yoktu.

"Adanın bugüne kadar taşıdığı, Harmanyeri anlamına gelen Halôni ismi hayli eskidir... Bizans zamanında adanın ismi Avlônia'ya çevrilmişti" diye yazar Reşit Mazhar Ertüzün.[116] Adaya ilk yerleşenlerin Miletliler ve buraya Prokonnesos ismini verenin Samoslular (Sisamlılar) olduğunu da Ertüzün'den öğreniyoruz. 14. yüzyılda Osmanlı, sonra bir ara Yunan, ardından yine Osmanlı ve TC egemen olmuş. Adanın bugünkü adı için de şunları yazıyor: "Lâlâ Mustafa Paşa Miladi 1571 yılında Kıbrıs'tan İstanbul'a döndüğüne göre, sözü edilen çeşme bu tarihte yapılmış ve ada da Paşalimanı ismini bu sebeple almış olabilir."

Adada beş köy var: Paşalimanı, Harmanlı (Avlonia, Alonya), Poyrazlı (Voria, Vori), Balıklı (Skupia, Uskupya) ve Tuzla (Huhla, Aliki). Artık resmî olarak Alonya, Vori, Uskupya, Huhla diye bir yer yok. Ama Mübadeleyle Rumların yerine getirilenler; Tikveşliler, Boşnaklar, Giritliler vefalı. Son yıllarda gelip buralardan yer alan, kışları başka şehirlerde yaşayan yazlıkçılardan

116. *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1964.

farklı olarak, yeni bir tarih yazmamışlar; geldikleri yeri olduğu gibi, gidenleri de unutmamışlar. Tarihi kendilcriyle başlatmadan anlatıyorlar sormasan da. Belki henüz?..

İnsan gittiği beldenin nimetlerini tüketip, çöp üretmeye ara verdiğinde, o yeri tanımaya, orada yaşayanlarla sohbet etmeye başladığında ilk duyduğu, "buralar eskiden daha güzelmiş" oluyor. "Rumların zamanından", "gâvurlardan kalma" diye devam ediyor. Adalarda böyle; başka yerler nasıl bilmiyorum.

Adalar hâlâ güzel... Ufuk Uras Söz'de[117] yazmıştı Paşalimanı adasındaki Poyrazlı köyün, bu "Boşnak balıkçı köyü"nün güzelliğini. Dediği gibi, hâlâ güzel. Eskiden hastane varmış, okullar varmış, "Bugünse, nedense Batı Anadolu ve Marmara'da kilometrekareye düşen kişi sayısı açısından en düşük seviyeyi koruyor". Ufuk'un sorduğu "nedense"ye cevap aramaya çalışacağım.

Rumları yurtlarından kovunca

Yüzlerce yıllık balıkçılık geçmişi olan insanları diyelim ki Konya'ya yerleştirdiniz veya Kayserili'yi bir adaya. Ne olur?..

Adanın verimliliğine ilişkin olarak, "bu toprak öyle bir toprak ki, ne ekersen olur" diyorlar. Ama şimdi, anlattıkları eskiye nazaran, bir avuç yeşillik, ağaç, geri kalan yerler cıscıbıl. Mesela eski Vori'de bugün bu çirkin çıplaklığın üstüne, dış cephesi beyaz badanalı, bildik yazlık evler serpiştirilmiş. Bir incir yaprağı bile yok üzerlerini örtecek.

Oysa yakın zamanlara kadar çeşit türlü incir ağaçları varmış. İnsanların buralarda yüzlerce yıl yerleştiklerini hatırlayacak olursak, çok değil, 70 yıl içinde nasıl bu noktaya gelinmiş. Sadece incir mi? Hayır. Bağcılık o derece gelişkinmiş ki, adanın şarabı pek meşhurmuş. Şimdi ise asma kütükleri parmakla sayılacak kadar. Bu coğrafyanın toprağı, iklimi zeytinliklere de elverişli olduğundan, göz alabildiğine zeytinlikler varmış. Rumların yaşadığı zamanlarda zeytincilik önemli bir işkolu imiş. Diyarbakır karpuzuna benzermiş burada yetiştirilen karpuzlar. Ve tabiî hemen

117. Ufuk Uras, "*Poyrazlı'da Pazartesi vada 'adaya Davet*" Söz. 12.8.1995.

her adada olduğu gibi burada da balıkçılık... Mübadeleyle ada yerlilerinin yerine getirilen insanlardan –rızalarıyla mı, zorla mı bilmem– bazıları balıkçılığı sürdürmüşler, 30 yıl öncesine kadar. (Sanırım Karadenizliler. Çünkü mesela bugün Poyrazlı'daki iki çay bahçesinden birinin adı, Karadeniz Aile Çay Bahçesi.) İnsanlar yerlerinden edildikten sonra denizdeki balığın da soyu kurumuş. Şimdi artık köye anons yapılıyor zaman zaman: "Köyümüze balık geldi, almak isteyenler iskeleye gitsin"... Trolle balıkların, ıstakozların geleceğine –para iktidarıyla, iktidara verilen rüşvetlerle– son verilince, balıkhaneler kapanmış, gençlere gurbetçilik görünmüş. Dipçikle kovulanların yerine gelenler, terk-i diyar ediyorlar, dipçiksiz de olsa.

Kimbilir başka neler varmış. Yaşlı ve orta kuşak köylülerden öğreniyorsunuz bunları. Yoksa, gözle görülür pek bir şey yok. eskiyi anlatacak, Marmara adasının mermerleriyle döşenmiş, Rumlar zamanından kalma kuyulardan, dört duvarı kalmış şaraphane ve taş değirmenden gayri. İşgallere, fetihlere, sürgüne, yapay yerleşimlere dayanmış Don Kişot'lardan biri olan şaraphane artık ahır. Poyrazlı sahilinde yepyeni betonların arasındaki "gâvurlardan kalma" yel değirmeni ise bir süre daha kullanılmış, sonradan buraya yerleştirilenler tarafından, ufak tefek yenilemeyle. Köyün buğdayları bir zaman daha un olmuş. Meraklılarının taş ve ahşap işçiliğine hayran kaldıkları değirmeni restore edip kapısına da tabela asacak, buranın tarihini yazacak Don Kişot'lar çıkar mı dersiniz? Yazlarını bu adada geçiren ressam/sanat tarihçisi bir Ömer Kabaş böyle bir girişime önayak olur mu'?..

"Atatürk Rumları buradan göndermiş, dedemleri buraya getirip, 'beğendiğiniz yeri alın' deyip bizimkilere vermiş." Yugoslavya'dan, Kastamonu'nun İnebolu'sundan, Sinop'tan getirilenlerin torunları böyle diyor. Şimdi o yok, bu yok, ama emlak satışı var. Zilyetlikle sahip oldukları arsaları satın alacak insan bekliyorlar.

Ev alma, komşu al denir ya, onlar da "insan" arıyorlar. Tatile gelenleri şöyle bir süzüp sadede geliyor mesela Falanca. Sahilde otururken şu görünen tepeler hep onunmuş. Parsel parsel satıp yiyor, daha doğrusu içiyor. Kahvaltısı bile rakı. Satmak, hemen ve ille de satmak istiyor. Acelesini frenleyen tek şartı var: Arsasını alacak kişi, 'aman ha Doğulu olmasın"... Bu tür, emek verilmeden sahip olunan değerler haydan gelmiş huya gidiyor. Yüzlerce yıllık

uygarlığın üstünde öyle kolay oturulamıyor...

Poyrazlı'daki içkili lokantanın yerinde eskiden kilise varmış, buldozer dümdüz etmiş... Yanında da ayazma. (Karşısında ise bugün Papaz adası denen Manol adası.) Sevimli bir ailenin işlettiği, plastik masa ve sandalyelerin bulunduğu lokantanın bahçesindeki ağacın da kafası uçurulmuş, gövde kurumuş. Sadece bu bahçede değil, köyün, adanın birçok yerinde ağaçlar kesilip kesilip yakılmış odun olarak.

Yerlilerin Voria'dan sökülüp atılmaları kötü olmuş. "Düşmanı yurdumuzdan kovunca", etnik çeşitlilik fakirleşirken, toprak da çoraklaşmış... Kendimi ada yerlisi olup, Mübadeleyle yerlerinden edilen insanların yerine koyunca, Amerika yerlilerinin, Avrupa'dan gelen kâşif-fatih Beyazlara bakışını hayal edebildim. Çaresizlik, kızgınlık, üzüntü...

Yunanistan'ın nerelerine yerleşti buranın bağcıları, balıkçıları, değirmencileri?.. Onlar da kurudular mı yoksa, yeni mekânlarına hayat veremeden?..

İnsanlar bir yere zorla yerleştirilmemişlerse, yaşadıkları yerle, doğayla daha barışık oluyorlar galiba. Ağacıyla dikeniyle, kuşuyla böceğiyle daha barışık. Taşıyla toprağıyla, doğayla uyumlu yapısını yapar; ağacına, ekinine emek verir, ürününü alır; hayvanların kökünü kurutmaz diye düşünüyorum. Çünkü o kendini ve ama, sonrakileri, yarını da sever. Bugün yaşadığı yerde yarın yaşayacak olanları düşünür. Mülkiyeti kutsamak gibi anlaşılmasın, ama ben ev sahibiyle kiracı farkına benzetiyorum bu durumu: Oturduğu yere emek veren, kalıcı olduğunu bilen ev sahiplerinden farklı olarak, yarın öbür gün kapı dışarı edilmeyeceklerinin garantisi olmayan kiracılar geçici oldukları bu mekânlarda eğreti oturur ve oturdukları eve, istesçler de, ekonomik nedenlerle, iyi bakmazlar genellikle.

Hele de yarın bir fetihe koşacaksa ve öbür günler, o fetih kutlanacaksa yaşadığı yerin sakini olamıyor insan galiba...

Azınlık hakları savunuculuğu (AHS) savaşların önlenmesine hizmet etmek, zorunlu göçe, sürgüne, mübadeleye karşı çıkmaktır. AHS, savaş karşıtlığı ve çevrecilik [118] aynı doğru üzerindeki

118. İdeolojik olarak çevreci yerine 'yeşil'i tercih ederim, ama kolay anlaşılma kaygısıyla bu alışkanlığı burada da sürdürüyorum

üç nokta gibi, bence. Tehcir'e, soykırıma burada değinmedim, çünkü bu durumda geride kalabilenler, mesleği olmayan, zanaat bilmeyen çocuklar daha ziyade.

Azınlık haklarına sahip çıkmak, azınlık sayılan insanların çoğunlukla eşit yaşaması amacını taşımakla birlikte, sonuçları bununla sınırlı değil. AHS azınlık veya çoğunluk bütün insanların mutluluğu içindir; insan hakları savunuculuğudur. Azınlık hakkı, insan hakkıdır.

*

Anma Notu: Paşalimanı adasından dönünce, Elmadağ Surp Agop Hastanesi'nde yatan Kevork Pamukciyan'ı ziyaret ettim, son kez olduğunu bilmeden. Sohbetimiz sırasında ona anlattıklarım, yukarıdaki yazımın özetiydi neredeyse. Beni dinlerken araya giriyordu: "*Voria* şimal demektir", "Çek Paşalimanı'na anlamında, 'trava sto Pasalimani' diye Yunanca bir şarkı vardı"...

Kürt'e Türk denmez. Peki ötekilere?..

Halk dilindeki bazı tanımlamaları yanlış bulduğumuz için kullanmayız. Söylemimiz ideolojimizi yansıttığından nasıl görünmek ve ne göstermek istiyorsak ona göre seçeriz sözcükleri, deyimleri.

Babaannemden, dedemden bilirim, Siyahlara Arap denirdi mesela. Belki hâlâ da vardır. Zenci demeyi öğrendik okullu olunca. Zenci (neger) sözcüğünün aşağılama olduğunu bilmeden. Günümüzde solun da bunu kullanmaktan "çekinmediğini" görüyoruz. Ya özensizlikten, ya da konuyla ilgili tartışmalar bilinmediğinden veya daha da kötüsü, 'bizde ırkçılık yoktur, bizde aynı sözcük ırkçılık içermez' rahatlığından...

Kim kendini nasıl tanımlıyorsa o adla anmak gerektiğini, ben kendi adıma, Kürt hareketinden öğrendiğimi söyleyebilirim. Sanırım birçok Türk aydını da öyle. Bir insanı, bir grubu onun kendini adlandırdığı sözcüğün dışındaki isimlerle anmak artık aşağılamadır, yakıştırmadır; milliyetçi, ırkçı kasıt aranabilecek bir tutumdur. "Yetmişikibuçuk millet" deyimini de ırkçılık karşıtı yazılarda görmeye başlayınca, yaygın olarak kullanılan deyimlerde ne kastedildiğini öğrenmeden, bunları kullanmamamız gerektiği düşüncesi pekişti bende. Çünkü buçuktan kastedilenin Çingeneler olduğunu, yani Çingeneler tam sayılmadıklarından böyle dendiğini bilseler, bunu reddeder ve kesinlikle tekrarlamazlar.

Kimileri de benim, ırkçılığa karşı durma iddiasıyla yazarken hâlâ(!) bu küçültücü Çingeneler adını kullanmamı anlamıyor olabilirler, aşağılamama kaygısıyla Roman demeyi tercih ederler "Ben Çingeneyim, Çingenelik gizlenecek, saklanacak kötü bir şey değildir" diyen insanlar tanıdığım için bu bakımdan müsterihim. Dahası, bu etnik grubu ve kültürünü müzikle, eğlence hayatıyla si-

nırlı tuttuğunu, gizliden gizliye bir şıklık, incelik, "hoşluk" kattığını hissettiğim için özellikle kaçınıyorum Roman demekten.

'Rum, Yunan hepsi birdir'

1994 sonu veya 1995 başlarıydı. Savaş Ay televizyon programı için "halkımız"a soruyordu, Ermenileri nasıl bilirsiniz, diye. Yaşlıca bir kadının dediklerini unutamam:

"Allah boylarını devirsin derim, ne derim ki!"

Bu teyzecik bol bol TRT seyrediyordu anlaşılan. Mesaj yerine ulaşmıştı; Azeri takımını tutan Türk devletinin propagandası işe yaramıştı. Dünyadaki tüm Ermenileri, bitişik dairedeki Ermeniyi de düşman bellemişti bu tonton teyze. Ya da belki de hayatında hiçbir Ermeniyle, Rumla iletişimi olmamıştı, ama dağarcığına bazı cümleler kazınmıştı. Savaş Ay'ın "neden", "iyi ama neden" sorularına cevap veremiyor, şunları tekrarlıyordu:

"Ermeni dostumuz mu ki; haliyle iyi düşünmeyeceğiz. Hadlerini bilsinler. Rum, Yunan hepsi birdir. Türkün dostu yine Türktür. Yıllardır görüyorsunuz bize karşı davranışlarını; çok kötü. Biz devamlı iyi, onlar kötü niyetli. Bize düşman onlar."

Söylenecek çok şey var tabiî, ama ben burada "Rum, Yunan hepsi birdir" sözü üzerinde durmak istiyorum. Olumsuz anlam yüklenmiş olması bir yana, bunda doğruluk payı var. Yani, din, dil, kültür, hatta soy akrabalığı olan Yunanlılardır hepsi. Yunanistan'la tarihî bağlarının olduğu bir gerçektir. Nitekim, burada vatanlarından kaçırılanlar soluğu orada almıyorlar mı?..

Peki öyleyse neden Yunanlı diyemiyoruz?

Irkçı propagandada, hakaret sıfatı olarak, daha çok Yunan sözcüğü tercih ediliyor. Rum, daha az. Ve daha çok Yunanistan'la uğraşırken... Türk-Yunan ilişkilerinden bahsedildiğinde kastedilen Türkiye ve Yunanistan'dır. Buradakiler Rum lokantaları ve taverna müzikleriyle, dünün Rum dilberleriyle anılıyorlar. Meyhaneleri ile hatırlanıyor Arnavutköylü Koço, Yeniköylü Aleko, Kalamışlı Todori... Korkmalarına gerek kalmayacak kadar azaldıkları için, hatta bu sayının bitmesini istemedikleri için, Batı Trakya'daki Müslüman ve/veya Türk azınlığa karşılık koz olarak kullanılacak miktarda kalmalarını arzu ettikleri Rumla uğraşmaya gerek gör-

müyorlar belli ki. ABD'deki Rum lobisinden söz ederken buradakileri tehdit etmekten de geri durmuyorlar ama.

"Rum, Yunan hepsi bir" ise, neden Rum sözcüğünü tercih ediyoruz? 'Rum azınlık'la ilgili yazarken kime ne anlatmak istiyoruz? Türkiye'deki Müslümanlara, Türklere. 'Rum' olmayanlara "onları" doğru anlatma derdimiz olduğu için mi?

Teyzenin deyişinde ve kalabalıkların deyişinde de Yunan, Rumdan daha kötüdür! Rum, bizde, bizim buralarda olanlardır; eh aralarında iyileri de vardır belki, ama Yunan, tartışmasız kötüdür, düşmanımızdır! Yunan, Yunanistan'dakilerdir, Rumlar onların buradaki akrabaları... Bu olumsuzluk, düşmanlık yüklenmiş 'Yunanlı'yı kullanmaya benim de dilim varmadı bugüne kadar. Grek dediğimde ise, özentili bir şekilde İngilizce bir sözcük kullanacakmışım gibi geliyor.

Hepimiz yabancıyız ve hiçbirimiz yabancı değiliz

Rum nedir, Yunan nedir? Açalım *AnaBritannica*'yı: Rum, Müslümanların Anadolu'da ve Roma ile Bizans İmparatorluklarının yayılma alanında yaşayan Ortodoks Hıristiyanlara verdiği addır. Anadolu, Türklerin burada yerleşmeye başladığı 10 ve 11. yüzyıllarda Türkler ve Ortadoğu Müslümanlarınca yaygın olarak Rumiye ya da Diyar-ı Rum olarak adlandırılıyordu. (Ekümenik Patriki bugün de Rum adını kullanıyor. Rum Katolik Kilisesi hakeza.)

Açalım *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ni: "Romalı" (Romeos) sözcüğünden türemiş olan Rum sözcüğü, tarih içinde kültürel, toplumsal, politik ve ideolojik gelişmelere paralel olarak farklı anlamlar almıştır". [119]

Artık en son, Osmanlı millet sistemindeki Yunanca konuşan Hıristiyan Ortodoksları tanımlayan Rum sözcüğünü kullanmamız, Yahudi'ye Musevî demek gibi. Bu tercihin altını kazıdığımızda, çoketnili veya çokuluslu toplum istenmemesi çıkabilir. Türkiye Türktür anlayışı çıkabilir...

119. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Rumlar maddesi. Herkül Millas, 1994.

"Yunan İhtilâli'ni hazırlayan hain Rumlar toplanırmış bu evde ve bir baskın vukuunda dik yardaki gizli yoldan deniz kıyısına iner, sandalla kaçarlarmış, bahriye Ada'ya gelmeden önce"... Nejat Gülen Heybeliada'daki 'Beylik Evler'i anlatırken bu ifadeyi kullanıyor. "Kıbrıs olaylarına kadar 4 bin Rum vatandaşın yaşadığı Yeniköy'de bugün 10-15 Rum asıllı Türk kalmış"... [120] Herhalde en son kullanılacak tanım bu olsa gerek: Rum asıllı Türk...

İHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'na başvuran, Ermeni olduğu için, memleketi olan Bitlis'te eczane açmasına izin verilmeyen Karolin Camgöz basın açıklaması yaptı[121] ve basında adı Caroline olarak yer aldı... İsimle yabancılaştırmak, isme yabancı olmak...

Kendini 'Rum' tanımlayanlara, sen Yunanlısın demek de, yabancı görmek, dışlamak gibi anlaşılabilir. Mesela bir sözlükte "Yunanistan halkından ya da bu halkın soyundan olan kimse." [122] Aman yabancı saymış olmayalım kaygısıyla Yunanlı demekten imtina mı edeceğiz?

'Kıbrıslı Yunanlı' mı?

Kıbrıs'taki aynı halktan ('aynı' fazla kaçtı, birçok ortaklığı olan halktan) söz ederken de Yunanlı diyen yok denecek kadar az. Ne de olsa orası "yavruvatan"ı Türkiye, Rum diyerek (özellikle Kıbrıs'ta) onların Yunanistan'la bağlarını koparmak, dolayısıyla Yunanistan'ın hak iddia etmesinin önüne geçmek istiyor. Kıbrıs'ta kimliği coğrafyaya göre mi, yoksa ulusal temelde mi tanımlamalı tartışması var. Evet, ayrı halklar; farklılıkları var, ama ortak yanları da... (Nitekim Kıbrıslı Türkler Türkiyeli Türklere 'fija' diyorlarmış. Anlamı, denizin getirdiği pislik. Kıbrıslı Rumlar da Yunanistanlı'ya isim takmış.) Mesela gönüllülük temelindeki dil, din, kültür ilişkileri engellenmemeli.

"Ulusal kimlikler hiç önemli değil. Pek çok Kıbrıslı Türk şair, aidiyetini ulusla değil, coğrafyayla, ülkeyle kuruyor. ...Kıbrıslı sözcüğünde hiçbir yanlışlık yok. Kıbrıslı sözcüğü ulusal bir kimli-

120. Ali Rıza Kardüz, 30.3. '96, *Sabah*.
121. 23.7. 1996
122. *Büyük Sözlük*, Ansiklopedik Yayıncılık.

ğe işaret etmiyor bence. ...Türk ve Rum sözcükleri belki kimliğin ulusal yanını belirleyen sözcükler, ama Kıbrıslılık, en azından biz Kıbrıslı Türkler için bizi Rumlarla birleştirici bir kimlik" demiş Neşe Yaşın, George Moleskis'le söyleşisinde.[123] Moleskis de, 'Kıbrıslı Rum Edebiyatı'nın Yunan Edebiyatı ile birleştirici ve ayırıcı yanları üzerinde durmuş.

Şimdi, farklı ulusal aidiyetleri olan iki Kıbrıslı oturmuş, 'Rum' şairlerden,· 'Rumca'dan konuşabilirken, ben burada, çenesini kaldırarak "ben Rumum" diye kendini tanıtan 'Papatya'ya nasıl Yunanlı derim; o şimdi Yunanistan'da yaşıyor olsa da... Ama belki Mehmet Yaşın'ın yaptığı gibi, Elen diyebilirim, Yunanistan'da, Kıbrıs'ta, Türkiye'de... Mesela Rum ilkokulunun yanı sıra Elen Ticaret Okulu varmış zamanında, Heybeliada'da. Demek ki sadece antik Helleni anlatan bir sözcük de değil.

Kürtlerle olduğu gibi, konunun doğrudan muhataplarıyla tartışmalarımız olsaydı, işimiz daha kolay olacaktı. "Kıbrıs Kıbrıslıların, Elenlerin, Türklerin, Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türklerin, Karpazlıların, Batılıların sıcak yakınlıklar içinde yaşayabileceği bir ada olabilir ...Göze göz, dişe diş diyerek gözsüz dişsiz kalmaktansa daha iyi olsa gerek çoğalmak..."[124] Kıbrıslı şair Niyazi Kızılyürek'in bu özleminin gerçekleşmesinin önündeki engel "birbirimize karşı sürdürdüğümüz mezar sessizliği" ise, Türkiye'dekine ne demeli acaba?..

Böyle kararsızlık içindeyken, bak ne güzel Kıbrıs'ta bu tartışmalar yapılabiliyor diye düşünürken, nihayet Herkül Millas'ın kitaplarına başvurdum.

Galat-ı meşhur

Herkül Millas'ın, 1989'da yayımlanan *Tencere Dibin Kara.../ Türk-Yunan ilişkilerine Bir Önsöz* kitabının ikinci basımını[125] ve *Yunan Ulusunun Doğuşu*'nu[126] daha geçenlerde, Temmuz 1996'da

123. *Sombahar*, Mayıs-Haziran 1996.
124. *Ulus Ötesi Kıbrıs*, Niyazi Kızılyürek, Kassulitis Ltd., 1993
125. *Tencere Dibin Kara/Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz*, Kavram yayınları, 2. Basım Aralık 1995.
126. *Yunan Ulusunun Doğuşu*, Herkül Millas, İletişim yayınları, 1994.

okuyabilmiş olmam büyük ayıp. "Bu meselelerle" yakından ilgilendiğini sanan ben, bu denli gecikmiş olmaktan dolayı çok utandım.

Türk tarihçilerinin milliyetçi, ırkçı bir yaklaşımla ısrarla Yunanlı'ya Rum diyerek onları Yunan uygarlığından kopuk gösterme kasıtlarını açıkça sergileyen Herkül Millas, 1801'de Koraés'in 'Grekler'e seslenen Savaş Borusu yazısından aktarır: "Önce Romalılar tahtı Bizans'a getirdiler, Eski Hellenlerin torunları siz Greklere Rum adını verdiler; oysa bu isim artık kendilerine bile yaraşmıyordu, çünkü ordu, gerçek Romalı yerine imparatorluk tahtına Trakyalı, Bulgar, İlliryalı, Ermeni ve buna benzer kat kat barbar tiranları oturtuyordu'. Yunancada, Rumun karşılığı olan Romios, Romalı anlamına gelen Romaios'a yakındır."

"18. yüzyıldan önce ulusal bilinç yoktu; o Türklerle o Yunanlılar bugünkülerden nitelik bakımından başkaydılar" diyen Millas'ta da, hem Elen, Elence diyen ama hem de mesela Kıbrıs Elence şiiri değil de Kıbrıslı Rum şiiri diyen Mehmet Yaşın'da veya ilk kitabında Elen'i, sonrakilerde Rum'u kullanan Niyazi Kızılyürek'te olduğu gibi, savunduğu sözcüğü sonuna kadar kullanamamak, yerine tam oturtmamak gibi bir sorun var sanıyorum: "Boğaziçi'nden göçüp şimdi burada (Yunanistan'da) çalışan Rum garsonların Türkçe konuştuklarını duydum" cümlesinde olduğu gibi veya *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki şu bölümde olduğu gibi: "Venedik ve Cenova'nın yönetimindeki eski Bizans topraklarında yaşayan Rumlarla, Anadolu'da Türklerin egemenliği altında yaşayan Rumların ekonomik ve dinsel özgürlükler açısından kıyaslanmaları İstanbul Rumlarınca da yapılıyor, tercih terazisi çoklukla Türklerden yana ağır basıyordu. Türk yönetimi altında yaşayan Rumlar ikinci sınıf halk muamelesi görüyorlardı, kâfir sayılıyor, cizye ödüyorlardı, çocuklarını devşirme usulü yüzünden kaybediyorlardı; ama gene de koşullar göreceli olarak daha iyiydi."

Alışkanlıklar çok güçlü, çok eskilere dayanıyor. 'Zenci' gibi 'Rum' da galat-ı meşhur. Bizler, solcular, Osmanlı'dan kopmuş olan Yunanlıların ve diğer halkların ulusal bağımsızlıklarını kazanmış olmalarını hazmedemeyenlerden farklıysak, komşu ülke halklarından olan insanlarla birlikte yaşamayı (farklılıklarını kabul ederek) seviyorsak, hatta sınırsız bir dünyada farklı ve eşit yaşamayı hedefliyorsak, 'Yunanlı'nın yabancı ve dolayısıyla kötü

algılanmasına karşı ısrarla (yani, yeri geldiğinde) adını telaffuz etmemiz gerekmez mi? İdeolojilerimizde bu kadar iddialıyken, siyasî hatalara ne kadar tahammülsüz olduğumuz da ortadayken, bizi galat-ı meşhur da kurtarmaz...

Ama onlar da... diye başlamadan

Hep yazamadıklarımız, söyleyemediklerimiz oluyor. Nitekim, Ermeni soykırımıyla ilgili olarak bir Türk aydının ilk kitabı olması bakımından hak ettiği saygınlığı kazanan Taner Akçam'ın *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* [127] kitabının girişinde 'Yayınevinden' iki sayfalık bir not:

"Gerek Türkiye ve gerekse Ermeni toplumunda tabu aynı biçimde işlemektedir. Sorumluluğun ve suçun karşı tarafta olduğunu, 'biz'im tarafımsa haklı, mağdur veya meşru müdafaa halinde olduğunu kanıtlayan açıklama ve anlatımların dışına çıkmak 'ihanet'le eşdeğer sayılıyor"...

Tencere Dibin Kara'dan üç yıl sonra yayımlanan: "resmî Türk kaynaklarının bile 300.000 olarak verdiği, dönemin resmî Osmanlı kaynaklarında 800.000 olarak geçen ölümler" üzerine. "bir yıl içinde 300 bin insanın ölmesinin (güne vurulduğunda neredeyse gün başına 1000 kişi düşmektedir) korkunçluğu üzerine" düşündürten Taner Akçam'ın bu kitabının girişine "karşılıklı kıyımlar" gibi ifadeler koymak, tabuların yıkılmasını geciktirir diye düşünüyorum. Niyetimiz tabuları yıkmak olduğu halde...

"Karşılıklı kıyımlar", resmî tezi çürütürken, 'ama onlar da yapmış, elbette onlar da pek masum sayılmazlar' sözlerini hatırlatmaya, kendi sözlerimizi çürütmeye yarar ancak...

Bu yazının mesele ettiği, 'kime ne diyeceğiz' ile doğrudan ilgili değil, ama bu "karşılıklılık" yaklaşımı sürdükçe, "Azınlıklar herhalde daha uzun bir süre rehineler gibi pazarlık konusu olacaklardır"...[128]

127. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, taner Akçam. İletişim Yayınları, Kasım 1992

128. *Tencere Dibin kara*, Herkül Millas, Birinci Basım, İstanbul, 1989.

Herkül Millas "çocuk yaştan 'Rum' olduğuna inandırılan" TC vatandaşı bir Yunanlı. Ankara'da doğup, uzun yıllar İstanbul'da yaşadıktan sonra 1971'de Atina'ya yerleşmiş. 1991-94 yıllarında Ankara DTCF'de Çağdaş Yunanca Bölümü'nün kuruluşunda bulunmuş ve orada öğretim görevlisi olarak dersler vermiş.

Millas'ın sahip olduğu kimliğe rağmen(!) yazdıklarının önemini iyi anlaşılması kaygısıyla bunu belirtiyorum. Çünkü neyi, kimin, ne kadar söyleyebildiği de önemli, hele ki söz konusu resmî Türk teziyle ilgili ise.

Bu ülkede adı Herkül olanla, Taner'in eşit olmadığı biliniyor. Herkül Millas'ın Yunanlılar konusunda, Türkiye'deki 'Rum azınlıklar' konusunda Türk resmî tezini iflas ettirirken, Yunanistan'ı da kıyasıya eleştirmesi anlaşılır bir tutum. Nitekim Türk aydınları Millas'ın kitabını, işin bu yanını, Yunanistan'ın da eleştirilmiş olmasını pek beğenip övmüşler. Kendimizi sorgulamak yine yok; suçlu sadece devlet, devletin politikaları...

Anlamıyoruz ya da yanlış anlıyoruz

Aynı masa çevresindeki arkadaşlarımdan bir kez daha aykırı düşmemek ve sevimsiz olmamak için; susarsam, 'bizden farklı düşünüyor, şimdi içinden bize kızıyordur' diye düşünüleceği kaygısıyla, hiç ama hiç inanmadığım halde, "hı evet, öyle diyorlar, Yunanlılar bizden betermiş" dedim. (Oysa, mesela Yunanistan'da Türklere komşu dendiğini çok duymuşumdur. Türkiye'de ise bu sözcüğü ne Yunanistanlı ne de diğer komşu ülke halkları için kullanmayız pek.) Artık bu gibi durumlarda, Herkül Millas'ı okumalarını önereceğim sadece.

Yazdıklarımı önemseyip, yeterince önemsenmediğini düşünenler önerilerde bulunuyorlar: Bak, ciddiye alınmak, bir akademisyen gibi saygın olabilmek, söylediklerinin kaale alınmasını sağlamak için tarafsızlığını, objektifliğini daha iyi göstermelisin. Yunanistan'daki Türk azınlığın sorunlarını da aynı zamanda ele almalısın. İsrail'deki ırkçılığı da yazmalısın...

Gitmek isterim elbet, ama olanağım yok diye geçiştiriyorum, tartışmak istemediğim için... Ya da bana kaçacak yer bırakmayan; Üzeyir Garih MHP'nin Milliyetçiler Bayramı gecesine katıldığın-

da [129] "hadi bunu eleştir" türünden ısrarlı önerilerde olduğu gibi, "beni biz, bizimkiler, bizim durumumuz ilgilendiriyor, yazmayacağım!" diye tepesi atmış ifadelerle cevap veriyorum. Bundan böyle sinirlenmeden şunu söyleyeceğim: "Kafası değişecek insanlar azınlık üyeleri değildir, –onların arasında da bağnazlığa kaçanları olsa da– azınlıkların varlığından tedirgin olanlardır. İnsan ancak kendini değiştirebilir (değiştirebildiği derecede) ve düzeltebilir; karşı tarafı değiştiremez ki!" Ve benim yazdıklarımı boşverip, bu sözlerin sahibi Millas'ı okumalarını tavsiye edeceğim.

Herkül Millas benim bugün söylediklerimi çoktan söylemiş, hem de Türkçe. (Dili bilmiyorum diye mazeretim de yok.) Ama mesela *Tencere Dibin Kara*'daki, imzamı atamayacağım bazı noktaları belirteyim. Yine bu yazının konusu dışında kaldığı halde.

• "Yahudilerin bir bölümü Alman halkının bir bölümünü sömürüyor' sözü nasıl sosyalist bir ideolojinin kalıpları içinde doğruysa, 'küçük' bir dikkatsizlikle 'Yahudiler Almanları sömürüyor' sözüne değiştirildiğinde bambaşka bir ideolojinin itici gücüne dönüşebilir ve bir zamanlar dönüşmüştü de... Bundan dolayı bir topluluğun tümüne karşı çıkmak isteyenler sosyalist ideolojiden sömürü anlayışını –sınıfsal içeriğinden ayırarak– ödünç alırlar. 'Şu etnik grup şu etnik grubu sömürüyor' derler... Irkçılık, sosyalist terminolojiyi kullanmaya bir yerde 'mecburdur'. Ama hep küçük bir 'ayrıntı'yı unutmuştur: Ulusların genel bir bütünlük oluşturmadıkları gerçeğini."

Bir kere, daha baştan, "Yahudilerin bir bölümü Alman halkının bir bölümünü sömürüyor" cümlesini yanlış buluyorum. Bu, hemen her etnik grubun 'bir bölümü' olabilir. Sömürü ilişkilerinde etnik köken aramak Marksistçe mi, bilmiyorum. 'Bir bölümü' demek durumu kurtarmaya yetmez, artık bazı etnik grupları seçip genelleme yapmışsınızdır, geride sayılmayanlar kalmıştır. Çünkü bu cümlenin devamında "Almanların bir bölümü Yahudilerin bir bölümünü sömürüyor" demiyorsunuz... (Almanların bir bölümü de Almanların diğer bölümünü sömürmüyor mu!) Dikkat edersek, ilk cümle yalandır, soykırıma gerekçe aramaktır. Soykırımın gerekçesi olamaz. Ama gerekçelerin gerçekdışılığını da göstermeli diye

129. *Sabah*, 6.5.1996.

düşünüyorum, Taner Akçam'ın tersine. Yalanları göstermeli ki, altındaki ırkçılık mahkûm edilsin. (Nitekim Akçam, 'Ermeniler bize arkadan vurdular, biz de vurduk' cümlesinde özetlenen görüşe karşı 'Ermeni suçsuzluğu'nun ispata çalışılmasına karşı çıkmakta ve Ermeni "toplu kırımı"nda ırkçılık görmemekte. Oysa kendisi söz konusu kitabında da belirtmiştir, Müslüman olsalar dahi tehcirden kurtulamayan Ermenilerin olduğunu.)

Üstelik bu, ima edilen dönemdeki Rosa Lüksemburg'u unutmaktır, 'Alman halkı' içindeki, Almanya işçi sınıfı içindeki, sayıca sömürücülerden çok daha fazla olan Yahudileri görmemektir... Ayrıca, acımasızca antisemitizm de aranabilir; birine halk deyip ötekine dememede...

• "Güney Afrika ve İsrail dahil bütün ırkçılar 'bizde ırkçılık yoktur' derler. Zencileri ezen Amerikalı ırkçıdan tutun da ulusları ezen ya da azınlıkları ezen hükümetlere kadar herkes "ırkçılık kötüdür' der."

Seçilen örnekler, hem Yahudilere karşı önyargıları hatırlattı, hem de 'zenci' sözcüğünü böylesi ırkçılık ve savaş karşıtı bir kitapta görmüş olmaktan rahatsız oldum...

• "Türkiye ve Yunanistan'da etnik azınlıkların 'anavatanla' olan ilişkilerine iyi gözle bakılmamakta."

4 bin yıldır İstanbullu olan Yunanlı'nın anavatanının Yunanistan olduğunu söylemek bana pek doğru gelmiyor. Vatanları ulus-devletle tanımlamıyorsak... Süryanilerin, Keldanilerin, Yezidîlerin anavatanı yok mu? Ya da Kızılderili halkların?..

• Lozan Antlaşması'nın 43. maddesi için "ihlâl edilmemiş bir (ve herhalde tek) madde olarak bakabiliriz" diyen Millas'a küçük bir uyarıda da bulunmak isterim haddim olmayarak: Pazar günleri ısrarla fazla mesai yaptırılan Hıristiyanlar olduğunu biliyorum...

BÖLÜM 4

YAHUDİLER YENİDEN

Memlekete matbaa getir, küfür ye!.

Yayın organlarında, etnik, dini kimlikleri küfür olarak kullanılan azınlıklar, matbaanın bu topraklara gelişinden, yayıncılığa kadar Türkiye tarihinde önemli bir yere sahipler. Ama tarihi yapanlar, her zaman tarihe yazılmıyorlar... Yazılan, hele de okullarda öğretilen tarih, bu topraklarda yaşayan herkesin tarihi değil. Basın tarihinde de etnik arındırma yapılmış; "biz"den sayılmamış, Müslüman olmayanlar; Yahudiler, Ermeniler, Rumlar ve belki daha başkaları...

Okul sıralarında öğrenmiştik; matbaanın 1436'da Guttenberg tarafından icat edildiğini ve Osmanlı'ya yaklaşık 300 yıl sonra geldiğini. Meğer bu öğrendiklerimizin, 've'den sonrası yanlışmış! Eksik, eksik olduğu için de yanlış... Tıpkı genellemeler gibi: "Genellemeler eksik olmakla kalsa yine iyi. Genellemeler görülmesi gereken bazı şeyleri gözden kaçırıp, genellemeyi yapanın görülmesini istediği şeyi öne çıkardığı için saptırıcı bir özellik de taşır. Yani bütün genellemeler yanlıştır. Tabiî ki bütün genellemelerin yanlış olduğunu söyleyen genelleme de yanlıştır." [130] Doğru söze ne denir?.. Diyen kim olursa olsun...

Türkçe ilk basımevi ta 1727'de kurulabilmiş diye, ilk Türkçe kitap 1729'da basılabilmiş diye, bu topraklarda yaşayan ve TİS olmayan insanların matbuat serüvenini, uygarlık yolunda attıkları adımları, kültürlerini görmezden gelemeyiz. Güçlülerin, egemenlerin kayıtdışı bıraktıklarına karşı kayıtsız kalamayız. Gizlenmek isteneni öğrenmek, unutmamak, hatırlatmak görevimiz... Bu milliyetçi örtüyü kaldırmamız, silinenleri görünür kılmamız gerek, resmî olan ne varsa sorgulamaya, silkelemeye soyunduysak hele ki.

130. İsmet Özel, 14.12.1995, *Millî Gazete*

1492'de engizisyon İspanyası'ndan kovulan Yahudilere (Sefarad Yahudileri) kapılarını açtığı için Osmanlı'nın alicenaplığı, hoşgörüsü anlatılıyor döne döne. Peki, hâlâ misafir olarak görülmeye çalışılan bu insanlar beraberlerinde neler getirmişler, bu topraklara neler vermişler?

Osmanlı İmparatorluğu'na matbaa ilk kez, Sefarad Yahudileri tarafından getirildi. Bugün azınlık denilenler vermiş; alınamayanlardan ise yine baskıcı yönetimler sorumlu: Yahudiler, "padişahın gölgesi altında" İbraniceden başka, İspanyolca, İtalyanca, Yunanca, Almanca kitap basarken, izin verilmediği için Türkçe ve o zamanki yazı dili olan Arapça basım yapamamıştır. Çünkü, Kur'an'ın dili olan, kutsal sayılan Arapça harflerin, gayrimüslimlerin elinde bulunması, kullanımı yasaklanmış. (Ama gel gör ki, İstanbul'da İbrahim Müteferrika'nın 1727'de açtırdığı, Arap harfleriyle çalışan ilk matbaanın dizgi işlerini yapan da Yona adında bir Yahudi imiş...)

Türklerden önce matbaa kurup kitap basan Ermeniler ve Rumlar da Türkçeyi Arap harfleriyle okuyanlara aynı nedenle seslerini duyuramamışlar. Mesela Ermeniler Ermenice dışında, Türkçe eserler de yayımlamışlar, ama Ermenice harflerle... İlk matbaalarını 1512'de Venedik'te kuran Ermeniler bu topraklarda 1567'de, Rumlar da 1627'de matbaa kurmuş.

Cumhuriyet Türkiyesi'nde Türkçe dışındaki dillere, kültürlere Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasıyla baskı yapılırken, Osmanlı'da da tersi bir baskı, dışlama söz konusu: Araya duvar çekmek; sen bizden değilsin, kendi içinde kapalı kal, bizimle karışma diyen bir duvar... Osmanlı'da bu tür yasaklarla, farklı etnik kimlikleri ayırdedici kıyafet zorunluluğu gibi uygulamalarla kültürel alışverişe kapalılık varken, T.C. ise tekleştirmeye, Türkleştirmeye çalışmış: Sen Türksün (ikinci bir emre kadar)!..

Millî basın!

Basın patronları birbirleriyle kapıştıklarında, tencereli tavalı promosyon kavgasına tutuştuklarında, birbirlerini Rumlarla, Yahudilerle dost olmakla suçluyorlar(!)

Akşam gazetesi, Milliyet gazetesine küfür ediyor; Yunanistan'da üretilen bulaşık makinelerini promosyon olarak dağıtıyormuş, üstelik de Avrupa'dan ithal, diye tanıtarak! Yunan malı alı-

nır mıymış. Yunanistan nasıl Avrupa'dan (o büyük medeniyetten) sayılırmış! Daha önce de, İnterstar, Hürriyet gazetesinin kurucularından Erol Simavi için Yunan tohumu. Show TV sahibi Erol Aksoy için de Rum çocuğu demişti. Basının eskiden de bu yolu izlediğini görüyoruz:

Bir yazı dizisinde Necati Zincirkıran, Sedat Simavi'yi, Yahudilerle asla ilişkisi olmadığı için savunmuş, Makarios'a, kızıl papaz dediği için de takdir etmişti. Rumlar hakkında, "Bunlar güvenilir millet değil!" diyen Sedat Simavi'yi. Cumhuriyet döneminde Kıbrıs'ı bir millî mesele olarak kamuoyunun gündemine –bir daha çıkmamak üzere– soktuğu için Kıbrıs şehidi ilan etmişti Zincirkıran.

Zamanında Hürriyet'e, Yahudi gazetesi denmesini, gazeteye atılan bir "pislik" olarak değerlendiren Zincirkıran'ın anlattığı hikâye şöyle: Tasvir'in başyazarı Cihad Baban, Sedat Simavi'ye "sana öyle bir pislik atarım ki hayatın boyunca temizleyemezsin!.." diye bağırmış. Gazetesinde Yahudi sermayesi olduğu şeklindeki bu "suçlamaya" karşılık Sedat Simavi 11 Aralık 1949'da açıklama yapmış: "Hürriyet benim şahsi sermayem ile çıkan yüzde yüz bir Türk gazetesidir."[131]

Yüzde yüz Türk gazetesi! Yani, Yahudiler bir gazeteye sermaye koymaya hakkı olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları değil!.. Türk basını, matbaanın gelişi de dahil olmak üzere, "azınlıkların" bugüne kadar kültürel yaşamımıza kattıklarını, hiç olmazsa bazı şeyleri onlara borçlu olduğunu unutmuş. Bugünkü kazanımlarının geçmişteki uzantılarının, bugün olumsuz anlamda kullandıkları gruplarda olduğunu bilmek bile istemiyor...

*

Not: Konuyla ilgilenenler için, bu yazıda yararlandığım kaynakların adını vereyim: Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi. Nesim Benbanaste, 1988. Türkler ve Yahudiler, Avram Galanti. 3. baskı. 1995. Türk Yahudileri Tarihi, Naim Gülcryüz, 1993. Bunların hepsi Gözlem Gazetecilik ve Yayıncılık'tan çıkmış.

131. *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu.* Neati Zincirkıran. 13.8.1994. *Sabah.*

Azınlıklar ilginç değil herhalde

Hiç azınlık sanatçılarının, politik liderleri, mesela Çiller'i taklit ettiğini gördünüz mü? Peki neden yok? Oysa egemen grup sanatçıları Müslüman olmayanlarla ilgili de espriler yapabiliyorlar... Her şeyi tersine çevirip bakabilsek...

Türkiye'de İbranicenin 1938'e kadar yasaklı oluşu, Elsa Niego Olayı[132]. İzmirli öğretmenlerin İbranice tabelaları söktürmesi, 1928'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin başlattığı Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, 1934 Trakya Olayları, 1941 Yirmi Sınıf İhtiyat Askerlik, 1942-44 Varlık Vergisi, Struma, Mefkure ve Salvador gemileri olayı... Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki Yahudilerin ve Hıristiyanların yaşadığı olaylardan bazıları.

"Rakam mı yetmiyor bunun için bilmem ama, azınlıklar kamuoyu için ilginç değil herhalde, basında yer almıyor. Bu konuda yazan insanların sayısı yok denecek kadar az. Genellikle biz'i ilgilendirmeyenle ilgilenilmiyor. Biz de kendimizi tanıtamadık. Böyle platformlar da olmasa nerede anlatacağım?"

Bu sözler İHD İst. Şb. Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nun düzenlediği Cumhuriyet Döneminde Türkiye Yahudileri konulu toplantının konuşmacısı araştırmacı-yazar Rıfat N. Bali'nin. Anababası Rafael yerine Rıfat koymuş adını. Bu yüzden Yahudiliği hemen bilinmiyor. Ama, Yahudiyim dediğinde, şöyle cevap aldığı da olmuş: "Allah allah, ciddi misin?" Müslüman Türk adı taşımayanlara "mösyö", "madam" diye hitap edilen memleketimizde Rıfat N. Bali de yabancı sayılmaktan rahatsız.

132. *Elsa Niego Olayı ve Türk-Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış*, Avner Levi, Toplumsal Tarih, Ocak 1996, sayı 25.

Irkçılar özgür

Refah Partisi Urfa milletvekili İbrahim Halil Çelik, "Hitler'in mezarına çiçek koyacağım" diyor. Buna tepki yok. Tefeci olduğu söylenen Nesim Malki öldürüldüğünde, gazetelerde, Malki'nin "Musevî olarak haddini bilmediği" yazılıyor. Yine tepki yok. Sokakta su borusu bozulsa, Yahudiyi müsebbip gören, gösteren yayınlar özgür!

Bugün böyle. Irkçı kitaplar özgürce piyasada, ırkçılık karşıtı kitaplar, dergiler yasaklı. Belge Yayınları, Ermeni soykırımıyla ilgili *Jenosid*'i yayımladığı için yargılanıyor[133], ama Adnan (Oktar) Hoca ekibinin *Soykırım Yalanı* serbestçe vitrinleri işgal ediyor. Halkın bir bölümünü diğerine karşı kışkırtanlara karşı mücadele edenler DGM'lerde, halkın bir bölümünü diğerine karşı kışkırtmak iddiasıyla yargılanıyorlar. TCK 312 ırkçılığa karşı değil, ırkçılıkla mücadele edenlere karşı...

Dün de böyleymiş, 1933-45 Faşist Almanyası'ndaki ırkçı, antisemit yayınlar Türkiye'de cirit atıyormuş. Örneğin Millî İnkılâp dergisi *Der Stürmer*'i model alarak, karikatürlerini aynen kullanmış. Nazilerin başucu kitabı *Mein Kampf*, Cumhuriyet Türkiyesi'nde tam 25 kere, Yahudilerin dünyadaki bütün kötülüklerin sorumlusu olduğunu iddia eden *Siyon Önderlerinin Protokolleri* kitabı tam 60 kez yayımlanmış. Yahudi'den yumurta alan, içinde sarısını bulamaz, gibi laflar eden, "Yahudi, Çingene, Rum bozuntusu" diyen Nihal Atsız gibiler bunları özgürce yazıp, basıp, dağıtmışlar. 1969'da *Fedai* dergisi Hitler'in fotoğrafını "beşeriyet size minnettar" diyerek basmış.

1934 Trakya Olayları

Kürtlerin devlet tarafından yerlerinin değiştirilmesiyle ilgili Mecburi İskân Kanunu'nun çıkarıldığı yıl Trakya'daki Türkler, "İsmet İnönü sizi istemiyor, gidin buradan" diye Yahudi karşıtı kampanya başlatmış. Bu kampanya 6-7 Eylül Olayları'ndaki gibi

133. *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid*, Vahakn N. Dadrian, Belge, Şubat 1995

sonuçlanmış: 21 Haziran 1934'te Çanakkale Yahudilerine tehdit mektupları gönderilmesi, ardından saldırı; dövme, yağmalama... Bunun sonucunda Çanakkaleli bin Yahudinin göçü. Önce İstanbul'a...

Hitler Almanyası'nda Yahudilere saldırılan 30 Haziran Uzun Bıçaklar Gecesi'nin Türk basınında yer almasının ertesinde, 3-4 Temmuz 1934'te Kırklareli'nde Yahudilerin canına, ırzına, malına saldırı, gece boyunca evleri yağmalama, kadınların ırzına geçme... Bu olaylardan sonra Trakya'dan 10-15 bin Yahudinin göçü. Önce İstanbul'a... (Varlık Vergisi de hunun üzerine eklenince, göç İsrail'e, 1948'de...)

Otokritik

Özgürce etnik arındırma kampanyası yürütülmüş ve Trakya, Yahudilerden arındırılmış. O günlerde kamuoyu bu konunun üzerinde durmamış; devlet İran şahını ağırlıyormuş o sırada...

Rıfat N. Bali, Türk tarihinde yer almayan bu olayların Türkiye Yahudilerinin tarihinde de yer almadığını belirtiyor. Evet, ırkçılığa karşı mücadelede, öncelikle kendi dahil olduğun grubu sorgularsın.

Gecikmiş de olsak, egemen gruba dahil, ama muhalif insanlar olarak, böyle olayları bir daha yaşanmaması için gündemimize almamız gerekiyor. Çünkü bugün artık çok az insan biliyor, eskiden (çok da eski değil, yakın tarihte) Trakya'nın Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden olduğunu. Böyle unutmaya devam edersek, yarın da bugün boşaltılan yerleşim yerlerinde bir zamanlar Kürtlerin yaşadığını unuturuz.

Gecikerek gündeme getirdiğimizde de, "şimdi bunların sırası mı, olmuş bitmiş şeyleri mi hortlatacaksın, ne yararı var" diye sorarlar insana... Bu duruma gelinmesini istemeyenlerin, tarihî gerçekleri yazması gerekiyor. Örneğin sadece gayrimüslimlerin asker olarak toplanıp, yol yapımı gibi ağır işlerde çalıştırıldığı Yirmi Sınıf İhtiyat Askerlik'i (1941) ansiklopedilerde bulamadım. Sol muhalefetin abonesi olduğu tarih dergilerinde de...

Yahudilerin Nazi Almanyası'ndan kaçışına yardım eden Selahattin Ülkümen'i, Hamdullah Suphi Tanrıöver'i, günümüzde İslâmcı basındaki antisemit söyleme karşı makale yazan Müslü-

man aydın Ali Bulaç'ı anmadan geçmeyen Rıfat N. Bali'nin Türkiyeli Yahudilere de eleştirileri var:

"Türkleşmenin ideologları arasında Yahudiler de yer aldı. Yahudi İspanyolcasını, çürük çarık bir dil, diye kötüleyen bizzat Yahudiler oldu. Asıl adı Mois Kohen olan Tekin Alp bunlardandır. Taraf olan kişinin şikayet etmemesi bir problem. Tamam, halı güzel, ama yanmış yerleri de var. Gül güzel, ama dikenleri de söylemek lazım. Kültürü, dili yaşatma sorunumuz var. Yahudilerle lehçeleri bozuk diye alay edildi. Yahudi İspanyolcası konuşulmuyor, kültür kayboluyor. Kültürel eserlerin tahrip olmasında, egemen toplumun özen göstermemesi yanında, bizim de –parasal nedenlerle de olsa– sahip çıkmamamızın payı var. Gençlerin yurtdışına gidip orada yerleşmeyi istemeleri, beyin göçü de bir sorun."

Kürt sorunu ve SSCB'nin dağılmasıyla tartışılmaya başlayan kimlik sorunu Yahudiler için de geçerli. Türk müsün, Yahudi misin, önce hangisi? Bu sorulara muhatap kalanlar kimi zaman Fedon'un, İbrahim Tatlıses'in televizyon programında yaptığı gibi, Türküm diyor, Cefi Kamhi gibi, karısının ve çocuklarının Müslüman olduğunu vurguluyor. Her fırsatta sadakati sorgulanan azınlıklardan olan Yahudilere bir de şu soruluyor: Siyonist misin?

"Sürekli, özellikle de millî olaylarda (deprem, Kıbrıs, Bosna gibi!) kendimizi ispatlamak zorunda bırakılıyoruz. Örneğin Cem Özer vatandaş olduklarını kanıtlamaları için Müslüman olmayan Türklere çağrı yaptı, Bosna ve Çeçenistan için aranızda para toplayıp bağışlayın diye. Türküm, lafı yurttaş anlamında kullanılsa, önce Türküm demek zorunda kalmaz insanlar."

Türkiyeli Yahudilerde ne var ne yok?

"Bugün yazarlar, ressamlar arasında, tıp ve iş dünyasında, kadın hareketinde Yahudiler var. Devlet memuru, pilot, asker yok. Tarihi öğrenmediğimizde, tarih tekerrür ediyor. Yahudi tarihçiliği yapmak için en az 6 dil (Türkçe, eski Türkçe, İbranice, Yahudi İspanyolcası, Fransızca, İngilizce) bilmek gerekiyor. Arşiv çalışması, ekip çalışması da yok.

1930'larda İstanbul'da 50 bin, Edirne'de 15 bin, İzmir'de 40

bin olmak üzere Türkiye'nin birçok yerinde toplam 200 bin Yahudi vardı. İsrail, ABD, Fransa ve Güney Amerika'ya (mesela Arjantin) göçler oldu. Gidenler casus, ajan olarak görüldü. Kalanlara da soruldu: Siz de kaçacak mısınız?

Bugün tüm Türkiye'de, 23 bini İstanbul'da toplam 25 bin kişi olduğu tahmin ediliyor. En son din hanesi 1965 nüfus sayımında sorulduğundan tam olarak bilinmiyor. Yahudiler arasında da nüfusbilim çalışması yapılmıyor.

Peşin yargı, stereotip yaratmak bir nevi ırkçılıktır, kaçınmak lazım. Diğer azınlıklardan daha avantajlı durumda olduğumuz doğru değil, hepimizin zengin olduğu doğru değil. Zengin, orta halli ve fakir Yahudiler var. Peşin yargıların oluşmasında cemaatin kapalılığının da etkisi var.

İnsanların gelir düzeyi bilinmiyor, bilimsel veri olmadığı gibi, cemaat de fakirleri örtbas ediyor: 'Bizde (Yahudilerde) dilenci olur mu, bunu nasıl dersin!' deniyor. TİP (Türkiye İşçi Partisi) yönetim kurulunda, TKP'de (Türkiye Komünist Partisi), radikal sol içinde (mesela Deniz Gezmiş'in birlikte hapis yattığı arkadaşı Ceki Menase) Yahudiler oldu. Ama Yahudi cemaati onları kabul etmek istemedi ve onları da örtbas etti."

'Barış vahası' katliamının yıldönümü

Barış Haftası geride kaldı, etkinlikler sürüyor. Barış haftasına denk gelen günler 6-7 Eylül olaylarının olduğu gibi, bir de katliamın yıldönümüydü: Yahudilerin Kanlı Şabat (Kanlı Cumartesi) diye andıkları. 9 yıl önceki Neve Şalom Sinagogu Katliamı.

Olayı unutmayanlar, Türkiye'deki sol hareketle bunu hatırlatıp o günkü duruşlarını eleştiriyorlar. Bu yıl da Neve Şalom kurbanları, aynı yerde düzenlenen törenle 28 Ağustos'ta anıldılar, Yahudiler tarafından...

6 Eylül 1986, Musevîlerin kutsal günü Cumartesi, saat 9.00. İstanbul Kuledibi'ndeki Neve Şalom Sinagogu'nda Şabat duası. Saat 9.17... Ertesi gün, 22 kişinin öldürüldüğünü yazdı gazeteler:

"Görgü tanıkları, saldırganların 4 kişi olduklarını, ikisinin kaçtığını söylemelerine, polis telsizinden uzun süre kaçan kişiler hakkında bilgi verilmesine karşın, daha sonra gerek üst düzeydeki polis yetkilileri, gerekse Emniyet Genel Müdürü Safîet Arıkan Bedük'le birlikte İstanbul'a gelen İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut, saldırganların iki kişi olduğunu, yaptıkları intihar eylemi sırasında patlayan bombadan parçalanarak öldüklerini öne sürdüler."

FKÖ'nün kınadığı olaydan 4 ay sonra The New York Times magazin ekinde, birden fazla devletin lojistik destek sağladığı iddia edildi: "Türkiye'nin Suriye ve İran'la uzun bir sınırı ve Libya'da da 3 milyar dolarlık inşaat projeleri, yani Ankara'nın şiddetle ihtiyaç duyduğu parası olduğu için, Suriye, Libya ve İran'ı açıktan suçlamak, Türk hükümeti için acı sonuçlar doğurabilir. Bu yüzden, şu anda yeri yurdu belli olmayan Ebu Nidal'i suçlamak, Amerika için olduğu gibi, Türkiye için de daha kolay."

Saldırıdan itibaren artık sinagogda tarihî saat hep 9.17'yi gös-

termektedir... Tamir edilen sinagogda, olayın anısına, unutulmaması için aynen bırakılan iki bomba ve kurşunun izi de hâlâ durmakta...

"Neve Şalom'a bomba atıldığında cenazeye soldan tanıdığım iki kişi katıldı: Ahmet Eken ile Ara Güler... İkisi de gazeteci kimlikleriyle. Resmî protokol tam kadro ya da ona yakın biçimde geldi havraya... Bir de Yahudilerle iş yapan esnafın çelenkleri... İlhan Selçuk o gün 'İsrail Yahudisi'?' sorusunu sorup, 'yeryüzüne serpilmiş Musevî diasporasının İsrail'deki cemaati'nden ve Dünya Yahudi Örgütü'nün Ortadoğu'daki bir kolu'ndan sözetmeyi uygun gördü... Kendimi Türkiyeli muhalif sanıp Yahudi kimliğime sıkıştırılmış hissetmem o güne dayanır..."[134]

Neve Şalom kurbanları bu yıl da aynı sinagogda ve yattıkları Ulus Musevî Mezarlığı'nda 28 Ağustos'ta anıldılar. *Tiryaki* dergisi yazarı Moşe Grossman'a bu yılki anmalarda Müslüman, Türk var mıydı; içlerinde solcu olarak bilinen kimseler var mıydı, diye sordum: "Müslüman Türklerden gelen oluyor. Mesela Yılmaz Duru 1986'dan beri hep gelir. Solcu var mıydı, onu tespit edemedik. İncelemiyoruz; gelen gelir, hepsine açığız. Zaten varsa da üç beş kişidir. Hem solcuları tanımayız. Ama tanıdığım, elini sıkmış olduğum bir Murat Belge var ki, Tarih Vakfı'ndan çıkan *İstanbul Gezi Rehberi*'nin Adalar bölümündeki yazısıyla beni çok şaşırttı, üzdü. Belge, Menderes'in ithalatı serbest bırakmasıyla Yahudilerin zengin olduğunu söylüyor. Menderes Yahudiler için mi çıkarmış bu kanunu? İthalatı sadece Yahudi mi yapar? Sadece ithalatla mı zengin olunur? Solculuk anlayışı mı değişti, Murat Belge mi? Ondan böyle bir yaklaşım beklemiyordum, ona yakıştıramadım."

Neve Şalom katliamında yitirdiklerimiz:

David Behar, Aşer Ergün, Daniel Daryo Baruh, Eliyezer Hara, Leon Atalay, Moiz Şaul, Jozef Alhalel, İzak Barokas, Bensiyon Levi, Salamon Ancel, Şalom Çittone, İbrahim Engün, İzak Gerşor, Rober Özlîs, Moiz Levi, Yako Matalou, Sel'anya Şenkal, Leon Levi Musaoğlu, Mirza Ağajan Babazadeh, Rafael Ralî Nassimiha, Binyamin Ereskenazi ve Avram Eskenazi.

134. Stella Ovadia, *Birikim, Etnik Kimlik ve Azınlıklar* özel sayısı.

Neve Şalom'un zorlu tarihi

İbadethane yetersizliği nedeniyle İstanbul'daki Musevîler, Cumhuriyet döneminde çeşitli zorluklar yaşamışlar; kimi zaman salon kiralamak zorunda kalmışlar, kimi zaman ibadet ettikleri salondan çıkarılmışlar...

"1937'li yıllarda, Kenset (Apollon) ve Zülfaris sinagogları Galata ve Beyoğlu'nun hızla artan Musevî nüfusunun artan ihtiyaçlarına cevap veremez olmuştu. Özellikle Pesah (Yakupoğulları'nın Mısır'dan çıkışının anısına, Hamursuz da denilen bayram), Roş Aşana (Musevî takviminin yılbaşısıdır. İnanca göre, Tanrı bu günde ilk insanı yarattı) ve Kipur (Günahların bağışlanması için 25 saat süresince tutulan oruç) gibi büyük bayram günlerinde muhtelif salonlar kiralanıyor ve o günlere özel izin alınarak geçici ibadethane olarak kullanılıyordu." [135]

1937 Roş Aşana Bayramı'nda gerekli izinler süresinde alınamadığı gerekçesiyle salonun boşaltılması üzerine Cemaat Başkanı Marsel Franko, Galata yöresindeki Musevî kız ilkokulunu sinagoga dönüştürüp ertesi yıl Roş Aşana Bayramı'na yetiştirir. Tamirat dolayısıyla öğretimin geçici olarak tatil edildiği duyurulan Millî Eğitim Müdürlüğü, okulun izinsiz olarak sinagoga dönüştürüldüğünü başbakanlığa iletince, yetkili makamlar binanın eski haline getirilmesi için iki yıllık süre tanır. Bu arada Marsel Franko da istifa etmek zorunda kalır.

"Ama bina, Lakerdacı Sokak'taki girişten tekrar eğitime açılırken sadece töreh salonu Ehal olarak kullanılan bir gardrop ve Şişhane'deki Sarı Madam kahvesinden kiralanan iskemlelerle zaman zaman ibadete tahsis edilmeye başlandı." (a.g.e.)

1948 Pesah Bayramı'nda salonun adı, barış vahası anlamında Neve Şalom olur. Salonun tamiri için inşaat izni 1949'da alınabilir. İTÜ mezunu iki Yahudi genci Elio Ventura ve Bernard Motola inşaatı üstlenir. Kubbesi, Yazıcı Sokak'taki ünlü Garbis Usta'ya yaptırılan sinagog, parasızlık yüzünden bir ara durma noktasına

135. *İstanbul Sinagogları, Naim Güleryüz*, Ajans Clas Reklamcılık ve Yayıncılık, 1992, İstanbul

gelirse de, cemaatin olanaklarını zorlamasıyla 25 Mart 1951 Pazar sabahı "30 yıllık rüya" gerçekleşir, Neve Şalom Sinagogu törenle açılır.

"Neve Şalom o günlerde Büyük Hendek Caddesi'ne cephesi olmayan, dar bir geçitten girilip çıkılabilen bir konumda idi. Öndeki binanın yıkılması ve cephenin açılabilmesi izni birkaç yıl sonra sağlanabildi." (a.g.e.)

1952 başında cemaat tarafından satın alınan sinagogun önündeki bina, 1960'ta alınabilen izinle yıkılarak ön cephe inşaatı tamamlanır.

İzinler peşinde koşularak, yıllarca beklenerek yapılan Neve Şalom'da, iki bombalı saldırıdan sonra, 4 Mart 1992'de, Sefarad Yahudilerinin Türk topraklarına kabul edilmelerinin 500. yılı vesilesiyle, devlet ve yerel yönetim temsilcilerinin de yer aldığı bir törenle Şükran Duası okunur...

Dünyada ve Türkiye'de antisemit saldırılar

Dünya Yahudi Kongresi tarafından yayınlanan rapora göre, antisemit şiddet eylemlerinde 1994'te artış gözlendi. Geçen yıl öldürme teşebbüsü içeren 72 saldırı meydana geldi. Bu sayı 1993'te 42 idi. Yahudi mezarlık, kurum ve binalarına yönelik saldırı sayısı sabit kaldı: 232. Arjantin'de, Panama'da, Türkiye'de, Fransa'da; velhasıl dünyanın birçok yerinde Yahudiler Yahudi oldukları için saldırıya uğruyor. Antisemit saldırılarda İslâmi köktendinci ve aşırı sağcı grupların en etkin militanlar olduğu da gözlenenler arasında.

En son 21.8.1995'te Kudüs'te öğrencilerin bindiği otobüse HAMAS militanı kadının bombalı intihar eyleminde 7 kişi öldü. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri saldırıyı kınadı.

Michael Jackson'un piyasaya yeni çıkan son albümü History'de bulunan bir parçadaki antisemit sözler ünlü şarkıcının Yahudilerden özür dilemesine neden oldu. *They don't care about us* adlı şarkısındaki sözlerden dolayı protesto edilen Jackson, Los Angeles Simon Wiessenthal örgütünü arayarak Yahudi cemaatinden özür dilediğini belirtti. Jackson ayrıca, yeni albümünün bundan sonraki dağıtılacak kaset ve disklerinde yazılı bir açıklama bulunacağını ve bu yazıda özür dileyeceğini de sözlerine ekledi. (Eylül 1995) Şalom'dan aldığım bu haberi, memleketimizde de yapılan ırkçılıklardan dolayı özür dilenen günlerin gelmesi ümidiyle burada tekrarladım.

Türkiye'de değil özür, açıklama bile yok

Âdettendir, saldırı ertesinde resmî açıklamalar yapılır. Türkiye'de ise en son geçtiğimiz Haziran'da, Ankara Musevî cemaat li-

deri Prof. Yüda Yürüm'e bombalı suikast olayında. Yürüm saldırıdan sağ kurtulduğu için mi bilinmez, olayın kınandığına dair bu kez resmî açıklama yapılmadı.

Yahudiler nüfusun yüzde 2'sini teşkil ettikleri ABD'de kongrede yüzde 21, nüfusun yüzde 1-1,5'unu teşkil ettikleri Fransa'da parlamentoda yüzde 16 oranında yer alırken, TBMM'de yoklar. Yahudi düşmanı bir saldırıyı kınayacak bakan da yok... Böylesi cesaretlendirici suskunlukların yanında, resmî televizyon kanalı TRT 1'de de Ertürk Yöndem'in programında Prof. Azmi Süslü şunları söylüyordu: "Güzel villalar Ermeniye ait, Ruma ait. Yahudiye ait. Biz Yemen'de, Kafkasya'da, Çanakkale'de savaşırken, onlar bunları yaptılar".

Türkiye'de yaşayan Yahudilerin can ve mal güvenliğini tartışılır kılan yakın tarihteki bazı olaylar:

• 1 Mart 1992 Pazar günü de Neve Şalom bombalı saldırıya hedef oldu. Bu kez bir saldırgan yakalandı. Sinagog bekçisi tarafından yakalanan kişinin Türk uyruklu. Hizbullahçı olduğu açıklandı.

• Adana Beş Ocak İlkokulu din dersi öğretmeni Rıfat Tunç, camide dağıtılan Yahudi aleyhtarı bildiriyi okula getirerek öğrencilerine dağıttı ve hakkında soruşturma bile açılmadı.[136]

• 1993 Mayıs'ında, 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'ye suikast girişiminde bulunuldu.

• 1994'ün ilk aylarında Ermeni ve Yahudilere ait firmaların listesi "kimliği belirsiz" kişilerce fakslanarak, bunlardan alışveriş edilmemesi istendi.

• Ulus'taki Musevî mezarlığı 4 Nisan 1994'te tahrip edildi.

•1995 Haziran'ında Ankara Musevî cemaati lideri Prof. Yüda Yürüm'e suikast girişiminde bulunuldu.

"Ben 6-7 Eylül olaylarını yaşadım. Küçüktüm. O sene İtalya'ya gittik. Sonra dönmeye mecbur olduk. Korkuyordum. Türkiye'de bu insanların arasında yaşayamam, ilk fırsatta gideceğim diyordum. Sonra eşimle Türkiye'yi gezdik. Buradaki insanları sevmeye başladım. Ama yine de, 'şivesi bozuk' Yahudilerden olduğum için, ağzımı açtığım anda 'nerelisin abla' demelerinden hoşlanmıyorum. Benim beş nesil burada mezarlıkta yatıyor."

136. 11.6.1992, *Ö. Gündem*

Gazetelere haber olabilmiş böyle "tatsızlıkların" dışında gündelik yaşamda azınlıkların yaşadığı başka şeyler de var. İHD İstanbul Şubesi Azınlık Haklarını İzleme Komisyonu'nun toplantısında yukarıdaki sözleri söyleyen kadın gibi, o günün konuşmacısı Stella Ovadia da şunları ekliyordu: "Kendimle ilgili bir şeyi sokakta görmeye alışkın değildim. Paris'te St. Michel Meydanı'nda, bizim Işıklar Bayramı'nda Yahudilerin sekizli şamdanını görmek beni çok etkiledi. Bizler görünmemeye alıştırıldık..."

Millî Eğitim ve Yahudi düşmanlığı

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İmam Hatip Liselerine tavsiye edilmiş *Dinler Tarihi* ders kitabının, Nazilerin teşhisini doğru bulan, Yahudi soykırımını gerekçelendiren "Yahudi milletinin rüyası" bölümünden:

"Yahudilerin en kalabalık olduğu bölge Almanya idi. Alman Yahudileri bu ülkenin kaderinde rol oynayabilecek bir faaliyet içindeydiler. 1926'da Berlin'de üç buçuk milyon Alman nüfusu içinde yüzyetmişbeşbin Yahudinin yerleştikleri çok önemli yerler itibariyle ulaştıkları oranlar, Hitler gibi Almanya'nın geleceği hususunda hesaplar yapanlar için dehşet verici idi. Yine Hitler'e göre: 'Yahudiler dünyada ahlâksızlığın kaynağı ve insanlık âleminin tedavi edilmez cerahatli yarasıdır. Bu milletin bedeni ve ruhî pisliği, üstün ırk telakkileri ile tezat halindedir...' Temerküz (toplama) kampları ve toplu imha hareketleri hatırlanınca, insanoğluna reva görülen bu cinayet ve hakareti tasvip etmek çok zor. Teşhis doğru olabilir ama netice tüyler ürperticidir."

Aliza Marcus

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, 1995 Martında Kuzey Irak'a operasyonu sırasında sivil yerleşim yerlerinin tahrip edildiğini haber etmişti Aliza Marcus. Kasım 1994'te, Dersim'in boşaltılan, bombalanan köyleriyle ilgili haberi Özgür Ülke gazetesinde kullanılan Aliza Marcus, Türkiye'deki çalışma ve oturma izni uzatılmadığı için buradan ayrılmak zorunda kaldı...

Dostlarının düzenlediği veda partisinin Türkçe, Kürtçe ve İngilizce yazılmış davetiyesi, Hürriyet gazetesine, "Reuter muhabiri Kürtçe veda etti" şeklinde haber oldu. Ve ne ilgisi varsa, Marcus'un fotoğrafının altında, İsrail'de kurallara uymayan yabancı gazetecilerin iki yıla kadar hapisle cezalandırılabildiği anlatıldı uzun uzun.[137] Neden? Aliza Marcus Amerikalı bir muhabir; nereden çıkıyor İsrail? Aliza Marcus'un Yahudi olduğunu belirtiyorlar böylece... Yani 'suçlu olmasına şaşacak bir yan yok, çünkü o Yahudi' demeye getiriyorlar...

Kürtçe vedalaşamazsın, hele de Yahudiysen...

137. 15.2.1996, *Hürriyet.*

İshak Alaton'la aynı safta olunur mu?

Jandarma Genel Komutanlığı, sahipleri Doğu ve Güneydoğu kökenli olan 193 müteahhit firmaya ihale yasağı getirdi (26.9.1995, Y.Yüzyıl). Bedri Sincar, İshak Tepe, Şeyhmuz Ekinci, Ömer Faruk Bedirhanoğlu gibi isimlerin arasında Ziya Halis bile vardı. Halis ki, o sırada hükümet ortağı olan CHP'dendi, Çalışma Bakanı... Ama o bir Kürttü...

Soyadınız örneğin Toprak ise, pekala şirketinize bu adı koyarsınız. Peki, Davityan ise, Moşe ise?.. Böylesi isimleri olan firma veya şirketleri mumla ararsanız belki bulursunuz... Bunlar da, ihalelere, özellikle devletin açtığı ihalelere girmek istediklerinde isimlerini değiştiriyorlar. Zararsız (!) isim arıyorlar...

Evet, Kürt işverenler sakıncalılar listesine alındığında, yeri göğü inletmesek de, karşı çıktık. Sınıfsal konumlarını kendimize yakın bulduğumuzdan değil, etnik ayrımcılığa uğradıkları için. Kürtlerin mücadelesi sayesinde ufkumuz bu kadar genişledi; ancak bu kadar... Peki diyelim ki Yahudi veya Ermeni işveren söz konusu olduğunda neden onların sınıfsal konumunu, aramızda bu bakımdan farkı görürüz öncelikle? Neden daha çok söz konusu işveren(ler) Yahudi, Ermeni olunca sömürücülüğünün altını çizme ihtiyacı duyarız?

Kürt Barışı isteyince Cem Boyner DGM'lik oldu. Sakıp Sabancı'ya, çizmeyi aşmasın, dendi –sonra kardeşi öldürüldü–, Doğu Ergil TOBB'daki işini kaybetti... Boyner'e, Sabancı'ya kaynayan kanımız, Yahudi, Ermeni işverene niye ısınmaz?..

YDH Genel Başkanı Cem Boyner, "Siyaset dışı bir alan olarak bana kimliğimi mi soruyorsunuz? Ben Anadoluluyum kardeşim, yani hem Türküm, hem Kürdüm, hem Alevî-Sünnî, hem de

laik ve İslâmım" demişti. Hakkını yemeyelim sadece bu değil, özellikle Kürtler hakkında, onların temsilcilerinin bile söyleyemeyeceği şeyler söylemişti, devletin hoşuna gitmeyecek şeyler. Ve ondan ayrı durma kararlılığımızla birlikte, onu bu, sadece bu bakımdan bile olsa kendimize yakın bulmuştuk. İyi ama benzeri bir davranış Yahudi işverenden geldiğinde neden böyle en azından görmezden geliyoruz? Mesela Kardak meselesinin ertesinde Ege'nin iki yakasındaki bazı politikacılar, bilim çevreleri, sanatçılar, işçi ve işveren kesiminden insanlar Türkiye ve Yunanistan hükümetlerine savaşa ve düşmanlığa karşı dostluk çağrısı yaptığında[138] imza sahipleri arasındaki Alarko Holding yönetim kurulu başkanı İshak Alaton'u neden farkedemiyoruz? Fırsatını buldu, Yunan'ın işine gelecek bir metni imzaladı demiyorsak...

Veya Alaton'un şu sözleri: "Bugüne kadar insanlarımızın düşünce üretme yeteneklerini köreltmek için eli sopalı, DGM'li, garip bir yönetim şekli yaşadık... On senedir bitiremediğimiz şu Güneydoğu kavgasını sorgulayalım: Niye bitmiyor? Niye bitiremiyoruz? Daha kaç on sene, daha kaç onbin genç ölüp sonra bitecek? Bu arada, bizler bitiyoruz! Bu savaşı barışçı yollardan bitirmeden ekonomi düzelmez. Araplar İsrail ile barıştı. Bosna'da savaş bitti! Bizim de bu savaşı bitirmemiz şart!"[139]

Kürt barışı için söz söylemeye neden Cem Boyner'in, Sabancı'nın, İshak Alaton'dan daha çok hakkı olsun ki? Neden kendince politik çözüm arayan Alaton, Yahudiliğinden dolayı şimşekleri üzerine çeksin ki?

Yahudiler neden, devletin gözüne girmeleri için Ermeni aleyhtarı çalışmalarla kendilerini kanıtlamak zorundalar? Halis Komili'den böyle bir misyon yüklenmesi bekleniyor mu ki?

Yahudi tarihçi Prof. Bernard Lewis, dünyanın her yerinde profesör, ama Türkiye'de yıldız muamelesi görüyor. "Ermeni milletini yok etmek için kasıtlı ve sistematik bir Osmanlı siyaseti olduğu çok şüpheli"[140] dediği için...

Diyelim ki bir Yahudi işverenin hem Kürt barışı istediğini ama hem de devlet için Ermeni aleyhtarı faaliyet gösterdiğini öğ-

138. 15.2.1996, *Milliyet*.
139. 8.11.1996, *Milliyet*.
140. 6.1.1996, *Milliyet*.

rendik... İlk duygumuz, düşüncemiz ne olur? Kendimizi bir sorsak...

Barış konusunda, sadece bu konuda, müttefik olduğumuzu düşünüp memnuniyet duyar, Ermeni meselesinde neden böyle davranmak zorunda kaldığına mı üzülürüz? Yoksa, barış konusundaki samimiyetsiz, Ermeni konusunda mide bulandırıcı olduğunu mu düşünürüz? Veya zaten Ermeni meselesi diye bir meselemiz yoktur da, mesele ne olursa olsun, devlet için çalışmış olmasına mı bozuluruz? Muhalif çevrelerde ilk şıkkın hemen hiç olmaması ve bu durumun, kaynağını Müslümanlık ve Kemalizm gibi birbirleriyle barışık görünmeyen ideolojilerde bulmuş olması ilginç...

Türkiye'deki çoğunluktan biri olarak, solcu olana kadar Müslümanlıktan başka dinlerin sapık olduğu kafama nakşedildi. Sonra dine Kemalist bir yet... Daha sonra 'halkın afyonu din'... Türk solcularının çoğunun geçirdiği süreç... Bu kafaya bir de, azınlıkları dinî (hatta dindar, bağnaz) gruplar olarak görme eklenince...

Yahudi işverenler 'Kürt barışı' isteyemez!

İş dünyası 'Kürt barışı' sınavında, başlıklı habere göre[141] TESEV, Kürt barışı konferansı düzenlemeyi düşünüyormuş. Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulan, adını, TOBB için Doğu Raporu'nu yazan Doğu Ergil'in katıldığı toplantıyı düzenleyerek duyuran vakıf, 'Kürt ve Güneydoğu' sorunu ile ilgili araştırma çalışmaları yapmayı kararlaştırmış. Ve Bülent Eczacıbaşı'nın ağzından söylendiğine göre, TESEV, Kürt ve Güneydoğu sorununun bütün toplumu ilgilendirdiği ve TC vatandaşlarının ve hükümetlerinin sorunu olduğu anlayışıyla çalışmalarını sürdürecekmiş.

İki gün sonra derin araştırmacı Gülçin Telci kamuoyunu bilgilendirdi: "Araştırmayı biraz daha ilerletince, haberin kaynağının TESEV üyelerinden işadamı İshak Alaton olduğu anlaşıldı. Anlaşılan Alaton, TESEV'de yapılan ve planlanan çalışmaları hayal dünyasında daha geliştirmiş ve Kürt barışı konferansı'nı toplamaya karar vermişti! Gelelim İshak Alaton'un alışkanlığına... Or-

141. 25.1.1996, *Milliyet*.

talığı böylesine karıştırmak Alaton'un ilk vukuatı değil. İshak Alaton, daha önce de Ermenistan'la Türkiye ilişkileri konusunda ortalığı bulandıran bazı girişimlerde bulunmuştu... Alaton 1992 yılı başında gazetelerde genişçe yer alan açıklamalarında, 'New York'ta görüştüğüm Amerika Ermenistan Asamblesi yöneticileri, ABD Kongresi'nde Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine son verme kararında olduklarını söylediler' demişti... Alaton'la Ermenistan'a dönük iş ortaklığına giren müteahhit Hirair Hovnanyan'ın şu sözleri (Sedat) Ergin'in köşesinde yer almıştı: 'Ben Sayın Alaton'a hiçbir şekilde asamblenin Ermeni soykırımı konusundaki çalışmalarını durduracağı yolunda ne bir vaatte, ne de herhangi bir imada bulundum.' Bir tarafta Kürt olayı, diğer tarafta Ermeni konusu... İki olayda da başrolde İshak Alaton! Yorum sizin..."[142]

Nereden çıktı Kürt barışı, zaten Ermeni soykırımı tezinin uluslararası alanda çürütülmesi için de iyi çalışmıyor Alaton!

Telci, Kürt-Ermeni-Yahudi işbirliği diye yorumlanması için elinden geleni yapıp, sonra da "yorum sizin" demiş...

Alaton'un Telci'ye cevabı

"Türkiye'nin saygın ve ciddi bir düşünce üretim Merkezi olan TESEV'in aktif bir yönetim kurulu üyesi olarak uzun yıllardan beri Türkiye'de ve komşu ülkelerde barışın egemen olması, kardeş kanı dökülmesine son verilmesi yolunda büyük çaba harcadım.

Bu gayretlerimi, Türk resmî makamlarının ve özellikle Dışişleri Bakanlığımızın bilgisi ve teşviki tahtında yürüttüm. Bundan sonra da, aynı şevk ve heyecanla, inandığım bu barış yolunda çalışmaya devam edeceğim. [Bu paragraf bile Telci gibilerinin ağzını kapamaya yetmemiş.]

Ülkemizin insanları bugün her zamandan fazla barışı özlüyorlar. Terörün bitmesini istiyorlar. Bu istek yolunda katkıda bulunmak yerine, bu gibi düşmanlık hislerini kamçılayan yazıların ciddi basında yer alması hüzün vericidir... Savaşı kışkırtan bir tutumdur."

142. 27.1.1996, *Hürriyet*.

Telci, Yahudi düşmanlığına devam ediyor

Telci, Çiller'in Amerikalı danışmanlarını anlattığı yazısını şu bilmece paragrafla bitirmiş: "Çiller'i, 'Bölgesel güç, ulusal lider' konumuna ulaştırmaya çalışan bu Amerikalı danışmanların başarısına en çok sevinecekler arasında Amerika'nın Ankara büyükelçisi Grosmann, Ahmet Ertegün, Kissinger, ve Jak Kamhi bulunuyor. [143]

Neden Jak Kamhi? Cefi Kamhi dese anlayacağız. Hiç olmazsa taze DYP milletvekili. Neden? Cevap yok. Bilmecenin çözümü, seçilen kişilerin kimliğinde gizli: Grosmann, Kissinger ve Jak Kamhi, Yahudi; Ahmet Ertegün, Amerika ve Türkiye'de Yahudilerle ilişkisi olan kişi. Örneğin 1992'de 500. Yıl Vakfı'nın Amerika'daki etkinliklerinde yeralmıştı...

Antisemitler dünyadaki her kötülüğün altında Yahudilik ararlar ya, Gülçin Telci'nin yaptığı aramak da değil, yazısının ilgisiz bir yerine Yahudi isimleri kondurarak suçlamak, hedef göstermek. Bu arada Jak Kamhi'nin 1993 Ocak'ında bir suikasttten kılpayı kurtulduğunu hatırlatalım. ABD'de Türkiye lehine gerçekleştirdiği Ermeni sorununa yönelik lobicilik faaliyetleriyle Dışişleri'nden üstün hizmet ödülü alması da Gülçin Telci'lerin hedefi olmaktan kurtaramamış onu...

Irkçılar barış sevmez

Telci'nin niyetinin daha açık ifade edildiği, Akit gazetesindeki, 'İshak Alaton kimin adamı?' başlıklı aynı minvaldeki yazı:

"Mart ayında İstanbul'da Kürt Barış Konferansı yapacak olan [suç!] TESEV'in önde gelen isimlerinden İshak Alaton bir Ermeni dostu [suç!]. 1992 yılının Şubat ayında Ermeni terör örgütü ASALA'nın lideri [?!] Hırayr Hovhanian'ı ve heyetini Ankara'ya getirerek onları ortakları gibi [?] tanıtıp haklarında bilgi vermeden Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'le görüştürülen İshak Alaton'un şimdi de Güneydoğu meselesine el atması, hakkındaki kuşkuları artırdı [ne zaman kuşku duymuyorsunuz ki]. Olay, Ankara'da sı-

143. 17.2.1996, *Hürriyet*.

kıntılara neden olmuş ve Dışişleri Bakanlığı Alaton'u uyarma kararı almıştı. İsrail ve Ermenistan'la sıkı ilişki içinde [suç!] olan Yahudi [işte Alaton'un esas suçu] işadamı İshak Alaton'un Ermeni konusundan sonra şimdi de Güneydoğu sorununa el atması dikkat çekiyor."[144]

Barış isteyen bir işverene ırkçı saldırı olduğunda, ırkçılığın sınıfları kestiği bu durumda, onunla dayanışırım, Alaton'la aynı safta olurum...

Alaton'la Yahudiliğinden dolayı uğraşanlar sadece Hürriyet, Akit gazeteleri değil. "Özelleştirmede sıra madenlere mi geldi?" başlıklı yazısında Atilla Aybay şunları yazmıştı: "Zonguldak taşkömürü havzasının kapatılmasını öneren işadamları da vardır. İthal edilecek kömürden alacakları komisyonların hayali ile iştahlarının kabardığı anlaşılan işadamlarından, kökeninden gelen kompleksi yenemeyerek, yurtseverlik nutukları çeken biri, kömür çıkarmak yerine balık üretmek gibi ipe sapa gelmez önerilerde bulunabilmektedir." [145]

Yazıda kastedilen, "kökeninden gelen kompleksi yenemeyerek yurtseverlik nutukları çeken" İshak Alaton'un tekzip yazısına, İ. Alaton'dan yanıt... başlığıyla yer verildi:[146] "Bu ırkçı ve ilkel ifade, Türkiye'nin en önemli dertlerinden biri olan Zonguldak'a mantıklı çare üretme tartışmasını bugüne kadarki seviyeli ortamının dışına itti. Cumhuriyet, çağdışı, ırkçı ve ayrımcı bu yazıya sütünlarında yer vermekle, Almanya'daki Türklere yönelik Neonazi saldırıları kınama hakkına gölge düşürdü."

Etnoekonomi

Gelir vergisi rekortmenleri listesinde üçüncü sırada olan Matild Manukyan'a ödülü, her yıl olduğu gibi 1995'te de, sahneye davet edilmeden, devlet erkânı salondan çıktıktan sonra verildi. Sonra Manukyan bombalandı. 27.9.1995... Polis, doğalgaz patlaması, dedi. Saldırıyı İBDA-C üstlendi. Daha önce de bombalanmıştı Manukyan, 15 Şubat'ta.

144. Ömer Özkaya, 30.1.1996, *Akit*.
145. *Cumhuriyet*, 14.10.1993
146. 3.11.1993, *Cumhuriyet*.

Daha sonra, Nizam-ı Alemci Hoca Ali Ozdemir'in, Berlin yerel televizyonunda Manukyan hakkında ölüm fetvası verdiğini öğrendik: "Türkiye'de Müslüman kadınlar genelev patronu Ermeni Manukyan tarafından satılmaktadır. Hangi Müslüman, bacısının, kardeşinin bir Ermeni tarafından böyle pazarlanmasına razı olabilir".[147]

Daha önce de, 22 Nisan 1995'te Boğaziçi Üniversitesi'nde, Hoşgörü ve Mültecilik konulu toplantıda bir konuşmacı, Manukyan kahve göndermiş Bosna'ya, demişti alaycı bir ifadeyle. Efendim neden "biz" Bosna'ya yardım yapamıyormuşuz da o yapıyormuş... Burada Manukyan'ın bizden sayılmaması, milliyetinden, dininden mi, yaptığı işten mi, varın siz karar verin...

İrkçı görünmemeye çalışan, tarihî olarak suça iştirak etmiş olanlar da lafı dönüp dolaştırıp Manukyan'a getirir. En kolay uğraşılacak, aşağılanacak kişi Manukyan'dır.

Vog çoraplarının sahibi Nadya Keçecioğlu'nu parası ve evini alabilmek için kaçırıp 75 gün rehin tutanlar, kendilerini MİT mensubu olarak tanıtarak, birbirlerine 'albayım yarbayım' diye hitap ederek Ermeni iş kadınının üzerine baskı kurmuşlardı...[148]

Etnik kimliklerinden dolayı iş hayatında çelme takılanlar sadece Kürtler, Ermeniler değil, hatta belki daha da fazla, Yahudiler...

Kapitalbank'ı kurmak için Devlet Bakanı Aykon Doğan'ın imzasını bekleyen, Bursa'da öldürülen Musevî işadamı Nesim Malki'nin, İslâmi Cihad Örgütü liderlerinden Şakaki'nin öldürülmesine misilleme olarak katledildiği ileri sürüldü.[149] Gazeteler haberi Malki'nin tefeciliğinin altını çizerek verdi... Türk işadamı ölünce 'sanayici', Yahudi ise 'tefeci'...

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan, Botaş ve Alarko firmaları aleyhinde suç duyurusunda bulundu, söz konusu firmaların İstanbulluları sömürdüğü gerekçesiyle... İlle de doğalgaz almak gerekiyorsa, Botaş dışında alternatif aramak gerektiğini belirten Erdoğan, ağzından baklayı da çıkarmış: Türkmenistan'dan doğalgazın getirilmesi durumunda, ABD'li firmaların

147. 29.9.1995, *Evrensel.*
148. 6.2.1996, *Hürriyet*
149. 29.11.1995, *Zaman.*

yüzde 25 ortaklığıyla alternatif şirket kurmaya çalışıyorlarmış...[150]

Sabetaycı işadamı Halil Bezmen "Yahudi dönmesi olduğumuz için Türkiye'deki Müslümanlar bizi hep dışladı. Ailem 1492'de İspanya'dan kaçan Sefarad Yahudilerinden. Osmanlı'ya sığındıktan sonra, 16. yüzyılda Müslüman olduk. Ama hiçbir zaman Müslüman çoğunluk bizi orada kabul etmedi" dedi ve fırtına koptu. Gazeteler ve acar gazetecileri Yahudileri taciz ettiler. Türkiye'de Yahudilerin yaşadığını, bir hahambaşı olduğunu hatırladılar. Bezmen'i kınayıcı demeçler almak üzere onları hatırladılar. Bezmen, Dönme olduğunu söylüyordu, ama Dönmelere değil, Yahudilere soru soruluyordu. Hahambaşılığın, "Dönmeler üç asır önce Müslümanlığı kabul etmişlerdir artık Yahudi olarak kabul edilmezler" şeklinde açıklaması da fayda etmiyordu. Bakalım onlar da hıyanet içindeki nankörler miydi? Değillerse, açıklasınlar, açıklama da yetmez, öyle ağır suçlamalarda bulunsunlar ki, Türk egemenlere sadakatlarini kanıtlasınlardı. Geride kalan Bezmenlere, burada ne kadar mutlu mesut oldukları, Halil Bezmen'in "rezil, dolandırıcı, ahlâksız, yalancı, düzenbaz, utanmaz, terbiyesiz" olduğu söyletildi, yazıldı.[151]

Halil Bezmen işadamı olarak ne işler çevirdi bilmem, zaten hangi işadamının ne çevirdiğini biliyor muyuz ki? Ama, Müslüman olarak tam kabul görmedikleri savı iftira değil, kesinlikle doğru. Varlık Vergisi bunun en somut örneğidir.

(İshak Alaton da, "Türk Musevîlerinin, yani Musevîlikten dönmemiş olanların şikâyeti yokken, dönmüş olan Halil Bezmen'e ne oluyor?" demişti. Şimdi burada bana düşen, Alaton'u suçlamak değil, ona sınıfsal konumundan dolayı değil de, etnik kimliğinden dolayı saldıran ırkçılara karşı çıkmaktır.)

Yerli halkları söküp atmak, zenginliklerini ele geçirmek kolay olmuyor. Nitekim Varlık Vergisi'nden sonra da bazı uygulamalara 'ihtiyaç duyulmuş'. Türkten Türke Alışveriş kampanyasının organizatörü, sonra da SHP İstanbul İl Başkanı olan Yüksel Çengel, o günleri şöyle anlatmış: "Biz o kampanyayı esnafla yardımlaşa-

150. 7.12.1995. *Y. Yüzyıl*
151. 10.8.1995. *Hürriyet.*

rak yürüttük. Pankartlara 'buradan alışveriş yapabilirsiniz' diye yazılıyordu. Bunun dışındaki tüm eylemlerimizde devrimci çizgideydik, sol söylem içindeydik"... [152] Böyle "sol söylem" olmaz olsun!

Daha geçen gün Sakıp Sabancı'nın, Dünya Türk İşadamları Kurultayı'nda, Türk işadamlarını överken söylediği sözlere bakın: "Bir zamanlar Türkiye'de işleri İshak'lar, Salamonlar yapıyordu. Şimdi bu değişti"[153]. O bunları söylerken kürsünün hemen yanında İshak Alaton oturuyordu, hem de başkanlık divanı üyesi olarak...

152. *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Hülya Demir-Rıdvan Akar, İletişim,1994.
153. 28.2.1996, *Milliyet*.

Yahudiler Hasköy'de yeniden...

26 Mayıs 1996, Pazar. Aynalıkavak, Harapçeşme Sokak canlandı, hareketlendi. Eti ve Yuda'nın düğün törenleri sayesinde Hasköy Yahudilerin mutlu bir gününe sahne oldu. Hasköy Mallem Sinagogu'nda yıllar sonra ilk kez bir düğün! Mallem, 183 yıllık bir *Kal*.[154] 1960'lardan sonra yörede kalan tek sinagog...

O küçücük sinagog için oldukça kalabalıktı. Gelin ve damadın yakını davetlilerin yanı sıra, çok yakınları olmayan Yahudiler de bu mutlu günü paylaşmak için gelmişlerdi; sadece mürüvvet görmeye değil, Hasköy'deki köklerini hatırlamaya, bu sinagogu yaşatmaya belki... Tuhafiyeci Moiz Bey bu mutlu vesileyle sinagogu ziyaret etmiş olan herkesle tek tek ilgilenirken oldukça heyecanlıydı, sürekli aynı sözleri tekrarlıyordu: 45 yıl sonra ilk kez bir düğün, 45 yıl sonra ilk kez...

Eskiden Yahudi yerleşim merkezlerinden olan Hasköy'de şimdi millet yok, cemaat kalmamış. Ama her cumartesi Bostancı'dan, Kuzguncuk'tan kilometreler katedilip sabah duasına, *tefillaya* geliniyor, *seudada* [155] özlem gideriliyor dostlarla, eski Hasköylülerle. Musevîlikte duanın yapılabilmesi için en az on erkeğin hazır bulunması gerektiğinden ve eskiden Alliance okulu olan Hasköy İhtiyarlar Yurdu'nda kalan sekiz kişi zaten geldiklerinden dualar aksamadan sürüyor. Dinî törenler sürmeli. Yoksa, ayin yapılmıyor diye el konan Beykoz Kilisesi'nin akıbetine uğramak işten bile değil... Ve bu konuda (da) azınlıklar hiç güçlü değil; Vakıflar Genel Müdürlüğü ile uğraşamıyorlar, uğraşanlar da yalnız... Dayanışması gereken, egemen etnik gruba mensup kimi sol muha-

154. *Kal:* İspanyolca sinagog, havra.

155. *Seuda:* Sabah kahvaltısı.

liflerin söylemi ise gayet 'öğretici': [156] Kurban rolüne girmekten vazgeçin. İçselleştirdiğiniz eziklikle uğraşın. Eziliyorsanız, bu, boyun eğdiğiniz içindir. Baskıya ya da ayrımcılığa uğrayanlar yaşadıklarının yarattığı ezikliği, mağduriyeti aşabilmeli, kendilerini ortaya koyup güneşin altındaki yerlerini almanın adayı olmalıdırlar. Hak verilmez alınır. Ağlamayana meme yok! Siz de mücadele ediniz efendim!.. (Benim yazdıklarıma yönelik bir eleştiri mektubundaki bu tür sözlerin bir kadının kaleminden döküldüğünü gördüğümde, "kurtulmuş" kadınları hatırladım.)

1959-93 arası sinagog vakıf başkanlığı yapmış olan Robert Romano, özellikle 1950'lerde başlayan Hasköy'de göçün sonunda bugün artık sadece bir aile kaldığını söylüyor. O da yaşlı ve yoksul bir ana oğul. Bakımları cemaat dayanışmasıyla. Bu sinagogda 45 yıl önce evlenen çift ise artık İsrail'de yaşıyormuş.

Hasköy Yahudi Mezarlığı, Yahudiler için öyle önemli bir yermiş ki, Üsküdar ve Galata'dan dahi ölülerini buraya getirirlermiş. Bu mezarlık E-5 Karayolu inşaatı sırasında üçe bölünmüş. Bir bölümünün üstüne Örnektepe Mahallesi kurulmuş. Örnektepe mezarlığı Temmuz 1995'te Kıbrıs Barış Ormanı haline getirildi Beyoğlu Belediyesi tarafından...

Sinagogun kapısında, bahçesinde polisler. Hahamın dua okumak için çıktığı kürsü, *teva*, gemi şeklinde; Hasköylü Sefaradların İspanya'dan gemiyle geldiklerini hatırlatırcasına. Ancak Hasköy'de 1492'den önce de Yahudiler yaşarmış. Mesela Mayor Sinagogu, Sultan Mehmet'ten önce de varmış.

Bir cenaze nedeniyle gittiğim Neve Şalom'da o gün siyah renk hakimdi. Bu kez her yer beyaz. *Kipa*lar[157], sinagogu süslemekte kullanılan çiçekler, kurdeleler, hahamın cübbesi, sarığı beyaz, beyaz... Org olmadığından teyple idare ediliyor, ama ses düzeni iyi. Hahamın İbranice dualarına zaman zaman eşlik eden koro da kasetten. Yâd et, hatırla, unutma anlamındaki *tzhor*dan başka İbranice sözcük bilmem, ama o da ne, kendimi bildim bileli tanıdığım ve pek hoşlanmadığım iki sözcük: Süleyman Demirel!? Her duanın sonunda eskiden padişahın, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının adı geçermiş...

156. *Söz*, 1.6.1996, okur mektubu.

157. *Kipa:* bere.

BÖLÜM V

AZINLIK BİLE SAYILMAYAN BAZILARI

Süryaniler bu vatanın nesi oluyor?

Süryaniler Güneydoğu Anadolu'nun yerli halklarından, ama Müslüman-Türk vatandaşlarla aynı haklara sahip değiller. Azınlık durumuna itilen Ermeni, Yahudi, Rumlar gibi onlar da, mesela askeriyede sakıncalı personel listesinde yer alır, suç hanesinde de gayrimüslim yazar. Kimi yönetmeliklerde potansiyel sabotör olarak geçerler...[158]

İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu ile Cumhurbaşkanlığı'ndan da onay gören, 28 Aralık 1988'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği'nde, azınlık vatandaşlar potansiyel sabotör olarak gösterildi. Türkiye'de sabotaj yapabilecek kişiler sayılırken. "Memleket içerisindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar" ifadesinin de yer aldığı yönetmeliğe imza koyan dönemin bazı bakanları, durumdan haberdar olmadıklarını söylerken. Devlet Bakanı Cemil Çiçek, "Yönetmeliği bilerek imzaladım. Yarası olan gocunur" demiş.[159]

ASALA gündemdeyken Ermeni, Kıbrıs gündemdeyken Rum sayılan ve baskıya uğrayan Süryaniler yerlerinden yurtlarından; Mardin'den, Midyat'tan, Nusaybin'den, İdil'den, Hakkari'den, Silopi'den, Diyarbakır'dan, Gercüş'ten göçüyorlar yıllardır. Önce İstanbul'a ilk durak olarak, sonra Avrupa'ya: Almanya'ya, İsveç'e... Midyat'ta "gâvur", transit geçiş noktası olan İstanbul'da ikinci dilleri olan Türkçeleriyle en hafifinden "Doğulu!" olan Süryaniler, Berlin'de ise "kara kafalı Türk"lerdir artık...

158. 30.7.1989, *Milliyet*
159. 30.7.1989, *Milliyet*

Süryaniler 'alt kültür'

"Türkiye demokratik bir ülkedir. Her dilden, dinden vatandaş Türkiye Cumhuriyeti'ne kabul edilebilir, bizim halkımızın sahip olduğu haklardan yararlanabilir. İnançları ne olursa olsun, hepsi kardeştir."

Süryani liderlerin İstanbul valisini ziyaretinde (20.2.1993) Hayri Kozakçıoğlu Türk resmî hoşgörüsüyle yukarıdaki açıklamayı yaptı.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde, "bizim halkımız"dan sayılmadıkları net bir şekilde görülen Süryani "kardeş"lerimiz ise haklı olarak soruyorlar: "Türkiye'de Türklerden çok önce bu topraklarda yaşayan Süryaniler, .. bu vatanın nesi oluyorlar?" [160]

Nesi oldukları değil ama, neleri olmadığı beshelli. Bu toprakların kadim halklarından olup, kadim de bir kültüre sahipler ama onu yaşatacak olanaklardan yoksunlar. Mesela okulları bile yok. Bu açıdan azınlıklardan daha geri durumdalar.

Zamanında Başbakan Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Süryani dinî liderleriyle görüşmüştü. Süryanilerin hangi anlamda kendileri için değerleri olabileceğini en açık söyleyen ise herhalde Tansu Çiller oldu: 31 Mart 1995'te Süryani dinî liderleri ile yaptığı görüşmede, Süryanileri, Gümrük Birliği sürecinde Türkiye'nin tanıtılmasında elçi olarak gördüklerini söyledi...

Aynı haberde,[161] kurucuları arasında Dışişleri Bakanı Erdal İnönü ve Kâmran İnan'ın da bulunacağı İnsan Hakları ve Alt Kültürler Vakfı'nın, içlerinde Kürt, Ermeni, Süryani, Alevîlerin de bulunduğu alt kültürleri inceleyeceği bildiriliyordu. (Üstten bakan egemene göre "alt" kültür oluveriyor, binlerce yıllık geçmişe sahip medeniyetler.) Demek ki yerliler ameliyat masasında, inceleniyorlar... Süleyman Yeşilyurt'un, Hıristiyan ve Musevî cemaatlerin önünü kesecek "bir üst bilim araştırma merkezi" kurulması önerisiyle ilginç bir benzerlik görülüyor değil mi?.. (Bkz. sy. 35)

160. İsa Karataş, *"Türkiye'de Süryani Olarak Yaşamak"*, Birikim, Mart-Nisan 1995

161. 2.4.1995, *Y Yüzyıl.*

İnsafa kalan eserler

Yıkılan kiliselerinin duvarının onarılması için bile sekiz yılda izin alabilen[162] Süryanilerin kiliseleri camiye dönüştürülüyor. Süryaniler kaçıyor, göçüyor; geride bıraktıkları eserleri Türkiye'nin insafına kalıyor. Urfa'da 3. yüzyılda inşa edilen Aziz Yohanna Kilisesi'nin Selahaddin-i Eyyubi Camisi'ne dönüştürülmesi ve buna Türkiye'deki Süryani cemaatinin gösterdiği tepkilerin sonuç vermemesi üzerine, merkezi İsveç'te bulunan Süryani Federasyonu Başkanı, dönemin Kültür Bakanı Fikri Sağlar'a gönderdiği mektupta şunları söylüyor: "Devşirilmeye direnebilen insanlarımız çareyi göçmekte buldular. Yok olmamak için kaçabildiler. Ne yazık ki kiliselerimiz ve diğer eserlerimiz kaçamaz ve sizin inisiyatifinize kalmıştır. Medeniyetin beşiği olan, Mezopotamya'daki bu eşsiz ve antik eserlerimizin camiye çevrilmesi veya başka amaçlar için kullanılmasını, bütün insanlı-ğa saygısızlık anlamında algılıyoruz."

Azınlıklaştırılan etnik grupların kilise ve sinagogları "yumuşak" geçişle de ellerinden alınıyor; örneğin kültür merkezi yapılıyor. En son Edirne Sinagogu, Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün mülkiyetine geçti.[163] Çünkü 10 yıllık sürede cemaat olmaması halinde, ilgili yasa bu uygulamayı öngörüyor. Edirne Sinagogu, Trakya Üniversitesi'ne devredilerek kültür hizmetlerinde kullanılacak.[164] Kültür merkezleri açılmasına kim itiraz edebilir ki?!.

Türkiye'nin siyasî ve ticarî olarak Avrupa kamuoyunda iyi tanıtılması için insan hakları, kadın hakları motifleri kullanılırdı. Şimdi de "Türk hoşgörüsünü" dünyaya anlatmak ve turizm gelirlerini artırmak için Turizm Bakanlığı inanç turu düzenliyor. Yabancı gazeteci ve dinadamlarını çağırıp kiliseleri, sinagogları gezdiriyor. Bakanlık müsteşarı, "nüfusunun yüzde 90'ı Müslüman olan Türklerin Musevîlik ve Hıristiyanlık dinine ait sinagog ve kiliseleri, bu dinlere inananların artık yaşamadığı yerlerde dahi koruduklarını" söyleyebiliyor.[165]

162. 2.1.1994, *Cumhuriyet*
163. 5.10.1995, *Y. Yüzyıl*
164. Bu arada sinagog yıkıldı... (10.1.1997, Akit.)
165. 2.10.1995, *Y. Yüzyıl*.

Lo midokad bu Habraydi (Süryanice, Arkadaşıma Dokunma)

• 9 Ocak Pazar günü İdil'den Basibrin (Haberli) köyüne nikâh kıymaya giden Midin (Öğündük) köyünün Süryani papazı Melke Tok, minibüsü durduran maskeli ve silahlı üç kişi tarafından kaçırıldı. Minibüsten indirilerek beyaz bir Renault ile kaçırılan Melke Tok, 13 Ocak'ta Cizre-İdil arasında bulunan Dinçerler-I Jandarma Karakolu yakınlarında serbest bırakıldı.[166]

• İdil'de Süryani dişçi İsa Bayındır'ın, evinin önünde oynarken kaçırılan 5 yaşındaki oğlu Gürgiz'in cesedi daha sonra bir kuyuda bulundu. [167]

• Midyat'ta Süryani doktor Edvard Tanrıverdi 18.12.1994 günü, gece geç saatlerde evine gireceği sırada, kontrgerilla oldukları öne sürülen kişiler tarafından otomatik silahlarla taranarak öldürüldü (Ö. Gündem).

• Katliamlardan arta kalan Süryaniler, ülkeleriyle bağlarının kesilmesi için göçe itiliyorlar. Yakup Mete ile İdil eski Belediye Başkanı Şükrü Tutuş da 1994'te öldürüldüler (Ö. Gündem).

Giden gitti mi artık...

Süryani arkadaşlarımız gidiyor. Belki de engel olacak ırkçılık karşıtı bir hareket yükseltemediğimiz için, suskun kaldığımız için, hatta duyarsız olduğumuz için bizi terkederek cezalandırıyorlar... Gidişleri –Özgür Gündem dışında– haber bile olmuyor. Olduğunda da küçücük, 10. sayfada bir haber mesela: "123 Türk Londra'da topluca iltica istedi" başlıklı haberinde, Toros Havayolları'na ait, KKTC-İngiltere seferini yapan uçağın, 20'si kadın ve çocuk olan yolcularından bir bölümünün Süryani olduğu bildiriliyordu.[168]

Birikim dergisine, Etnik Kimlik ve Azınlıklar özel sayısını hazırladığımda, "Türkiye'de Süryani Olarak Yaşamak" yazısıyla katılan Süryani araştırmacı-yazar İsa'ya (Karataş) sordum, gidenlerin hali nicedir, arkadaşlarımızın gitmemesi için, gidenlerin

166. 14.1.1994. *Ö. Gündem ve Hürriyet.*
167. 16.5.1993. *Ö. Gündem.*
168. 5.5. 1989.*Cumhuriyet*

evlerine dönmesi için ne yapabiliriz, insan hakları ve demokrasi yerleşince mi gelirler?..

"Avrupalılar için din fazla önem taşımadığından mıdır ne, orada siz siyah başlı ve Türksünüz diyorlar. Sokaktaki Alman vatandaşını oradaki Süryani işçinin Süryaniliği ilgilendirmiyor. Geri dönmeyi sağlamak çok zor. Demokrasi olsa bile, inanmayacaklar; 'doğru değil, göz boyama' derler. Çok çok az kişi gelir."

Geri gelecekler!

Türkiye'deki insan hakları ihlâlleri içeren olayları Türkiye'dekilerden daha önce öğrenen Avrupa'daki Anadolulu göçmenler Türkiye'de kalan yakınları için endişelenip, onları telefon sağanağına tutuyorlar: "İyi misiniz? Hâlâ orada nasıl kalabiliyorsunuz!"

Gazi Mahallesi olaylarında İsa'ya da telefonlar gelmiş: "Alevîler de Müslüman. Bunlar kendi insanlarına böyle yapıyorlar, size haydi haydi"... İsa'nın gazetelerde kendi imzasıyla yazmasından da tedirgin oluyormuş yurtdışındaki yakınları. "O kadar anlatıyorum, yine de benim için korkuyorlar, lâzımsın bize, adını yazma diyorlar. Yatıştırmaya çalışıyorum, hatta bazen takılıyorum, diyorum, burada demokrasi var..."

İsa, ağabeyinin evliliğini de esprili anlatıyor: "Yengem Almanya'dan geldi. Süryani. Komşumuzun kızıydı. Almanya'ya göçmüşlerdi. Abim evlenme çağına gelince, aklına geldi, onu aradı. Yengem çok şaşırmış: Nasıl oldu aradın? Cevap: Özledim. Yengem Türkiye'ye gelmeyi kabul etti, evlendiler. Sen çıldırdın mı, ne yapacaksın orada dedi akrabaları."

İsa bunu neden mi anlattı? Gidenleri geri getirmenin yollarını sormuştum ya...

Hay Allah, niye gittiler..!

Binlerce yıldır, Asurlular zamanından beri yerleşik olan bir halka neler oldu da bugün göçmen olarak bilinir oldular? Evlerini, yurtlarını, mal varlıklarını bırakıp giden Süryani dostlarımızı nasıl küstürdük? Çok eskilere gitmeden, yakın tarihe bakacak olursak, mesela I. Dünya Savaşı'na kadar Mardin, Diyarbakır, Siirt, Adana, Urfa, Hakkari, Van, Hatay, Elazığ, Adıyaman ve Erzurum civarlarında yoğun olarak yaşayan Süryanilerin nüfusu yüzbinlere varan sayılarla ifade edilirken nasıl oldu da bugün bir avuç kaldılar?

"Tur Abdin'de [Mardin platosu] yalnızca 1000-2000 arasında Süryani kalmıştır". [169] 12 Eylül öncesi bile 20-25 bin kişilerken azalmadaki bu hız neden? Kimse rahat evini bırakıp gitmez, hak ihlâllerine uğramayan yurdunu terketmez. Olan olup, iş işten geçtikten sonra, "Hay Allah, niye gittiler, tüh tüh" diye hayıflanmak gibi de olsa, yol yakınken değil ama, zararın neresinden dönsek kârdır misali, Süryanilerin gönüllü gebelik önleme yöntemleri ve doğal afetlerle ölüp bitmediklerini, İstanbul'a, İsveç'e, Almanya'ya, Belçika'ya zenginliklerine zenginlik katmak üzere gitmediklerini örneklerle gösterelim.

"Peki, o halde neden?" sorusunun cevabını, aşağıdaki satırlarda, Türkiyeli Süryanilerin mesela 1990'dan günümüze uğradıkları ve tesbit edilebilen hak ihlâllerinde bulacaksınız. Süryanilerin büyük çoğunluğunun Olağanüstü Bölge'de yaşadıklarını gözönüne alırsak "tespit edilebilenler"in ne demek olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı'nın son dönemine çok kısaca değinerek başlaya-

169. *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Peter Alford Andrews', Tümzamanlar Yayıncılık, Aralık 1992

lım. Ermeni "tehciri"nden bildiğimiz Hamidiye Alayları. Süryanileri de bu kıyımın dışında tutmamış. Süryanilerin hem çatışmalar sırasında, hem de bölgeden sürülürken açlık ve hastalık yüzünden 100 binin üstünde kayıp verdiklerini belirten Yakup Bilge, "(İslâm motifi) yanında, saldırıları şiddetlendiren bir diğer etken, Doğu'da yaşayan Hıristiyan ve Müslüman toplumlar arasındaki derin sosyo-ekonomik farklılıklardı. Saldırılar sırasında, Süryani mal varlıklarının sürekli yağmalanmış olması da, bu tezi doğrulamaktadır" diyor.[170]

1928'de Bağdat'taki Türk büyükelçisinin, Türkiye'nin daha önce topraklarını terketmek zorunda kalanlar için ilan ettiği genel af dolayısıyla, Türkiye'ye girmeye yeltenen Süryani olursa, bunların cezalandırılacağını açıkladığı da hatırlatılıyor aynı yerde. Türkiye sınırları içinde kalanları bekleyen ise düşmanca davranışlar olmuş: TİS çoğunluğun devletinde, Süryani-Hıristiyanlar ekonomik yönden güçlü olmaya nasıl, ne hakla (!) devam edebilirlerdi... Zaten Süryaniler de, okuyup büyük adam olsun diye çocuklarını okula göndermemişler. Süryanilerin, önemli alanlarda, mesela devlet kademelerinde görev alamayacaklarını, üstüne üstlük, taraflsız ve laik olmayan bu eğitimle Müslümanlaştırılmaya çalışılacaklarını bildiklerinden ekonomi alanında uğraş vermişler. "Azınlıklar"ın çoğu gibi. Lozan kapsamında değillerse de, Lozan "statülü" diğer "azınlık" gruplar gibi "içerdeki dış düşman" olmaktan kurtulamamışlar.

Kasım 1994'te Hürriyet gazetesinde yayınlanan yazı dizisi "Son Süryaniler"de, Mardin Belediyesi'nin tek gayrimüslim üyesi Elize Donat, "1970'lerde Kıbrıs olayları, Rum düşmanlığı çok etkili oldu. Süryaniler için, bunlar da Rum, denildi" diyor. Ve 1940'larda Suriye'ye, 1960'larda Avrupa ülkelerine olan Süryani göçü 1974 Kıbrıs "Barış" Harekâtı ile İsveç, Almanya ve İsviçre'ye yoğunlaşıyor. 12 Eylül'den sonra ise bu göç hızlanıyor. Dün, "Süryaniler de Rum"du, bugün ise "halkın gözünde Ermeni. Süryani demek". Eh, resmî propagandayla PKK'lılar da Ermeni olduklarına göre(!) gelsin köy boşaltmalar, zorunlu göçler, gözaltında kayıplar, faili meçhuller...

170. *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, Yakup Bilge, İstanbul 1991.

Bu konuda Kürtlerle Süryaniler eşitler. En azından, Kürt 125'lik 'terörist' ise, evinde ekmek yedim dediği Süryani 169'luktur, yardım-yataklık edendir! Dahası, Süryaniler saldırılacak, ateşte kızdırılıp göğüslerine bastırılacak haçları, çalınacak ikonaları, yağmalanacak kiliseleri, mezarları, tabutları bulunan "gâvur" millettir... Süryaniler Rumdur, Ermenidir, pekakalıdır!.. Konuyu Süryani yazarın, Yakup Bilge'nin sözleriyle toparlayalım: "... aslında bu toplu göç, Süryanilerin Türkiye'de içinde bulundukları duruma karşı gerçekleştiremedikleri fiili bir tepkinin de yansımasıdır. Türkiyeli Süryanilerin bundan sonraki gelişimi ise, Türkiye'nin demokratik gelişimiyle de yakından bağlantılıdır." Doğru söze ne denir...

Öldürülen Süryaniler

Malke Davut - Midyat, 9 Ocak 1990; Yakup Görgen - Midyat, 21 Nisan 1990; Gevriye Bulut - Midyat'ın Anhıl (Yemişli) köyünden, 1 Mayıs 1990; Samuel Bulut (19) - Aynı gün annesi Gevriye ile öldürüldü. Yusuf Aykıl - Midyat'ın Arnas (Bağlarbaşı) köyünden, 3 Haziran 1990; Edibe Aykıl - Sekiz aylık hamileyken kocasıyla birlikte öldürüldü. Fehmi Yarar - Midyat, 1990; Aho Erinç - Nusaybin'in (Taşköy) köyünden, 1990; İshak Tahan - Midyat, 23 Mart 1991; Afrem ve kızkardeşi İşmuni Adil - İkisi de dilsizdi, Anhıl, 27 Ağustos 1991; Mihayel Bayru - İdil, Mayıs 1992; Fikri Aksoy (veya Akbulut) - Midyat, 17 Haziran 1992; Yakup Yontan - Derikli diş hekimi, Kızıltepe, 25 Temmuz 1992; Aydın Aydın - Nusaybin'in Harebale (Üçköy) köyünden, 13 Ocak 1993; İsa Koç - Anhıl köyü muhtarı, 13 Ocak 1993; Musa Demir - Anhıl köyünden, 13 Ocak 1993; Yusuf Özbakır - Anhıl, 13 Ocak 1993; Gevriye Durmaz - Nusaybin'in Mzizah (Doğançay) köyünden, 13 Ocak 1993; Hanna Demir - Mzizah'ta aynı gün ağır yaralandı, Görgis Savcı - Kerboran'ın (Dargeçit) Hah (Anıtlı) köyünden, 6 Şubat 1993; Fuat (Görgis) Bayındır, beş yaşında, İdil'de diş hekimi olan İsa Bayındır'ın oğlu, 1 Nisan 1993'te kaçırılan çocuk Mayıs'ın ilk haftasında bir su kuyusunda ölü olarak bulunur. Hanna Aydın - Hah köyü muhtarı, 29 Kasım 1993; Yakup Mete - Midyat'ta muhtar, 16 Şubat 1994; Şükrü Tutuş - İdil'de eski belediye başkanı, 17 Haziran 1994; Aziz Çiftçi - Mardin'de öldürüldü,

Temmuz 1994; Dr. Edvard Tanrıverdi Midyat'ta öldürüldü, 18 Aralık 1994.

PKK tarafından öldürülenler: Muhtar Bahe Akgül, Şemun Ünal, Yusuf Sürer ve Celil Büyükbaş - Mardin'in Bnebil (Bülbül) köyü, 14 Kasım 1990; Muhtar, Circis Yüksel - Savur'un Kılıt (Dereiçi) köyü muhtarı, 19 Eylül 1992.

Gözaltında 'kaybolan' Süryaniler

Hamdi Şimşek ve Hikmet Şimşek: Silopi'nin Bespin (Görümlü) köyünden baba-oğul 14 Haziran 1993 sabahı askerler tarafından gözaltına alınan baba-oğuldan hâlâ haber yok. Kocası ve oğlu "kaybolan" Heylan Şimşek, askerlerin o gün herkesi köy meydanına topladığını, evde bulunan haçı köy imamı İbrahim Akıl'ın boynuna asarak, "Hepiniz Hıristiyansınız, tümünüzü öldüreceğiz" dediklerini anlatıyor. Sabah gazetesinde "20 yıllık imam nasıl Ermeni oldu" başlığı altındaki haberde, Şırnak Tugay Komutanı Mete Sayar, "Size ilginç bir anımı anlatayım. İki yıldır bir köyün imamlığını yapan kişi, bir eylem sırasında öldürüldü ve boynunda haç çıktı. İmam bildiğimiz adamın Ermeni olduğunu gördük" deyince Hamdi ve Hikmet Şimşek'le beraber gözaltına alınan imamın öldürüldüğü anlaşılıyor. (Bkz. sy.305)

Edip Diril ve Ercan Diril: Bu iki akraba genç Silopi'nin Mehri (Kovankaya) köyünden 1993 sonlarında gittikleri İstanbul'dan 26 Nisan 1994'te köylerine dönerken Cizre'den yakınlarına telefon edip, yolların mayınlı olduğunu ve askerlerin kendilerine izin vermediğini söylerler. Bu telefondan sonra bir daha kendilerinden haber alınamamış.

Boşaltılan Süryani Köyleri

Midyat'ta: Kafro Tahteyto (Elbeyendi), Bote (Bardakçı), Arnas (Bağlarbaşı), Yardo (Yamanlar), Saleh (Barıştepe), Hapsis (Mercümekli), Keferbe (Güngören).

Nusaybin'de: Harabemişke (Dağiçi), Sederi (Üçyol), Ehvo (Güzelsu), Badibe (Dibek), Arbo (Taşköy), Marbobo (Günyurdu), Giremira (Girmeli).

İdil'de: Gaveyto (Sarc), Esfas (Yarbaşı).
Kerboran'da (Dargeçit): Zaz (İzbırak), Arbaye (Alayurt).
Gercüş'te: Kafro Elayto (Arıca), Binkalbe.
Silopi'de: Hassane (Kösrali).
Beytüşşebab'ta: Mihri (Kovankaya).

Kaçırılan Süryaniler

Lahdo Barınç: İdil'in Midin (Öğündük) köyünden, 22 Şubat 1993'te korucu oldukları ileri sürülen kişilerce kaçırılan Barınç, 13 Eylül 1993'te 110 bin DM karşılığında serbest bırakılır.

Papaz Melke Tok: Hizbullahçı oldukları ileri sürülen kişilerce kaçırılan Midin köyü Papazı Tok, kaçıranların kendisine Müslüman olması için baskı yaptıklarını ve bu amaçla kendisini diri diri gömdüklerini anlatır. Melke, Süleyman, Barsorno ve adı tespit edilemeyen bir kadını Midyat'ın Zaz (İzbırak) köyünden alan korucular, bu köylülere korucu olmaları için işkence yaparlar.

Kız Kaçırma

1980'den bu yana 20 Süryani kız kaçırılmıştır. Türkân Güleç : Midyat'ın Keferze (Altıntaş) köyünden Mart 1994'te kaçırıldı.

Marta İlik: Nusaybin'in Gündükşükro (Odabaşı) köyünden 18 Eylül 1994'te kaçırıldı.

Hasine Belge (14 yaşında): Midyat'ın Hapsis (Mercümekli) köyünden 11 Ağustos 1994'te kaçırıldı. Babası Hanna Belge, kaçıranların kimler ve nerede olduklarını Midyat Cumhuriyet Savcılığı'na bildirmesine rağmen başvurusu sonuçsuz kalıyor.

Fuş başlomo..!

Sağlıcakla kalın demekten başka çare yok... Ailecek göçüyorlar. Midyat'tan İsveç'e... Mekko. Nisane. Zarife. Zeyto... Bir Süryani aile daha göçüyor. Güle oynaya değil. içleri burula burula. Kalmak istedikleri halde gidiyorlar. Gitmekten başka çareleri kalmadığı için gidiyorlar. Sebep?.. Sebep malum: Olağanüstü hal... Ne yazık ki, elden bir şey gelmiyor artık. sağlıcakla kalın demekten başka: Fuş başlomo..! Sağlıcakla kalın Mekko. Zeyto. Nisane. Zarife... Fuş başlomo..!

29 Nisan 1995'ti. Nisane. Mekko ve 17 yaşındaki kızları Zarife. Midyat'tan İstanbul'a üç ay önce gelmişler. Beş gün sonra. İsveç'e yolcular. yerleşmek üzere. Giderayak görüşmek istedim. Kaldıkları eve konuk oldum.

Anne Nisane 1936 Midyat doğumlu. Nisane teyze ile konuşmam mümkün olamadı, çünkü o Süryanice. Arapça. Kürtçe biliyordu. Bense sadece resmî dili. Türkçeyi. On çocuk yetiştirmiş bir kadın. Çocukları İsveç'e. Almanya'ya. Hollanda'ya. İngiltere'ye dağılmışlar. Bunun üzerine vah vah ifadesi yerleşen yüzüme bakıp. "Türkiye asıllı her Süryaninin illâ ki bir yakını gitmiştir dışarıya" diyor Zarife. Neyse ki devamla. "bunu bilmiyor musun hâlâ; kanıksamadınız mı sanki?.." demiyor.

Kimsede Avrupa'ya gidiyor olmanın heyecanı görünmüyor. Sevinçli bir telaş hiç yok. Anne ve babasıyla göçecek olan 17 yaşındaki Zarife'de bile bir heves sezemiyorum. Babası zaten zamanında ekonomik nedenle 1971'de yurtdışına çalışmaya gitmiş. Sivas'tan, Kayseri'den, Ankara'dan giden diğerleri gibi. İki sene İsveç. İtalya. Almanya'da çalışmış. Ailenin diğer üyelerini de sonradan yanına alıp yerleşmeyi de düşünmüş o zaman. Ama ya-

pamamış. "Ben buraya ait değilim, batsın bu Avrupa" deyip dönmüş. Yerleşmek amacıyla çıktığı Avrupa'yı beğenmeyip geri gelmiş.

Midyat'ta Zarife'nin zamanında ilkokulda 55 çocuktan 10'u Süryani, diğerleri Kürtmüş. Oysa ağabeyi Zeyto'nun ilkokula gittiği 1975'te ise 4 Müslüman, bir Yezidî dışında geri kalanlar hep Süryaniymiş. Ve şimdi belki de hiç yok Süryani öğrenci.

"Midyat'ta en zayıf olan dil Türkçedir, çünkü orda pek Türk yok. Kürt çocukların dilini öğrenirdik, onlar bizim dilimizi öğrenmiyordu, onlar çoğunluktu. Öğretmen vardı Türk. İlkokulda öğretmenim severdi beni, ben de onu. Bizim oralarda Kürt-Müslümanlar çok kadınla evleniyorlar. Süryani kızını alıp Müslümanlığa katmakla hem sevap işleyeceklerini, cennete gideceklerini düşünüyorlar, hem de oradaki nüfuslarını arttırmış oluyorlar."

Zarife'nin Midyat'tan, Türkiye'den kopmak istemediği halde gitmekte kararlı olmasının nedenlerinden biri öğrenim görme isteği. Başka nedenleri de var burada kalamamasının:

"Bir tek onlar, yani geride kalan tek tük Süryani için üzülmüyorum, hepsi için üzülüyorum. Çünkü orda herkes ölüyor.

1992 yazında 30 bin nüfuslu Midyat'ın orta yerinde, meydanda olan evleri roketlenmiş. Zarife, annesi ve erkek kardeşi varmış o gece. Damda tahtta yatak yapmaya üşenmiş anneleri, üşengeçliğinin kendilerini ölümden kurtardığını bilmeden. Yine de, eski tip sağlam evin taş duvarları delinmiş. Polis raporlarında "bölücü örgüt" suçlanmış. "Hiç kimseyle ilişkimiz, alıp veremediğimiz yok. Babam Midyat'ta değildi, ameliyat olmaya gitmişti. Hele ki, evin erkeği yoksa siyaset de yoktur evde" diyerek saldırının nedenini soruyor kendi kendine ve yine kendisi veriyor cevabı: "Taciz edilip çıkartılmak isteniyoruz. Bize gelen kurşunlarla ilgili kimseyi suçlamıyorum çünkü hangi gruptan geleceğini bilmiyorum. Roketle yolun sonuna kadar geldik, Midyat'ta vurulanlar da bardağı taşıran son damla oldu."

Zarife'nin evlerinin roket atışına tutulduğu 1992 yılından, aynı günde 12 kişinin öldüğü, 17 kişinin yaralandığı bir örnek de ben aktarayım:

Mardin'in Midyat ilçesinde önceki gün, bir minibüs ile bir kamyonda bulunan köylüler kurşuna dizildi. Sekiz kişinin öldürülmesi, dokuz kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırıdan birkaç saat

sonra Tolgalı köyü minibüsü yolcularına ateş açıldı. Yüzü maskeli kişiler yolcuları otomatik tüfeklerle taradı. Aralarında 3 ve 10 yaşlarındaki iki çocuğun da bulunduğu 4 kişi yaşamını yitirdi, üçü kadın 8 kişi yaralandı.[171]

Bütün bu yaşananlardan sonra Zarife'de artık bayılma, korku, nedensiz sırt ağrıları...

Leman Teyze, Mekko Amca

Mekko amcayı beklerken Leman teyzeleri geldi. Kapıdan içeri adımını atar atmaz, "görüyor musun gidiyor bunlar, bırakıp gidecekler" diye çocuklara sarılıp ağladı. Leman Hanım 15 yıldır İstanbul'da yaşayan, ama sonunda yurtdışına yerleşen Zarife'nin ablasının komşusu. Komşusu göçtükten sonra da, geride kalanlarla ahbaplığını sürdürmeye çabalayan Leman Hanım, Süryani dostlarıyla, çocuklarını kendi çocukları bildiği dostlarıyla birkaç gün sonra kesin olarak ayrılacak ve belki de bir daha onları göremeyecek.

Bahti ailesinin Leman teyzesi Samatyalı, Müslüman-Türk.

Gazeteci kimliğiyle orda bulunan ben misafir odasına alınmıştım, "Midyat usulü, haber vermeden gelen" Leman teyze ise resmiyetten uzak, oturma odasına. Kendi aralarında biz bize, diz dize ağlaşıyorlar. Nece anlaşıyorlar merak ediyorum. Merakımı kendime saklayıp, ikram edilen paskalya çöreği ve renkli yumurtayla ilgileniyorum.

Nisane teyzenin, kendisi gibi Midyat doğumlu ve Süryani, 67 yaşındaki kocası, Mekko amca, kendi dilleri olan Süryanicenin yanısıra, yaşadığı yerde konuşulan Kürtçeyi, Arapçayı, bunlara ek olarak biraz Zazacayı, ekonomik nedenlerle gurbetçiliğe çıktığı yerlerde öğrendiği kadarıyla Almancayı, İtalyancayı ve artı, benim konuştuğum dili de bildiği için onunla konuşabildim. Zamanında kuyumcuymuş.

Mekko amca gelir gelmez Leman Hanım'ın olduğu odaya gidiyor önce, "Çok merhametli bir insandır. Eskiden Müslüman-Hıristiyan konuları yoktu" diyor yanımıza döndüğünde. "İnsan

171. 22.4.1992, *Cumhuriyet*.

doğduğu yerde büyümek istiyor, sonra, orda bir ahbabımı gördüğüm zaman dünya malı benimdir" diye kalmak istemesinin gerekçelerini sıralıyor ardarda. Ailenin göç etmemekte en çok direnen kişisi o. Ama sonra, "iyi insan unutulmaz" deyip başlıyor. 1950'lerde tanışıp arkadaş oldukları Tokat'ın Turhal kazasından Fazıl Onarak'ı ve daha bilmem hangi Müslüman dostlarını anlatmaya. Benimle konuşurken şimdiden göçmen olmuş bile; sanki İsveç'deyiz ve karşısındaki gazeteciye Türkiye'deki dostlarını anlatmak istiyor. Şimdiden özlemle dolu.

"1958'de Samsun'daydım. Şimdiki gibi o zaman da siyasete karışmıyordum. Orda bir kilise gördüm. Pazar günü kiliseye gittim. Meğer ki gözaltında bulunduruyorlarmış kiliseyi. Biri girdi koluma sertçe: merhaba, tanıyamadım dedim. Dedi 'atla cipe!' Polis cipi. 'Niye geldin?' Gezmeye geldim. 'Gezmeye niye İstanbul'a gitmiyorsun?' Dedim, bana fazla para ver, İstanbul'a gideyim. Beni tahkikata aldılar. Tokat da vurdular. Sonra üzerimi yokladılar. Defterimde bir adamın adresi vardı; Samsunlu, nüfuzlu bir insanın. Başka odadan ona hemen telefon çevirdiler. Sonra beni otele bıraktılar."

O "nüfuzlu" Müslüman arkadaşının ne kadar iyi bir insan olduğuna vurgu yaparak anlattığı bu olayda, arkadaşı nüfuzlu olmasaydı hikâyenin devamı nasıl olacaktı? Ama Mekko amca iyilikleri hatırlamakta, uğradığı baskıyı gerekçelendirerek hafifletmekte kararlı: "Benden özür dilediler. Dedim yok, görevinizi yaptınız. Çünkü o zaman da Makaryos mitingleri vardı ve zannettiler bir casusum, bir şeyim. Konuşmam da biraz, yani zayıftı Türkçem. Haklıdırlar bir bakıma. Beni oranın yabancısı gördü. Nerden bilecekler sen hakiki bir vatandaşsın."

Her şeyin başı can güvenliği

Bir Midyatlı, Samsun'a gitmemeli mi? Samsun'a giderse, kiliseye gitmemeli mi? Bunları baskı olarak görmüyorsa neden gidiyordu? Mekko amca kendini sürekli yumruk yiyen boksöre benzetiyor; bunu, ülkesinden ayrılmasını gerektirecek bir neden olarak görmüyor, ama tek bir şey istiyordu: can güvenliği.

"Mehmet Ali Clay bokslara alışmıştı, ne kadar vursaydılar, hiç umrunda değildi... Yaşama şansı bize verilsin, biz tekrar kendi

topraklarımıza dönelim. Göçmenlik iyi değil, her zaman için bir yabancıyız Avrupalıların gözünde. Ama Türkiye'de kimse bana buranın yabancısısın diyemez. Her ne kadar haksızlık altında da olsa kendi toprağımızdayız burda. Şu an değil orda yaşamak, bölgeye bile giremiyorum. Konsolosluğa götürmek için tapu lazımdı, korkudan gidemedik. Mecbur olduk, ordaki müsürmana (Müslüman) telefon açtık, tapu dairesinden birer nüsha faksladı bize."

İsveç'deki Mekko'yu, Midyat'taki keklik gibi görüyor: "Bizim oralarda kışın keklik avı olur. Ava gidiyor, getiriyor kekliği güzel bir kafeste. Kafesi sobanın yanına koyuyor, üstünü örtüyor. Güzel buğday, pirinç, mercimek, nohut koyuyor önüne. O keklik meraktan yemiyor, sürekli bir gözünü açık tutuyor. Bir fırsat buldu mu kaçıyor, dağda küçük taşları yiyor. Onlara razıdır, pirince değil. Valla ben de isterdim. Yani böyle en ucuz ekmeği yesem memleketimde, oranın baklavasını istemiyorum."

Göçmen olarak kabul edilmek için İsveç'deki resmî makamlara da bunları anlatacağını söylüyor. İyi ama, memleketinizde kalmanıza engel olan koşulları değil de, Türk dostları anlatırsanız, bana anlattığınız gibi, biz onlarla çok iyiydik falan derseniz, başvurunuz kabul edilmez belki.

"Ben memleketimden ayrılmak istemiyorum. Benim ölümümle kıyaslıyorum bunu. Çocukların ısrarıyla vize için müracaat ettik. Nasıl olsa vermezler diyordum. Verdiler. Kusura bakma, biliyorsun, bir laf vardır, saçı uzun aklı kısa diye. Hanımlar kızlarının yanına gittikleri zaman, isterse cehennemin ortasında olsalar gene de sevinirler. Benim rızam yoktur. Bu yaştan sonra askerlik mi yapacağım kamplarda... Orda insanları kamplara koyuyorlar. Selimiye Kışlası'nı biliyor musun, öyle işte..."

Bu sözler üzerine, evin içine giren sokak gürültülerinin dışında kimsede çıt yok. Mekko amca bu arada Midyat'ı, orda yaşadıklarını hatırlamış olacak ki, 18 Aralık 1994'te Midyat'ta evinin önünde öldürülen Süryani doktor Edvard Tanrıverdi'yi anlatmaya başlıyor. Ve çok önemsedikleri, bardağı taşıran son damla dedikleri, bu kişinin öldürülmesini hatırlayınca, mültecilik için başvurduğunda reddedilmemek için elinden geleni yapacağı belli oluyor: "Bundan iki ay önce bizim bir doktoru da vurdular, sebepsiz yere, boşu boşuna. Sinceğin kıymeti var, adamın kıymeti yok o yörede.

Can güvenliği olsa, açlıktan da olsa gitmezdim. Can güvenliği hiç kimse için yok. Biz hiçbir amacımız olmadan körü körüne vuruluyoruz. Orda tek başıma nasıl kalırım? Türkiye'de kalamam. Kalanlar da büğe yapacak, kaçacak."

Yandım Allah deyip hiçbir şeyi gözü görmeden kaçmayı anlatan "büğe yapmak" deyiminin kökenini şöyle anlatıyor: "Bir tür sinek var, davarları çok fena ısırıyor. Isırınca, hayvanlar kuyruklarını kaldırıyor, var kuvvetleriyle kaçıyorlar. Hiç kimse mani olamıyor, durduramıyor; o kadar incitiyorlar onları. Ona büğe diyorlar. Şimdi kalanlar da büğe yapacak, kaçacak burdan."

Seyfo (Kılıç) Olayı

Türkçe yayınlarda "tehcir" diye geçen olaylar, nasıl ki Sasonlu Ermenilerin dilinde Ferman, Ankaralı Ermenilerin dilinde Hareket, İstanbullu Ermeniler arasında Çart (Ermenice kesim, doğrama) ise Midyatlı Süryaniler de Süryanice kılıç anlamına gelen Seyfo Olayı diyorlar. Diyarbakır Ermenilerinin kaybolan, ölen yakınlarının ölüm tarihini, kafile sözcüğüyle, "Kaflede" diye belirttikleri gibi. Trakya Ermenilerinin Der Zor Olayı dedikleri gibi (Deir-ez-Zor'a, Halep'e, Şam'a yayan yapıldak, aç susuz, dipçik gölgesinde sürülen Ermenilerden kaçı varabildi oralara?..)

Bu görüşmede niyetim eskileri karıştırmak değildi, çünkü o yıllarda Müslüman olmayanların başına neler geldi sorusuna cevap veremeyecek kadar genç buluyordum karşımdaki insanları. En yaşlı Mekko amca bile sadece 67 yaşındaydı. Ama ilginçtir, yaşı daha genç olanlar hatırlatıyordu dedelerinin başlarına gelen olayları. Nerden geldik bu Seyfo olayına.

Koca evlerine bir kilit atıp çıkan, dededen kalma tarlalarını işlesinler diye mecburen Müslümanlara veren Bahti ailesinin babası Mekko amca, Süryanilerin hepsi göç ediyor diye, geride kalan Müslümanların hastalanıp yataklara düşeceklerinden kaygılandığını anlatıyordu:

"Müslümanlar da bizim için merak ediyorlar. Yani eski, yerli, beraber büyüdüğümüz Müslümanlar. Kazanın içinde belki on tane kahve var, tek bir kişi öbür kahvelere gitmiyor, hep bizim (Süryanilerin) yanımızda oturuyor. Ayrılamıyorlar. Yani ben diyorum hepsi hasta olacaklar, yani kalanlar."

Mekko amca, ilişkilerinin çok iyi olduğu Kürt-Müslümanları anlatırken kızının sabrı taşıyor adeta ve soruyor:

"Peki baba, aynı Kürtler, o yerli Müslümanların babası veya dedesi, Seyfo olayında diğer Kürtleri, dışardan gelen Kürtleri desteklediler mi, desteklemediler mi?"

Çocuğuna söylemek istemediği cevabı verirken Mekko amcanın sesi kısılıyor, cılız bir sesle, "Desteklediler" diyor itiraf edercesine, yapanların adına utanırcasına. Sonra, daha yüksek perdeden ve kararlı bir sesle devam ediyor: "Desteklememek görüllerinde vardı ama mecburdular. Hem, bizi kurtaranlar da vardı onların içinde. Vicdan sahibi olanlar vardı."

O dönemde Mekko amcanın o sırada üç yaşlarında olan ağabeyi de yokolmuş; ne olduğu bilinmiyor... İsmini aldığı Mekko amcası ve ninesi de vurulmuş, yani babasının annesi.

O sırada seferberlikte Osmanlı ordusu için Rus Harbi'ne gitmiş olan Mekko'nun babası döndüğünde, bu ölümlerin yanında bir de kızının kaçırıldığını öğrenmiş. Mekko'nun bugün İsveç'te yaşlılarevinde olan ablasını o kıyımlar sırasında Müslüman bir Arap genci zorla amcasının kucağından alıp kaçırmış. Meğerse onun bir kız kardeşi ölmüş ve annesi, "Hıristiyanlardan bir kız görürsen, bana getir, onun yerine" demiş. Mekko amca yine o kinsiz, nefretsiz haliyle olayı şöyle açıklıyor: "O zaman maddiyat çok zayıftı. Bazıları talan etmeye gelmiş. Keçi veya koyun getirmek için, çul, leğen getirmek için, bir avuç buğday için talana gittiler. Bunlar da kız talan ettiler."

Yukarda, öldürüldüğünden sözettiğimiz doktor Edvard'ın babası Baysam da o köyde esirmiş. Müslüman, Hıristiyan kıyafetleri ayrı olduğu için giyiminden belli olan Hıristiyan çocuklara gizlice Süryanice soruyormuş: Annenin, babanın ismi ne? Bunları not ediyor ve sonra çocuklarını gördüğü kişilere bildiriyormuş. Mekko'nun anababasına da, kızınız Derzbi köyünde, demiş. Şimdi adı Acurlu olan bu köye annesi kızını almaya gittiğinde eli boş dönmüş. "Kıymetimiz yoktu, Hıristiyan o zaman çok kıymetten düşmüştü. Anamı azarlamışlar. Anamın dayısının oğluna zamanında sultanlar rütbe vermiş. Elinde sultanlardan ferman, madalya varmış. O mektup yazınca, hemen gelin, kızınızı alın demişler. Anam gitti, verdiler. Babamgil dediler, iki sene besledi-

niz kızımızı, size bu besleme hakkını verelim, yoruldunuz o kadar, büyüttünüz falan. Yok, almadılar. O tarihten bu tarihe kadar dostuz; bize geliyorlar, biz onlara..."

Yaptıkları düpedüz çocuk kaçırma olan bir aileyle nasıl olur da dost olur insan, anlamakta zorlanıyorum. Yaptığı bir şeyden dolayı değil de, sadece olduğu bir şeyden dolayı; Müslüman olmadığı için kendilerini can pazarında bulan insanların durumunu yine Mekko amca açıklıyor: "Evet, yaptıkları çocuk çalmak ama diğer olaylara nispeten bu bir iyilik sayılıyor. Öldürmediler hiç olmazsa. Gene de merhamet varmış".

Bahti ailesi 300 yıldır Midyatlı; öncesi İdil. Cumhuriyetten sonra, Soyadı Kanunu çıkınca, Bahti ailesinden Mekko'nun amcası 1935'te çıkıyor memurun karşısına. Memur eşkâline, simasına bakıp insanlara soyadı yakıştırıyor. Siz ne istersiniz, kim diye bilinirsiniz diye soran yok. Kuşaktan kuşağa aktarılan bilgileri, geçmişi, manevî değerleri, sosyal değerleriyle ilgisi olan, kuşaktan kuşağa geçen lakaplarını mı tercih edermiş insanlar, önemli değil; onlara soran yok. Mekko'nun amcası kurt gibi uzun bıyıklı, sert görünümlü diye soyadları Kurter yapılıyor.

Yine de Soyadı Kanunu'na itirazları yok, hatta yararlı buluyorlar. Çünkü isim karışıklığı olduğunda ikinci kez askere gönderilen insanlar olduğunu biliyorlar. Disiplinin, hiyerarşinin en ağırının yaşandığı askeriyede çocukları ezilmesin, vücutça dayanıklı olsunlar diye Süryaniler erkek çocuklarını nüfusa daha geç kaydetmeye çalışıyorlar. Biz yine, nüfus memuru karşısındaki amcaya dönelim:

"O amcam yeter ki bir memurla konuşmasın, yüzyüze gelmesin, ne derse desin adam. Şapkalı biri geçerse kaçarlardı. Hükümetten olsun, Müslümandan olsun, bizim Hıristiyan âlemi çok korkmuştu. Amcamın kışın üşümesin diye boynuna sardığı bir mendili vardı. Onu ağzına da sarıyordu ki, kimse onunla konuşmasın. Türkçeden başka dilde, Arapça, Süryanice veya Kürtçe konuşursan ceza olarak beş lira alıyorlardı. Beş lira da kimde bulunurdu?"

1970'lerde Der Zafaran Manastırı'nda dil kursu açıldığında oraya gelen bir Türk subayın müdahalesiyle Süryanice yine ev dışına çıkamamış.

Resmî tarih unutturmaya çalışadursun, artık azınlık olanlar, bir anlamda tarihlerini hatırlatan isimlere sımsıkı sarılıyorlar: "Baba-

mın ismini verdim Zeyto'ya. Birinci kızıma da Latife adını verdim. Birbuçuk yaşında öldü. Bir tane daha dünyaya geldi, ona da aynı ismi verdim, o da öldü. Dediler bu isim iyi gelmiyor falan. Bin tane de olsa gene Latife; ben anamın ismini kaybetmem! Bu üçüncüye de Latife ismini verdim, yaşadı. Şimdi İsveç'tedir."

Evet, İsveç. İsveç'e göçecek olan Bahti ailesi orada neyle geçinecek? Midyat'taki evi, bağı, arazileri satmadan gidiyorlar. Ne olacak onlar?

"Ne olacak; köylülerin elindedir. 15 seneden fazladır köylülere veriyoruz işlesinler diye, bize verdikleri, devede kulak. Sıhhatli bir ortaklık, yazılı bir anlaşma yok; şifahî. Öyle üzerlerine gidemezsin, yüzde 50 ver diyemezsin. Yüzde 5 bile vermiyorlar. Valla biz onlardan memnun değiliz. Önce geliyorlar, 'biz fakiriz, sen elindeki boş evi bize ver, tarlanı da süreceğiz, bağını da işleyeceğiz' diyorlar. Verdiğinde, ilk sene ortaklıkta vereceğini veriyor, ikinci sene biraz daha az, biraz daha az, sonra, 'git ulan ne hakkın var!' diye tekme vuruyorlar. Çoğunun malının üzerine böyle yattılar."

Mekko amcanın dediğine göre, mesela Midyat'ın Aynvert ve Arnas (Bağlarbaşı) köylerinde, tek bir Hıristiyan'ın bir avuç toprağını satın almama konusunda anlaşmış Müslümanlar. Gidecekler, bize bedava kalacak, niye alalım diyorlarmış. Aynvert'te 200 hane Hıristiyan, üç tane Müslümanmış, bu yolla bütün mallar, bir kuruş vermeden hep onlara kalmış: "Üstelik, satacak bir şeyim var, diyen Süryanilere kafa da tutuyorlar. 'Ne satacaksın! Doymuyor musun!' diyorlar. Yahu malımdır, satacağım, diyelim değeri yüz milyon, seksene satsam yine kârdır. 'Get ulan' diyor."

Bahti ailesinin mallarının akıbetinin ne olacağına gelince: "Ruhlar mala mukabil değildir. Mülk dediğin nedir, onların başını yesin! Sen dünya malı verseler gitmezsin. Ben yaşlıyım, gidiyorum, çocuklarım için gidiyorum. Çok yorgunum. Kıyaslıyorum, başkası olsa, dağ olsaydı şimdi erimişti o kötü şartlarda. Ha bugün öldüm, ha yarın, bir şey farketmez..."

Gitmeyin, ortada gitmenizi zorunlu kılan bir şey yok diyecek durumda olmadığımdan, teselli etmeye çalışıyorum. İsveç'te çok zorluk, yalnızlık çekmezsiniz belki. Burdan gidenlerden tanıdıklarınız vardır falan...

"Binlerce var tanıdığımız, ahbabımız. Orda yalnız olmayız, yüzde 80'i ordadır bizim hemşehrilerin; yüzde 20'si bile kalmadı

Midyat'la İstanbul'da. Ama yaşayış, iklim bakımından nefesimiz belki orda çıkmaz, ne bileyim... Şimdi körü körüne gidiyoruz, bilmiyoruz nasıldır.."

Birkaç sene sonra demokrasi, insan hakları var artık deyip dönseniz, sizinle yine burda konuşsak...

"İnşallah. Allah nasip etsin."

O zaman sizin Avrupa anılarınızı dinlesem... Orda yaptıklarınızı anlatırsınız...

"Ne yapacağız; şimdi biz kuru ağaçlar gibiyiz"

Memleketimiz yok artık

Hep Midyat'tan konuştuk. Ama Midyat, Olağanüstü Hal Bölgesi'nde; savaşın orta yerinde, İstanbul ise Midyat'a oranla daha iyi, daha nefes alınabilir bir yer denebilir. Hani, büyük şehir ya... Kaybolmak, saklanmak, görünmemek daha kolay ya. Bu, "daha iyi"nin ne kadar iyi olduğuna gelince: Evet, biri Müslüman, diğeri Hıristiyan iki kişi arasında tartışma olduğunda İstanbul'da da "gâvur!" deniyor. "İki Müslüman da dövüşseler, muhakkak zayıf bir yanı olanın yüzüne vurulur" diyerek, Hıristiyanlığını zayıf bir yanı olarak yaşayan Mekko amca bu tür aşağılayıcı sözlerin kavgalarda kullanılmasını fazla dert etmiyor, hatta burada kilisede ayin yapabildikleri, Süryanice şarkı söyleyebildikleri için memnun: "Çan sesi duymak bizim için büyük bir olay. Yerde yüz para görünce sevinen yetimler gibiyiz." Ama geleceğini burada göremiyor, kendileri açısından tehlikeli buluyor.

Nitekim, yurdu dışında yaşayan ama Türkiye'den kopamam diyen Zeyto İstanbul'a bundan önceki gelişinde, bir cuma namazı çıkışında "Şeriat istiyoruz!" diye haykıran kalabalığın arasına düşünce, hemen elini boynuna atıp haçını yoklamış, içerde mi, dışarda mı?!. Kimliği hakkında ipucu veren bu işaretin görünmemesi, gömlek yakasının içinde olması gerek, en azından böyle durumlarda! "Yoksa, adamı linç ederler" diye düşünüyor.

Gidenler, göç etmek zorunda kalanlar bir gün dönebilecekler mi? Ne kadar zaman sonra? Kaç kuşak sonra? Mekko'nun, Nisane'nin ömrü vefa edecek mi?

Memleketimiz, evimiz barkımız yerinde duruyor olacak mı?..

Şimdilik "Fuş başlomo" (sağlıcakla kalın, barış içinde kalın) deyip, tez zamanda "Şlomo" (merhaba) diye karşılamayı ümit etmeyi isterdim. Sürülen Süryaniler sürgün versin... Bu gidişin, dönmemecesine olmamasını diliyorum. Ama böylesi bir ümit pek yakın görünmüyor ne yazık ki...

Sıra Süryani ve Keldani yetimlerde

Büyükada'da Hristos tepesindeki dünyanın en büyük ahşap yapısı beş yıldızlı otel olacak. Eleni Zarifi adlı Rum kadının satın alıp, yalnızca yetimhane olarak kullanılmak şartıyla Patrikhane'ye bağışladığı bina, 1902'de Rum yetimhanesi olarak faaliyete geçmişti.

Beş yıldızlı otelden dolayı Eleni Zarifi'nin kemikleri sızlar mı bilinmez ama sevinçle duyurulan bu haber iki gün sonra öfke dolu ifadelerle veriyordu: "Bebek sırtlarında, kartal yuvasını andıran Fransız yetimhanesinde sadece güneydoğudan gelen Keldani ve Süryani kız çocuklar kalıyor. Çocuklar kendi aralarında Süryani ve Keldanice konuşuyorlar [suçlama konusu!]. Çevredeki ilkokul yetkilileri, Millî Eğitim'e başvurup, yetimhaneyle ilgili soruşturma başlattı." [172]

Keldanilerle dayanışma örneği

Mardin, İdil, Silopi, Hakkari, Uludere, Beytüşşebap, Siirt, Pervari, Şırnak, Midyat ve Diyarbakır'da yaşayan Keldaniler, Süryanilerin yaşadıklarına benzer muameleye maruz kalmakta. Onlar da Lozan'a göre azınlık statüsünde sayılan grupların dışındaki Hıristiyan bir etnik grup. Başpiskoposluklarının bulunduğu İstanbul'a ve Avrupa ülkelerine göç etmekteler.

Korucu olun çağrısını kabul etmedikleri için Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesi, Mehri köyünde yaşayan Keldaniler, iki yıldır yaşadıkları İstanbul'dan köylerine dönüş hazırlığına başladı. HEP,

172. 7 ve 9 Eylül 1995, *Milliyet*

İHD yöneticileri ve avukatlardan oluşan dayanışma komitesi, İstanbul Karaköy'deki kilisede yaşayan Keldanilere, dönüş yolculuğunda eşlik edilmesi için çağrı yaptı.[173]

18 Haziran'da yolculuğu organize eden HEP İstanbul il örgütü ve gazetecilerle önceki gün Şırnak'ın Uludere ilçesine ulaşan elli sekiz kişilik heyetten on dört kişi gözaltına alınmıştı. Gözaltındakiler 24 saat karakolda tutulduktan sonra, dün öğle saatlerinde serbest bırakılarak Mehri köyüne doğru yola çıktılar. İstanbul çıkışına kadar polis tarafından izlenen heyet Uludere'ye kadar hiçbir engelle karşılaşmamış, dün jandarma tarafından ilçe girişinde durdurulmuşlardı. Heyetten; Fethi Ahmet Gül, Orhan Kaya, Salih Beşaltı, Zeynep Oğuz, Yıldız Durmuş, Mustafa Bayramcı, Rıdvan Aybak, Yılmaz Varol, Düzgün Demir; Keldanilerden Semire Diril, Ebru Diril ve İshak Diril, Uludere Emniyet Amirliği'ne götürüldü.[174]

Keldani köyü yine yakıldı. Koruculuğu kabul etmeyen Mehri (Kovankaya) köyünün 1990'da yakılması üzerine İstanbul'a göç eden üç Keldani ailesi, 1992 Haziranında köye bir heyet eşliğinde geri dönmüşlerdi. Köylülerin dönmelerinden iki yıl sonra, yaklaşık on gün önce, iki bin kişiden oluşan devlet güçleri tarafından yine basılan köyde tüm evler, ekin, bağ ve bahçeler ateşe verildi, yakılıp yıkıldı. Köylüler köy ortasında toplanıp dayaktan geçirildi, tüm hayvanları kurşunlandı. Baskından sonra eski köy muhtarı Hürmüs Diril, şikâyet için gittiği Beytüşşebap'ta gözaltına alındı, tutuklanarak cezaevine kondu (Özgür Gündem).

173. 15.6.1992, *Ö. Gündem.*
174. 22.6.1992, *Özgür Gündem.*

Hemşinlilerin sakıncalı kimliği

Hemşinlilik sadece bir yere, coğrafyaya bağlı bir adlandırma mı? Doğu Karadeniz'de Çayeli'nden Hopa'ya, Mustafakemal'e kadar olan bölgedeki köy halkları neden kendilerine Hemşinli derler? Hemşinliler kimdir? Hangi ilgiyle, İHD içinde, azınlıklarla ilgili yegâne çalışma olan İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nun 1996 Şubat ayı toplantısına konu oldu Hemşinliler?

Toplantıya gelenlerin kim olduklarına bakarsak, ipucu verebilir bize. Sonradan anladığımıza göre çoğu Ermeni, Laz, Türkçe konuşup eski Ermeni geleneklerini sürdüren Hemşinli. Ermenice konuşan (konuştuğu dilin Ermenice olduğunu bilmeden; Hemşince konuştuğunu sanıp), ama gelenekleri sürdürmeyen Hemşinli, Lazca konuşan Hemşinli, Türkçe konuşup Türkçe yaşayan Hemşinli...

Ankara Üniversitesi'nden antropolog Erhan Ersoy'un doktora tezinin bir bölüm başlığı da Hemşinliler. Bu toplantının konuşmacısı Ersoy'u dinlemeye gelenlerin, dinlemekten çok, etkin bir şekilde katıldıklarını belirtmeliyim. Ne heyecanlı topluluktu o öyle; herkesin eklemek istediği bir bilgisi vardı dağarcığında... Ermeni kökenli Hemşinlilik kimliği, etnik yapılar üzerindeki baskılardan dolayı ifade edilemediğinden bilmeye ve bildirmeye açlık hissediliyordu.

Hemşinlilerin tarihlerine dair bilgi kırıntıları ilk bakışta Ermenilikle Lazlık arasında bir yerde durdukları izlenimini verdiyse de, toplantının ilerleyen saatlerinde, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler oldukları fikri ağır bastı. Toplantı sonundaki manzara özellikle bu fikri verdi: Türk, Yahudi, Kürt ve en son Laz dinleyiciler gitti; oracıkta tanışan Ermeniler ve Hemşinliler bir türlü birbirlerinden ayrılamadılar. Hemşinlilerle Ermeniler Türkçe olmayan bir dille

konuşup anlaştılar; Hemşinlilerin Hemşince, Ermenilerin Ermenice dedikleri dille...

Birbirlerini hayrete düşürdükleri konuşmalarına gelince:

- Hopa Hemşinlilerini, çocuklarının ağlayışlarından bilirsiniz. Küfürlerde, yoğun mutluluklarda sözler Hemşincedir. Ben beş yaşında öğrendim Türkçeyi.

- Kaçkar adı *Haçikar*'dan gelmiş dediğinize göre orada manastır da olmalı?

- Haklısınız. Haçikar Manastırı var.

- Hodoç Şenliği dediğiniz, hasat zamanı yapılıyor olsa gerek. Çünkü Ermenice *hodoç*, hasat demektir.

- Evet, hasat mevsiminde yapılıyor.

- *Haçaped* köyümüzü üç Türk kurmuşmuş, öyle derler...

- *Haçaped* (Haçapayd) İsa'nın çarmıha gerildiği tahtanın Ermenice adıdır.

- Yedi ceddim Arap, Türk ismi; nasıl olur?!.

- Hemşinlinin İstanbul Yenikapı'daki gazinosuna koyduğu *Maran* adı, Ermenice, kiler demektir...

- Sesli Kaya'da Ermeniler katledilmiş. Bizim yöre halkı görmüş, ama müdahale şansı yok... Büyüklerden gençlere intikal etmiş sözler var. Bu olay unutulmamış, ama suskunluk var.

Azınlıkların tek özgürlüğü, göç özgürlüğü

Ermeni ustalardan kalan taş köprü, 15. yüzyılda Ermeni beyi tarafından komşu Rumlara karşı yaptırılmış olma olasılığı olan Zil Kalesi, Ermenice sentaks yapısına sahip isimler, yer isimleri, Ermenistan'da yaşayan Hemşinliler... Bunlar neyi gösteriyor? Erhan Ersoy'dan aktaralım:

"Hemşin halkı şimdiki coğrafyalarına 12 bin nüfusla 7. veya 8. yüzyıllarda, Ermeni Artaduni Prensi Hamam'ın liderliğinde yerleşmişler. Hıristiyan olarak yaşayan halk 15 veya 17. yüzyılda Müslümanlaşmışlar. Hemşinlilerin kendilerini gizleme, beka ve varlık sorunu var. Yoksa, teheir edilebilirler vs. Türk kimliğini dayatmayla kabul etmişler. Ermenilik çok sakıncalı durumdu; halihazırda olduğu gibi. Ulusal ekonominin bütünleşme sürecinde Ermeni kökene sahip insanlarız diye kendini ifade etme cesareti...

terörist ASALA'yı çağrıştırıyor... Devletle ilişkileri, beklentisi olanlar, tahkikata uğrayabileceğini, gözlenebileceğini tahmin edenler bu savı reddediyor. Devletin sadece Ermeni, Kürt kimliğine antipatisi yok; Lazım diyenlere de. Tarihsel bilinç kaybı var; belli bir tarihten sonrası hatırlanmıyor. Bilinçaltına ket vurulmuş.

Hemşinlilerin tarihini bilmek için Ermenice bilmek gerek. Antropolog açısından bir sorun da, etik: Nereden çıktı bu kimlik diyen Hemşinlilere ne diyeceğiz? Sen Ermeni kökenlisin dememizden rahatsız olacaklar. Geçmişindeki gerçekleri ortaya çıkarmayalım mı? Onların korku ve endişesi, araştıranı da bağlıyor. O zaman araştırmacı onların durumunu anlıyor. Geçmişiyle tanışıp barışma, kendini ifade etme... Ne zaman ki bu sakıncalılık ortadan kalkacak, o zaman rahat rahat araştırabileceğiz."

Ermeni tabusu, Hemşinlilerin kendilerini tanımalarına engel. Ermenilik, sakıncalı kimlik seçeneği...

Çoğu, İstanbul başta olmak üzere, büyük şehirlere göç eden ve genellikle pastacılık yapan Hemşinliler, Ermeniliği kabullenmiyormuş, bu savlardan çok rahatsızlarmış. Kendilerini tanıtmamaya çalışan, kim oldukları tam bilinmeyen Hemşinliler birbirlerini tanırlarmış. Bir de Laz komşuları onları tanıyormuş: Hemşinliler Ermeniden dönmedir, kalın kaburgalı Ermenilerdir, gurbetçilik yaparlar, dağlıdırlar, kan davası gütmezler, tulum çalarlar ... Buna karşılık Hemşinlilerin Lazlar hakkında, "bunlar eskiden gâvurdular" sözleri... •

Erhan Ersoy, bu atılarda, Türk milliyetçiliğine göre ötekini ele verme, tahkir etme olduğunu belirtiyor: "Düşmanlığı yaratan, Türk milliyetçiliği; kim daha Türk, kim daha Müslüman... Milliyetçi ideoloji türdeşliği, homojenliği dayatıyor. Hemşinli de bundan payını almış. Oysa, Hemşinli kendi yöresinde çoğunluktur; Kürt kendi yöresinde çoğunluktur; Laz kendi yöresinde çoğunluktur..."

Özgürlük yaylada!

Bugün Müslüman oldukları halde *Vartavar Şenliği* yapan Hemşinliler, sözünü ettiğim toplantıya katılan Ermenilerden, Vartavar Yortusu'nun, Ermenilerin Hıristiyanlıktan önce de kutladığı en eski bayramı olduğunu öğrendiler... O gün birbirlerine su atarlarmış... Vartavar Şenliği, Ermeni propagandası diye 1980'lerde ya-

saklanmış bir ara. Ki o şenlik, vergi memurunun, askerin gidemediği yüksek yaylalarda yapılırmış. Hemşinli Hemşinliliğini ancak yaylada yaşar, şenliklerini orada yaparmış.

Son söz bir Hemşinli'nin: "Lazlar Ogni ile çok şeyi değiştirdiler, sıra Hemşinlilerde."

Bizim 'Kızılderililer' Yezidîler

Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Çayırlı köyü yakınlarında önceki gece 22.00'de, adı tespit edilemeyen 50 yaşlarındaki Yezidî bir çoban, pusudaki askerler tarafından vurularak öldürüldü... [175]

Yezidîler Birliği Başkanı Emin Akbaş: "[Müslüman Kürt halkı] birçok kez egemen güçlerce, Yezidîlere yönelik yapılan saldırılar ve katliamlarda yer alabildi".

"Öyle bir baskı altında yaşıyorduk ki, bugün bile çevremizdeki köylerin birçoğunda hâlâ talan edilmiş tabak çanağımızı bulmak mümkün".

"Geçtiğimiz yerlerde halk, çocukları kışkırtarak bize saldırtıyordu. Bizleri işaret edip ıslık çaldırtıyordu. Oysa ıslık çalmak bizim dinimizde günah değil. Onların maksadı bizleri diğer insanlara teşhir etmek ve ezilmişliğimize biraz daha katkıda bulunmaktı. Bu tür uygulamalarla Hıristiyanları, Yahudileri, Süryanileri bırakmadılar ve hepsini dağıttılar. Son olarak da bizleri dağıttılar." Bunlar da Demokrasi gazetesinden. [176]

Yezidîlerle ilgili Türkiye'de az sayıda da olsa haber, yazı, kitap çıktı ve bunlar Kürtlerin izini taşıyor. Bunun tesadüf olmadığını, ezilenlerin kendileri dışındaki ezilmelere de duyarlı olduklarını düşünüyorum. Çünkü Anadolu'daki Yezidîler dışındaki diğer dinî, etnik azınlıklarla ilgili bilgileri de çoğunlukla aynı yayınlarda görebiliyoruz. Yezidîler de ancak Kürtlerin ilgisine mazhar olabilen bir azınlık grup...

175. 4.10.1992, *Ö. Gündem*
176. 18-19 Nisan 1996

Hiçbir şey yapmayan yanlış da yapmaz. Gelgelelim hiçbir şey yapmamak, yanlışın ta kendisi olabiliyor. Türk solunun çoğunluğunun ırkçılık ve azınlıklar meselesine bakışının, doğrusu, gözlerini kapayışının bana çağrıştırdıkları bunlar. Konuyla ilgili yayınlar gösteriyor ki, Kürtler ise birlikte yaşadıkları diğer etnik grupları yok saymıyor. Egemen gruba göre daha ilgili, meraklı ve araştırıcı. Berlin Parlamentosu Birlik 90/Yeşiller milletvekili Rıza Baran'ın dediği gibi, "İnsanlar birbirine yaklaşarak ırkçılığa karşı mücadele edebilir, uzaklaşarak değil"...[177]

Öte yandan, ezilenler arasında hiyerarşik bir sıralama yapıldığına da tanık oluyoruz. Evet, azınlıkların hakları tanınmalıdır. Ve fakat Kürtler azınlık değildir, azınlık konumuna düşürülemez! Kürtler bu toprakların yerlileridir! [Sanki diğerleri değil...] vb. Egemen olanlar gibi, iktidara aday olanlar da kendileri dışındaki grupları farklı ve eşit görmekte zorlanıyorlar galiba.

Yezidîlik kimine göre, Kürtlerin en eski dini olan Zerdüştlüğün devamı, kimine göre ise, evet ama artık karma bir dindir. Yezidî inanışlarını Altay Türklerinin mitolojisinde arayan, benzerlikler bulmaya çalışan, Türk resmî kokusu saçan kitaplar da var. Buna göre, Yezidîler Türkmenlerle birlikte Moğollara ve "Ermeni eşkıyasına karşı" savaşmışlar güya.[178]

Bugün dönüp Yezidîlerin tarihine bakıldığında görülenler, bakanların durdukları yerle yakından ilgili. Örneğin Demokrasi gazetesindeki yazı dizisinde Salih Güler ve Hüseyin Şimşek, Yezidîlerin gayrimüslim Kürt olduklarını yazdılar. Bence önemli olan, kendisini Yezidî olarak tanımlayanların ne dedikleri. Ancak tabiî ki bütün Yezidîler de aynı bakış açısına sahip değil. Yezidî dinî merkezi Başkanı Emir Anvar Muaviye İsmail'in bildirgesinde şu sözler yer almaktaydı: "... istisnasız tüm Kürt partilerini... Yezidîlerin bir Kürt milliyetine ait olduğuna dair asılsız yalanlarını durdurmaları... için ikaz ederiz... 'Yezidîler Kürt milliyetinin bir parçasıdır' şeklindeki asılsız yalanları, zulüm ve katliamlarını unutturmak için(dir)." [179]

177. *Avrupa'da Emek*, Şubat 1996

178. *Yezidîlik İnancı*, Hayri Başbuğ, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987

179. *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, Erol Sever, Berlin Yayınları, Şubat 1993.

Yezidîlerin etnik olarak Kürt olduklarını söyleyenler olduğu gibi, Asurilerle (Süryanilerle) aynı milletten, Asur soyundan olduklarını savunanlar da var. Yezidîler artık Avrupa'da örgütlüler: 1983'te Paris'te açılan Azday Merkezi ile 1993'te kurulan, merkezi Almanya'dan olan Yezidîler Birliği arasında bir fark sezilmekte. Azday Merkezi, "Biz Azday halkı daha fazla Yezidiler adı altında tanınıyoruz, ama kendi aramızda Ezdey ve İzidi adlarını kullanırız" diyor.

'Vesaireler'

Türkiye'de Siirt, Beşiri, Kurtalan, Batman, Mardin, Midyat, Savur, Nusaybin, Urfa, Viranşehir, Ceylanpınar, Suruç, Diyarbakır, Çınar, Bismil, Gaziantep, Kilis, Kars, Adıyaman yörelerinde yaşayan Yezidîler Türkiye metropollerine ve Avrupa ülkelerine göç ettiler, ediyorlar. Türkiye dışında, Irak (yoğun olarak Musul, Sincar yörelerinde), Suriye, İran, Ermenistan ve Gürcüstan sınırları içinde yaşamaktalar.

1966'da Türkiye'de sayılarının 50 bin olduğu belirtilmekte, bugünkü sayıları hakkında bir bilgi edinilememekte. [180] Çünkü nüfus sayımlarında, yaşadıkları yerlerde, Türkiye'de ya sayılmadılar, ya da Türk ve İslâm sayıldılar.[181] Irak ve Sovyetler Birliği de Yezidî kimliğini tanımayı reddetti ve istatistik ve resmî belgelere "vesaireler" veya "diğerleri" olarak geçirdiler.

Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti İçişleri Bakanı ve beraberindeki heyet yirmi Yezidî köyünü gezdikten sonra 'Yezidîler göç edip Avrupa'ya geldiklerinde o beton duvarlar arasında kültürlerini kaybediyorlar. Onların göç etmeyip yerlerinde kalabilmeleri için yardımcı olalım, yerlerinde yaşasınlar' diye önermiş. Bu öneriye Midyatlı bir Kürt şu gerekçeyle karşı çıkmış:"Kendileri gibi yoksul diğer köylerin arasında sadece bu köyleri destekleyip abad etmek... Böyle bir durumda çevre köyler rahat bırakmaz. Başta,

180. *İnançları, Gelenek ve Görenekleri ile Yezidîler*, Şevket Beysanoğlu, 1988

181. *Yezidîler*, Salih Güler, Hüseyin Şimşek. 18-19 Nisan 1996, *Demokrasi.*

devlet rahat bırakmaz." Bu heyetin, Midyat'ın Bacine köyünü ziyaretinden iki saat sonra güvenlik güçleri köye baskın yapmış, 'ne konuştunuz onlarla' diye. Sonra bu kişiler konsolosluğa sığınmış ve Almanya'ya gönderilmişler...

Yezidîler için göçün daha ağır bir anlamı olsa gerek, çünkü geleneklere göre, "Bir Yezidî memleketinden bir seneden, bazılarına göre, altı aydan fazla uzakta kalamaz". Sayılarının azalmasının da ağır sonuçları var: Yezidîler kendi içlerinde evlendiklerinden eş bulmada zorluk çekiliyor. Kirvelik geleneği Yezidîlerde de vardır. Nüfusları az olduğundan Sünnîlerden kirve seçerler, çünkü kirve çocuğuyla evlenilemez.

Devlete göre, Yezidîlik din değil

12 Eylül Anayasası'nca, zorunlu kılınan –din kültürü öğreten değil, İslâmiyet propagandası yapan– din dersleri başka dinden olanlar ve dinsizler için de geçerli. Kimliklerde din hanesinin varlığı tartışma konusu. Yazılmaması gerektiğini savunanlar, madem yazılıyor, o halde bütün din ve mezhepler yazılsın, dediğinde ise kabul edilmiyor.

Batman'ın Beşiri ilçesi Kurukavak kütüğüne kayıtlı Yezidî Cindi Çatuk, "Ben dini Yezidî olan bir Kürtüm" diyerek, kimliğinde boş olan din hanesine bunun yazılmasını istedi. İHD İstanbul Şubesi'ne başvurdu. Bunun üzerine İHD'nin İçişleri Bakanlığı'na yaptığı başvuruya verilen cevap şöyle oldu: "1587 sayılı Nüfus Kanunu'nda aile kütüklerine, kişilerin kimlik bilgilerinin yanına dinin de yazılacağı hükme bağlanmıştır. Ancak Yezidîlik gibi din dışında bazı soy ve mezhep belirten ibareler Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşlerine uyularak müstakil bir din özelliği taşımadığı için nüfus kütüklerine yazılmamaktadır. Yazımızda adı geçen Cindi Çatuk'un müracaat etmesi halinde dini sütununa İslâm, Hıristiyan ve Musevî dinlerinden birinin yazılması mümkün olacaktır".[182] Bu topraklarda yöneticilerin Yezidîliği yok saymaları, Yezidîlere baskıları yeni

182. 27.5.1993, *Ö. Gündem.*

değil, Cumhuriyet'e özgü değil: "Aralarında I. Süleyman, IV. Murat ve V. Mehmet'in de bulunduğu birçok Osmanlı Padişahı, Yezidîleri putperest ilan eden özel fermanlar çıkarırken, Mollalar da Yezidîleri öldürmenin kutsal bir görev olduğunu ilan eden fetvalar çıkarmışlardı".[183] Yezidî inanışına göre, insan yaratıldığı zaman, Allah buyuruyor: Melekler diyor, Adem'e secde etsin. Bütün melekler secde ediyor, sadece baş melek itiraz ediyor: "Ben yalnız sana itaat ederim; çünkü beni yaratan sensin." İşte bu Melek-i Tavus, Yezidîlere göre, en yürekli, cüretli, açık düşünceli olan kutsal melektir; kötülüklerin kaynağı değil, en dürüst olanıdır.

Soykırım adayı

Tek tanrılı bir din olan Yezidîlikteki Melek-i Tavus'u çok sayıda Kuran bilgini hem İncil'de, hem de Kuran'da sözü edilen Şeytan'la aynı kefeye koyduklarından, Yezidîlere 'şeytana tapanlar' denildi ve böylece katliamların doğal adayı oldular. Kelle uçuran Osmanlı askerleri Şeytan'a karşı mücadele ettiklerine inanıyorlardı (Muaviye bin İsmail el-Yezidî).[184]

Yezidîler Osmanlı'ya en zor ve en az asker veren azınlık gruptu, çünkü savaş ve öldürmek, nedeni ne olursa olsun, en büyük günahtır Yezidîlikte. (Dünya ulusları içinde suçlu olmayan tek ulus yoktur; bütün ulusların, grupların tarihi kirlidir deyip, bir kalemde hepsini eşitleyenlerin dikkatine... Egemen uluslar içinde pirüpak ulus yoktur dense, bir nebze anlaşılabilir belki. Yine de şu soruyu ekleyebiliriz: Tarihinde soykırım suçu olanla olmayan bir tutulabilir mi? Bu, âdil bir yaklaşım olur mu?..)

Ermeniler için Talat Paşa nasıl "unutulmaz" ise, Yezidîler için de Faruk Paşa. İnançlarını terketmeleri ve İslâm'a dönmeleri için bu tümen komutanının, "onbinlerce Yezidî, Alevî, Nasturi Asur ve Mandinin katledildiği askerî operasyonları hazırladığı söylenir. Bu arada kendi halkı arasında adı unutuldu. Ama biz onu unutmadık;

183. Erol Anar, *Azınlık hakları ve Türkiye* yazı dizisi, 10 Mayıs 1996, *Demokrasi*.

184. *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, Erol Sever, Berfin yayınları, İstanbul, 1993.

onu affettik'' diyor Muaviye bin İsmail el-Yezidî. [185]

Yezidîler hac için Musul yakınlarındaki. Şeyh Adi'nin ve çok sayıda Emir'in mezarının bulunduğu Laleş tapınağına giderler Daha doğrusu, gidemezler...

185. Erol Sever. *a.g.e.*

Adeta Yahudi Şiileri

Dönme adı da verilen Sabetaycılar Yahudiliğin içinden çıkmış, onun bir parçası, fakat ayrı kalmış. Yahudiliği kabul görmeyen bir topluluk. Mevlevîlikten ve Bektaşîlikten de etkilenen Sabetaycılar, Cumhuriyet Türkiyesi'nde de Müslümandan sayılmamış; Yahudi geçmişleri hatırlanmış/hatırlatılmış, mesela Varlık Vergisi döneminde, Dönme olarak nitelendirilerek vergilendirilmişler.

15. yüzyılda, İspanya'dan kovulup, Osmanlı İmparatorluğu'na, Selanik'e yerleşen Sefarad Yahudilerinden bir grup, daha sonra Müslümanlığa katılmış. Bugün Türkiye'de 100 bin Sabetaycı kökenli kişinin bulunduğu tahmin ediliyor. Sabetaycıları tanımak içinse, öncelikle Yahudi tarihini bilmek gerekiyor.

M.S. 70'ten itibaren Yahudiler için diaspora dönemi başladı ve hep azınlık oldular; 1948'e kadar egemen olmadılar. Dağıldıkları tüm ülkelerde pogrom, sürgün ve katliamlarla karşılaşan Yahudilerden din değiştirenler oldu (Osmanlı'da soykırıma uğramadılar fakat, şu şekilde giyineceksiniz diye kanun çıkmıştır mesela). Ama gün oldu, geçtikleri dinden sayılmayıp Musevîlikleri hatırlandı. Örneğin Hitler döneminde, Hıristiyanlığa geçenler de Yahudi kabul edildi; onlar da Auschwitz'e götürüldüler...

Sabetaycı araştırmacı Ilgaz Zorlu, temel inançlarından biri Tanrı'ya inandıkları sürece başlarına iş gelmeyeceği olan Yahudilerde soykırıma karşı gelişen savunma mekanizmalarından biri ve belki de en yaygın olanı, kurtarıcı mesihler bekleme inancıdır diyor. Zorlu'nun verdiği bilgilerin ışığında Sabetay Sevi'yi ve Sabetaycılığı tanıtmaya çalışacağım. Ama önce kendisini, kendi ağzından Zorlu'yu:

"Babam 'Beyaz Türk'; Müslüman. Ben de Türk okulunda oku-

dum. Fransızca konuşan büyükannem ve arkadaşlarıyla yaptığı dinî törenler beni etkiledi. Farklılıkların birleştirici noktaları üzerinde duruyorum. İnsan kendi topluluğunda da direnişle karşılaşıyor. (İsrail'de kabbalistik gruba giremedim; dinî altyapımdan emin değillerdi.) Biz bu işi bitirdik, sen nereden duydun bunları, diyorlar. Karşımda çok değişik dinî topluluk var; neden araştırmayayım? Yahudilik biliniyor, Sabetaycılık böyle değil. Tasavvufta, Bektaşîlikte yazılı metin yok. Şemsi Efendi'den bize kalan tasavvufî metinleri inceliyorum. İlginç; mesela Kürt Newrozu olan 21 Mart'ta, Kuzu Bayramı'nda Sabetaycılar gece toplantı yapıyor, mumlar sönüyor. Büyük bir sinideki kuzuyu haham okuyor, ailenin erkek üyelerine dağıtıyor, onlar da evlerine götürüyorlar. *İğneli fıçı, kan iftirası* gibi, *mum söndü* için de çeşitli söylentiler var. Mesela 1492'de Ispanya'da Valencia'da bir Hıristiyan çocuk kaybolur, *Mum söndü*ye alet edildi, öldürüldü diye oradaki tüm Yahudiler öldürülür. Olaydan sonra çocuk ortaya çıkar... [500 yıl sonra İspanya kralı İsrail'e gidip, Yahudilerden özür diledi.]

Amatör tarih meraklısıyım. Maişet derdi dışındaki zamanlarda ilgilenebiliyorum. Kültürel doneler kaybolmasın istiyorum. Siz başka toplumun insanısınız demek değil amacım, bilinmesinin uğraşını veriyorum. Gizli olmaya karşıyım. Ben nesnel olamayabilirim. Ermeninin Ermeniliği, Sabetaycının Sabetaycılığı araştırması pek sağlıklı görülmeyebilir, ama başka araştırma yok... Başka insanların, tarihçilerin yapması ve bunu yaparken de nesnel olması lazım."

Ilgaz Zorlu'nun yararlandığım yazıları: Gizli Bir Etnik Cemaat: Türkiye Sabetaycıları, Birikim, Etnik Kimlik ve azınlıklar, Mart-Nisan 1995. Tiryaki dergisinin şu sayıları: 2,3,4,5,6,7, 8/9, 10/11, 12/13.

Sabetay Sevi

1622 İzmir doğumlu Sabetay Sevi, 18 yaşında haham olur. 23 yaşında, kabbalistik hesaplamalar sonucunda, kendisinin mesih olduğuna inanır ve bunu ilan eder. (Kabbala, tasavvufî Yahudilikte, dünyanın oluşumundan Yahudi bireyin mistik bilincine ulaşmasına kadar bir dizi kuram ve gizemli bilgiyi ifade etmektedir.) Akde-

niz Sefarad kültürünün bir parçası olarak, Mesih bekleyen Yahudiler arasında ünlenir. Mesela Almanya'da yaşayan Yahudiler mallarını satıp, her şeylerini fıçılara koyup İzmir'e gelirler. Sabetay mesih mi, değil mi tartışması yaygınlaşırken, onun mesihliğine inanmayan dinî otoritelerin tepkisi üzerine İzmir'i terketmek zorunda kalır. Geldiği İstanbul'da İslâm mutasavvıflarıyla da ilişkisi olur. Sabetay Sevi, dünyayı 12 krallığa böler, sadece Türk hükümdarını öldürmeyeceğini, kölesi yapacağını söyler. Yahudilerin sarayda sarraflık, doktorluk gibi görevlerde olduğu Osmanlı, Anadolu'daki şeyhlerle uğraşmaktadır o sıralar. Bazı şeyhler mehdi olduklarını, nitekim Deccal'ın (Sabetay Sevi) da gelmiş olduğunu söyler. Osmanlı önce ciddiye almaz Sabetaycıları ama sonra, cemaatin politize olduğunu görünce işler değişir...

1665'te İzmir'e döndüğünde yasakları tanımayan, kadınlara dua yönettiren, *kaşer* yasağını (dinî olarak yenebilecek ve yenilmeyecek olanlar) kaldıran Sabetay yine saraya ihbar edilir. Bunun üzerine İzmir'den İstanbul'a gelirken gemisi durdurulur ve Çanakkale'de Aydos Kalesi'ne hapsedilir. İdam edilmez!? Sadrazam, Sabetay Sevi'ye, Müslüman olmazsa öldürüleceğini söyler. Efsaneye göre zaten, Mesih başka dine girecektir ve bunu bir gece önce Tanrı, Sevi'ye söylemiştir. Sabetay Sevi kelime-i şahadet getirir, "Bu can bu bedende kaldığı sürece" deyip. Sultanın yanından çıktığında ise şunu der: Can bedenden çıktı!.. Ama bu yine de insanlarda hayal kırıklığına neden olur ve bazı Sabetaycılar intihar eder, bazıları da Müslüman olur. Sabetay Sevi ve onunla beraber din değiştirenlere sarayda görev verilir, maaş bağlanır. Ancak, İstanbul'da yine Yahudileri çevresine topladığı için, tek bir Yahudinin yaşamadığı Arnavutluk'ta deniz kenarındaki Ülgün kentine sürülür. Sabetay Sevi 50 yaşındayken *Yom Kipur*'da kaybolur; tekrar gelmek üzere...

Sabetaycılar

Sabetay'ın ölümünden 17 yıl sonra, 200 aile onu beklemek üzere din değiştirir, Müslüman olur. Sabetay'ın tekrar gelmesi için güneş doğarken deniz ve ırmak kenarına gidip dua ederler. (Bu gelenek halen sürmektedir.) Günlük dilleri Ladino olan bu topluluk İbranice dua eder, kabbalistik inançlarını çok gizli, çok mistik sür-

dürür. Dini Müslüman görünen bu topluluk Selanik'te yeraltından dehlizlerle birbirine bağlı mahallelerde otururlar. "Benzet, benzeme" kuralına uyar, cuma namazlarına da giderler. 1924'e kadar cemaat dışından kadınla evlenmezler.

Müslüman olan Selanik'teki bu topluluğa Osmanlı, kibarca avdetî, yani katılan, demiştir. Genelde Müslümanların günümüzde de kullandığı 'dönme' deyimi ise aşağılayıcı bir ifade. (Cinsiyet değiştirenler için de olumsuz anlamda kullanılıyor.)

Selanik, Cumhuriyet, Mübadele

Sabetaycılar Osmanlı'da ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslüman kimlikleriyle toplumda önemli mevkilere de gelirler.

İlk mason locaları, İttihat Terakki'nin merkezi, Melani tarikatının merkezi Selanik'teydi. Melani grubunun içinde olan Sabetaycılar, Sabetaycı kökenli Müslümanların olduğu mason locaları vardır. (Atatürk'ün, okuduğu Sabetaycıların okulunda, öğretmeni Şemsi Efendi de Sabetaycı bir hahamdır.) Sabetaycıların; Müslümanlardaki dinî baskıdan uzak, toplumun okuyan kesimi olarak farklı dilleri bilen, Osmanlı'nın burjuvazisini oluşturan Yahudilerle ticarî ilişkileri vardır.

1917'de Yahudilik talepleri kabul edilmeyen Sabetaycılar 1924'te ahali Mübadelesinde bir gemiyle Türkiye'ye: İstanbul'a, Samsun'a, Bursa'ya, Konya'ya getirilirler (onların yerine Rumlar gider). Selanik'ten sermaye getiren bu azınlık Türkiye'de sanayinin kurulmasında önemli rol alır. Film endüstrisinde İpekçi ailesi, başında Abdi İpekçi, tekstilde Bezmenler bunlardandır. Sabetaycılar devletle karşı karşıya gelmez. Dinî olarak onlara emredilmiştir: Bulunduğun devlete uyum sağla.

İyice asimile olan bu insanların, evde konuştukları İspanyolca ve Fransızcanın etkisiyle aksan olarak Türkçeleri farklıdır. Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasıyla "garip" şiveyle konuşan bu grup da taciz edilenlerdendir... 1942-44'teki Varlık Vergisi'nde de, Müslüman sayılmaz, D grubu olarak vergilendirilirler... Osmanlı'nın artık kendinden (avdetî) kabul ettiği topluluk, Cumhuriyet döneminde kökenlerine bakılarak, bir anlamda yarı-Yahudi sayı-

lıp. kendilerine böylece azınlık oldukları hatırlatılmış olur!..

Sabetaycılar, Yahudilikle, Masonlukla ilgileri olduğundan Siyonizmin bir parçası görülmüşler. Mesela bir Sabetaycı, TRT'de müdür olunca İslâmcılar ayağa kalkıyor. Türkiye'de çeşitli dinler hakkında kitaplar var, Sabetaycılar hakkında yok denecek kadar az. İnsanlara leke sürmek için geçmişlerinin araştırıldığı, ne yaptığına bakılmadığı bir ortamda, bu, araştırmayı engelleyen bir faktör. O zaten Rum veya Ermeni dönmesidir vb. Meclis'te milletvekiline saldırıyorlar; sen dönmesin, sus! Bugün birçok Sabetaycı, Yahudi kökenli olduğunu sağ basından öğreniyor. Veya ölüm ilanlarından... Dönmeliklerini yeni kuşaklara aktarmak istemiyor aileler. Sabetaycı aileden gelen kişi, ailemde dinî eğitim görmedim, deyip kendini Sabetaycı kabul etmiyor.

Ilgaz Zorlu'ya da, "Sonunda Hitler gibi biri gelecek, hepimizi fırınlara atacak, başımıza iş açıyorsun!" diye karşı çıkılıyormuş: "Başka şehirden gelen öğrenciler nasıl ki geldikleri okulda hemşehrilerini ararlarsa, Sabetaycılar da Yahudilerle ilişkide olmak isterler. Aynı kültürel değerleri paylaşıyoruz. Biz Türkiye kültürünün bir parçası, ama aynı zamanda Yahudi kültürünün de bir parçasıyız. Mutlak, evlilik törenleri vs. Süryani'nin Mardinli Kürt'le, Fransız Yahudisinin Fransızla ortak noktaları var. Bu zenginliktir."

Gizliliğe itilenler

Nüfus cüzdanlarındaki "dini" bölümünün kaldırılmasına karşı çıkan Anayasa Mahkemesi, kişiyi dinî inançlarını açıklama zorunda bırakırken, bu bölüme Bahaî yazılmasını isteyen A. J. Ö.'nün talebini de reddetti.[186] Yurttaşla ilgili bir bilgi olarak dinî inancını bilmek isteyen devlet, insanları doğuştan Müslüman kaydetmeye de devam eder ve böylece resmî ağızlar her fırsatta, yüzde 99'u Müslüman olan bir ülkeyiz, diyebilir. Ve böylece hepimizin vergileri Diyanet'in bütçesine gider. Ama Diyanet mesela Budist mabet açmaz. Adliye, bürokrasi mekanizması devreye girer, başka dine geçmek isteyince. Ya da Bahaîlikte olduğu gibi, din hanesi boş bırakılır.

186. 15.10.1995, *Hürriyet*

"Müslümanlığa geçmek ne kadar kolaysa, Müslümanlıktan başka dine geçmek de o kadar kolay olmalı" diyen Ilgaz Zorlu devam ediyor: "İnsanlar din hanelerinde yazanla değerlendirilmemeli. Sistem ikiyüzlülüğe, gizliliğe itiyor. Sabetaycılık da Yahudi takiyyesi gibi; bağlı kalıp, başka dine geçer görünülüyor."

Sabetaycılardan bir kadın: Sabiha Sertel

Son zamanlarda Sabah gazetesinin Melodi eki kadınlara önemli mesajlar veriyor; tecavüze karşı, pantolon yasağına karşı kararlı bir kampanya yürütüyor, kadınların tarihini anlatıyor. Ama tarihi anlatırken daha önce sözünü ettiğim[187] aynı yolu izliyor; Cumhuriyet kadınlarını tanıtıyor... Cumhuriyet kadınları kimlerdir? Türk kadınları...

Çarşaf giymeyen, balolarda dans eden, denize bile giden, modern (başı açık, kolsuz bluzlu) giyimli, okuyan, meslek edinmeye çalışan, siyasî konuları tartışan, yazan, Avrupalı gibi yaşardık, diyen kadınlar tanıtılıyor.[188]

Pazartesi dergisi de hafızasızlığa karşı duruyor; Sabiha Sertel'i tanıttı, "Türk feminizmi" yazısıyla...[189] Cumhuriyet döneminin ilk kadın gazetecilerinden Sabiha Sertel'i bir de kızı, araştırmacı-yazar Yıldız Sertel ve araştırmacı Ilgaz Zorlu'dan edindiğimiz bilgilerle tanıyalım.

Mübadele'yle birlikte dinî yapılarını kaybetmeye başlayan Sabetaycılardan kimi Yahudiliğe dönmek ister ama kabul edilmez, kimi de dinsizlik yolunu seçer. 1924'ten sonra, Sabetaycılar arasında "zararlı faaliyet"ler görülmeye başlanır. Mesih gelene kadar hiçbir şey yapmamak gerektiğini düşünen yaşlı kuşağa inanmayan Şefik Hüsnü ve Sabiha Sertel gibi bazı gençler sosyalist olur...

Türkiye'de kadınlar okusun mu, okumasın mı, birden fazla kadınla evlenilsin mi evlenilmesin mi tartışılırken, Yahudiler gibi

187. 21.10.1995, *Söz*.
188. 30 Ekim 1995, *Sabah gazetesi Melodi eki*.
189. *Pazartesi*, Kasım 1995.

Sabetaycılar da kızlarını Avrupa'da okutuyor, yurtdışında eğitim aldırıyorlardı.

Selanik'te 1895'de doğan Sabiha Sertel de bu kadınlardan biri. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te Terakki Lisesi'nde tamamlayan Sabiha, bir süre de Fransız okuluna devam eder. Balkan Savaşı'nın sonlarına doğru, 18 yaşındayken, annesiyle İstanbul'a gelir, Sabetaycıların bir cemaat olarak birarada yaşadığı Nişantaşı semtine yerleşir. "Bir kast gibi kapalı 'Dönme' cemaatinden gelen Sabiha dışarıya verilen, (topluluk dışından birisiyle evlenen) ilk kız olur." [190] 1917'de gazeteci Mehmet Zekeriya (Sertel) ile evlenerek eşiyle birlikte ABD'ye gider. Columbia Üniversitesi'nde toplumbilim okur. Ülkeye dönüşünde Zekeriya Sertel'le Resimli Ay, Tan ve Görüşler dergilerini çıkarır.

• Doğum kontrolü ile ilgili bir yazısından dolayı savcı karşısına çıkar.

• Resimli Ay ve Çocuk Ansiklopedisi aleyhine açılan bir davada da, şirketi kendisi temsil ettiği halde, hâkimin, tanıklığını kabul etmemesi üzerine. "Ben insan değil miyim?" diye yazı yazar.

• 1930 Şubat'ındaki, "Savulun geliyorum" yazısında, 'Türklüğü ve Reisicumhur hazretlerini (Atatürk) tahkir' ettiği iddiasıyla, bir sınıfı öbür sınıfa karşı tahrik suçundan yargılanır.

• Komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla toplatılmasına neden olan, Projektör dergisindeki "Mebus Bayanlar Neye Bağırmıyorsunuz?" başlıklı yazısında şunları yazmıştır: "Kadın erkek müsavi değildir. Bilhassa işçi, çalışan kadın bu musavattan tamamen mahrumdur.

A- Kadın erkeğin yarısı ücret alır. B- Kadının çalışma saatleri erkeğinkinden çok daha uzundur. C- Kadın hamilelik esnasında da çalışır. D- Ailede erkek hâkimdir. E- Kadının çalışma hakkı erkeğin rızasına bağlıdır. F- Evin işi, çocukların bakımı kadının sırtındadır. G- Kadın cinsi ahlâkta da erkekle müsavi değildir."

• "Kızlar için evlenmek demek, sadece ne suretle başkasına ihale olduğu demektir. Erkek için izdivaç (evlenmek) bir piyango ise, kadın için ondan da feci bir şeydir. Bunu o fecaati hissetmiş

190. *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Yıldız Sertel, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul, Ekim 1995

bir kadının ağzından dinleyiniz; göreceksiniz ki bir kız için evlenmek en büyük işkencedir" diye yazan (Resimli Ay, Eylül 1924) Sabiha, dava arkadaşı olan kocasına karşı da mücadele verir.

Taşındıkları her yeni evde kendisine ait yazı masası ister hep. Talebi bununla sınırlı değildir: Kocası bir gün, "Bizim soyadı sorunu çözüldü, Moğol adını aldık" deyince, "Nasıl olur? Sen nasıl bana sormadan soyadı alırsın?" diye itiraz eder, değiştirmesini ister. Ve sonra, her ikisi de yazıları sert olduğu için Sertel soyadını almaya karar verirler ve Moğol'u değiştirirler.

Sabiha Sertel cinsiyetçiliğe olduğu gibi, ırkçılığa, sınıf sömürüsüne karşı da yazılar yazar. Azınlıklardan Varlık Vergisi alınmasına karşı çıkar: "Bugünlerde ırkçılar bir milliyetçilik savaşı açtılar. Bu maske altında nazizmin ideolojisini savunuyor, Varlık Vergisi'ni övüyor, azınlık düşmanlığını her tarafa yayıyorlardı... Ben Tan'da yazdığım yazılarda Yahudi düşmanlığının, antisemitizmin Türkiye'de hiçbir zaman yer bulmadığını, genel olarak ırk düşmanlığı bulunmadığını yazdım... Bunun hem kanunlara, hem de Anayasa'ya aykırı olduğunu belirttim..." [191]

Hayatında hep mahkeme kapısı, polisin geceyarısı ev baskını, gözhapsi, cezaevi, sürgün... 4 Aralık 1945'te ellerinde bayraklar, Atatürk ve İnönü fotoğraflarıyla "Kahrolsun komünistler, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti" diye bağıran bir grup, Tan'ın matbaasına saldırır. Polis seyreder. Tan'ın yıktırılmasından sonra, ölümden kılpayı kurtulan Serteller zar zor pasaport alıp, 1950'de Türkiye'den ayrılır; Sabiha'nın 32 senelik gazetecilik yaşamı sona erer. Fransa ve Azerbaycan'da yaşarlar. Yazmaya devam eder; *Çitra Roy ile Babası*, *Tevfik Fikret-İdeolojisi ve Felsefesi*, *Roman Gibi*, *İkinci Dünya Harbi Tarihi Elyazması* (yayımlanmamış), *Davamız ve Müdafaamız* (Zekeriye Sertel'le haklarında açılan davadaki savunmalarının tam metinleri)...

Bir daha yurda dönmesine izin verilmeyen, Sovyetler Birliği'ne vardıktan beş yıl sonra, 1968'de, akciğer kanserinden ölen Sabiha Sertel, hasta yatağındaki son günlerinde de çıkacak olan kitabını

191. Zekeriya Sertel'in Varlık Vergisini öven, "ekalliyetin" refahından duyduğu rahatsızlığını anlatan yazısı ilginçtir. Aktaran: Ayhan Aktar, *Toplum ve Bilim*, Kış 1996.

sorar başucundaki kızına; daha yazmak istedikleri vardır ve o da bir Sabetaycı olan Abdi İpekçi'yi hatırlar:

"Sonra hezeyanlar başladı. Bir seferinde: 'Ben yazı yazacak halde değilim. Abdi İpekçi'yi çağırın. Sahifeleri o bağlıyor. Ben yazı yazacak halde değilim' diye tutturdu. Kendisini İstanbul'da matbaada sanıyordu. Oradan hiçbir zaman kopmamıştı ki? Abdi İpekçi'yi nereden çıkardığını da bir türlü anlayamıyordum."

BÖLÜM VI

MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKTAN AMA TÜRK DEĞİL

Tek dil, tek tarih kıskacında Lazlar

Bu coğrafyayı homojen gösterme eğilimindeki resmî Türk ideolojisinin aksine, Lazlar, Orta Asya'dan göçen Türk boylarından biri, Saka Türklerinin bir kolu değildir. Dilleri de, tarihleri de farklıdır. Lazika ya da Lazistan ancak Sultan Mehmet'in Karadeniz seferiyle Osmanlı topraklarına katılmış ve Cumhuriyet'e kadar Lazistan Sancağı adıyla ayrı bir bölge olarak yönetilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise bu yöre idarî olarak Rize ve Artvin illerine bölünmüştür.

Lazlar, Rum-Pontus İmparatorluğu'nun bir kalıntısı değildir. Bugün Lazların oturduğu yerleşim yerlerinin birçoğunun adının, örneğin Rize'nin ilçesi Atina (Pazar) gibi Pontusça olması, bu halkların yüzyıllarca birlikte yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Bizans'a ve bazen de Pers İmparatorluğu'na bağlanan Lazlarla bu halk arasında büyük kültür alışverişi olmuş ve hatta Lazların çok iyi Pontusça bildikleri belirtilmektedir. Ancak tüm bu ortak noktalar ikisinin aynı halk olduğu saptaması için yeterli değildir.

Lazlar Gürcülerin bir kolu da değildir. Çünkü ortak dil ailesine sahip olmak, aynı ulus ya da halk olmak için yeterli kıstas değildir. Aynı dil grubuna giren ve Slav olan Bulgarlar ne kadar Rus ise Lazlar da o kadar Gürcüdür.

Lazların kim olduklarına bakmak için ben de önce kim olmadıklarına baktım, Ogni dergisindeki yazının ışığında.[192] Çünkü Lazlar kim olduklarını anlatmak için öncelikle önyargılara karşı çıkıyorlar. Karadeniz'de oturan, kara lahana ile mıhlama yiyen herkes Laz değildir.

192. Ocak 1994, *Ogni*

'Azınlıklar emanettir, misilleme töredir!'

Geleceği yok etmek isteyenler, geçmişi karartmaya çalışır. Tarih egemenlerin kurgusuna göre, onlar tarafından yazılıyor. Ama ezilenlerin itirazı var. Tarihsizleştirilen, Kafkas ve Anadolu mozaiğinin bir parçası olan Lazlar da son yıllarda tarihlerini, dillerini araştırmaya, kimliklerine sahip çıkmaya "yeltendiler". Ve dergileri toplatıldı, tehditler aldılar...

Lazların kendi tarihlerini merak etmeleri, araştırmaları kimilerinin canını sıktı.[193] *Lazistan Tarih ve Etnografyası* adlı eser *Lazların Tarihi* adıyla yayımlandığında, bunu Lazların Türklükten çıkma girişimi olarak görüp telâşa düşenler "Lazistan Safsatası" diyerek tepki gösterdiler: "Bize göre Kristof Kolombvari böylesi bir keşifte bulunmak kesinlikle PKK ile eşdeğer olmaktır"...[194]

1993 yılında Trabzon'da bildiri dağıtan Ülkücü Gençlik de, bu kitabı yayımlamanın vatan hainliği ve bölücülük yapmak olduğunu söyleyip, korkularını şöyle ifade etti: "Trabzon'un önce Laz, ardından da Rum olduğu iddiaları ortaya atılacaktır. Azınlıklar emanettir, fakat misilleme töredir! İşbirlikçiler cezalandırılacaktır"...

Bu araştırmalarla varacağınız yer, Rumluk olursa, emanet azınlık olursunuz, bilesiniz!.. Türk olmayanlar söz konusu olduğunda, hemen Kürtler ve azınlıklar gündeme geliyor. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki verimli boş topraklar Karadenizlilere verilsin. Karadenizli ülkenin güvencesi ve teminatı; millî birlik ve bütünlüğün sigortasıdır" demişti Tarım Bakanı Refaiddin Şahin.[195] Halkları birbirine düşman etmenin yollarını iyi biliyorlar...

Politikacılar da aynı tehlikeye dolaylı biçimde dikkat çekiyorlar. Bu gidişle ikinci sınıf azınlık olursunuz, ona göre... Mesela, kendilerine Laz enstitüsü kurulsun mu diye sorulan milletvekilleri şöyle cevap vermişler:

193. *Lazların Tarihi*, Muhammed Vanilişi/Ali Tandilava. Ant Y., 1992, İst
194. *Türkiye*, 2.2.1993.
195. 20.8.1995, *Milliyet*.

"Lazlar ve Kürtler Türkiye'de azınlık değil, birinci sınıf vatandaştır. Eğer ikinci sınıf vatandaş ve azınlık olmayı istiyorlarsa kursunlar... Lazların böyle bir talepte bulunmasını gerektiren herhangi bir neden bulunmamaktadır. Bu olsa olsa bir Laz şakasıdır ve öğleden sonra yapılmıştır" Adnan Kahveci (ANAP).

"Ciddi değildir. Laz şakasıdır, öğleden sonra yapılmış bir Laz şakasıdır... Laz, Kürtün deniz görmüşüdür; kardeşidir" (Süleyman Hatinoğlu (ANAP).

"Eğer normal bir dönemde olsaydık ve olay sadece kültürel araştırma esasını gütseydi, olabilirdi, normal karşılanabilirdi. Ama bugün için normal değil, doğru karşılanmaz. Eğer Türkiye demokrasiye tam olarak geçmiş olsa ve demokrasiyi hazmetmiş olsaydı, bunlar olabilirdi" Mustafa Parlak (ANAP). [196]

Görüldüğü gibi, milletvekillerine göre de, azınlıklar ikinci sınıf vatandaş... Kim ki, ayrı dilim var, der ve bunu yaşatmaya çalışırsa, T.C.'de ikinci sınıf olmaya mahkûmdur... Lazlar "güzel Türkçe" konuşamayan, Müslümanlığı "şaibeli" bir halk... Kemençe çalıp oynamalarına tahammül var ancak. Kimliğini, tarihini, dilini araştırmak ise, devlete karşı bir hareket... Şimdi sırası değil, Kürtlerle savaş var demeye getirip, "demokrasi olsaydı, evet" diyen de var; oysa demokrasi için bu tür girişimlere evet demek gerek. Lazların kafasının öğleden sonra çalışmadığını anlatan cümlelerle yapılan ise, tek kelimeyle ırkçılık!..

Cumaşkimis mot nobur! (Lazca, Arkadaşıma Dokunma)

Lazlara karşı ırkçı söylem daha çok "Kaz uçar da, Laz uçmaz mı"yla başlayan şakalar, fıkralar şeklinde yaygın.[197] Hatta ciddi ciddi haberlerde de. Basından bir iki örnek:

"Bir Lazlık beratı hazırlanmış. Şöyle: Bu yıl ikincisi yapılan 'Haçan bu sene ne poh yediniz uşaklar' sempozyumunda, yıl içinde göstermiş olduğunuz üstün Lazlıklardan ve derneğimizin açtığı resim sergisine İÇİMDEKİ BOŞLUK adı ile gönderdiğiniz beyin

196. *Aktüel*, 8-14 Ekim 1992.

197. Ali İhsan Aksamaz, Birikim *Etnik Kimlik ve Azınlıklar* özel sayısı, Mart-Nisan 1995.

röntgeninizden dolayı bu başarı belgesini almaya lâyık bulundunuz' Temel Pritaniça". [198]

"Biz Temel'i Karadeniz'in dik yamaçlarındaki çay ve fındık bahçelerinden bilirdik. Bir de Karadeniz'in azgın sularından ağlarına doldurdukları hamsisiyle... Oysa zamanla Temel de değişti. Temel önce çayı ve fındığı bir yana bırakıp, kivi yetiştirmeye başladı. Sonra bununla da kalmayıp dağların yamaçlarına alabalık çiftlikleri kondurdu. Yani Temel'in aklı karıştı".[199]

Lazların yaşadığı bölgelerde çay tesisleri dışında hiçbir sanayi yatırımının olmamasını onaylayan bir bakış... "Bizim oralara Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak döneminde, Bolşevikler yayılır gerekçesiyle(!) yol dahi yapılmamış" demişti, Ogni dergisi genel yayın yönetmeni Ahmet Hacaloğlu Kırım, İHD İst. Şb. Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nun düzenlediği toplantıda.[200]

12 Eylül'den sonra, 1983 yılında yürürlüğe giren, yerel dilleri konuşmayı yasaklayan 2932 sayılı yasa ile asimilasyon hızlanmış; köydere isimleri değişmiş. Buna bizim de katkımız olmuş, diyor Kırım: "Düzgün Türkçe konuşsun, iyi okusun diye anababalar, Laz öğretmenler, Lazca konuşan çocuklara dayak attılar. Çay alım yerlerinde de ekip Lazdır, ama ilişki Türkçe sürer. 'Ben Lazım' demenin nasıl riskli hale geldiğini gördük. Yazılı dili olmayan halklar yok olmaya doğru gidiyor. Şimdi bu kültürü yazılı hale getirip sonraki kuşaklara aktarmaya çalışsak da, yaşayacak mı, şüphelerim var. Trenin son katarına atlayacak noktada olaya müdahale ettik."

Aynı toplantıda, Lazca sözlerle rock müzik yapan Zuğaşi Berepe (Denizin Çocukları) grubundan Kâzım'ın sözleri, her şeye rağmen Lazların Lazcayı sevdiklerini gösteriyordu: "Elektrogitar çalan, uzun saçlı 'garip tipler' olarak Atina'da (Pazar) konser verdik. Gençler başlarını sallıyor, babaanneler el çırpıyordu..."

Fahri Lazoğlu alfabesiyle yazılmış Lazca metinlere sayfalarında yer veren, Türkiye'nin ilk Lazca dergisi Ogni (Duy), Kasım 1993'te yayın hayatına başladı. Ve İstanbul DGM'nin ilgisine

198. Açık Pencere. *Milliyet*, 14.2.1996.
199. Sabah, 16.4.1996.
200. "*Lazlar*", 22.12.1994.

mazhar oldu; ilk sayısı hemencecik toplatıldı. Ogni, basına yaptığı açıklamada, "resmî söylem Türkiye'de farklı kültürlerin yaşadığını her yerde söylemekten geri durmazken, bu kültürlerin gün ışığına çıkması karşısında başımızda demoklesin kılıcını sallandırmaktadır" dedi.

Farklı kültürler resmî söylemde, Olimpiyat, HABITAT gibi uluslararası etkinliklere ev sahipliği gündeme geldiğinde veya Hillary Clinton gibi mühim şahsiyetlerin ağırlanmasında, kredi puanını artırmak için hatırlanıyor; vitrini zengin göstermek için.

Son söz, İHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nun toplantısındaki Ali Osman'ın: "Kürtlerin açtığı kulvar önemli rol oynadı. Onlar nasıl ki Kürt Hak ve Özgürlükler Vakfı kurdular, biz de Laz dilini geliştirme vakfını kuracağız".

Laz Alayları ve Topal Osman

Başbakan Tansu Çiller Giresun'da kurmayı vaat ettiği üniversiteye Topal Osman'ın adını vermeyi önerdi.[201] Buna karşı çıkan yazarları DYP'li Giresunlular 'topa tuttular'. Mesela Yalçın Pekşen'i: "Başbakan Tansu Çiller ile Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin'in Giresun'da fındık taban fiyatını açıkladıkları ve yuhalandıkları gün, Başbakan'ın Giresunluları memnun etmek için 'Topal Osman Üniversitesi kurulmasını istemez misiniz?' türünden vaadi yuhları alkışa çevirmişti. Bunun üzerine ben de Topal Osman'ın – hangi nedenle olursa olsun– bir adam öldürdüğü için 'katil' sayılacağını ve cinayet işlemiş birinin adının üniversite yapılmasının doğru olmadığını yazmak gafletinde bulundum." [202]

Evet ama Topal Osman, Yalçın Pekşen ve Toktamış Ateş'in[203] sözünü ettikleri Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in katili değildi sadece. Topal Osman'ın bunun gibi, hakkında yakalama kararı çıkmasına neden olmayan daha başka kurbanları da vardı: Rumlar, Ermeniler... Bunlardan söz eden olmadı. 1915 tehcirinin suçlularından olduğu iddia edilen Topal Osman, "Giresun

201. 22.8.1996, *Milliyet*.
202. *Hürriyet*, 21 ve 23.8.1995.
203. *Cumhuriyet*, 17 ve 22.8.1995.

Ermeni ve Rumlarına yaptığı baskılarla tanınıyordu. Şiddet yanlısı tutumuyla bölge azınlıkları dışında Müslüman halka da korku saçıyordu."[204]

Resmî adı Giresun Gönüllü Laz Müfrezesi olan Topal Osman Çetesi, Koçgiri ile ilgili tarihî belgelerde de iyi anılmaz: Topal Osman ve çetesinin Koçgiri üzerindeki zulmü öylesine azgınlaşır ki, Koçgirili Beko özel olarak bu çete ile savaşmak için görevlendirilir. [205]

Emin Çölaşan'ın "iç düşmana karşı savaşan, Pontus Rumlarını uzun çabalardan sonra temizleyen Giresunlu kahraman" diye nitelendirdiği Topal Osman'la ilgili olarak Ahmet H. Kırım ise, 1920 sonrası Mübadele'de, Müslüman olmayıp Pontuslularla birlikte Selanik'e giden Lazlardan da bahsederek şunları söyledi:

"Sivas Kongresi'nde Trabzon delegelerinin muhalefetinin kırılmasında Topal Osman kullanılır. Topal Osman Ordu'da, Sivas'ta Ermenileri, Trabzon'da Rumları (Pontusları) katletmekle ünlüdür. Gemi kazanlarına atmış Pontusları. Anası Laz olduğundan, bizim hanemize yazılır onun yaptıkları, yapmadıkları. Topal Osman'ı reddi miras ederiz. Eğer bizim halktan bir unsursa, diğer kardeş halklardan özür dileriz."

Etnik olarak ezilen, ama dini itibariyle ezen egemen çoğunluktan... Kimliğini keşfe çıkarken, tarihine ulaşmaya çalışırken, suça iştiraki sorgulamak, bu mirası itiraf etmek.. herkesin harcı değil...

204. *Yurt Ansiklopedisi, Giresun maddesi,* Anadolu Yayıncılık, 1982
205. *Koçgiri Halk Hareketi 1919-1921*, Komal Yayınları, 1992

İnsan hakları ihlâllerine son verin

Uçak deyince aklınıza ne gelir? Pahalı bir bilet? Konfor? Medeniyet, teknoloji? Ya helikopter? Lüks bir yaşam?
Kimilerimizin köklerinin kaldığı topraklarda yaşayanların cevabı, bomba, ölüm olurdu herhalde. Çünkü ölüm kusan cobraları, skorskyleri tanıyor onlar.

Eksik olmasın, CNN'nin Körfez Savaşı sırasındaki yayınları sayesinde patriot, scut nedir, az çok öğrendik. Tâbiiyetinde olduğu devletin sınırları içinde bazı insanların gündelik yaşamlarında top atışı, havan mermisi, roketatar olduğunu; yangın bombası, ses bombası, aydınlatma mermisi ile panzer ve tank gibi zırhlı araçlarla içiçe yaşadığını kaç kişi bilir?

Şeker veren amcalardan uzak dur, dediğiniz çocuğunuzu her gün, bastığın yerde mayın olabilir dikkat et, diye tembihlediğinizi, çocuklarınızın, havan mermisiyle oynarken parçalandığını... gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz?

Gözaltında işkence, işkencede ölüm, kayıplar, faili meçhul cinayetler pek yabancısı olduğumuz şeyler değil. Bu listeye şunları da ekleyin: Tarlaların, ekinlerin, bağların, bahçelerin, ormanların yakılması, yağmalanması, köy meydanı dayağı... Empati kurma yeteneğinizi zorlayın. Kendinizi, mesela aşağıdaki örneklerdeki insanların yerine koyun: Bahçesinin kapısına asılan bombanın patlamasıyla bacağı kopan Filanca'nın veya Filan köye yapılan havan ve toplu saldırıda kolu kopan Falanca'nın...

Yazın çok sıcaktır OHAL, geceleri bile. Can güvenliği nedeniyle içeride uyumaya çalışmanın, damda yatamamanın ne olduğunu anlaması zordur buradakilerin. Evde otururken pencereden giren bir kurşunla vurulmayacağının da güvencesi yokken. Uyku-

lar roket atışlarıyla bölünür, aydınlatma mermileriyle gün aydın olur. Bu gece de sabaha çıkabildiğini düşünürken, yakılan hayvanlardan yayılan ağır koku gelir burnuna...

Doğrudan kendileri hedef alınmasa da, çevresi, kırsal kesimleri bombalanan sivil yerleşim birimlerinde yaşayanlar bundan etkilenir. Sözünü ettiğim etkilenme gürültü kirliliği ya da psikolojik terör falan değil. Hatta, o sırada kızının, oğlunun bombalanıyor olabileceğini düşünmek de değil. Mesela şu, özellikle de çocukların düştüğü bir tuzak: Tatbikat veya operasyon alanında bırakılan patlamamış mermiler, kara mayınları...

Üniformalılar bir yana, muharip olmayı seçmeyenlerin de (her yaştan kadın, erkek) aynı ateşte yandığı bir yer. Kimseye taraf olmama, savaş dışı kalabilme hakkının tanınmadığı ve zorunlu askerlik uygulamasıyla iradeleri dışında silah altına alınan, öldürmeye, ölmeye gönderilen insanlar... Vicdan özgürlüğü, barış hakkı, dayanışma... hak getire...

"İnsancıl hukuk" ne savaşları toptan mahkûm eder, ne de bir isyan hakkından söz eder. Mesela 1949 Cenevre Sözleşmesi ve 1977 Ek Protokolü, çıkmış olan savaşlarda sivillerin korunmasına dair hükümleri içerir. Asker, özel tim mensubu, korucu, gerilla... onların da can taşıdığını, insan evladı olduğunu ileri sürecek kadar "insancıl" değildir. Mesela şu önerilir: Gerilla üssü olduğu şüphelenilen yerlere hava akını yapacağınız zaman, orada gerçekten sivillerin bulunmadığından emin olmalısınız...

Dünya çapında insan haklarına saygı duyulması için çalışan ve temel ilkelerinin tarafsızlık olduğunu belirten Human Rights Watch (HRW) 'Türkiye'ye Silah Transferleri ve Türkiye'de Savaş Yasaları İhlalleri' ile ilgili dokuz aydır süren çalışmalarının sonuçlarını bir raporla kamuoyuna duyurdu (Kasım 1995). Türk Silahlı Kuvvetleri ve PKK tarafından yapılan ihlâlleri araştıran HRW'a göre, Güneydoğu'daki durum Cenevre Konvansiyonu'nun 3. maddesine uyuyor, yani uluslararası hukukta bunun adı, savaş. "Türkiye'yi PKK ile mücadele ettiği için değil, sivillere saldırdığı için ağır şekilde eleştiriyoruz. Güneydoğu'daki savaşın sürmesini sağlayan NATO ve özellikle ABD silahlarıdır. Amerikan yasalarına göre, insan hakları tutarlı ve yoğun şekilde ihlâl ediliyorsa, silahların bağışlanması, satılması yasaktır" diyen HRW yetkilileri

James Ron ve Joost Hilterman, Türkiye'nin insan hakları ihlâllerine son verdiği hakkında tam bir kanaat oluşuncaya kadar, bu ülkeye silah satılmamasını önererek, her iki tarafa da derhal insan hakları ihlâllerini durdurmaları için çağrıda bulundu.

Sokağa çıkma, sığınağa inme!

Korucu olun, silah alın, köyünüzü terkedin, evinize bayrak asın emirleri... Gıda ambargosu, balık tutma, yaylaya çıkma, sokağa çıkma yasağı, köye giriş-çıkış yasağı, göç yasağı... Korucu olmayı kabul etmezseniz köyünüzü yakarız, köyünüzü boşaltmazsanız evinizi başınıza yıkarız, seçimde bizim adayımıza oy verirseniz ancak, memleketinize dönebilirsiniz, gerilla ile aramızda arabuluculuk yapmazsanız köyünüzü boşaltırız, gerillanın döşediği mayına bastığınızı söylerseniz ancak sizi tedavi ederiz tehditleri...

Emirlere, yasaklara uymayan, tehditlere kulak asmayan yerler boşaltılır. Boşaltıldıktan sonra bombalanan yerler "şanslı". Kovulan ve köylerine dönmek isteyenlere bir "şans" daha tanınabilir: Gel, ama korucu olarak...

Yaşı onbeşin üzerindeki tüm Türkiye vatandaşları gece sokağa çıkma yasağını tanır. Ama OHAL'de her yaştan insan, mesela dört yaşındaki bir çocuk da bilir ki, sokağa çıkmak resmen yasaktır... Ya da kimi zaman sokağa çıkma yasağının ilan edilmesine bile gerek kalmaz, saldırıya uğrayan halk korkudan sokağa çıkamaz olur. Orada insanlar sığınaklara ihtiyaç duyuyorlar. Gelgelelim sığınmak da suç sayılabiliyor. Altında sığınak olduğu gerekçesiyle bombalanan evler var. Ekinleri, otları, hayvanları yakılanlar neyle geçinir? İşyerleri taranan, tahrip edilenler işyerlerini kapamaz da ne yapar?

İnsan hakları; yaşama hakkı, haberleşme hakkı değil de, yasaklar geçerli olduğunda fotograf bulamazsınız. Ama işte resim, böyle bir resim, oranın resmi...

Günlerce süren sokağa çıkma yasağı kalkar kalkmaz yapılacak en "iyi" şey, göçmek... Maddi durum elveriyorsa... En son gördüklerimiz, askerlerin geride kalan mallarımızı talan etmesiydi, dedi göçenler... Başka illere göçenleri bekleyen evsizlik, işsizlik, açlık, sel, salgın hastalık. Ve baskı. Çünkü potansiyel suçlu onlar. İnşaatlarda, bodrumlarda, bir göz odada sekiz on nüfus... Sınırı geçmeye kalkanlarsa, arkadan vurulur.

Yağmalanan kadınlar, ateş altında çocuklar

30 Haziran 1992'den itibaren 2,5 yıllık süre içindeki gazeteleri taradığımda gördüklerim: Ağır silahlarla saldırıya uğrayan yerleşim birimlerinde öldürülen 446 kişiden 62'si kadın. Bunlardan biri PKK ateşiyle. Yaralanan 374 kişiden 89'u kadın. Bunların dördü PKK ateşiyle. Tecavüze uğrayan 7 kadın ve genç kız.

Bu sürede gazetelere yansıyabilmiş, ağır silahlarla saldırıya uğrayan yerleşim birimlerinde ölenlerden 73'ü çocuk. Bunlardan beşi PKK ateşiyle. 2,5 yılda ağır silahlarla yaralanan çocuk sayısı 60. Bunlardan üçü tecavüze uğrayan 18 yaşından küçük kadın ve genç kızlar. Bir defada 100, 200, 400 kişinin birden gözaltına alındığı bölgede çocuklar da bundan nasiplerini alıyor. Köyün 12 yaşından büyük tüm erkeklerinin gözaltına alındığı olaylar olduğu gibi, 4 veya 5 yaşındaki çocukların yakınlarıyla birlikte gözaltına alınması da bu bölgede mümkün. Birleşmiş Milletler tarafından 18 yaşından küçüklerin çocuk sayıldığını göz önüne alacak olursak sayı daha da artar.

Gerillayla çatışmadan sonra devlet güçlerinin çevreyi rastgele taramasıyla... Bu sözlerle başlıyor. Ohal'den gelen gayriresmî haberlerin çoğu. Silahlılar da korkuyor; belki de daha çok.

• Kerboran'da (Dargeçit) dün sabah bir çocuğun mantar tabancası patlatması üzerine ilçe merkezinden geçen bir askeri araçtan el bombası atıldı. İkisi çocuk, 10 kişi yaralandı.[206]

• Cizre'de özel tim panzeri PKK mayınıyla tahrip olunca, sivil hedeflere tank ve top ateşi açıldı. 4 saatlik bombardımanda top mermisi isabet eden evde altısı kadın 8 ölü.[207]

• Cizre'de birbiriyle yarışan 2 özel tim panzerinden biri Dicle nehrine uçtu. Panzerdekilerden 5'i boğularak öldü, biri de yaralandı. Diğer panzerin de takla atması sonucu 5 özel tim mensubu yaralandı. Polis cesetleri nehirden çıkarıldıktan sonra Cizre köprüsü çevresindeki mahalleler rastgele tarandı. Yaralanan karayolları işçisi hastaneye kaldırılırken yolda öldü.[208]

206. 9.8.1992, *Ö. Gündem*
207. 10.11.1992, *Ö. Gündem*
208. 15.2.1992, *Ö. Gündem*

İbretlik tanıklıklar

• Şırnak'ta İl Genel Meclisi üyesi DYP'li Şahin Kadirhan: "Tankları Atatürk heykelinin yanına dizip ateşlediler, evlerimizi yıktılar. Evimde 6 tank mermisi deliği var".

• RP Bingöl Milletvekili Hüsamettin Korkutata: "İnak (Aysaklı) köyü geçtiğimiz yıl güvenlik güçleri tarafından bombalandı".

• Muş Milletvekili Muzaffer Demir, Mirik mezrasıyla birlikte 7 kişinin de yakıldığını söyledi. Ovacık Belediye Başkanı Musa Yerlikaya da olayı doğruladı.

• Batman-Sason Asliye Hukuk Mahkemesi, Kelhesna köyünün Sinemerg mezrasının askerler tarafından yakıldığını kabul etti.

DEP milletvekilleri Zübeyir Aydar (şimdi Türkiye dışında), Mehmet Sincar (öldürüldü) ve Selim Sadak (cezaevinde) Çelik köyünde 15'i aşkın kişinin öldüğünü söylemişlerdi. Çeşitli kişiler, milletvekilleri, belediye başkanları (hem de çeşitli partilerden, DYP'li bile), hatta kimi yerde korucu, kaymakam, benzeri olayların varlığına ilişkin açıklamalarda bulunuyorlar ama...

Darakol köyüne bağlı mezraya 8 panzer ve 100'den fazla askerle baskın düzenleyen devlet güçlerinin evini yıktığı, yaktığı H. Mehmet Akşahin'in sözleri (58): "Ben tarlada çalışıyordum. Panzerlerin eve doğru gittiğini gördüm. Yine evi arayıp gideceklerdi diye üstünde durmadım. Daha önce de sürekli baskın düzenlerlerdi, bizi dövüp giderlerdi. Ama bu kez çok ileri gittiler"...

Savaşın cilveleri

Dün sabah ikinci kez Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Tepecik köyünü basan korucuların attığı el bombasının patlamasıyla bir korucu öldü.[209]

• Bitlis-Hizan-Geliye Axhis bölgesinde çıkan çatışma sırasında savaş uçaklarının yaptığı bombardımanda kendi askerlerinin bulunduğu mevziler isabet aldı. 15 asker ölü, 50'den fazla asker yaralı.

209. 21.12.1992, *Ö. Gündem*

• Ağrı'nın Diyadin ilçesinde askerlerin havaya ateş açmasıyla kopan elektrik telleri üzerlerine düşen iki asker öldü, biri yaralandı.

• Çiyaye Bizina bölgesinde operasyona katılan askerlerin bölgeyi bombalayan helikopterler tarafından taranması sonucu iki asker öldü, üç asker yaralandı.

Kürt olduğu için

Siyonizmi bahane edip Yahudilere yönelik olduğu gibi, son yıllarda Kürtlere de PKK reddi çıkış noktası yapılarak ırkçı saldırılar oluyor. Birkaçını hatırlatayım:

• İzmir'in Ödemiş ilçesinde bir grup esnaf, işyerlerinin bulunduğu sokakları bayrakla donatmışlardı. "bu vatan Türküm diyenlerindir" demeyi de ihmal etmeden.[210]

• 1982'de Anamur'daki biri Kürt, diğeri Türk iki gencin kavgasından sonra Kürt esnaf ve memurlara yönelik kitlesel saldırı, dövme ve kurşunlama olaylarının ardından Kürtlerin çoğu ilçeyi terketmişti.

• 1993'te Alanya'da, bir askerin cenazesi gerekçe gösterilerek, Kürt esnafa saldırılmış, işyerleri sahrip edilmiş ve birçok Kürt ilçeyi terketmek zorunda kalmıştı.

• Ayvalık Belediye Başkanı'nın, Kürt işçi çalıştırılan inşaatlara iskan vermediğini, ruhsat alabilmenin şartının Kürt işçi çalıştırmamak olduğunu Fatih Altaylı yazmıştı.[211]

• 1996'nın Mart ayında da İçel'in Erdemli ilçesinde telefonla cinsel tacizde bulunduğu iddia edilen kişinin Kürt olması, yaklaşık 500-2 bin kişinin sokağa dökülmesine neden olmuştu. Kahrolsun PKK sloganları yürüyüş eylemlerine 'meşruluk' kazandırmış, "PKK'yı ilçeden atacağız"la devam eden sloganlar, "Kürtlere ölüm", "Erdemli Kürtlere mezar olacak"la noktalanmıştı. Tehdit edilen Kürt öğrenciler okullarına gidememiş, Kürtlerin evlerine ve işyerlerine saldırıp milyarlarca liralık zarar verenler hiçbir engelle karşılaşmamışlardı[212].

210. 29.8. 1992, *Hürriyet*
211. 13.11.1995, *Hürriyet*
212. 13.3.1996, *Demokrasi*

Ağzı var, dili yok Diyarbakır

Diyarbakır'da 1-3 Aralık 1995 tarihlerinde yapılan Demokrasi Kurultayı'nı İstanbul'dan gidip izleyen şanslılardan biri de bendim. Kurultay bahanesiyle gidebildiğim memleketimde, kiliseleri ve Hançepek'i (Gâvur Mahallesi) görecek ve bir de faili meçhul cinayet kurbanı birinin yakınıyla görüşecektim. Gitmeden önce adres, telefon numarası falan bulmuştum. Kurultayı izlemenin yanında, programımda bunların da olduğunu söyledim organizasyondan bir arkadaşa. Söylemez olaydım; hani neredeyse saat başı bir faili meçhul yakını, korucu olmayı reddettiği için işkencede ölen birinin yakını, bir kayıp yakını ile görüştürmek istedi beni... Burası Diyarbakır. Ruh karartan yazılarına "malzeme" mi arıyorsun, istemediğin kadar... Bir süre sonra bu yardımsever arkadaştan kaçmaya başladım. İstanbullu misafirler Gazi Köşkü'ne, Japon Pazarı'na falan giderken benim günahım neydi?.. Alışveriş, piknik yapmak değil ama, şöyle açık havada memleket havasını koklamayı istiyordum. Hazır, üniformalıların silahları açık açık üzerimize doğrulmamışken...

En son 1992'de Şırnak dönüşü bir geceliğine uğradığımda silahların gölgesinde sağıma soluma bile bakamamıştım korkudan. Seçim arifesi ya, şimdi ortalık "sivil", belleri kabarık. Açık, görünür resmîlerdense siviller benim için daha az rahatsız edici; tanımasam da olur, iki gün sonra döncceğim. Ama Diyarbakır'da yaşayanlar için durum farklı...

Evet, memleket havası... Almanya'ya ekonomik nedenlerle işçi olarak giden teyzelerim döne döne memleketleri Sivas'ın yumuşak havasından, tatlı suyundan, sivri biberinden söz ederlerdi hasretle. Benim de memleketimin havası bir başka. O gün İstanbul'da

da Diyarbakır'da da hava sıcaklığı 10 dereceydi. Aynı ısı derecesinde İstanbul'da nemli soğuk kemiklerime işlerken, Diyarbakır'da paltomu attım, kazakla dolaştım sokaklarda. Pırıl pırıl güneşte mutlu bir kedi oldum...

OHAL'in değil, muhabirin bildirdiği

Kurultayı nasıl buldum? Dinleyiciler şahaneydi. Bu birincisi. Bu kadar dikkatli ve bu kadar kibar kurultay dinleyicisini, ne üyesi bulunduğum İHD'de gördüm, ne düzenleyicilerinden olduğum Kadın Kurultayı'nda, ne de gazeteci olarak izlediğim başka kurultaylarda... Diyarbakırlılar alkışlarıyla konuştular. Kraldan daha kralcı, boş ajitasyon bağırışlarına –neyse ki çok az sayıda konuşmacı bunu yaptı– iltifat etmediler, sessizce ve ilgiyle izlediler. Onların elleriyle söylediklerini, metropolden gelenler dillendirmeye çalıştılar. Diyarbakırlılar hâlâ konuşamıyor, şimdilik konuşamıyor...

Diyarbakır Demokrasi Platformu'nu oluşturanlar, gerçekleşeceğinden emin olmadıkları bu kurultayı düzenlemek için üç ay boyunca uğraşırken, halka açık yapmayı düşünmemişler önce. Toplantıları, öldürülen Behçet Cantürk'ün sahibi olduğu Demir Otel'in bir salonunda yapmayı kararlaştırmışlar. İzin verilmez, engellenir, baskılardan dolayı zaten gelemez insanlar vs... Çünkü burası Diyarbakır... Ama sonra vali Doğan Hatipoğlu'nun da esnek tutumuyla (ne de olsa seçim havasına girildi) belediyenin 300 kişilik tiyatro salonunu kiralamışlar. Yine de, katılım için fazla duyuru yapmamaya özen göstermişler. Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı'nın çelenk gönderdiği kurultayı valinin de bir süre izlemiş olmasından doğan memnuniyeti konuşmacılardan İsmail Nacar dile getirdi: "Devletin valisinin gelmesi güven verici".

Platformu oluşturan kuruluşların sınırlı sayıda üyelerini davet ettikleri kurultayda, diğer kurultaylarda ortalıkta görmeye alışık olduğumuz ne bir alış vardı, ne pankart, ne de broşür. Ama yine de günde en az 600 kişinin geldiği kurultayı binden fazla insan izledi. Kapalı devre televizyon yayını yapılan koridorlar tıka basa doldu. Yıllardan sonra ilk kez, siyaset konuşulan bir toplantı bu olağanüstü hal şehrinde olağanüstü dikkatle izlendi...

Uçak, konaklama, yemek gibi harcamalarını kendileri finanse ederek getirdikleri konuşmacıları araba konvoyuyla karşıladı Diyarbakırlılar. Programda adı geçen Şanar Yurdatapan, Yavuz Donat, Ali Balkız, Ahmet Kırım, Doğu Ergil ve Ata Soyer Diyarbakır'a gelememiş. Abdurrahman Dilipak ise kendi yerine video kasetini göndermişti. Bir anda tanımadık birçok insanla karşılaşan İstanbullular için, (hemen hemen) bütün Diyarbakırlılar birbirine benziyordu. Ve dolayısıyla tanışılan hiç kimsenin adı akılda kalmıyor, üç saat sonra aynı insanla bir daha tanışma merasimi yapılıyordu. Diyarbakırlılar için de öyle; Ertuğrul Kürkçü, Mihri Belli zannedildi. Filiz Karakuş, Ayşe Düzkan'la karıştırıldı.

Hâlâ ve şimdilik konuşamayan Diyarbakırlıların durumunu, kurultayın son günü Av. M. Emin Aktar özetledi: "Düzenleyiciler olarak üç gün boyunca biz hiç konuşmadık. Çünkü biz, ağzı var dili yok Diyarbekir kalesiyiz"...

Kürtlerden söz etmek Türkiye'nin her yerinde zordur. Benim de yazılarım kaç defa avukattan dönmüştür, yayının toplatılmasına neden olur diye. Ragıp Duran'a, Diyarbakırlı bir gazeteci kurultaydan duyduğu mutluluğu şöyle ifade etmiş: "Burada ilk kez 'Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin bildirdiğine göre' diye başlamayan bir haber yazabildim!"

Oylar HADEP'e, barışa!

Anti-demokratik ortamda, anti-demokratik koşullarda seçime gidilirken, kurultayda hundan söz edilmemesi düşünülemezdi. 11 partinin konuşmacı olarak çağrılı olduğu ilk gün, Emek Barış Özgürlük Bloku dışında sadece YDH vardı. Cem Boyner bu bölgede düzenlenen toplantılarda kendini ölülere hitap ediyormuş gibi hissettiğini söyledi. Çünkü bugün burada olanları, bir sonraki gelişinde göremeyebileceğini, o insanların Türk Silahlı Kuvvetleri veya PKK saflarında ölmüş olabileceklerini söyledi. "Kürt değilim, işkence, eziyet görmedim; düzenin ta içinden, ortasından geliyorum. [Dolayısıyla] PKK'yı dağdan biz indirebiliriz" diyen Cem Boyner'e, oldukça yumuşak ve kibarca önce Murat Bozlak cevap verdi: "HADEP'ten seçimlerde ittifak için YDH'yla görüşmeye gidildiğinde kendisi, 'HADEP'i taşıyamayız' demişti. HADEP'i taşıyamayan, dağdaki gerillanın yükünü nasıl taşıyacak sormak

isterim." SİP Genel Başkanı Aydemir Güler de aynı nezaket içinde Boyner'in, kendilerinin Kürt sorununu meşru hale getiren parti oldukları iddiasına cevaben, kapatılan üç partinin mirası varken, bunca şehitleri varken HADEP dışında hiçbir partinin 'lütfen' bu iddiada bulunmaması gerektiğini söyledi.

Münir Ceylan "PKK'nın dağda oluş nedenlerini ortadan kaldırmak lazım. Kimse ele güne bayram, canım sıkıldı diye çıkmadı dağlara. PKK'sız çözüm olmaz" diyor ama, Barış Girişimi'nin öncüsü olarak anılmak isteyen yazar-tarihçi İsmail Nacar umutsuz: "Her iki tarafın en sivri kişileriyle temaslarım var. Devlet otursun PKK'yla müzakere etsin, ateş kessin... Bunu istiyorum ama, olmayacak duaya da amin demiyorum. Benim tanıdığım bu devlet, buna asla yanaşmaz. Türkiye'nin dış borcu 70 değil, 200 milyar dolar olsa, 20 değil, milyonlarca insan ölse bu mümkün değil. Geçmişe, geleneğe bakınca bunu görüyorum..."

Patronlar, erkekler ve barış

Emek Barış Özgürlük Bloku'nun, "emek"le ilgili kısmının buralarda, şu tarihlerde önde gelen bir kavram olmadığı izlenimi edindim. Mesela can kulağıyla dinlenen TİSK Genel Başkanı Refik Baydur'un sağ duyulu sözlerinin alkışlanması dinleyicilerin kibarlığından kaynaklanmıyordu sadece; veya Cem Boyner'e gösterilen ilgi... Hemen şimdi, bir an önce akan kanın durması için barış talebi haşta geliyordu. Bunun için gerekirse işveren kesimiyle de diyaloğun reddedilmeyeceği görülüyordu. Ben hep Diyarbakırlıların emrinde olacağım diye söz veren ama "işverenler olarak sandığınız kadar güçlü değiliz"i de ekleyen Baydur'un bunun için öne sürdüğü küçücük bir iki şartı vardı: Kürtçe yayın serbest olmalı, ama Londra'dan yayın yapan Med TV değil, Ankara'dan süzülüp gelecek bir Kürtçe yayın... Devlet açar okulu ve resmî dili Türkçedir. Kürtçe eğitim yapan mektebini sen yap, güle güle; ama kaymakam olmak istiyorsan, Türkçe bilmek zorundasın... Kürt, Boşnak, Çerkes kimliği tanınmalı, ama mesela Meclis'te Kürtçe yemin edilmemeli... İstekler, bu devletin baki kalma kaydına bağlanmalı...

Baydur'un söylemi devletçi olduğu kadar, hatta belki de ondan

da fazla, erkek egemendi: "Bu millet kimden oluşuyor? Sizden, bizden. Kim gidiyor parlamentoya? Sizin dayınız, benim amcam. Hepiniz beyefendice dinliyorsunuz, bu tavrınızın Ankara'dakilere örnek olmasını dilerim. Senin adamların şikayet ediyor devleti bize diyor Avrupalılar. O halde adam gibi adam seçin bu seçimlerde, adam gibi çalışsın. Beyefendiler, biz Doğulular da dünya realitesine uyalım; çocuk yaparken de. Yoksulluğun, işsizliğin en önemli nedenlerinden biri de bu."

Pazartesi dergisi grubu da dahil, biz kadınlar, feministlik yapmanın şimdi sırası olmadığını mı düşündük bilmem, sesimizi çıkarıp da "gündemi saptırmadık"... Protokole ayrılan ön sıra sekerekti. Kurultaya gelenler arasında kadın sayısı o kadar azdı ki. Baydur –ve başka konuşmacılar– belki de bu yüzden rahatlıkla böylesi sözler edebildiler. Hele ki bir gece önceki yemekte, Diyarbakır'dan sadece iki kadının olduğunu düşünecek olursak...

Sözünü ettiğim akşam yemeği müzikliydi. İstanbul'dan gelen bizlerin sabırsız ısrarları sonunda geç vakit Kürtçe parçalar söylenmeye başladı, halaylar çekildi. Bir ara sağ kolu sol omzumda olan kişi kim olsa beğenirsiniz? İslâmcı yazar olarak tanınan İsmail Nacar... Refik Baydur'la Akın Birdal'ın aynı halay zincirinin halkaları olduğunu görmek de ilginçti. Belki de ilginç değil. Önce barış, hemen barış!..

Diyarbakır'da azalanlar

"Biz de taş attık. Eseñe, üzülerek söylüyorum bunu. Haço, haço! deyip, okuldan çıkan Ermeni çocukları kovalardık. Zaman zaman senede bir gün gelir eski Silvanlı Ermeniler; doğdukları, yaşadıkları evlerine bakıp bir, iki saat sonra giderler. Bugün aynı durum bizlerin başına gelmiş. Etme bulma dünyası. Onlar gibi ben de terketmek zorunda kaldığım evime bakmaya gittim, çevredeki yaşlı bir adam 'Ne bakıyorsun ulan!' diye bağırdı bana."

Bunları söyleyen Müslüman Vahit, adı sorulduğunda Vahityan diyor.

Ders kırar gibi, kurultaydan kaçıp kaçıp görüşmeler yaptığım hemşehrilerimle konuşurken aslında kendimi aradım. Onların hayat hikâyelerini dinlerken kendi masalımı bulmak için sorular sordum: Silvan'ı Bitlis'i, Ahlat'ı, oralarda yaşayanları bilir misiniz? Biz kimlerdeniz?.. Bunlar çok mu önemli? Hayır ama köklerimi tanımamın kime ne zararı var?.. "Aslını inkâr eden şerefsizdir, Kürt de olsa, Türk de. Senin deden de Türklüğünü inkâr etmemiş, bunda ne kötülük var?" Bu da, "Vahityan"ın, kendisi gibi Silvanlı olan arkadaşının sözleri...

1954 doğumlu Şeyhmus Diken, Diyarbakır Ticaret Odası II. Başkanı idi, ben yanına varmadan üç gün öncesine kadar. Son genel kurulda RP'lilerin de yönetime girmesiyle bu görevi sona ermiş ama yine de yönetim kurulu üyesi. Onunla, küçük dükkânında konuştum. Her birimizin hayatı roman. Diken'in, romanının başı olarak bildiği yer, Ahlat: "Annemin babası Şoför Osman –böyle demesen bilmezler–, Ahlat'a ve Bitlis'e ilk kamyonu götüren adam. Annem kundaktayken, 32 yaşında ölmüş, mezarı Ahlat'ta. Anneannem, kocası ölünce Diyarbakır'a geliyor. Di-

yarbakır ticaret merkezi olduğundan ekonomik nedenler çevre insanlarını buraya çekiyor. En çok da 93 Harbi'nde zorunlu göçle gelinmiş. Muhacir dendiğine göre, siz bunlardan olmalısınız. Türklerden ve Ermenilerden çok eser vardır oralarda."

Şeyhmus Diken üç yıl kaymakamlık yapmış. Mülkî idare amiriyken, 1982'de güvenlik soruşturması sonucunda düz memurlukla görevlendirilince istifa etmiş.

Bölge'de yaygın olan bir isim, Şeyhmus. (Güneydoğu Anadolu Bölgesi, OHAL diye geçen memleketimiz, halk arasında da "bölge" olarak anlıyor.) Adının tarihçesini dinliyorum, kimliğinin birinci maddesini: "Şeyhmus, kelime anlamı olarak, keskin, ustura gibi şeyh, şeyhlik bilincinde olan şeyh, mesleğini/işini en iyi yapan şeyh demektir. Diyarbakır-Mardin yolunda, 50-55. kilometrede türbesi olan, Hz. Muhammed'le aynı dönemde yaşamış, halk arasında ermiş olarak kabul edilen Sultan Şeyhmus diye bir zat var. İnsanlar yılın belli aylarında Sultan Şeyhmus'a gider, adak adarlar. (Hafta sonları gidenler piknik de yapabilir ama içki içmemek kaydıyla tabiî!) Çocuğu olup da yaşamayan aileler onun üzerine adak adarlar; derler ki, doğacak çocuğumuz erkek olursa ismini Şeyhmus koyacağız, ki yaşasın. Benim öyküm de öyle başlıyor."

Diyarbakır kültürünün Şeyhmus'u

"Benden önceki beş kardeşim bir yaşını doldurmadan çeşitli nedenlerle ölmüş. Hatta beşincinin adını Arife Yaşar koyuyorlar, o da yaşamıyor. Anne rahmine düşüyorum, diyorlar, erkek olursa ismini Şeyhmus koyacağız, Sultan Şeyhmus'un üzerine adayacağız. Yedi yaşıma kadar saçım kesilmedi. Bu yüzden hocalar beni okula kaydetmedi. Yedi yıl dolunca, terazinin bir kefesine kesilen saç, öbür kefeye de ailenin ekonomik durumuna göre kâğıt veya demir para konuyor. Sonra o para götürülüp yoksullara, ihtiyaç sahiplerine dağıtılıyor. Her yıl Sultan Şeyhmus'un ziyaretine giderken boynumda bir torba, yedi kapıya gidip dilendim; bakliyat, un, şeker türü, kısa sürede bozulmayan, çürümeyen şeyler. Bunlar Sultan Şeyhmus türbesinin bakımıyla ilgilenen müridlere veriliyor. Bir dayanışma örneği tabiî. Hayat boyunca, ne kadar zaman bulursan, Sultan Şeyhmus'a gitmek zorundasın. Vallahi işte ben inanç

minanç açısından değil de, bu tip şeylerle yetiştirildiğimiz için, bir vefa borcu anlamında da olsa, yolum Mardin tarafına düşerse, geçerken bir merhaba diyorum yani.

Yaşasın diye, ilk yedi yıl aile fertleri çocuğa giyim eşyası alınıyor. Benim o dönemdeki eşyalarımın çoğu, Hançepek Mahallesi'nde kapı komşularımız olan Hıristiyan komşularımızın bana aldığı şeylerdi. Bedri Ayseli mesela bizim yakın komşumuzdu. Erceksin abla vardı, çok sevdiğimiz bir papazın karısı. O bana kıyafet almıştır. Benim kırklıyken giydiğim bir zıbın takımı var – annem kaldırmış, halen evdedir, yakasında 'made in USA' diye yazar–, o komşularımız alıp getirmişler. Şeyhmus yaşasın diye. Diyarbakır'daki o mozaiğin son demine yetişebildik açıkçası. Ama işte, ülkenin her tarafında yaşanan ilkel siyasal kargaşa, Diyarbakır'ın mozaiğini de paramparça etti, berbat bir hale getirdi..."

Diyarbakır'da, yazar, kadın

Şeyhmus Diken'in o küçücük mağazası bir sanat-edebiyat merkezi adeta. Yazarların, tiyatrocuların, yönetmenlerin, avukatların, doktorların, sıkı okurların uğrak yeri. Kısacık süredc kimler gelmedi ki? Rıfat Dağ, Veysel Öngören ve adını hatırlamadıklarım... Veysel Öngören, insanların göçmek zorunda kalmasından değil, ama köylülerin gelişlerinden memnun; seviyor onları: "Onlarla bir üslup geldi kent merkezlerine".

1991'de Edebiyat gazetesinde yayımlanan Eriyip Gidiyor Gece adlı öyküsünden sonra, 1993'te Can Yayınları'ndan çıkan *Reçine Kokuyordu Helin* kitabı özellikle çok beğenilen, şimdilerde *Kırılgan Kent* adlı öyküsü üzerinde çalışan Suzan Samancı'yı nasıl bulacağımı düşünürken, kendisini kurultayda buldum. Şeyhmus Diken'in yerinde veya başka dış mekanlarda buluşabilen erkek okurlar, yazarlar gibi bir şansı yok Suzan Samancı'nın. Çünkü o sadece yazar değil, bir kadın. Öğretmen bir babanın kızı, evli, iki de kızı var. Birinin kızı, birinin karısı, birinin annesi olan bir Bayan Kramer değil ama. Liseden sonra eğitimine devam etmemesi, dışarıda bir işte çalışmaması kendi seçimi. Bunlar hep, yazmak, yazabilmek için.

Suzan Samancı, duygularını, düşüncelerini paylaşacak insan bulamadığından, yalnızlığından yakınıyor, ama bunu kadın olmaktan

çok yazarlığa bağlıyor: "Belli bir çevre olmuş olsaydı, insan okuduklarını, içindeki bu enerjiyi aktif bir enerjiye dönüştürebilirdi. Ama zaten yazarlar ruhları çalkantılı, karmaşık insanlardır. Yazan insan yalnızdır, ama bu yalnızlıktan hem şikayet ederler, hem de yalnız olmaktan hiçbir zaman vazgeçemezler. Şikayet ediyorsam da, bu yalnızlık çok değerli bir yalnızlıktır. Yani olması gereken şeydir aslında. Böyle bir ortamda yazmak, belli yoğunlukta okumak sıkıcı olabiliyor, ama bu sıkıntı gelip geçici sıkıntıdır."

Erkek ya da kadın, yazarların bu bölgede yaşıyor olmalarından kaynaklanan ortak zorlukları olduğunu anlatıyor: "Sürekli öldürülme olaylarının olduğu bir yerde biz yazmanın bile anlamsızlığını düşünür olduk. Kalemimizin mürekkebi donmuş durumdaydı. Yaşama sevincimiz düşmüştü. Bizler barıştan yanayız, insanca yaşamaktan yanayız. İçinde bulunulan olumsuz ortam yazan insanlara daha çabuk yansıyor, çünkü duyargalarımız çok gelişkin, en ufak hassasiyeti hemen kavrayabiliyoruz. İnsanlar asık suratlarla evlerine dönüyordu, falanca yerde şu kadar insan; öğretmen, işçi, kahveci öldürülmüş diye ve bu bizde moral çöküntüsü olurdu."

Neden geçmiş zaman kipiyle konuştuğunu merak ettim. Son aylarda bir nebze olsun daha rahat bir ortam hissediyormuş. Dünya kamuoyunun gözlerinin çevrildiği bu topraklarda rahatlamanın 'bir nebze'yle ve seçimlerle sınırlı kalmamasını diledik birlikte. Suzan Samancı'nın bu topraklarda kadın olarak yaşamak hakkında da sözü var: "Yeni bir öykücü olarak, kendimi var etmem, edebiyat dünyasında belli bir yer edinmem gerekiyor. Burada farklı bir sesim, çünkü gelenekse kadın kalıplarını, feodal değer yargılarını, o çemberi kırıp ortaya çıkan kadınlarımız çok az. Bütün kadınlar üzerinde aynı baskı söz konusu, ama burada çok daha yoğun, çok daha farklı olabiliyor. Hem erkek egemenliğine, hem içinde bulundukları koşullara –bu, devlet otoritesidir– karşı savaşım veriyorlar. İki, üç kat daha fazla sömürülüyorlar. Ekonomik özgürlüklerini elde etseler dahi, ki bu, özgürlüğün ilk temelidir, bir anlamda var olamıyorlar. Ekonomik özgürlüğü olduğu halde eşi tarafından maaşına el konup, eşinden harçlık alan arkadaşlarımız var. İzin koparmak için binbir dereden su getiren tanıdıklarımız var. Bunları, yazmanın önünde büyük bir engel olarak görüyorum. Kadınlarımız ne olursa olsun, kendilerini tanımak, kişiliklerinin bilincine varmak zorundalar. Bu bağlamda, özellikle feminizmi, çağdaş bir kadın bilincini yaratmada çok önemli bir etmen olarak görüyorum."

Millî barajlar, milliyetçi uzaklıklar

Türkiye'nin doğusu batısına çok uzak. Batı, Doğu'yu sevmiyor... Seçim sonuçları açıklanmaya başladığında, Semra Somersan'ın Diyarbakır Demokrasi Kurultayı'nda söylediği bu sözleri hatırladım. Hele ki ekranda, partilerin aldığı oylara göre çizilmiş seçim haritasına bakınca arada kalın çizgili sınırlar olduğunu gördüm. Birbirimize çok uzağız derken Semra, ne kadarı anlaşıldı bilmiyorum. Hatta sözlerinin sadece Türk ve Kürtler arasındaki bir uzaklık olarak anlaşıldığı endişesini taşıyorum.

Memleketin doğusunda neler yaşandığını bilmeyen, öğrenme zahmetine katlanmayan, acı gerçekleri öğrenmek istemeyen ezici çoğunluk, –isteyerek veya istemeyerek– kıyımlara onay verdi. Kendi durumunu bilmeyen, "başkasının" halinden nasıl anlasın?.. Uzaklık sadece Türkler-Kürtler arasında değil: Yahudiler, Çingeneler, Süryaniler, Ermenilerle... aramızda uçurumlar var. Yakınlaşma çabası göstermeyenlerin uzaktan sevgileri de şüpheli. Çünkü temelsiz. Tanıma çabası göstermediğini nasıl seversin?

Ezici çoğunluğun kendini başkasının yerine koyup anlamaya çalışmamasında, meraksızlık illetinin büyük rolü olduğunu düşünüyorum. İlgi ve merak zayıf olunca, halkların dayanışması, yakınlaşması, açılan arayı kapaması çok güç. "Onlar" hakkında bilgi sahibi olmak için, kendi (avantajlı) konumunu sorgulamak zor geliyor sanırım...

TİS olmayanlardan, özellikle de azınlık statüsündeki gruplardan söz ederken yerli yersiz onların cemaat olduklarından dem vurulur, dinî kimliklerini çağrıştıracak biçimde. Toplumda yaşama alanları daralan, (kültürel) ocakları söndürülen gruplar kiliselerine hapsedilmiş durumda. Her alanda varlık gösteremeyen, görünmez

kılınan grupları, bazen muhalif insanlar da dinî kimlikleriyle görüp (ve ateistliklerini hatırlayıp), onlardan uzak durabiliyorlar.

Tansu Çiller'in, seçim bildirgesinde cemaatlere özel mesaj gönderdiğini okuyunca [213]azınlıklara bir şeyler vaat ettiğini sandım. Gerçi ciddiye almadım, ne de olsa propaganda çalışması diye, ama meğer Müslümanlık içindeki mezheplerden söz ediyormuş: "Mezhebi ne olursa olsun her Türk yurttaşının din ve vicdan özgürlüğünü doya doya yaşamasının bir hak olduğu"... Dert edilen, kazanılması istenen Alevî oyları ya. Yani, kimilerine vaat bile yok...

Pırpırığ'a Türk millî barajı!

Bu seçimlerde HADEP'e oy vermenin, barış istemini dile getirmek olduğuna o kadar inanıyordum ki —inanıyorum—, sanki vicdan sahibi herkes artık biliyordu, düzen partilerine verilecek her oyun bomba, kurşun, göç ettirme olduğunu... Sonrası, bilincini kaybetmiş bir hayal kırıklığı, bunun için yeterince çalışmadığım için başta kendim olmak üzere, kızacak insan arama... Oysa, değişmeyen çok şey var. Örnek: İki yıl önce, Şırnak'ın Güçlükonak ilçesine bağlı Toroniye (Düğünyurdu) köyünden 27 Aralık 1993'te gözaltına alınan Emin Kaya'nın (36) cesedi iki gün sonra Dicle'nin kenarında bulundu. Kaya'nın cesedinin karnı deşilerek içerisine taş konulmuş, alnına bıçakla haç çizilmişti.[214] Ve fakat bu olaydan 4 ay sonraki bir başka olayda, mağdur şunları söyleyebilmişti: "Biz gâvur muyuz, niye bizi öldürüyorsunuz diye bağırarak askerlerin üzerine gittim. Bağırınca, askerler bizi yerlerde sürükleyerek dövmeye başladılar." Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Şatos (Yazkonağı) köyünün Karzel mezrasında askerlerin öldürdüğü 15 yaşındaki Keziban Kalkan'ın annesi Halime'nin, 7 Mayıs 1994 tarihli gazetedeki sözleri bunlar...

Kürtlerin önüne millî baraj çekildi. Pırpırığ'ı kafeste bıraktı Türkiye'nin batısı. Tüm ezilenler birleşemedi henüz. Birbirimizi bilmiyoruz. Değişmesi, değiştirmemiz, dönüştürmemiz gereken

213. 30.11. 1995, *Cumhuriyet*.
214. 4 Ocak 1994, *Ö. Gündem*

çok şey var. Mesela HADEP adayı Hüseyin Ocak'ın şöyle şeyler demesini bekliyordum: Neve Şalom katliamıyla hiçbir ilgim yoktur, basının seçim arifesinde bu haksız gözaltını gündeme getirmesi kasıtlıdır. Ben asla Yahudi düşmanı değilim, aksine, ırkçılığa karşıyım. Neve Şalom katliamını kınıyorum...

Kendisi hakkında bir gazetede çıkan portresinde, "1987 sinagog baskınında kardeşi Hasan Ocak'la birlikte gözaltına alındı. 17 gün sonra delil yetersizliğinden serbest bırakıldı" ibaresi yer aldı ve Hüseyin Ocak bununla ilgili bir açıklama yapma gereği duymadı...

Ben bu yılki Şalom, Marmara ve Jamanak gazetelerinde gördüm; seçim arifesinde DYP ve ANAP'ın bu gazetelere ilanlar verdiklerini, onları ziyaret edip poz poz fotoğraflar çektirdiklerini. Geçtiğimiz iki seçimde başlamış partilerin bu ilgisi. Özellikle 27 Mart yerel seçimlerinde bu iki partinin yanı sıra DSP, hatta Refah, adaylarıyla ziyaret etmiş bu gazeteleri... Bizimse, oy avcılığı için değil, ama kalıcı barış için, duyarlı olmamız gereken ezilen gruplar olduğunu akılda tutmamız gerek...

Göz önünde değiller belki, ama gönülden ırak olmamaları için arayıp bulmamız gerek. Belki o kadar da uzakta olmadıklarını göreceğiz o zaman... Evet, Türkiye'de yaşayan herkes Türkçe bilir diye bir şey yok, ama Türkçe bilmiyorlardır deyip, azınlık gazetelerine yeni yıl kutlamasını İngilizce göndermeyi düşünmek, onları uzağa, çok çok uzağa atmaktır. Niyet bu olmasa da... İşte bu. Müslüman mahallesinde salyangoz hikâyesidir. Yoksa, bu topraklarda hepimiz benzer şeyleri yiyoruz, kimsenin salyangoz yediği yok.

Memleket, kenger, kimlik

İstanbul'da tesisatçılık yapan Sasonlu bir usta şöyle demişti: "Kengere sormuşlar, memleketin neresi, diye. Rüzgâr bilir, demiş."

Kenger, Doğu Anadolu'da yetişen, çok-yıllık otsu bir bitki; hafif, yaprakları rüzgârda savrulan. Halklarının çeşit türlü "rüzgâr"larla savrulduğu Doğu Anadolu'da söylenen bir söz bu... Türküler de gidenlerle kaybolmuş...

Memleketlilikle, memleketimizdeki etnik gruplarla ilgili yazdığımdan beri ben de kenger yaprağına döndüm. Kimlik kartıma göre ait olduğumu sandığım grup(lar) tarafından nasıl ötekileştirildiğimi ilerde yazacağım. Bizim memleketten başlayayım:

Diyarbakırlı diye geçinirim güya. Tatlıyı, yanında kaymakla severim. Bunu İstanbul'da öğrendiğimin farkında değildim. Memleketimde tatlının yanında kaymak verilmezmiş. Diyarbakır'a özel cevizli beyaz sucuğu da yeni öğrendim (Demokrasi Kurultayı için gittiğimde); *murtuğa*yı her Diyarbakırlı'nın bilmediğini de. Kahvaltı çeşitlerine ulaşamadığımız için unu yağda kavurup yermişiz meğer seve seve. Aslında bunu düşünmem gerekirdi, zenginlerle yoksulların aynı şeyleri yemediğini. Sana yağı da özel zamanlarda, benim için alınırdı; evdekilere küstüğüm günlerde...

Diyarbakır'da bir zamanlar dedemin evinin bulunduğu Ziya Gökalp İlkokulu Sokağı'ndaki kasap bugün aynı yerinde duruyor ve aynı aile; amcadan yeğene geçmiş. Avuç kadar kıyma almaya benim gönderildiğimi, kırk yılda bir, hayvanın kolundan şu kadar, budundan şu kadar diye göz dolduran miktarda et almak içinse dedemin kasaba gittiğini hatırladım.

Paytonla gidilirdi Ofis semtine. Yani parası olanlardan söz edi-

yorum. Biz otobüse bile binmezdik; geze geze giderdik... Sözlüklerde fayton diye geçiyor, ama Diyarbakır'da paytondu onların adı. Neyse zaten paytonlar da 1970'lerin sonunda sadece geneleve yolcu taşır olmuşlardı. Bugün ise artık fayton, payton yok. Ama bugünün Diyarbakırlıları bundan şikayetçi değil; atların pisliği pis kokuyormuş, hem arabaların geçişine de engel oluyorlarmış...

Gezme tozma da yok artık. Ne denli yoksul olduğumuzu anlatıyorum ama bu eli darlık içinde bile haftada bir sinemaya gittiğimizi de belirteyim. Cüneyt Arkın'ın Ala Geyik'ini, Kartal Tibet'in Senede Bir Gün'ünü seyrettiğim Yenişehir ve Yıldız sinemaları yıkılmış... Biri toprak olmuş, diğeri kazılmakta...

Aralık 1995'te Demokrasi Kurultayı için Diyarbakır'a gittiğimizde, artık düğün salonu olarak kullanılan Nilgün Sineması'na düğün seyretmeye gittik Diyarbakır kökenli arkadaşımla, doyunca Kürtçe dinlemeye, Kürtçe halay çekmeye. Onunla eski okullarımızı da gezdik. Evet, yerlerinde duruyorlar. Erkek çocuklar okulun önündeki seyyar satıcıların önünde toplanmış; sahlep içiyor, kuruyemiş yiyor; kamışlar satın alıyorlar. İçine koyacakları minik topları üfleyip, kızları taciz edecekler büyük ihtimal.

Dilan sinemasının altındaki Paris Terzisi, artık Paris değil ama, yine terzi. Bana orta 2'deyken havacı mavisi "son moda" bahçıvan pantolon diken Süryani Hanna'nın yerinde bir Müslüman var ve Hanna'dan söz etmem tuhafına gidiyor, böyle sorular soranla pek karşılaşmıyor herhalde, karşılaşınca da yüz vermiyor... Oysa şunun şurasında kaç sene oldu ki Hanna bu yerlerden gideli... Ben de bekliyorum ki, "tanıyorsan, görüyorsan selam söyle" desin, ben de "başüstüne" diyeyim...

Yerel kültürümüze ait özellikler siliniyor, yok oluyor. Globalleşme bu mu, egemen kültürün altında ezilip yok olmak?..

Egemenin de egemeni var tabiî; Ermeninin, Keldaninin, Süryaninin. Yezidînin kökü kurutulunca geri kalanlar da, en azından kültürel olarak, kurumuş, kendileri farketmese de, şimdilik bundan şikayetçi olmasa da. Lokantalardaki yemekler de aynı, İstanbul'dakiler gibi; ordövr tabağı, içinde aynı şeyler, yanında pet şişede su. Hadi, *babakanuç*, *tırşik*, *meftune* mevsimi değil... Ya açığ ekmek? Pide? O da yok, somun var, eskiden 'çarşı ekmeği' dediğimiz.

Bugün İstanbul'da sumaklı, satır kıymalı (minik parça etli) dolma pişiren Diyarbakırlı Jaklinler Diyarbakır'da kalmamış... Jaklinler Diyarbakır'da da, İstanbul'da da günümüzün, yaşayan özneleri sayılmıyorlar, tarih meraklılarının ilgisine bırakılmışlar. Demokrasi Kurultayı'nda, bu memlekette yaşayan herkesin Türk olduğunda ısrar edenlere karşı, Kürtlerden yana, ama Müslüman olmayanları yok farzeden, onları bu toprakların kültüründen, uygarlığından saymayan konuşmalar yüreğimi daraltti. Ah Jaklin, iyi ki şimdi burada değilsin, bu durumu görmüyorsun... Bizimkilere göre, sen yoksun, yaşamıyorsun, --demeye dilim varmıyor amasiz çok çok eskilerde kalmış fosillersiniz...

Elele ver, gidah prothanaya [215]/Kurban olam seni de doğan anaya/Seni doğdi, beni de koydi belaya... Bu türkünün bir yerinde şöyle geçer: Yengi de duydum Ermenisen, Ermeni/Şu gönlümün dermanısan dermanı...

1980'lere kadar Diyarbakır'da çok bilinen bu türküyü Kürt arkadaşlara sorduğumda bilemediler, hatırlamadılar. Hatırlayamayışlarına da hayıflanmadılar: "Yıl 1900 yokken yapılmış şarkıları soruyorsun, nerden bilelim"... Bu arkadaşlardan biri daha geçenlerde gözaltındayken kendisine Yermeni uşağı dendiğini hatırladı...

Ermeni meselesine takmışmışım

Demokrasi Kurultayı'na gitmişken, bizi bir de televizyon programına çıkardılar. Metro TV'de Demokrasi ve Barış konulu panelde her konuşmacı barıştan ne anladığını anlattı. Ben de, kalıcı barışın altını çizmek istedim. Her defasında yeni bir düşman icat edilmemesi için *fille*lik yaptım: TÜM halkların kardeşliği... İnsanların kimliklerini seçebilmesi... Mozaikteki herkesin sayısına bakmaksızın (az-çok) farklı ve eşit; aynı haklarla donatılması... Bahaîler'in durumu... Tarihte yaşananların ve günümüzdeki uzantılarının itiraf edilmesi, özür... Dünküler gibi, bugün yaşananların da 'tarih' olmaması, göç ettirilmek zorunda kalanların unutulmaması için hatırlamak... Azınlık meselesinin hepimizi yakından ilgi-

215. *Prothana, prothane:* Protestanların ibadet yeri.

lendirdiği... İlginin zayıflığı, bundan kaynaklanan bilgisizlik vs...

İsmail Nacar'ın deyimiyle, böyle 'sınırı aşacak şeyler' söyledim; Kürtçe, Ermenice ve Süryanice bir iki sözcük de: *Spas dıkın, parev, şlomo*... [216]

Program sırasında bir ara ağzımdan çıkanı kulağım duyduğunda çok şaşırdım, ben bunu nasıl oldu da dedim: "Ben Ermeni meselesine takmışım"... Bir insana bin defa 'deli' derseniz, sonunda kendi de bunu söyler ya... Benimki de o. Bana sık sık söylenen, karşı çıktığım o cümleyi refleks gibi kendim için söyleyiverdim...

Ertesi gün öğrendiğime göre, hakkımda şöyle konuşulmuş: Ermenidir, yok yok Süryani... Yıkılmış kilisenin restorasyonu hakkında konuştuğumdan olsa gerek, ortalıkta gezen hakkımdaki, "Patrikhane'den biri gelmiş" lafları... Geçtiğim sokakta kahve önünde oturanların daveti: "Memleketimize hoş geldiniz, buyrun bir çayımızı için"... Hemen "öteki" yapılıyorsun... İstanbul'da da gayet iyi niyetle, biraz da çekinerek, bir Kürt arkadaş şunu sordu: "Azınlıklarla mezhepsel bağlılığınız var mı?" Yani? Yani ben de gayrimüslim miymişim?..

Kimileri için ise "bizden" olmuşum –Ermeniden dönenler için: "O benim akrabamdır, Van'a çağıracağım." Israrla benden para almayan, "dün geceki konuşmanla içimizi rahat ettirdin abla" diyen çaycı...

Bir Müslüman Türkün bunları yaz(a)mayacağına olan inançtan mı bilmem, Yelda'nın İbranicede de anlamı oluşuna, Süryanilerde de kullanılan bir isim oluşuna anlam yüklenebiliyor.

216. *Spas dıkın:* Kürtçe 'teşekkür ederim'. *Parev:* Ermenice 'merhaba'. *Şlomo:* Süryanice 'merhaba'

Nedir bu Ermenilerin Kürtlerden çektiği

Doğan Güzel'in bant karikatürlerinden birinde, güvenlik güçlerinin sürekli Ermeni oğlu Ermeni diye diye tartakladıkları Qırix (Kırık), "siyasi abe"sine dert yanar: "Yaw siyasi abe, enternasyonalizm falan diyoruz ama nedir Kürtlerin Ermenilerden çektiği"... [217] Şimdi bakalım, Ermeniler Kürtlerden neler çekiyor:

• "Kürt meselesinde Ermeni parmağı var. PKK lideri Abdullah Öcalan Ermenidir" (25.4.1992 Ortadoğu).

• Beşinci kez basılan Hazro'nun Kulercin köyünde Hazro Karakol Komutanı Üsteğmen Ertan, bütün erkekleri köy meydanında toplayıp "Hepiniz Ermenisiniz. Hepinizi bir gün öldüreceğim" dedi (21.11.1993 Ö. Gündem).

• Cizre-Şırnak arasındaki Risur deresinin kenarında derme çatma naylon çadırlarda kalan Şırnaklılardan Hüseyin Dede ölkesini dile getirdi.: "Allaha reva mı, bizler Ermeni miyiz bu yaşantıya lâyık görülüyoruz. Devlete artık güvenimiz kalmamıştır" (29.8.1993, Cumhuriyet).

• Silvan'ın Bılbıl köyü basılıp evler yakıldı. Askerler köylüleri meydana topladıktan sonra "siz hepiniz Ermenisiniz. Buradan gidin. Ya Ermenistan'a gidin, ya da İran'a gidin" dedi (18.9.1993).

• Yedi köyün halkını toplayarak brifing veren Tatvan 6. Zırhlı Tugay Komutanı Korkmaz Tağma toplantı sırasında Şerif Güzel adlı köylüye namaz kılmak istediği için küfrederek,"Ben burada sizlere hadis okurken sen namaz kılmaktan sözediyorsun. Söylediklerim hoşunuza gitmediği için bunu yapıyorsunuz. Aslında hepiniz dinsiz Ermenilersiniz" dedi (3.12.1993 Özgür Gündem).

217. 5.2.1994 *Özgür Gündem*

• Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar, son aylarda öldürülen teröristlerin yüzde 80'inin Suriye uyruklu Ermeniler olduğunu açıkladı. "Ermeni uşaklığı yapan örgütlere yerleşme hakkı tanınmayacak" dedi (6.8.1993 Sabah).

• Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, Doğu ve Güneydoğudaki son katliamların Ermeni katliamlarına çok benzediğini, Müslüman bir Kürdün katliam yapmayacağını söyledi: "Dedelerinize sorun, Ermenilerle nasıl savaşıldı? Dün o bölgede soykırım yapan Ermeni çeteleri, bugün kılık ve metod değiştirerek kendi halkına karşı seni kullanmaktadır. Tarih boyunca Türk devletleri, hangi dinden ve hangi ırktan olursa olsun, halkına kol kanat germiştir, ancak kendine ihanet edenlere de, hak ettiği cevabı lâyıkıyla vermiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Ermeni çetelerinin yaptığı sinsince katliamlara milletçe verdiğimiz cevap unutulmamalıdır" dedi (3.10.1993 Cumhuriyet).

• Tanze'den yaralı kurtulan Aziz Öngün'e polisler, "Ulan Ermeni oğlu Ermeniler, asker sizi niye öldürsün!" deyip tutanaklarını yırttılar (18.2.1992 Ö. Gündem).

• Şırnak Tugay Komutanı Metin Sayar'ın "çatışmada öldürüldü, boynunda haç vardı" dediği imamın, Gürümlü köyü imamı İbrahim Akıl olduğu ileri sürüldü. Akıl'ın 14 Haziran'da beş köylüyle birlikte gözaltına alındığı ve bir evde bulunan haçın, askerler tarafından boynuna takıldığını söyleyen Bespin (Gürümlü) köylüleri: "Köyünüzde oturan Hıristiyan dinine mensup Hamdi Şimşek ile oğlu Hikmet Şimşek de meydana getirildi. Arama sırasında evlerinden haçlar da alınmıştı. Subay, haçı Mele İbrahim'in boynuna astı ve hepimizin Ermeni olduğunu söyleyerek, bizi ölümle tehdid etti" (12.8.1993 Ö Gündem).

• Adana'da Newroz sonrası çıkan çatışmalarda ölü olarak ele geçirildiği ve sünnetsiz Ermeni terörist olduğu TRT ve basın tarafından ilan edilen kişilerin, inşaat işçisi Necmettin Ekinci ve Ramazan Kahraman (17) olduğu anlaşıldı. Erganili Ramazan Kahraman'ın babası "Biz Ermeni değiliz. Oğlum daha çocuktu. Bunun için sünnetsizdi" dedi (29 Mart-4 Nisan 1992 Y. Ülke).

• İmam Talip Ekinci, ölen gerillaların sünnetsiz ve Ermeni oldukları açıklamalarının gerçek olmadığını söyledi, "Benim yıkadığım üç şahıs da sünnetliydi" dedi. HEP Sason İlçe Başkanı da

"Sason halkı İslâmiyet konusunda duyarlıdır. Bunu bilen yetkililerin amacı, ölen gerillaların sünnetsiz ve Ermeni olduğunu söyleyerek cenazeleri sahipsiz bırakmaktır" dedi (3.8.1992 Ö. Gündem).

• Zenge köyünde gözaltına alınan Rehime Pehlivan (70), işkence gördüğü Lice Jandarma Taburu'nda kendisine tacizde bulunan askerlere, "Bizlere Ermenisiniz, Hıristiyansınız diyorsunuz. Eğer siz Müslüman olsaydınız bize bunları yapmazdınız" diye tepki gösterdiğini söyledi (18.6.1994 Özgür Ülke).

Ermenilik 'iftira'

• Qormaniye köyünü basan askerler "Siz Ermenisiniz, ne yapacaksınız Kuranı" deyip oraklarla Kuran'ı parçaladılar. Kuran'ı parçalanan Nezihe Arslan (75) "Ama Kuran'ı yırtıp parçalayan asker ve ona emri veren komutanlarının Müslüman olmadığını biliyorum. Müslüman olan Kuran yırtmaz ve ona büyük saygı gösterir" dedi (25.10. 1993).

• Hınıs'tan Erzurum'a giderken araçtan indirilerek gözaltına alınan Sadık Soner'in "asıl adı Kirkor olan PKK'li teröristi" olduğunu yazan Meydan gazetesinin haberine karşı karısı Adalet Soner "tamamen yalan ve iftira. Biz yörede tanınmış bir Müslüman aileyiz. Eşim tanınmış Musa Bey'in torunudur. Yörede herkes bizi Laloğulları aşireti olarak tanır. Böyle çirkin yalanlarla ailemizi yıpratmaya çalışıyorlar" dedi. Şeyh Sait'in torunu Kasım Fırat da "haber tamamen düzmece ve iftiradır. Sadık Soner ve ailesi kendi kimliklerine sahip çıkan ve İslâmiyeti tamamen yaşayan biridir. Şeyh Sait döneminde İslâmiyete yaptığı hizmetten dolayı ödüllendirilen bir ailenin çocuğudur. Yurtdışına çıktığı, Ermeni olduğu tamamen yalandır. Bu tür çirkin yalanlarla halkı birbirine düşman ediyorlar" dedi (14.5.1995 Yeni Politika).

Güneydoğu'da ölenler ne Ermeni ne Rum

Türk basınının bu kadar milliyetçi, hatta kimi zaman ırkçı olabilmesinin nedenlerinden biri de, zeminin uygunluğu olsa gerek. Resmî ideolojinin etkisinden kurtulmak, kendini korumak çok zor. Mesela geçenlerde seçimlerle ilgili görüşlerini açıklayan Diyarba-

kırlı bir konuşmacıyı televizyonda izlerken tekrar bunları düşündüm.[218] Konuşmacı, Kürtler, savaş ve göç konusunda çok beğendiğim sözler ediyordu. Ama sonra... "Güneydoğu'da ölenler ne Ermenidir, ne Rumdur. Hepsi bu ülkenin çocuğudur. 12 yıldan beri kardeş kardeşi öldürüyor. Biz Ermeni değiliz, biz terörist değiliz" dedi... İlk cümle doğru olabilir, ama hak arama, isyan hakkının bu topraklarda sadece Müslümanların hakkı olmadığını da düşünebilmeliyiz değil mi? İkinci cümleye gelince: Ermeni ve Rum bu ülkenin çocuğu değil mi? Hangi ülkenin çocuğu onlar? Dedelerinin dedelerinin, ninelerinin ninelerinin mezarları Ermenistan'da, Yunanistan'da mı sanılıyor? Burada! Türklerinki Orta Asya'da kalmış olabilir, ama Ermenilerinki, Rumlarınki burada...

Hemşehrim bu sözleri ederken tabiî ki böyle demek istememiştir. Zaten bunu düşünmemiştir ki... Onun bildiği, Ermeni olmakla "suçlandığı"... Yoksa, Kürtlere sadece Müslüman Türkleri kardeş olarak gördüğünü düşünmek istemiyorum. O halde kendimizi savunurken, suçlamalara dikkat! Ezilenleri birbirine düşman edecek tuzaklara dikkat! Mesela bu suçlamada, suçlananın sadece Kürtler olmadığını, Ermeni olmanın "terörist" olmakla bir tutulduğunu, yani Ermenilerin daha çok suçlandığını gözden kaçırmamalıyız.

218. *Siyaset Meydanı*, atv. 15.12.1995.

Kürtler, Türkler ve 'azınlıklar'

"Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihini ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği"nin belirtildiği bir anayasa yürürlükte. "Türk Milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği (ben çağırmamıştım) 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk milletinin meşrû temsilcileri olan(!) Danışma Meclisi'nce hazırlanıp, Millî Güvenlik Konseyi'nce son şekli verilen" bu anayasa "Türk Milleti tarafından, demokrasiye aşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi" olunmuş.

Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu, belirtilen anayasada bu milletin iradesinin mutlak üstünlüğünden sözedilir. DEP milletvekillerinin Meclis'ten kovulmalarının ne anlama geldiğini varın siz düşünün...

Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgenin dağına, taşına, azınlık okullarının kapısına "Ne mutlu Türküm diyene" yazmak etnik bir grubu diğerlerinden üstün görmek olmuyor mu?

Denebilir ki, anayasada geçen, Türk milleti deyimi bu sınırlar içinde yaşayan tüm vatandaşları kastetmektedir.

Öyle olması için, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de çeşitli etnik grupların varlığından sözedilmesi gerekmez miydi? Mesela Kürtlere kart kurt denmemesi gerekmez miydi?

Ve eğer öyle olsaydı, ırkçılık anayasal bir suç olsaydı, "Yarışma ayyıldızlı takımımızın üstünlüğüyle sonuçlandı, Bulgar ve Yunan yüzücüler diğer dereceleri paylaştı" demek; Birilerine

"Kahpe Yunan", "Ermeni uşağı", "Rum çocuğu", "gâvur" diye hakaret etmek yargılama konusu olmaz mıydı? Ya şunlara ne demeli:

Bir Türk dünyaya bedel! Türkiye Türklerindir! Kıbrıs Türk'tür Türk kalacak! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur!

Ama ne yazık ki devletin üst düzey yetkilileri, beğenmedikleri kişileri Ermenilikle "suçluyorlar."

Etnik bir grubu diğerlerinden üstün veya aşağı görmek bal gibi de ırkçılık değil midir?..

Kürtlerin anadillerinde konuşma, okuyup yazma, eğitim görme, haberleşme araçlarını kullanma istemlerini dile getirenler; boşaltılan köylerin, yakılan ormanların, öldürülen hayvanların hesabını soranlar hapse tıkılıyor. Kürtlerin çocukları çareyi dağa çıkmakta buluyor. Erler ve gerillalar ölüyor, öldürüyorlar; insan öldüren insanlar aramızda artık. Böyle bir anayasaya sahip olan devlet, çokkültürlü bir toplum oluşumuzu teslim etmek yerine, toplumu militarize etmeyi seçiyor. Toplumun silahlandırılması da ideolojik olarak milliyetçilikle besleniyor. Savaşan taraflar tehlikeli bir şekilde milliyetçilikle besleniyor.

Milliyetçilik ırkçılığa kan verir, besler. Sömürüyü haklı çıkarmak için ırkçılığa, savaşlara ihtiyaç var. Irkçılığa karşı mücadele; sömürgeciliğe, sömürüye karşı mücadele olacaktır.

Bu noktada, sömürüden kurtulmak, bağımsızlaşmak için milliyetçi mücadele, ulusal kurtuluş mücadelesi verdiklerini söyleyenleri de sorgulamak gerekiyor.

Resmî ideolojiye, resmî tarihe karşı çıkarken; kendi ulusunu överek, tarihinin utançlarını yoksayarak veya başka uluslara yükleyerek, bu sorumluluktan kaçarak yeni bir resmî ideoloji, resmî tarih yaratmanın sonu ırkçılığa varır diye düşünüyorum. Tarihteki ezilmişliklerin hıncını, bu tarihle ilgisi olmayan insanlardan çıkartmak, bu siyasal şiddet ise terörizmdir.

Irkçılık başkasından korkmakla başlar; başkasını düşman belleyip gardını almakla. Gardını almak önceleri savunma gibi görünse de sonuçta her an vurmaya hazır olmak demektir. Savunma adına, olmayan düşmanlar yaratıp gardını almak saldırmanın başlangıcıdır. Uluslar tarihlerindeki savaşlarla neden gurur duyarlar ki?..

ANAP milletvekili Mahmut Orhan, Özgür Gündem'in "savaş çığırtkanlığı yapan bir gazete olduğunu dolayısıyla aranmasının da kanun gereği" olduğunu söylemişti. İnsan sormak istiyor: halkı askerliğe ısıtmak, savaştırmak, ölmeyi-öldürmeyi reddedenler hakkında tutuklama kararı çıkarmak savaş çığırtkanlığı olmuyor da, ilan edilmemiş bir savaşın sürdüğünü yazmak, milletin vekillerinin bile tutuklandığı bu memleketi yönetenlerin MGK olduğunu yazmak mı savaş çığırtkanlığı oluyor? Savaş yoksa, seferberlik ilan edilmediyse neden halka askerliği sevdirmek gerekiyor? "Terörle mücadele için" mi? Halkı her tür şiddetten, savaşlardan, silahlardan buz gibi soğutabilsek fena mı olur?.. Eski genelkurmay başkanının "alçak yoğunlukta" dediği bu savaşta ölenler "Kurtuluş Savaşı"nda ölenlerden fazla... Ordu millet olmakla övünen, askerlik yapmayanı adamdan saymayan bu millet değişiyor belki de. Çünkü çocuğu askere gitmesin diye rüşvet verecek kapı arayan, mevlüt okutan aileler var artık. Savaşa karşı oluşlarını ifade eden insanlar hapislere tıkılıyor, "terörist" oluyor. Oysa şiddet içeren düşünceler de tartışılabilmeli ki, şiddet eyleme geçemesin. Yani savaşın yaşandığı yerde, düşünce özgürlüğünün bedeli hapis, hatta ölüm oluyor. Düşünce özgürlüğü ile yaşama hakkı arasında böyle bir bağlantı var, ne yazık ki.

Silahsızlanmanın savunulmadığı bir savaş karşıtlığı olamaz bence. Savaş sanatı öğretiliyorsa, bu "sanat" icra edilecektir. Silahlar insanları vuracakır. "Ulusal kurtuluş mücadelesi" verenler ve onları destekleyenler, savaşın da bir ahlâkı olmalı diyorlar. Oysa başka bir hukuk, ahlâk savunmalıyız; mesela öldürenlerin alkışlanmadığı bir ahlâk... Mesela, Kürt olmayanların Kürt olmamanın avantajlarını yaşadıklarını unutmadıkları bir ahlâk... Ve ve, Kürt olmayan herkesin iktidarda olmadığının hatırlandığı bir ahlâk...

Sıcak savaşı bir an için konu dışı bıraksak, Kürtlerle, azınlık diye tanımlananlar arasında ne fark var? Türkler ve Kürtler arasında fark yok da, Kürtlerle Rumlar arasında niye fark var? Bu soruları sorduğumda bir keresinde, "ama Kürtler kendi yurtlarında sürgün" diye şairane bir cevap almıştım, iyi niyetli olduğuna inandığım bir insandan. "Cehenneme giden yollar iyi niyetle döşenmiştir" diye bir deyimi hatırlıyorum böylesi durumlarda. Kusura bakmasınlar ama Kürtler etnik gruptur; tıpkı Rumların, Yahudilerin, Ermenilerin ve Türklerin olduğu gibi... Bazılarımız değil.

hepimiz eşitiz. 40 küsur etnik grup yaşıyor Türkiye'de. Bunlar arasında hiyerarşi kurmak niye?

Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkını savunmakla etnik gruplar arasında hiyerarşi kurulduğunu düşünüyorum. Piramidin en üstünde egemen ulus, sonra ulusum deyip de ulusluğu tanınmayanlar, onların altında sayıca çoğunluk olan azınlıklar, daha az olan azınlıklar, Çingeneler, adı bile edilmeyenler... diye aşağılara iniyor.

Şöyle sıkı bir milleti, dini olmayanlar, ne idüğü belirsizler, hele ki dönmeler kimliksizlikle suçlanıyor, aşağılanıyor. Muhalif yayın organlarında bile. Örneğin Yaşar Kaya, Özgür Ülke'deki köşesinde,[219] kimlerin Selanik dönmesi olduklarını, bunların aslen Musevî olup yükünü tutmak için Müslümanlığı seçtiklerini anlatıyor. Kendisi de ırkçılıktan en çok muzdarip olan bir insanın özetle, dönmelerin dönekler olduğundan bahsetmesi epey üzücü.

Halkların kardeşliği deyiminden sadece Türk ve Kürtlerin kastedilmesi yetti artık! 1992'de Diyarbakır'da görüştüğümüzde Mahmut Ortakaya şöyle demişti: "Kardeşlik deyince kan bağı, soy bağı icat ediliyor; halkların kardeşliği değil, halkların dostluğu densin." Kesinlikle katılıyorum. Ayrıca, kardeşlik diye tanımlayınca birileri de ağabey oluyor. Din kardeşleri olan Türkler Kürtleri tanıyınca sorun bitecek mi? Geri kalanlar bizden olmayanlar mı olacak? "Azınlıklar" hep az mı kalacak, onların nüfusları mı planlanacak? Her şey değişir de etnik gruplar sabit mi kalır? UKKTH'yı savunurken amaç özgürleşme mi; iyi ama özgürlük bir grup (ulus vs.) içine hapsolmakla mümkün müdür, bunu mu istiyoruz?.. Yabancılar dışarı mı? Rumlar Yunanistan'a, Ermeniler Ermenistan'a, Yahudiler İsrail'e, Çerkesler Abhazya'ya mı? Türkiye Türklerindir mi? Kimler yerli, kimler yabancı?..

Kürtlerin "azınlıklarla" aynı kefeye konmasına itiraz edenler olacaktır şüphesiz; ben azınlık denen etnik gruplarla Kürtler arasında bir fark görmüyorum, savaş dışında. Ve bu gruplarla Türkler arasında da bir fark görmüyorum, çünkü hepsi etnik grup. Birilerine devletler hukukunda azınlık statüsü tanınması ayrıcalıkmış gibi görünse de aslında onların "yabancı" olduğunu, buralı olmadığını anlatan, haklarının sınırlarını çizen statülerdir. Her ne kadar bazı "gayrimüslim" gruplara bu statü tanınmışsa da, azınlık

219. 14.9. 1994 ve 21.9. 1994. *Özgür Ülke.*

demek gayrimüslim demek değildir. Dinsel tercih kişiseldir. kimin hangi dini seçtiğini/seçmediğini bilemeyiz. Bilmeye çalışmak da gerekmiyor. Ayrıca gayrimüslim nitelemesini kullanmamak için bir nedenimiz daha var: Müslümanlara gayrımusevi diyor muyuz? Demiyoruz, iyi de ediyoruz. O halde, Müslümanlığı merkeze alıp, ötekileri ona göre tanımlamaktan da vazgeçmeliyiz.

Farklılıklarımızla birlikte birarada yaşamayı öğrenmek zorundayız. Kim nerede yaşamak istiyorsa orada yaşayabilmeli. Herkesin yaşadığı yer yurdudur. bu yurdun sahipleri burada oturan herkestir. İstanbullu Kürt, Mersinli Laz, Silvanlı Türk olamaz mı?.. Olmasın mı?..

Etnik grup diye tanımlanmanın yetmemesi, bundan rahatsız olunması, yani ulus olma iddiası iktidar sorunuyla ilgili; iktidar olma hevesiyle. Ulusal sorun ile azınlık sorunlarının ısrarla ayrı tutulmasının nedeni de bu bence. Aksi halde, bir topluluğun ulus olabilmesi için dil birliği, din birliği, ortak tarih, toprak bütünlüğü gerekiyorsa, Türkiye'nin çokuluslu olduğunu söylemek gerekirdi.

Tarihsel olarak Türkler ve Kürtler daha içiçe geçmişlerdir. Hamidiye Alayları'nda birlikte idiler; Ermeniler "bizden olmayanlar"dı. "Düşmana karşı birlikte savaştık"...

Hiyerarşinin tümüne karşı çıkmayıp sadece Kürtleri (silahlı mücadelelerinin dayatmasıyla) Türklerle eşit duruma getirme çabası, mesela Laz olsaydım bana belki de korkutucu gelirdi. Bosna-Hersek'teki Boşnakları Müslüman diye kardeş belleyip diğerlerine peşinen düşmanlık duyanlara benzemek istemiyorsak. Kürtlerin *Newroz* bayramını nasıl hatırlıyorsak Yahudilerin *Yom Kipur* gününü de hatırlayabilmeliyiz.

Irkçılıkla savaş kışkırtılıyor, körükleniyor, ateşe odun atılıyor, yakılıyor. Savaş bitsin, dursun, ateşi söndürelim. Hayatımız boyunca savaşıyoruz, yıllardır savaşıyoruz, gündelik yaşamımızda savaşıyoruz. İster yorgunluk, ister tembellik, isterse korkaklık, isterse de vatan hainliği densin savaş istemiyorum.

Silahların sözünün geçerli olmadığı, silahsız, külahsız (üniforma kastediyorum, yanlış anlaşılmasın), sınırsız bir dünya dileğiyle... Ait olduğu etnik, kültürel, dinsel, cinsel grup nedeniyle arkadaşım olamayacak hiç kimse yok. Arkadaşıma dokunulmasın. Arkadaşım olmayanlara da dokunulmasın. Sevmediklerime de dokunulmasın. Silahlar sussun, insanlar konuşsun.

BÖLÜM VII

ÇOCUKLAR AZINLIKTIR

Türkiye'de çocuk hakları çekinceli

"Kürt çocuklara olağan hal yasak mı?"
Ramazan ayıydı. Bakkaldan aldığı ekmeğin ucundan yiyen 14 yaşındaki çocuğa sakallı, yaşlı bir adam kızdı: "Sen artık erkeksin, ayıp değil mi oruç tutmaman!" Çocuk cevap vermedi. Ekmek yemeği bıraktı. 14 yaşındaki Ermeni çocuk, bakkaldan çıktıktan sonra usulca sordu: "Ermeni olduğumu söylesem, daha çok kızardı bana, değil mi?.."
Her 23 Nisan'da çocuk bayramı kutlayan, kutlattıran Türkiye, bazı çocukların haklarını tanımayı reddetmiştir. Zaten söz konusu bayramı da, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'dır...

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 14 Eylül 1990'da imzalayan Türkiye, 4 yıldan fazla bir süre bekledikten sonra, 9 Aralık 1994'te TBMM'nin onaylamasıyla yürürlüğe sokmuştur. Ama azınlık ve yerel gruplardan çocukların haklarını ilgilendiren 17, 29 ve 30. maddelerini beğenmeyip çekince koyarak...

Çocuk eğitiminin "çocuğun anababasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı ve geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi" amacına yönelik olmasını.

Çocuk eğitiminin, "çocuğun anlayışı, barış, hoşgörü, cinsleraası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, isterse dinî gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması" amacına yönelik olmasını,

"Soya, dine veya dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların varolduğu devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri

ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz" ilkesini.

"Kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan 29. maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik etmeyi".

"Çeşitli kültürel, ulusal ve uluslararası kaynaklardan gelen bu türde bilgi ve belgelerin üretimini, değişimi ve yayımı amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik etmeyi",

"Çocuk kitaplarının üretimini ve yayılmasını teşvik etmeyi",

"Kitle iletişim araçlarının azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinmelerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik etmeyi"

öngören maddeleri kabul etmeyen Türkiye, özellikle, sınırları içinde yaşayan TİS olmayan çocukların haklarına nasıl baktığını bu çekincelerle bir kez daha sergilemiş oldu.

Adı sakıncalı çocuklar Zozan, Jiyan, Rojda

Kürt çocukların isimleri yıllardır mahkemelik. Millî kültür, örf ve adetlere uygun bulunmayan isimleri "millî birlik ve beraberliği" zedeliyormuş...

İçişleri Bakanlığı'nca nüfus müdürlüklerine 14 Şubat 1986'da gönderilen genelgede nüfus idareleri ve konsoloslukların çocuğa konulacak ismi örfe ve adetlere uygun görmedikleri takdirde ana babayı uyarmalarının görevleri icabı olduğu belirtildi. Yargıtay 3. Hukuk Dairesi ise, 7 Mart 1987'de verdiği bir kararla, Türkçe olmadığı gerekçesiyle değiştirilmesi istenen Gupse ismiyle ilgili olarak şu yorumu yaptı: "Ad üzerindeki hak, nitelik bakımından tıpkı kişinin yaşamı ve onuru gibi kişilik hakkıdır. Kişi böyle bir haktan yoksun bırakılamaz." 30 Nisan 1987 tarihli genelgede de Türk çocuklarına millî kültüre aykırı ad konamayacağı bildirildi. Atatürk Dil Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, İçişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine, yeni doğan çocuklara konulması yasaklanan 40 ismin listesini nüfus memurluklarına dağıttı. İncelettirilen isimlerin Kürtçe, Farsça ve Arapça kökenli olduklarını bildirdi. [220]

220. 18 Eylül 1990, *Sabah*

• 15 Şubat 1987'de yaylada doğan kızına Zozan adını verdiği için Mehmet Şerif Kocaman mahkemelik oldu. Bitlis Emniyet Müdürü Mustafa Üstün 'boş bir vaktinde' nüfus kütüklerini tarayarak, 'millî birlik ve beraberliği' zedeleyen isimleri tespit etti. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü bu isimlerin Türkçe olmadığını mahkemeye bildirdi. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu da, Türkçe'de zaten Z harfiyle (ve R ile de) başlayan kelimelerin yabancı kaynaklı olduğu görüşünü bildirdi (Zeki, Zafer, Zeliha). Neyse ki, Bitlis Asliye Hukuk Mahkemesi, "demokratik bir yönetimde kişinin adına dokunulamaz, bu ad değiştirilemez ve değiştirilmesi de istenemez" şeklinde karar aldı.[221]

• Urfa'da Temmuz, 1989'da doğan oğluna Velat adını koyan Turan Sarıtemur hakkında dava açıldı.[222]

• Hakkari'nin Beytüşşebab ilçesinde yaşayan Fazıl Acar, kızına Jiyan adını koyduğu için savcılığın, "Millî kültür, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen" adın iptalini kamu adına istediği davayı mahkeme reddetti. Yargıtay Kürtçe ad yasağını kaldırdı. [223]

• 20 Ekim 1991'de dünyaya gelen kızına Rojda adını koyan Veli Soylu, kızını nüfusa kaydettiremedi. Çocuğun kaydını yapmayan Beyoğlu Nüfus Müdürü, "Bu çocuğun ismi sakıncalıdır, bu ismi koymak suçtur. Çocuğunuzun ismini Ayşe, Fatma koyun kayıt edelim" dedi. Baba Soylu, "Bundan 17-18 yıl önce çocuklara Rojda ismi konup kayıt ediliyordu. Bugün neden yasak? Çocuklarımızın ismini de Nüfus İdaresi koysun" dedi.

• Diyarbakır'ın Lice ilçesinde Cumhuriyet Savcılığı'nın Rojda adlı bir çocuğun isminin değiştirilmesi için babasına dava açması üzerine, mahkeme, Türk çocuklarına ad olarak konmasının millî kültüre aykırı olduğu gerekçesiyle çocuğun adını Nefise olarak değiştirdi. Bu kararı bozan Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, "yasağa rağmen böyle bir adın konulması istendiğinde ve bunda ısrar edildiğinde, Nüfus İdaresi'nin yapacağı işlem, çocuğun bu adının nüfus siciline yazılmamasından ibaret" olması gerektiği şeklinde yol

221. 14.2.1988, *Nokta*
222. 24.1.1990, *Güneş*
223. 10.2.1990, *Güneş*.

gösterdi.[224]

• Van'da doğan kız çocuklarına Baver adını veren Takva çift, nüfus cüzdanı alamayınca, haklarında açılan isim iptali davasını kazandı.[225]

• Adana'da kızına Berivan adını koyan Zeki Kurşun hakkında dava açıldı.[226]

• İçişleri Bakanlığı Kürtçe isim yasağını kaldırdı.[227]

* * *

Savaş ve Çocuk konusunda yazmaya niyetlenmişken, neden konuya buralardan girdim? Çünkü savaşların ortaya çıkışında esas olarak ekonomik, politik, sosyal nedenler rol oynasa da, insanların bu kadar kolay savaşa girebilmesi, temelini ayrımcılıkta buluyor diye düşünüyorum. Bu bağlamda, istesem de, istemesem de, ödediğim vergilerle, korkularımdan doğan suskunluğumun verdiği destekle, savaş politikalarına bulaştığım, uyruğunda olduğum devletin, diyelim ki UNESCO'nun 1960'ta benimsediği ve 76 devletin onayını aldığı Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'yi halen imzalamamış olmasından sözetmenin yeridir. Türkiye çekince koyduğu bu maddelerdeki konuları Lozan Antlaşması ve kendi anayasası doğrultusunda düzenleyeceğini bildiriyor. Oysa böylesi maddelere çekince koyan bir devletin, çocuklarda düşmanlık yerine dostluk duygularının yerleşmesine yönelik nasıl düzenleme yapacağı kuşkulu. Üstelik çocuk hakları, o "şahane" 82 Anayasası'yla hayata geçirilemez. Lozan ise, azınlık statüsündeki gruplara mensup çocuklar için, sadece asgari olan hakları içermektedir.

Ne Lozanlar, ne anayasalar; köklü değişikliklere, düşüncede değişikliklere ihtiyacımız var. Kaldı ki, sorun yalnızca azınlık statüsündeki çocukların sorunlarıyla da sınırlı değil: resmî çoğunluğun dilinden, dininden, kültüründen farklı dil, din ve kültüre sahip

224. 30.7.1990, *Cumhuriyet*
225. 22.7.1990, *Milliyet*
226. 9.7.1994, *Ö. Ülke*
227. 3.2.1995, *Posta*

ama azınlık statüsünde hile olmayan nice çocuk var memleketimizde.

Yetişkinlerin olduğu gibi çocukların da haklarını ihlâl eden savaşlara karşı çıkabilmek için ırkçılığa, ayrımcılığa, cinsiyetçiliğe, tüm hiyerarşi ve iktidarlara karşı çıkmak gerekiyor. Savaşları reddetebilmek için her türlü şiddete, militarizme karşı çıkmak ve hiç kimsenin şiddete müstahak olmadığını düşünebilmek gerek. Bunu düşünebilmek içinse belki önce, kafalardaki hiyerarşilerin yıkılması gerek. Çünkü ırk (Siyah, Beyaz vs.) cinsiyet (kadın, erkek) farklılıklarında olduğu gibi, yaşa bağlı olarak da, çocuk-yetişkin-yaşlı arasında hiyerarşi kurulup ayrımcılık yapılıyor. Ve çocuk, koruma adı altında, yetişkin karşısındaki aklı ermez, saf, masum, zavallı yaratık olarak görülüp eksik insan muamelesine, hatta şiddete maruz kalıyor.

Çocuklar, çatışmaların olmadığı (ama psikolojik savaşın sürdüğü) dönemlerde de birey sayılmazlar, yetişkinlerin malı gibi görülürler. Çocuk, ailenin taşınabilir mülküdür adeta: kendisi hakkındaki kararları "büyükler" tarafından alınır. Genellikle değil kararlara katılım, söz hakkı bile yoktur. Baba, ana, öğretmen, usta, komutan çocuğun etini kemiğini aralarında paylaşır: evde, okulda, işyerinde, kışlada bu "mal"larına istedikleri şekli vermeye çalışırlar. "Bacak kadar boyunla her işe karışma!" denip susturulan, toplumsal, siyasal yaşamın dışında tutulan çocuklar, "ülke menfaati gereği", "büyüklerin" aldığı kararla kendilerini savaşın ortasında bulurlar. Otoritenin, disiplinin daha fazla ağırlığını duyurduğu militarist ortamlarda, çocuklar üzerindeki baskı, şiddet daha da yoğunlaşır. Eli silah tutabilecek cüssede olanlarsa, bu kez sadece küçük grubun (ailenin) malı değil, büyük gruhun (ulusun) malı sayılıp, ölmeye öldürmeye gönderilir, suça itilir. Hiçbir insan silah altına alınmamalı, hele ki bu kararlarda rolü olmayan çocuklar asla!

Savaşlarda, çocukların durumu, sivillerin korunması kapsamında ele alınıyor. Savaşa itiraz etmeden, çocukları sözümona korumaya çalışanlar var. Oysa silahlanmaya para harcanmasa her yıl en az beş milyon çocuğun yaşamı kurtulacak. Evet, doğru: savaşta çocuklar yakınlarını kaybediyor, sakat kalıyor, güvensiz terör ortamında yaşamak zorunda bırakılıyor, beslenme, barınma gibi

ihtiyaçları dahi karşılanamıyor, hatta en temel insan hakkı olan yaşama hakkı ihlâl ediliyor. Ama sevgisi, şefkati sadece çocuklara yönelebilenlere hatırlatmak gerekir ki, savaşlarda sakat kalan, ölen yetişkinler de çocuktular... Hangi taraftan hangi yaştan olursa olsun hepsi insandılar...

Bu kadar genel sözlerden sonra, tekrar yaşadığımız memlekete dönecek olursak, etnik kimliğinden dolayı ordan oraya göçettirilen, evsiz barksız yurtsuz kalmayla yüzyüze bırakılan çocuklardan, olağan hali tanımamış olağanüstü bölge çocuklarından sözetmemiz gerekir önce. Bugün 15 yaşında olan insanlar o savaş bölgesinde hiç olağan hal görmediler. Türk olmadığını söyleme cüreti gösteren, postal altındaki, silahların gölgesindeki bölge insanı, yediden yetmişe, yıllardır kanı, dehşeti gördü. Birleşmiş Milletler'in çocuk kabul ettiği 0-18 yaş arasındaki insanlar bombayı incelerken, ne olduğunu anlamaya çalışırken, bastığı yerde mayın olduğunu bilemeden koşarken parçalandılar. İşkenceye uğradılar, işkenceyi gördüler, yakınlarının öldürülüşüne tanık oldular...

Kürt, Türk, Ermeni, Yahudi, Laz, Arap, İngiliz, Fransız... Bütün çocuklar arkadaştır.

Arkadaşlığın dili, dini, ırkı yoktur.

"Büyükler" de çocuk olsunlar.

Savaşta Çocuklar Korunmasın

İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi Çocuk Komisyonu'ndaki çalışmalarımız sırasında, "Kürdistan'daki savaşta devlet güçleri tarafından öldürülen çocuklarla ilgili bir şeyler yapmamız" önerilmişti. 1994 Şubat'ında, Savaşta Çocuklar paneli düzenlemek için çalışmalara başlamış; militarizm, ırkçılık, tecavüz sonucu doğan istenmeyen çocuklar, savaş hukukunun çocuklara bakışı ve bizce (çocuk komisyonu için) en önemlisi, savaşta çocukların korunmalarına ilişkin konu başlıkları saptamıştık. Ama demek içi sorunlarımız nedeniyle son anda iptal edilen bu panel girişimimizden sonra, savaş ve çocuk konusu gündemimizin dışında kalmıştı bir süre.

Bu öneri nedeniyle bir kez daha, çocuklar vesilesiyle savaşı tartıştık. Şunda hemfikiriz: Savaşta çocuklara yönelik saldırılar hangi taraftan gelirse gelsin kınanmalıdır. Basın özgürlüğünün olmadığı bir yerde resmî kaynakların bildirimleri dışına çıkılması pek kolay olmadığından çocukların hangi olayda, kimler tarafından öldürüldüğü konusunda güvenilir bilgilere sahip değiliz. Bununla birlikte savaşan taraflardan sadece birinin değil, her ikisinin de çocukları öldürdüğü biliniyor.

Savaş koşullarında çocuğa bakışımız komisyonda kendi içimizde de tartışma yarattı. "Barış" koşullarındaki farklı bakışımızdan, genel olarak çocuk kavramını nasıl değerlendirdiğimizden kaynaklanıyor bu farklılık bence.[228] Benim katılmadığım bir

228. Shulamith Firestone'ın Payel Yayınevi'nden çıkan *Cinselliğin Diyalektiği* kitabının "*Kaybolan Çocukluk*" bölümünün eksiltmasını çevirmiştim.

görüşe göre, "savaşta çocuklar korunmalıdır; onların hiçbir suçu yoktur, masumdurlar. Çocuklar iradî olarak seçim yapıp karar verme yeteneğine sahip olmadıklarından onlar savaşa bulaştırılmamalıdırlar, hele ki asla öldürülmemeliler."

Evet bence de çocuklar öldürülmemeli, ama hiç kimse öldürülmemeli. Hiçbir insanın yaşam hakkı hiçbir gerekçeyle ihlâl edilmemeli. Gerilla, korucu, asker ölümü haketmiş, çocuklar (henüz) hak etmemiş sonucu çıkabilen böylesi önermelere katılmıyorum.

Yetişkinlerin de savaşta aldıkları konumun, bulundukları tarafın koşullarından bağımsız olamayacağını düşünüyorum. Savaş en büyük terördür ve terör ortamında seçme hakkını kullanabilmenin neredeyse imkânsız olduğunu düşünüyorum. Çünkü orada artık insanların sesi, sözü, politikaları yok, silahların sesi vardır. Yetişkinlerin, "iradelerini kullanma" bakımından çocuklardan daha iyi durumda olduklarını da düşünmüyorum.

Çocuklar Büyüklerin İşlerine Karışmaz!

Fikir sahibi olmak, konuşmak, politika yapmak çocuklara göre değildir diye düşünülür toplumumuzda. Politika yapmak büyüklerin işidir (erkek işidir) diyenlerin tersine, çocuk komisyonumuzda çocuklara politika yapma hakkını savunuyorduk.

13 yaşında dağa çıkan, silah kullanan çocuk için ben, "daha zamanı değil, o savaşmayı bilmez, henüz erken" demiyorum; savaşlar olmasın, silahlar ortadan kalksın diyorum. Büyüklerin işi olduğu için değil, savaş kimsenin işi olmasın istediğim için. Çocuklar da iyi savaşır falan deyip kimseyi heyecanlandırmak da istemiyorum.

Çocuklar (ve tabiî kadınlar, yaşlılar, sakatlar da) taraf olamayacak kadar âciz, zayıf, güçsüz, azgelişmiş birtakım küçük yaratıklar değil, insandırlar.

İnsan hakları, feminizm, çocuk hakları, ırkçılık, şiddet gibi konularla aynı zamanda ilgilendiğimden beri şunu düşünür oldum: İnsanların yaşlarına, cinsiyetlerine ve hatta cüsselerine göre gruplandırılıp hiyerarşik bir sıralamaya sokulması ırkçılık olmuyor mu?..

Kabaca bir örnek vermek gerekirse; hiyerarşinin en üst basamağında otuz yaşlarında, aile-okul-ordu terbiyesinden geçmiş,

Beyaz, uzun boylu, şişman ya da sıska olmayan, sağlıklı, sakat olmayan erkek yer alır. En güçlü, iktidar olmaya en uygun bu tipin dışındakiler aşağıdakilerdir. Hatta, sakat, Siyah kız çocuk, çocuklar arasındaki hiyerarşinin alt basamağına oturtulur.

Başta çocuklar olmak üzere sivil halkı savaşdışı bırakmaya çalışan Cenevre Konvansiyonu'na uyulmasını istemek, kime çevrileceği belli olmayan namluları terbiye etmek, adressiz kurşunları yola getirmek anlamına gelir. Zavallı sivil halka değil, düşmanınıza ateş edin demek/demiş olmak istemiyorsak, kurşunlara, silahlara, savaşlara hayır dememiz gerekiyor.

Savaş hukukuna uyulsun demek, savaş olsun ama kurallarına göre olsun demektir. "Taraf olmayanlar, silahsız insanlar öldürülmesin" önermesinin içinde, silahlanmayı önermek, en azından kabullenmek var bence. İnsan hakları savunucuları olarak her şeyin ötesinde/öncesinde savaşa, tüm savaşlara hayır dememiz gerektiğini düşünüyorum.

Savaş var, bari sözleşmelere uyulsun demek; savaşın meşrulaşması, tarafların (dünya kamuoyunda) tanınması bakımından iktidar mücadelesi verenlerin işine gelebilir ama bu, daha az insan ölecek, insanların hakları daha az ihlâl edilecek demek değil. Savaşın meşrulaşması suçları hafifletici bir neden olmaz mı diye de düşünüyorum: "E n'apalım savaş bu, olur böyle şeyler, olmasa iyi olur ama bakın herkes de kabul ediyor ki bu bir savaş, zafere kadar bazı acılar çekilecek kuşkusuz" gibi sözleri duymayacağımızdan emin misiniz?

Her gün savaş nedeniyle insanlar ölüyor, öldürülüyor; Kürt, Türk, Ermeni, Süryani, Sünnî, Şafiî... Askerler, gerillalar, korucular, gazeteciler, politikacılar, hiçbir şeyciler... öldürülüyorlar. Ancak çocuklar öldüğünde baş sayfalarda kocaman haber olabilirse ölümler, ölen çocuklar olduğunda ancak içimiz parçalanıyorsa, asıl vahim olan bence bu.

Çocukların yaşam hakkını savunuyorsak sonuna kadar savunmamız gerekiyor. Gerillalar, askerler, polisler, militanlar... hepsi bir zamanlar çocuktular.

Çocukluk Tanımının Kendisi İstismara Yolaçandır

Mevcut çocukluk tanımının kendisi istismara yol açar. istismarı gerekçelendirir, mâzur gösterir diye düşünüyorum. Çocuklar yaş ve cüsselerinden gelen farklılıkları gerekçe gösterilerek eşitsizliğe mâruz kalmakta. Koruma bahanesiyle denetlenmekte, baskı altında tutulmakta, ana babadan, öğretmenden başlayarak otoritenin disiplini altında kalmakta.

Neden, çocukların elinden sımsıkı kavramak değil, elini bırakmak gerektiği, 18 yaşından önce bir insanın neleri yapamayacağına ve ama bu sürede ona nelerin yapılabileceğine baktığımızda daha kolay anlaşılacaktır.

"Çocuklar çiçektir, onları sevelim, koruyalım" demek, çocukları güçsüz, zayıf, akılsız, korunmaya muhtaç, zavallı, eksik insanlar olarak görmektir. Çocuklar yetişkinlerin adalet duygusuna neden inansın ki? Ekonomik, fiziksel, zihinsel veya cinsel... hangi istismardan söz edecek olsak örneklerini ailede ve devlette buluruz. Aile kurumunun çocuklar için güven oluşturduğu, devletin çocukları koruduğu iddiası örneklere bakınca sarsılmaktadır.

1992'de Helsinki Watch Türkiye'de 12-17 hatta daha küçük yaştakilere gözaltında işkence yapıldığını rapor etmişti. Dayak; evde, okulda, kışlada talim terbiye gibi ulvî bir amaçla olabildiği gibi, sadece öfke boşaltmak nedeniyle de olabilir. Ama çocuğun anlattıkları masaldır, kimse inanmaz...

Çocuklar toplumun yaş grubu olarak en yoksul kesimidirler. İş Kanunu'nun 67. maddesine göre, 15 yaşındaki bir çocuk çalıştırılabilir, 13 ve 14 yaşındakiler de hafif işlerde çalıştırılabilir. Burada çocuğun çalışma hakkı değil, çocuğun sahibinin çalıştırma hakkı söz konusudur. Çocuğun kazandığı parasını harcamasına sıra gelince, "o daha bacak kadar"dır, mülk edinemez, oy kullanamaz, dayak istemiyorum, savaş istemiyorum diyemez, diyecek olursa cezalandırılır.

Çocuğun istediği, iradesi dışında birtakım işlere zorlanması da istismardır. Velayet davalarında çocukların "Kafkas Tebeşir Dairesi"ndeki gibi çekiştirilmeleri aileyle başlayıp devletle devam eden istismara bir örnektir bence.

Türk Psikiyatri Derneği'nin Nöropsikiyatri Arşivi dergisinde

Frauke Teegen şunları söylemektedir: "ABD ve Almanya'da her dört çocuktan biri cinsel istismara uğramaktadır. Saldırgan çoğu kez erkektir ve çocuğun iyi tanıdığı biridir, erkek akrabalar, çoğunlukla da babalardır." Çocuklar bir yandan cinsel istismarla, ne olduğunu tam anlayamadıkları cinsel ilişkiye yetişkinler tarafından alet edilirken öte yandan cinsel özgürlükleri yoktur 18 yaşına kadar, evlenme hakkı yoktur.

Esin Konanç, Sezen Zeytinoğlu ve Şeyda Kozcu'nun araştırmalarında, cinsel istismarın yüzde 98'ini, fiziksel istismarın da yüzde yüzünü erkeklerin gerçekleştirdiği görülmüş.

Özellikle kız çocukların durumunun ayrıca ele alınması gerekir, çünkü kadın oldukları için, sadece bu nedenle çok daha fazla istismara uğradıklarını düşünüyorum.

Sonuç olarak şunu demek isterim: Çocukların istismardan kurtulabilmeleri için çocuk ve çocukluk kavramına bakışın değişmesi, korumacı değil, özgürleştirici yaklaşılması gerekmektedir İHD İstanbul Şubesi Çocuk Komisyonu'nun 1991'deki İnsan Hakları Kurultayı'na sunduğu tebliğde de belirtildiği gibi, çocuk olma hakkı değil, çocukluktan kurtulma hakkıdır çocukları özgürleştirecek olan.

Herkese anadilinde öğrenim hakkı

Anadili nedir? Çocuğun annesinden duyduğu dil midir? Çocuklara sadece anneler mi bakar, bakmalıdır?! Özdil, asıldil hangisidir? Egemen, resmî dil dışında, varlığını sürdürmesi engellenen, baskıyla karşılaşan dillerden söz ettiğinizde bu sorulara cevap aramak durumundayız. Mesela, anadili derken, çocuğun evde karşılaştığı ilk, baskın dili kastedecek olursak, bu, Türkiye'de Türkçe dışındaki dillerin yaşatılabilmesine çare olmayacaktır. Çünkü, Türkçe konuşan, ama çocuğunun Kürtçe öğrenmesini isteyen Kürt ebeveynlerin varlığı söz konusudur. Aynı durumda, Ermeni, Süryani ebeveynler...

Her anadili için ayrı okul mu isteyelim, yoksa anadillerinin ders olarak okutulduğu ortak okullar mı? Bu sorunun cevabı da sanırım, birlikte yaşayıp yaşamama isteğinde saklı.

Azınlık dili-çoğunluk dili hiyerarşisinin kurulduğu, sürdürüldüğü bir eğitim değil, insan haklarına dayalı bir öğrenim için, öncelikle başka dillerin varlığının tespiti ve bunun tanınması gerekmekte.

Eğitilmeye hayır

Anadilinde eğitimden değil, öğrenim hakkından söz etmeyi tercih ediyorum. Çünkü eğitim bir hakkı değil: zorunluluğu, görevi, terbiye edilmeyi, yanlı bilgilerin bombardımanına uğramayı, yetişkinlerin yani egemenlerin istediği gibi olmaya katlanmayı da içeriyor. Öğrenim ise, evet bir haktır. Ve her yaştaki insanın öğrenebilme, bilgiye ulaşabilme, insanlığın birikimlerinden yararlanma ve onları paylaşma hakkı olmalıdır. Dolayısıyla, anadilinde

öğrenim görme, bir insan hakkıdır.

İster evdilini, isterse bağlı bulunulan etnik grubun dilini kastedelim, anadilinde öğrenim hakkını, çocuk haklarını atlamadan ele almalıyız diye düşünüyorum. 82 Anayasasının 42. maddesine göre, azınlık okullarında da Türkçe eğitim esastır, kendi kültür dilleri ayrıca okutulmaktadır. Daha önce imzalanmış olan uluslararası antlaşmalara ise ters düşen uygulamalar, zaman zaman denenmekte. Azınlık okullarına, din ve müzik dersi de dahil tüm derslerin Türkçe okutulma zorunluluğu getirilmesi girişimi bu yoklamalardan biriydi, Lozan'ın ihlâliydi.

Ekonomik-sosyal yaşam çokdilliliğe göre örgütlenmemiş. Okullar, yuvalar çokdilli değil, üniversitelerde çeşitli kültürlere ilişkin dil-tarih kürsüleri yok... Türk, Kürt, Rum, Yahudi, Ermeni, Çingene ayrımı olmaksızın tüm vatandaşların devlete ödediği vergiler, en azından teorik olarak, vatandaşlara okul olarak dönmekte. Oysa azınlıklar kendi okullarını finanse etmek, aksi halde, okullarını kapamak zorundalar. Çocuklarının Kürtçe öğrenim görmesini isteyen Kürt yetişkinlerin vergileri de Türkçe eğitime harcanmakta.

Çokdilli yaşama fırsat verilmeyen, hatta cezalandırılan memleketimizde çeşitli etnik ve dini gruplar, bunların binlerce yıllık uygarlıkları yok sayılmakta. Kültürlerin karşılıklı etkileşimleri ret ve inkâr edilmekte. Dillere baskı var, çünkü dil, kimlikle ilgili: farklı kimliklere yaşam hakkıyla ilgili... Düşünceyi ifade etmeye yarayan diller engelli, çünkü düşünce özgürlüğü yok.

Anadolu'nun Müslümanlaştırılması, Türkleştirilmesi ile, Türkçe çoğunluk dili haline geldi, ama hâlâ Türkiye'de bazı gruplar için Türkçenin yabancı dil olduğu gerçeği görmezden gelinmekte. Türkiye'de Türkçe konuşmak, Türkçe meslek edinmek (ekonomik hayatta egemen olan İngilizceyi de buna katabiliriz). Türkçe yaşamak gerekli görülmekte. Ki bu, Türk olmayanların, ait olduğu grubu, kendini reddetmesi, inkâra zorlanması anlamına gelir.

Radyoda, televizyonda, kamu alanında, ticarette, sokakta, kısaca günlük yaşamda Türkçe dışındaki dillere yaşam alanı yok. Konuşturulmayan dillerin yazıya geçmesi, ürünler vermesi de güçleşiyor. İnsanların Türkçe dışında yerel bir dili, TİS'ten başka bir kimliği seçmesi, haklarında pek de hayırlı olmaz! Hatta yurt dışı-

na çıktıklarında bile: Internationale Liga für Menschenrechte Başkan Yardımcısı Prof. Helmut Essinger'in verdiği bilgiye göre, Kürtçe eğitime de olanak tanındığında, Türk konsolosu derhal mektup göndermiş İsveç Parlamentosu'na... "İsveç'te 1980'lerin başında göçmen çocuklara anadili eğitimi verilirken –hâlâ da böyle–, evdili öğretildi..."

Anadillerine konan yasaklar, gelişmesini engelleyici uygulamalar tarihi unutturmaya, hafızayı silmeye yönelik. Resmî ideolojinin, propaganda için buna ihtiyacı var. Çünkü aksi takdirde, "onlar", yani TİS dışındakiler, bizden olmayanlar, yabancılar; kötüdür, geridir propagandası yapmanın temeli kalmaz. Bu tür propagandaya uygun zemin, elbette çokkültürlülüğü teslim ederek yaratılamaz.[229] Millî birlik ve beraberlik bayrağını kapıp, savaşa, işgale meşru zemin kalması için düşmanlıklara, düşmanlara ihtiyaç var.

Resmî dil dışında dil tanımaz hale getirilen çocukların birbirleriyle yeterli iletişim kurmaları; duygu, düşünce aktarımları, sanat ürünleri vermeleri kısıtlanmış oluyor. Egemen çoğunluk, dille iktidar kurarken, dilinin gelişmesi, yapıtlar vermesi engellenen etnik gruplar "az gelişmiş, geri" olarak nitelendiriliyorlar. Okula başlayana kadar Türkçeyle tanışmamış olan çocuğun, bu andan itibaren, önceki dağarcığı sıfır sayılıyor. Halkı yok sayılan, dili aşağılanan çocuk, bütün çocuklar için susturucu olan eğitimde iyice susturuluyor. Böyle bir eğitimle, evrensel değerlere ulaşması engellendiği için Türk çocuklarının da hakları ihlâl ediliyor. Farklı olanları tanımadığı için, insanlığın kültürel birikimine ulaşması engellenen Türk çocuk, farklı kültürlere saygı geliştiremez. O kültürlerin çocuklarıyla empati kuramaz. Dolayısıyla barış ve dayanışma hakkı ihlâl edilmiş olur.

Birbirimizi tanımak, anlamayı getirir, anlaşabilmek de barışa imkân verir. Bunun için belki en başta, dillerin özgür olması gerekir.

229. Çokkültürlülük deyince hemencecik Osmanlı modeli anlaşılmasın lütfen. Sol muhalif meclislerde bile rastladığım Osmanlı özlemi, ya Osmanlıyı bilmemekten, cehaletten kaynaklanıyor ya da derinlerde bir yerde yatan yayılmacı ruhtan, imparatorluk mirasçısı olma gururundan...

Anadili 'zorunluluğu'

Mevcut durumda, özellikle kaybolma tehlikesi olan kültürler bakımından, bazı çocukların omzuna, etnik kimliği sürdürme misyonu yüklenmiş.

Her dile ayrı bir okul olduğu durumda, çocuğun hangi dili veren okula gideceğine kim karar verecek? Hele ki karışık evliliklerde? Çocuğun sadece siyasî iktidara değil, tüm yetişkinlere, dolayısıyla anababasına karşı da hakları olduğunu dikkate aldığımızda, "anadili zorunlu olmalı, sınıf geçmede dikkate alınmalı" gibi yaklaşımlar, hakkı görev durumuna sokmaktır, çocuk hakları ihlâlidir. Çocuğun seçme, karar hakkı olmalı. En önemlisi, seçenekler eşdeğerde sunulmalı ve kültürlere fırsat eşitliği sağlayacak önlemler alınmalı.

Çocuğun tercihi anababasınınkiyle çelişebilir. Anababalar, çok istiyorlarsa kendileri o dili öğrenmeliler. Bunun olanakları yaratılmalı. Herkese, her yaştan insana öğrenim hakkı demeyi tercih ediyorum, çünkü ırkçılığa karşı biz yetişkinlerin de, belki de en çok bizlerin, öğrenim görmeye ihtiyacı var.

Eğer birlikte yaşayacaksak ve her dile ayrı okul olacaksa, bu durumda, "etnik kimliklerin belirginleşmesi, aradaki sınırların derinleşmesi" gibi kaygılarımız olabilir. Bunu gidermek üzere, çocukların etnik kökenlerine bakılmaksızın okullara kabul edilmesinin, ırkçılığı önlemeye yetmese de, aşındırmaya yarayacağını sanıyorum. Melbourne'deki Elen okulunda Türk, Paris'teki Ermeni okulunda Siyah, New York'taki Ermeni okulunda Japon çocuklar var... Eskiden, bizde de, azınlık okullarında Türk öğrenciler okumuş. 1942-46 yıllarının başbakanı Şükrü Saracoğlu, tiyatro sanatçısı Münir Özkul, Bakırköy Bezazyan Ermeni Lisesi mezunlarından... Sansür zamanı devlete tercüme yapan bir Mithat Akdora da Üsküdar Berberyan Lisesi mezunu. Irkçılığı önlemeye yetmemiş, ama zaten bu uygulama yaygın ve uzun süreli de olmamış...

Çocuklar büyüklerin yanında konuşmaz! Ezilen gruplar egemenin yanında konuşmaz. Azınlıklara çoğunluğun olduğu yerde söz hakkı yok. Bu böyle gider... İnsan hakları, barış kültürü geliştirmemiz gerekiyor. Irkçılığa karşı, öğrenme hakkı...

Tüm çocuklara acil demokrasi!

Öğretmenlerin göz bebeği, çalışkan, parlak bir öğrenciydim; ulu önder Atatürkçü bir öğrenci. Ucuz devlet okullarında fazlasıyla "eğitilmiştim". Yerli malı haftasında, millî bayramlarda nutuklar atardım, kompozisyonlar yazardım Atatürk cumhuriyetini yere göğe sığdıramayan, İskender kebabımıza sahip çıkmaya çalışan Yunanı yerin dibine batırdığım kompozisyonumla birincilik almıştım.

Millî bayramlarda gaziler geçerdi madalyalarıyla. Annesinden ayrı yaşamak zorunda kalan bir çocuk olarak nasıl Anneler Günü bana zulüm günü oluyorsa, millî bayramlarda da en azından gururla anlatacağım bir dedem olmadığı için üzülüyordum. Dedem çok yaşlıydı. Ama o kahraman gazilerden değildi! Benim sevgili, canım dedeceğim mutlaka iyi şeyler yapmıştır, anlatsın da ben de bileyim diye sorardım. Sen de düşmana karşı savaştın değil mi dede? Ama doyurucu bir cevap alamazdım. Ne evet, ne hayır. Benim gururlanacağım bir dedem niye yoktu?.. Zaten babaannem de Nene Hatun olamamıştı... Ama o kadar da kötü değildi canım; Atatürk aleyhine asla laf söylemezdi, hem, Atatürk Silvan'a geldiğinde benim dedemle aynı masada içki içmişlermiş. İnönü'nün partisini, CHP'yi tutmasının da batırına, dedemi suçlamamaya çalışırdım. Zaten ben hiç kahraman bir gazi torunuyla da karşılaşmamıştım neyse ki.

Kimliğinde İslâm yazan ve kendini Türk hisseden bir çocuk olarak ben hâlâ batırladığım bir rahatsızlık yaşamışsam, azınlık ve diğer yerel gruplara dahil çocuklar neler yaşıyor? Tarih dersinde ne anlatılır bu çocuklara? Onlara kendi tarihlerinden söz etmeden nasıl bu toprakların tarihini, coğrafyasını anlatırsınız? Kendi

tarihini bilmiyor çocuk. Sormaz mı, biz kimiz, nereden geldik, neler yapmış dedelerimiz, ninelerimiz?.. Çocuğun bilgilenme, kimliğine ait bilgileri edinme hakkı... Tarihini öğrenemeyen çocukta kimlik sorunu... Tarih, coğrafya derslerinin millî olması neyle açıklanabilir ki? İzmir'de denize dökülenleri bir Rum çocuğa nasıl anlatırsınız? Ermenilere düşman bir tarihi Ermeni çocuğa nasıl anlatırsınız? Onun ne demesini beklersiniz?

Beş yaşında bir Ermeni çocuk. Akşamları babası onu yuvadan alır ve her zaman aynı büfeden portakal suyu içerler. Büfede babası onunla Türkçe konuşur. Bir akşam *horkuru* (halası) almaya gelir. Yine aynı büfeye giderler portakal suyu içmeye. Büfenin sahibi sorar çocuğa: bu akşam baban yok mu, yanındaki kim? Çocuk, amcayı cevaplar: Halam... *Horkuru* gurur duyar yeğeniyle; akıllı çocuk, daha bu minik yaşında, nerede ne denmesi gerektiğini öğrenmiş...

Bu içselleşmiş otoritenin varlığı nereden kaynaklanıyor? Kendi kimliğine, kültürüne ait bazı bilgileri, kendine ait düşünceleri ifade etmesinin tehlikeli olabileceğini çocuğa farkettiren şey ne? Belli ki çocuk, düşlerini, iç dünyasını, arayışlarını, sorunlarını, özlemlerini aktarmak için özgür bir ortam görmüyor. 'Büyüğünün karşısında terbiyeli ol, egemenin karşısında kendini tut' önermesinin yanında, şu deyişin de farklı bir anlamı olmalı onun için: Sen kiminle konuştuğunu biliyor musun!..

Egemen çoğunluktan farklı bir gruptan olan çocuğun (Türkiye'de Müslüman Türk olmayan çocuk) özdeşleşeceği kahramanlar bile yoktur -masallarda mesela. Çünkü çocuk kitaplarında onun kendi kimliğine ait hiçbir belirti bulunmaz; ve bu durumda yabancılaşma da kaçınılmaz... (Egemen ırkçı bakış Türk çocuklar için de yaralayıcı. Mesela reklam filmlerinde yer alan çocuklar çoğunlukla sarışın, mavi gözlüdür...)

Zolar aşağı

Okullar yeni öğretim yılına başladı. Azınlık okulları da. Ve bir Ermeni lisesi öğrencisi üç çocuk ilk "tokat"larını yedi: Okul çıkışında eve dönerken paralarını birleştirip bir taksiye binen çocuklar şoförle sohbet ettiler. Sohbet iyi gidiyordu, ta ki, şoförün,

hangi okulda okuyorsunuz sorusuna cevap verene kadar... Ermeni okulunda okuduklarını öğrenen şoför, arabasını hemen sağa çekip, "İnin lan aşağı!" diyene kadar...

1995 TÜYAP Kitap Fuarı'nda Arkadaşıma Dokunma standında bulunduğum bir gün Türk ve azınlık okullarındaki çocukları karşılaştırabildim. Birkaç dilden Arkadaşıma Dokunma yazmıştık arkamızdaki duvara, masadaki broşürlere: Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Finceden başka, pek yaygın bir uygulama olmadığı biçimde, Kürtçe, Rumca, Lazca, Ermenice, Süryanice, Ladino (Sefarad Yahudilerinin konuştuğu İspanyolca) dillerinde... Panoda Ermenice harflerle *Ingeroçs mi tıbçir* yazısını gören Ermeni çocuklar gördüklerine inanamıyor gibiydiler. Mutlu bir şaşkınlık da değildi yüzlerindeki, sadece hayret, saf bir hayret, alabildiğine hayret, inanmazlık... Kimliğine ilişkin sembol biraz olsun görseydi çevresinde, evi, okulu dışında; bir ufak tebessüm belirirdi yüzünde hiç olmazsa diye düşündüm. Birbirlerini dürtüp fısıldaşıyorlardı, bak, bak!..

Çocuklara soruyordum, hangi okuldansınız diye. Okulun uzun adını tam olarak söylüyorlardı: Beyoğlu Okçu Musa İlkokulu, Kadıköy 29 Ekim, Kadı Mehmet İlkokulu... Ermeni okullarında okuyan çocuklar ise adeta okulun kod adını söylüyorlardı. Mesela, Sahakyan Ermeni Okulu demiyorlardı; Getronagan yerine, Merkez Lise, Surp Haç Lisesi yerine Üsküdar'da özel bir okul... Kimliğine dair bilgileri ifade etmede onu gizliliğe iten ayrımcı uygulamalar, çocuğun ifade hakkının ihlâl edilmesidir.

Yıllardır azalan Rumlar kendi içlerinden öğretmen çıkaramaz duruma geldiklerinden, Yunanistan'dan öğretmen getirmek zorundalar artık... Devletler arasındaki antlaşmalar çocuk haklarına uygun olmayabiliyor. Nitekim, Türkiye'deki Rum çocuklar kısasa kısas politikaların kurbanı oluyor. Yunanistan'daki Türk okullarına ilişkin tutumlarda ve ayrıca Kıbrıs, Oniki Adalar, Ege karasuları konusunda iki devlet arasında sorun çıktığında, bu, doğrudan onlara yansıyabiliyor.

Yunanistan ile Türkiye'nin öğretmen mübadelesi konusunda anlaşamaması nedeniyle Rum liselerine 1993-94 öğretim yılında Yunanistan'dan öğretmen gelemedi. Ara sınıflardaki öğrenciler sınıf geçemezken, son sınıftaki, üniversite sınavını kazanan öğrenciler ise, lise mezunu sayılmadıklarından üniversiteye kayıt yaptırmakta güçlük çektiler.

Fener Rum Lisesi kundaklandı. Fatih itfaiyesi gelmedi...[230]

Heybeliada Ruhban Okulu'yla birlikte tüm ruhban okulları kaldırıldığından, Rum Ortodokslar gibi, Musevîlerin de din adamı yetiştiren okulu yok. Hızla devam eden asimilasyonun sonunda, eskiden İzmir, Çanakkale, Edirne gibi şehirler de dahil olmak üzere okulları varken, bugün sadece bir tane Yahudi okulu var: Ulus Özel Musevî Lisesi... Bu noktaya nasıl gelindiğini kendilerinden dinleyelim: "Eskiden, Kuledibi Yahudi semtiyken, Yahudilerin çok iyi eğitim veren, kolej gibi, itibarlı bir mektebi vardı. Öyle ki, her dinden insan çocuğuna o okula kayıt ettirirdi. Nadir Nadi de bu çocuklardan biridir. Okulda Fransızca ve Türkçeydi dersler. Yahudi çocukların, evlerinde Fransızca ve İspanyolca konuşulduğu için, şiveleri 'bozuk'tu. Vatandaş Türkçe Konuş' kampanyası başlayınca tüm azınlıklar gibi Yahudiler de bundan çok rahatsız oldu. Artık aksanı kötü olan iş bulamaz olmuştu. Aileler, çocuklarını, Yahudiye benzememesi için Türk okullarına göndermeye başladılar. Kimi de yabancı mektepleri tercih etti. Durum böyle olunca, okula sağlanan finansman azaldı, dolayısıyla eğitim kalitesi de düştü. Genellikle sadece fakir ailelerin çocukları gider oldu. Hatta o okula çocuk bulmak için burs vererek teşvik edilmesi yoluna gidildi. Sonra kapandı..."

Kendilerine yurt tanınmayan, yerleşimlerine izin verilmeyen, bazı yerlere girmeleri yasaklanan, dünyanın en büyük devletsiz etnik grubu, Çingeneler... Hatırlarsınız, 1989'da Bulgaristan'dan gelen soydaşlara sınır kapılarını açan Türkiye, Çingeneleri geri çevirmişti... Genellikle göçebe yaşayan, toplumun bir parçası değillermiş gibi görmezden gelinen, dışlanıp suçа itilen Çingeneler kimliklerini gizliyor: müstehcen, mahremmişçesine... Uluslararası Çingene Komitesi Türkiye Temsilcisi Ali Çelik Bilek, İHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nun bu yıl düzenlediği bir toplantıda şunları söylemişti. "Çingene demek çok ayıp bir şey kabul edildiğinden kötü kelime olarak kalıyor." Pis Çingene, diye aşağılanacağı, hor görüleceği endişesiyle pek çok çocuk okula gitmek istemiyor. Çingene bir çocuğun bulunduğu sınıfta birinin eşyası kaybolsa hemen o çocuk zanlı durumuna gelebilir...

230. 30.9.1993, *Aydınlık*

Çingene çocuklara çoğunlukla ikametleri olmadığı için devlet kimlik vermiyor. kimliği olmayan çocuklar okula gidemiyor. Antep'te göçebe yaşayan Ahmet Gül şunları söylemiş: "Devlet kapısına gittiğimizde bize yapmadıkları hakaret kalmıyor. Çingene diye bizi içeriye bile almıyorlar. Aslında biz Çingene değiliz. İnsanız..." [231]

Tahakküm olmasa azınlık diye bir kavram olmaz. Bundandır ki, egemene benzemek için kendini gizlemenin yanında, mesela dinini değiştirme de bir yol. Böyle bir seçim yapan veya yapmak zorunda kalanlar "dönme" olarak olumsuzlanıyor. "Dönme"lerin çocukları tarihlerini silmek, unutmak durumunda kalıyor.

* * *

Savaşın yaşandığı bölgede, işkenceye, insanlık dışı, aşağılayıcı, zalim ceza ya da muameleye tâbi tutulmama hakkından söz etmek neredeyse imkânsız. Savaşlardan hiçbir sorumluluğu olmayan çocuklar savaşın mağdurları olmaktan kurtulamıyorlar. Olağanüstü Hal Bölgesi'ndeki köyleri yakılan Kürt, Süryani, Keldani, Yezidî çocuklar gibi... Savaş bölgesindeki çocukların her şeyden önce yaşama hakları ihlâl ediliyor. Hayatta kalabilmek için göçen Kürtler, mesela İzmir'de olduğu gibi, sel sularında kayboluyorlar... Göçtükleri yerlerde kabul görmeyen, farklı dilleriyle aşağılanan, öğrenme hakkından yoksun, kötü çalışma koşullarında sömürülen çocuklar olarak yaşamlarını sürdürüyorlar...

Güneydoğu'daki Süryani kız çocukların ayrıca, kaçırılma sorunları da var. Bir Hıristiyanı Müslüman yaparsa sevap işleyeceğini düşünen Müslüman erkeklerin kız kaçırarak evlenmesi bu yörede yaygın olduğundan, kız çocuklar okula gönderilmiyor.

Azınlık ve yerel gruplardan çocuklara konulan isimler de bir baskı konusu. İçimizden bazıları, yarınından endişeli, geleceğini hayâl etmekte zorlanıyor: "Bazen Türkiye'de yaşadığım için kendimi şanssız sayıyorum. Adımı söylediğimde yüzüme garip garip bakılması, arkamdan 'Türk değil, gâvur' demeleri beni gelecek için korkutuyor. Yeni nesillerin beyinleri ırkçılıkla yıkanıyor,

231, 20.5.1995, *Özgür Gündem*

hepsi Hıristiyanlara, Ermenilere birer düşman olarak yetiştiriliyorlar. Umarım gelecekte de 1915 yılları yaşanmaz" demiş biri. Arkadaşına Dokunma mesaj defterine...

Çocukların etnik kökeni Türk değilse, dini İslâm değilse, ya yok sayılır, ya da aşağılanır. Potansiyel düşman olarak görüldüğün çoğunluk arasında azınlık olarak yaşayınca ülke sorunları için fikir yürütemezsin. Kimi zaman Türk okullarında yapıldığı gibi, "münazara" yapamazsın. TC vatandaşısındır, ama vatandaş sayılmazsın. Manzara böyleyken çocuğun görüşlerine, hatta merakına saygıdan söz etmek neredeyse imkânsız...

Bizler zaten mesela 6-7 Eylül Olaylarını da ders kitaplarından öğrenememiştik... Egemenler tarafından, egemenler (Türkler) için yazılan kitaplarda güçsüz konumda olanlar kayda geçmiyor, belgelenmiyor.

Tarih gibi edebiyat kitapları da, Türkiye Türklerindir. Bu topraklarda yaşayan Türk olmayanlar kendilerini tehdit altında hissetmelidir izlenimi veriyor. Lise III Türk Dili ve Edebiyatı kitabında yer alan Ziya Gökalp'in Türkçülük nedir?' makalesi buna bir örnek: "Türküm diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hıyaneti görülenler varsa, cezalandırmaktan başka çare yoktur."

Bir Ermeni ilkokulunda 4. sınıf öğrencisi bir kız çocuk ahlâk dersinde hüngür hüngür ağlıyor. "Allah neden bizleri de sevmiyor?.." Çünkü, ahlâk ve din dersleri birleştirildiğinde bakanlığın yayımladığı ve azınlık okullarında da zorunlu olarak okutulan ahlâk dersi kitabında, "Allah bütün Müslümanları sever" yazıyor...

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İmam Hatip Liselerine tavsiye edilmiş olan *Dinler Tarihi* ders kitabı Yahudi düşmanı bölümleri içeriyor.

Din dersi kitaplarında İslâmiyetten başka diğer dinlerin (ve dinsizliğin) sapma olduğu kalıplara nakşedilirken, nerede kalıyor çocuğun düşünce, din ve vicdan özgürlüğü? Ve farklı etnik, dinî gruptan çocukların arkadaşlığı? Bu bakımdan Türk çocukların da hakları ihlâl edilmiş oluyor.

Neyse ki az da olsa farklı sesler çıkıyor: "Ermeni bir okulda öğretmenliğe başladım. En güzel günlerimi orada geçiriyorum. Çocukların hepsini çok seviyorum" diye yazmış bir Türk öğretmen. Arkadaşıma Dokunma mesaj defterine. Ragıp Zarakolu'nun

da şöyle bir talebi olmuştu: "Yabancı okullara gönderebiliyoruz da Ermeni okuluna neden göndermeyelim çocuğumuzu?" [232]

Tarihte yaşananlardan dolayı kimliğine İslâm yazdıran, ama bugün çocuğunu azınlık okullarına göndermek isteyenler de gönderemiyor bu okullara. Soy erkek egemen olduğundan mesela bir Ermeni annenin çocuğu Ermeni okuluna gidemiyor, babasının kimliği Ermeni değilse.

Millî bayramlarda okula gelmeyen çocuklara disiplin cezası vermek de neyin nesi? Törenlerde azınlık okullarındaki eksiklikler neden daha çok göze batar? Noel, paskalya, karnaval gibi özel günlerini birlikte yaşadıkları, yumurta boyadıkları azınlık okulları "normal" okul değil. Kültürel faaliyetler Millî Eğitim'in iznine tâbi. Diyelim ki Öğretmenler Günü'nde çocuk kendi yazdığı şiiri okumak istiyor. Çocuğun anadilindeki konuşma metinlerinin Türkçeye çevrilip Millî Eğitim'e yollanıp onay alınması gerekiyor.

Yasal olarak, mesela bir Ermeni öğretmenin kültür dersi öğretmeni olması için bir engel yok. Ama azınlık okullarında millî tarih, millî coğrafya ve edebiyat derslerinin, Millî Eğitim'in atadığı Türk öğretmenler tarafından verilmesi zorunlu...

Azınlık okullarındaki asıl "ilginç" uygulama şu ki, müdür yardımcısı müdürü denetliyor. Çünkü müdür yardımcıları Türk. Azınlık müdürlerin bu ülkenin vatandaşı olduğu unutulabiliyor. Evraklarda müdür yardımcısının imzası, Türk müdür başyardımcısı, olarak geçiyor. İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü'nün 27 Ocak 1995'te, Cağaloğlu'nda düzenlediği toplantıda, Millî Eğitim Müdürü Naci Akay, azınlık okulları müdürleri hakkında "onlar bizim müdürlerimiz değil" dedi. Türk müdür yardımcılarına da, "millî görüşün sahibi sizsiniz. Bu okullarda olup biteni takip etmek ve bizlere haber vermek sizin göreviniz dir" dedi.[233]

Fiilen müdür yardımcısını müdürle eşit yetkiyle, hatta daha fazla yetkiyle donatan bir zihniyet, bizim öğretmenlerimiz-sizin öğretmenleriniz ayrımına neden oluyor... Bu durumda farklı görevlerle karşı karşıya getirilen öğretmenlerin önyargısız olması mümkün mü? Noelde sınıfı süsleyen çocuklara tepki duyup, süsle-

232. İHD Bülteni, sayı 7
233. *Cumhuriyet*, 1.3. 1995

ri söken, 23 Nisan'da aynı duyarlılığı göstermiyorsunuz diye suçlayan Türk öğretmenden çocuklar nasıl bir eğitim alır" "Noelde okullarda ağaç süslemenin yasaklandığı zamanlar oluyordu. Ama şimdi Türk öğretmenlerin kendi çocukları da anaokullarında noelde ağaç süsledikleri için artık yasaklamıyorlar" diyen bir Ermeni okulu öğretmeni şunları anlattı: "Evde nasıl huzur olduğunda çocuk daha iyi yetişirse, okulda da aynı; eğitimin kalitesi düşüyor. Ayrımcılığın, gerilimin olduğu bir ortamda çocuklar da ikiyüzlülüğe itiliyorlar. Güvenin olmadığı, şüphenin olduğu yerde dostluk da zor. Ceketin düzgün değil, yakan eğri diye her vesileyle dayak atan bir Türk müdür vekili vardı. Böyleleri çocukları ürküterek Türk kültürüne düşman edebilir azınlık çocukları. Nitekim o müdür vekilinden dayak yiyen çocuğun ailesi Almanya'ya iltica etti. Biz okulda neler yaşadık, diye anlatmışlar. Bu Türkiye için bir karalama oluyor sonuçta..."

* * *

İnsan hakları alanında yükümlülüklerini yerine getirmeyen devletlerde çocuk hakları ve azınlık hakları tehdit altındadır Türkiye Irk Ayrımcılığına Dair Sözleşme'yi imzalamış ama halen onaylamadığından yürürlükte değildir. Türkiye'de nüfusun yüzde 40'ını oluşturan çocukların yüzde 25'i egemen gruptan farklı etnik kimliğe sahiptir. Çocuk Hakları Sözleşmesi her alanda uygulanmalı, özellikle TİS olmayan çocukların haklarının ihlâli demek olan çekinceler kaldırılmalıdır.

Çocuğun çıkarı (bireysel çıkarı) toplumsal (millî) çıkardan önce gelmelidir. Tüm çocukların yararı bunu gerektirmektedir.

Eğitim millî değil, evrensel olmalı. Milliyetçi bir eğitim Türk çocukları için de kayıp –eğer çocuğun farklı kültürel kimliklere, değerlere bakışının düşmanca olmamasını arzu ediyorsak... Bunun için, çocukların diğer kültürleri tanıması, önyargısız tanımasının koşulları yaratılmalıdır. Ve tabiî kendini de tanıması...

Kitaplar ırkçılıktan ve cinsiyetçilikten arındırılmalı. Kendi dilini, tarihini, kültürünü öğrenmek her çocuğun hakkıdır. Tarihi nesnel anlatan kitaplar müfredata alınmalı. Her çocuğun kendini, kimliğini ifade edebilmesi için ayrımcılık önlenmeli. Çocukların

ruh sağlığı için kinden, nefretten uzak yetiştirilmeleri gerektiğinden, öğretmenler de kesinlikle ırkçı olmamalı. Azınlık okulları da dahil, tüm okullarda öğrencilere ve ayrıca yetişkinlere yönelik çocuk haklarıyla ilgili tartışma toplantıları düzenlenmeli.

Çocukların bugünkü isteklerini, "büyüyünce..." diyerek geleceğe ertelememeleri ve büyüyünce ne olacaksın sorusuna verilen cevapların, azınlık ve yerel gruplara dahil çocuklarda bu nedenle farklı olmaması için,

Hizaya gir! Hazır ol! Marş, marş"lı ve çocukların eğilip büküldüğü bir militarist eğitilme, terbiye süreci değil, çocukların astüst ilişkisi olmaksızın tartışmalara katılabileceği bir öğrenme süreci...

Çocuk haklarını, insan haklarını tüm çocuklara ve tüm yetişkinlere tanıtmak için geniş bir kampanya. Çokluğun güzel, azlığın eksik olduğu anlayışını değiştirecek, farklılıkların "anormal"lik değil, doğal olduğunun algılanmasını sağlayacak bir kampanya...

DİZİN

A

Abhaz(lar/ya) 50, 312
Acem 103, 144, 145, 163
Alevî 19, 37, 39, 71, 172, 217, 232, 235, 262, 299
Alman(lar/ca) 11, 30, 31, 66, 70, 73, 88, 100, 129, 130, 140, 158, 197, 198, 202, 205, 206, 215, 222, 231, 235-237, 241, 243, 260, 261, 266, 289, 327, 334, 339.
6-7 Eylül Olayları 11-19, 23, 60, 65, 152, 165, 205, 209, 214, 337.
Amerika(n/lı) 34, 48, 49, 57, 70, 92, 123, 124, 130, 132-134, 158, 171, 183, 187, 198, 208, 209, 216, 220, 221, 284.
antisemit (izm) 51, 52, 55, 56, 198, 205, 206, 213, 221, 272.
Arap(ça) 42, 43, 56, 72, 77, 95, 103, 113, 134-136, 158, 174, 189, 202, 218, 241, 243, 247, 248, 255, 318, 322.
Arkadaşıma Dokunma 234, 279, 313, 334, 337.
Arnavut 50, 69, 90, 98, 144, 163, 266.
Asur, Asurî 120-122, 169, 236, 260, 262.
ateist 49, 58, 299.

B

Bahaî 268, 303.
Batı(lılar) 13, 129, 130, 135, 143, 193, 298.
Batı Trakya 18, 47, 190.
Beyaz 137, 187, 264, 321, 325.
Bizans 98, 136, 184, 191, 194, 277.
Boşnak 50, 69, 172, 184, 185, 292, 313.
Budist/izm 268.
Bulgar(ca) 53, 99, 130, 148, 153, 157, 194, 277, 309, 335.

C

Cumartesi Anneleri 49

Ç

Çeçen 50, 207.
Çerkes/ler 42, 43, 69, 292, 312.
Çingene 96, 114, 117, 134, 136, 152, 162, 164, 189, 205, 298, 312, 329, 335, 336.

D

devşirme 61-63, 143, 194.
Diyanet 35, 38, 44, 45, 48, 261, 268, 306.
Doğu(lular) 29, 106, 107, 128, 129, 139, 186, 217, 219, 231, 237, 278, 293, 298, 301, 306.
Dönme 24, 152, 165, 224, 256, 262, 264, 267, 268, 270, 271, 312, 336.

E

ecnebi 24.
Elen (ce) 13, 169, 174, 176, 177, 193, 194, 331.
Elsa Niego Olayı 204
Ermeni(ler/ce) 13, 16, 17, 19-21, 27-33, 36, 37, 41-48, 50, 57-59, 61-65, 67, 71-74, 77, 78, 81-89, 91, 93, 94, 96-99, 101, 103-105, 107-109, 111, 113-121, 123-125, 127-140, 143-148, 150, 151, 153, 154, 160, 163, 165, 166, 172, 179, 180, 190, 192, 194, 195, 198, 201, 202, 205, 214, 217-223, 231, 232, 237-239, 246, 254-256, 259, 260, 262, 265, 268, 281, 282, 294, 295, 298, 302-308, 310-313, 317, 322, 325, 328, 329, 331, 333, 334, 337-339.

F

Farsça 134, 318.
Fransız(lar/ca) 67, 84, 93, 99, 111, 118, 124, 139, 158, 174, 207, 252, 265, 267, 268, 271, 322, 334, 335.

G

gâvur 11, 13, 14, 16, 25, 37, 59, 63, 64, 69, 70, 145, 153,

159. 177. 191. 192. 194. 204. 216. 217. 231. 233. 244. 245. 283. 312. 319. 329. 330. 333. 335. 338.
Yahudi 13. 19. 37. 41. 45. 47. 48. 50-59. 61. 69. 100. 106. 113. 114. 125. 138. 143. 172. 174. 191. 197. 198. 201-224. 226. 227. 231. 254. 258. 264-270. 272. 288. 298. 300. 311-313. 322. 329. 334. 335. 337.
Yezidî 16. 69. 70. 72. 73. 114. 172. 198. 242. 258-263. 302. 336.
Yirmi Sınıf İhtiyat Askerlik 13. 23. 88. 152. 155. 156. 204. 206.
Yunan 14. 16-18. 20-23. 25. 32. 34. 38. 39. 42. 47. 58. 120. 134. 135. 139. 146. 148. 149. 152. 153. 155. 157. 158. 160. 164. 170-172. 175. 179. 181-184. 187. 188. 191-194. 196. 198. 202. 203. 218. 308-310. 312. 332. 334

Z

Zaza(ca) 77. 104. 243.
zenci 189. 194. 198. 243.

ÖZEL İSİM DİZİNİ

A

Abacı, Panayot 139
Ağar, Mehmet 49,306
Ahmet, Hafız 85
Ahmet, Sadık 148
Akbaş, Emin 258
Akçam, Taner 27, 195. 198
Akman,Haşim 21
Akman, Nuriye 55
Aksoy, Ömer Asım 127
Alaton, İshak 53, 56, 57. 217-225
Altan, Ahmet 66,181
Altan, Çetin 49, 66
Altındal, Aytunç48
Altun, Dikran 137
And,Metin82
Arcan,Galip82
Arman,Ayşe 118
Aşık, Eyüp 26
Atalay, Sırrı 127
Ataöv, Türkkaya 27. 28,30
Atatürk, Mustafa Kemal 14. 22. 25. 33. 34, 52. 127. 129, 137, 176. 219. 267. 271. 272. 287. 309. 318. 319. 332.
Ateş. Toktamış 281
Atığ. Gülay 149
Atsız, Nihal 205
Atikkan, Zeynep 53
Ay, Savaş 190
Aybar, Mehmet Ali 49
Aydın,Ömer85
Aydıntaşbaş. Aslı 39. 40
Ayla, Safiye 134
Ayseli, Bedri 138. 296
Ayvaz. Hagop 81. 90
Aznavour,Charles 139

B

Baban,Cihat 203
Bacanos, Aleko 136
Bacanos, Yorgo 136
Bakar,Luiz 116
Bali, Rıfat N. 51
Balyanlar 147
Baran, Rıza 259
Bardakçı, Murat 66
Barlas,Mehmet 148
Baronyan, Suren 132-135
Baş. Mustafa 55
Bayar,Celal 14
Baydur, Refik 292, 293
Bedirhanoğlu, Ö. Faruk 217
Behar,Josef26
Belge,Murat 210
Benkliyan, Serope 81
Berberakis, Stelyo 38
Berberyan, Arto 86
Bezmen, Halil 224, 267
Biberyan, Zaven 108
Bil, Hikmet22
Bilek, Ali Çelik335
Bilge, Yakup 237, 238
Bincmeciyan,Eliza88
Birdal, Akın 293
Birgit, Orhan 14
Boran, Behice 49, 50
Boyner, Cem 217, 218, 291, 292
Bozlak, Murat 291
Bulaç, Ali 48, 207

C

Cantürk, Behçet 290
Ceylan, Münir292
Cindoruk, Hüsamettin

37, 38
Clinton,Bill/Hillary 39, 78, 183, 281.

Ç
Çaçan, Burhan 96
Çakır, Serpil 125
Çalışlar,Oral 28
Çandar, Cengiz 28, 48, 56, 57.
Çarkçı, Jirayr85
Çapan, Gürbüz 27
Çelik, Necati 53
Çengel, Yüksel 224
Çetin, Hikmet 221, 281
Çiçek,Cemil 231
Çiller, Tansu 37, 38, 50, 51, 204, 221, 232, 281, 299.
Çölaşan, Emin 118, 282.
Çulhaoğlu, Metin 67

D
Dağ, Rıfat 296
Dağlı, Halit 37
Demirel, Süleyman 52, 65, 77, 227, 232
Denktaş, Raif Rauf 179, 180
Derviş, Suat 117
Diken, Şeyhmus 294-296
Dilipak, Abdurrahman 48,291
Dinçmen, Kriton 103
Dosdoğru, Hulusi 37
Duran, Ragıp 291
Duru, Yılmaz 210
Düzel, Neşe58

E
Ecevit, Bülent 19, 20, 26, 179
Eczacıbaşı, Nejat 219
Eken, Ahmet 210
Ekinci, Tarık Ziya 102
Ekmekçi, Mustafa 179
Engin, Aydın 128
Engin, Oktay 14, 22, 23
Enver Paşa 65-67, 72
Epik, Maria Rita 138
Erbakan, Necmettin 53, 59
Erbakan, Nermin 48
Erenerol, Selçuk 35
Erez, Yalım53
Ergil, Doğu 58, 217, 219, 291
Ersoy, Erhan 254, 256
Ertegün, Ahmet 221
Ertuğrul, Muhsin 82-84
Esim, Jak-Janet 139
Essinger, Helmut 330
Eşref, Ruşen 129

F
Fasulyeciyan,Tovmas 81,83
Faruk Paşa 262
Fedon (Kalyoncu) 170, 207
Felegyan, Vartiter 84
Filuksinos Yusuf Çetin 45

G
Garih, Üzeyir 55, 57, 58, 196
Gomidas (Soğomon Soğomonyan) 84
Göğüş, Zeynep 65, 67
Gökçen, Ahmet 180
Göktepe, Metin 181
Gül, Abdullah 66
Gülen, Nejat 192
Güler, Ara 116, 210.
Güler, Aydemir 292.
Güllü Agop 81
Gün, Aydın 85.
Gündeğer,Saffet 134
Gürbüz, Yaşar 149
Güzel, Doğan 305

H
Haddeciyan, Rober 115, 128
Hakko, Vitali 55
Haleva, İshak46
Halis, Ziya 217
Hepari, Uzay 138
Hovhanian, Hırayr 221

İ
İlkin, Metin 12
İnan, Kâmran 232
İnönü, Erdal/İsmet 26, 88, 148, 205, 232, 272, 332
İpekçi, Abdi 267, 273
İpekkaya, Ani 84, 85
İzak Varon Efendi 136

J
Jackson, Michael 213
Jale, Alife 81

K
Kaiser, Hilmar 29-31.
Kamhi, Celi/Jak 49-53, 55-58, 207, 214, 221
Kandıralı, Mustafa 134
Karabetyan, Keğam 50
Karaca, Toto 84
Karakoyunlu, Yılmaz 21.
Karaman, Suphi 66
Karataş, İsa 234.
Kaya, Yaşar 312.
Kemençeci Vasilaki Efendi 136
Kezer,İzzet 181
Kınar Hanım 81, 83, 84
Kırım, Ahmet Haca-

loğlu 280.
Kışlalı, Ahmet Taner 118
Kitapçıyan, Alis 85
Klerides, Glafkos 180
Koçunyan, Ara 77, 116, 117.
Kohen,Moiz (Tekin Alp) 207
Kohen, Sami 116.
Koloğlu, Orhan 67
Komili, Halis 218
Konanç, Esin 327
Kozakçıoğlu, Hayri 232
Körükçü, Çetin 137
Kuyumcuyan, Silva 96
Küçük Kemal 82
Külebi,Cahit 127
Kürkçügil, Masis 37

L
Lewis, Bernard 218

M
Madatyan, Aşot 84
Malıçupyan, Etyen 28, 29, 37
Makarios, Mihail Hristodulos 16, 203
Malki, Nesim 205, 223
Manisa, İshak 26
Manukyan, Alis 85
Manukyan, Hayg 132, 135
Manukyan, Matild 26, 222,223
Maralman, Asu 138
Marcus, Aliza 215, 216
Margosyan, Mıgırdiç 103-107, 111, 112
Margulies, Roni 53
MartayanHagop (A.Dilâçar) 127-131
Menderes, Adnan 21, 22, 34, 168, 210
Mınakyan Efendi 81-83
Mıntzuri, Hagop 95-99, 107-109, 146
Millas Herkül 193, 194, 196-198
Mutafyan, Mesrob 45
Muvahhit Bey 84
Müren,Zeki 137

N
Nacar,İsmail 290, 292, 293, 304
Nadi, Nadir 335
Naşit Bey 82
Nesin, Aziz 21

O
Ocak, Hüseyin 300
Ortakaya, Mahmut 312
Ovadia, Stella 52, 215

Ö
Öcalan, Abdullah (Apo)45, 73, 87, 305
Öngören, Veysel 296
Özal, Turgut 61, 232
Özden,Tomris 118
Özkul, Münir 331

P
Pamukciyan, Kevork 125, 188
Papa Efrim 34
Pekkan, Ajda 102
Pekşen, Yalçın 281
Perin, Mithat 22
Pişmiş, Paris (Sukiasyan) 123-126
Pulur,Hasan 50, 55

R
Rafet el Roman 49
Ruşan, Nurhan 85

S
Sabah, Coşkun 138
Sabancı, Sakıp 153, 217, 218, 225
Sağlar, Fikri 233
Sahir, Cemal 85
Samancı, Suzan 296, 297
Sampson, Nikos 179
Saracoğlu, Şükrü 117, 331
Sarafyan, Ara 29-31
Sebahattin, Muhlis 85
Selçuk, İlhan 148, 210
Serkis Efendi 136
Sertel, Sabiha 270-272
Simavi, Sedat 203
Som, Deniz 56, 140
Somersan, Semra 298
Su,Ruhi 139

Ş
Şahin, Refaiddin 278
Şamlıyan, Suren 115
Şen, Bimen 136
Şençalar, Kadri 134
Şensoy, Ferhan 82
Şevkati, Nurettin 84

T
Talat Paşa 31, 72, 84, 262
Tanrıverdi, Edvard 70, 234,239, 245
Tarancı, Cahit Sıtkı 102
Tatlıses, İbrahim 170, 207
Tatyos Efendi 136
Tayfur,Ferdi 96
Telci, Gülçin219-221
Tepe, Ferhat 181
Tepe, İshak 217
Tepe, Safyettin 181

Terziyan, Artaki 136-137
Topuz, Agop 85
Topuz, Hıfzı 17
Tunar, Şükrü 134
Tunçay, Mete 21
Tunçboyacı, Arto 139
Türkeş, Alparslan 20
Tütengil, Cavit Orhan 128

U

Uçar, Hasan 14
Udi Hırant [Emre] 134, 136

V

Vartholomeos 35, 45, 48, 78
Vasiliadis, Mihail 14, 21
Venizélos, Eleuthérios 25
Verdi, Lilo 125

Y

Yaşın, Mehmet 174-178, 193, 194
Yaşın, Neşe 193
Yatman, Ahmet 134
Yavi, Yıldızyeli 125
Yetkin, Çetin 56
Yılmaz, Fahri 136
Yılmaz, Mesut 54
Yılmaz, M. Nuri 38, 44, 306
Yılmaz, Veli 21
Yirmibeşoğlu, Sabri 23
Yosmayan, Hilda 125
Yurdatapan, Şanar 291
Yücel, Can 55

Z

Zadeh, Aziza M. 139, 140
Zahrad 36
Zarakolu, Ragıp 337
Zeytinoğlu, Sezen 327
Zileli, Ümit 27
Zohrab, Krikor 84
Zorlu, Ilgaz 264, 265, 268-270

KISATMALAR

AB: Avrupa Birliği
ANAP: Anavatan Partisi
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
DSP: Demokratik Sol Parti
DP: Demokrat Parti
DEP: Demokrasi Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
GB: Gümrük Birliği
HADEP: Halkın Demokrasi Partisi
HEP: Halkın Emek Partisi
İHD: İnsan Hakları Derneği
İP: İşçi Partisi
KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
OHAL: Olağanüstü Hal Bölgesi
ÖDP: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
RP: Refah Partisi
RTÜK: Radyo Televizyon Üst Kurulu
SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SİP: Sosyalist İktidar Partisi
TDK: Türk Dil Kurumu
TESEV: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TİS: Türk-İslâm-Sünnî
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UKKTH: Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı
VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü
YDH: Yeni Demokrasi Hareketi

YAZILARIN DAHA ÖNCE YER ALDIĞI YAYINLAR

Yazar, daha önce çeşitli dergilerde yayınlanan yazılarını bu kitap için gözden geçirmiş, gerek başlıklarda, gerekse içerikte bazı değişiklikler yapmıştır. İlgili okuyucular için, aşağıda, bu kitaba kaynaklık eden yazıların daha önce yayınlandığı yerlerin bir listesini veriyoruz:

Azınlıklar Rehinedir. 6-7 Eylül Olayları. 21.9.1996, Söz

Bir Özel Harp Etkinliği 'Sözde 6-7 Eylül Olayları'! 2.9.1995, Söz

Türk Tehciri Ya Da Unutalım Gitsin. 5.8.1995, Söz

Başbakanlıktan Mezalim Serisi. 28.10.1995, Söz

Azınlık Sorunu Mu, Azınlıkların Sorunu Mu? 30.9.1995, Söz

PKK'li Ermeni, Çizmeyi Aşan Rum, Soykırımı Hak Eden Yahudi. 7.10.1995, Söz

Azınlıklar Politikada Varmış Gibi. 20.7.1996, Söz

Savaş, Irkçılık, Ahlâksızlık. 31.8.1996, Söz

Askeri Kırdıran Enverî Paşa. 10.8.1996, Söz

Memleketlerinde Azınlığa Düşenler. 7.9.1996, Söz

Bu Vatana Emeğimi Vermişim. Mart-Nisan 1995, Birikim.

Mıntzuri'nin Yaşamış Olduğu Yerler. Şubat 1995, Birikim

Ermeni Hemşehrilerim. Aralık 1994-Ocak 1995, Birikim

Margos'la Hemşeriyiz. 5.8.1995, Express

Çok Az Bildiğimiz Arkadaşlarımız. 23.9.1995, Söz

Asur'dan Van'a, Van'dan Erivan'a Şamiram.

16.9.1995, Söz

Türkiyeli Ermeni Bilim Kadını, Olmuş Türk Bilim Adamı. 20.1.1996, Söz

Anuni Hagop E! 13.1.1996, Söz

ABD'den Türkiye'ye Gelen Ermeni Müzisyenler. 16.12.1995, Söz

Azınlık Notalar. 2.12.1995, Söz

Gayriuygun İsimler. 5.10.1996, Söz

Istavroz Sokağı Ve Minareler Şehrinin Kadınları. 15.7.1995, Söz

Komşuda Bir Türkiyeli Rum Kadın. 27.1.1996, Söz

Mübadeleden Yıllar Sonra Çatalca'da. 9.3.1996, Söz

İmroz'da Meryem Ana Mevlidi. 9.8.1995, Söz

İmroz'da Gelen Şefika, Giden Yohanna 12. 8.1995, Söz

Kıbrıs'ta Türk Azınlık Şiiri. 10.11.1994, Express

Olay Yoksa Yaratırsınız Millî Bir Olay. 3.2.1996, Söz

'Düşmanı Yurdumuzdan Kovunca' 24.8.1996, Söz

Elen, Yunan, Rum... 10.8.1996, Söz

Memlekete Matbaa Getir, Gazetelerden Küfür Ye. 23.12.1995, Söz

Azınlıklar İlginç Değil Herhalde. 3.2.1996, Söz

Barış Vahası Katliamının Yıldönümü. 9.9.1995, Söz

Barış İsteyen İşverenlere Irkçı Saldırı Olduğunda. 2.3.1996, Söz

Yahudiler Hasköy'de Yeniden. 1.6.1996, Söz

Süryaniler Bu Vatanın Nesi Oluyor? 4.11.1995, Söz

Hay Allah, Niye Gittiler? 31.11.1994, Express

Fuş Başlomo! 4.11.1995, Express

Sakıncalı Kimlik Seçeneği Ermenilik. 24.2.1996, Söz

Bizim Kızılderililer Yezidîler. 18.5.1996. Söz

Adeta Yahudi Şiîleri. 11.11.1995, Söz

Irkçılık Her Yerde Herkeste. 11.11.1995, Söz
Tek Dil Tek Tarih Kıskacında Lazlar. 20.4.1996, Söz
İnsan Hakları İhlallerine Son Verin. 25.11.1995, Söz
Ağzı Var Dili Yok Diyarbakır. 9.12.1995, Söz
Diyarbakır'da Azalanlar. 9.12.195, Söz
Millî Barajlar, Milliyetçi Uzaklıklar. 30.12.1995, Söz
Memleket, Kenger, Kimlik. 23.3.1996, Söz
Kürtler, Türkler, Azınlıklar. Ekim 1994, Birikim
Türkiye'de Çocuk Hakları Çekinceli. Nisan 1995, Savaşa Karşı Barış Dergisi
Savaşta Çocuklar Korunmasın. Aralık 1993-Şubat 1994, İHD Bülteni
Herkese Anadilinde Öğrenim Hakkı. 12.10.1996, Söz
Tüm Çocuklara Acil Demokrasi. Aralık 1995, Birikim.

HALKLAR DENİZİ YA DA MARENOSTRUM...

Kıbrıs — Akdeniz'in ortasında, ortadan ayrılmış bir adı 1953-56.. Durrell Kıbrıs'ın bu çalkantılı dönemine kendi deyişiyle, "hem hükümet konağından, hem de bir köy kahvesinden" bakıyor... ***Acı Limonlar Lawrence Durrell / Türkçesi: Hüseyin Aşıroğlu***

Muğla — Rumların Muğla'daki izleri. Kentin toprak damlarında, çatılarında, insanların anılarında, yumurtanın kırmızısında ve daha nice kaybolmuş izlerde kentinin öyküsünü anlatıyor mimar Ertuğrul Aladağ. Bu özgün çalışma beklenen yankıyı bulmakta da gecikmiyor.. ***Kentimin Öyküsü / Muğla'da Rum İzleri / Ertuğrul Aladağ***

Trakya — Trakya'nın öte yakasındaki komşi Vizyinos'un Osmanlı-Rus savaşı döneminden alınma yaşanmışlıklardan bir öykü demeti. Vizyinos "Moskof Selim"in yanında, ölümün eşiğinden kaz elbisesiyle kurtulan ve hayatında tek bir kere bile yolculuğa çıkmayan sevimli bir ihtiyarın özlem ve engin bir düşgücü dolu hüzünlü öyküsünü de anlatıyor... Çağdaş Yunan edebiyatının kurucularından biri olan bu Halkalı (Heybeliada) hemşehrimizle tanışmakta yarar var... ***Moskof Selim / Vizyinos / Türkçesi: Osman Bleda***

Sicilya — Sicilya aklınıza ne getiriyor? Unutulmaz mafia filmleri, "Dokunulmazlar", "Bir zamanlar Amerika" ya da "Baba"yı mı? Olabilir ve bunda da yanılmış olmazsınız. Sciascia'nın Sicilyası zaten böyle birşey. Burada da Sciascia (Şaşa diye okunur), yaşadığı bölgede aile-mafia-devlet üçgenini anlatıyor. Kendine özgü polisiye kurgusuyla sizi sürükleyen bu kitapta, Sicilyalının devleti, "aile" anlatılıyor. "Sicilyalı için devlet, zorla gerçekleştirilmiş olaylardan oluşan bir birlik ve vergiyi, askerliği, savaşı, pandı mallarını icat eden bir kurumdur." İyi Sicilyalı için bu olan devlet, bizim için görünen işlevlerinin dışında görünmeyen yüzüyle bundan başka ne ki? Dikkat... Bizim ülkemizi kaç aile yönetiyor diye bir sorunu aklınıza getirebilir.. ***Bayılışın Günü / Leonardo Sciascia / Türkçesi: Durmuş Cemgil***

Kahire — Dünyanın en eski uygarlıklarından birinin mirasçısı olan gizemli ülke Mısır. Mısırlı kimliği içinde Müslümanlığa da yer vardır, dünyanın en eski kültürlerinden birine sahip olan Koptlara da. Bizim Cemil Meriç'imiz gibi Taha Hüseyin de gözleri görmeyen ve hem batı hem de doğu kültüründe kavrakladıkta at koşturan bir yazar. Ve bizim garabetimiz, Taha Hüseyin'i tanımıyoruz bile. Geciktemiş bir görevi batı üzerinden de olsa yerine getirmiş oluyoruz böylece ***Günlerin Kitabı / Taha Hüseyin / Türkçesi: Ayşen Gür***

Nil — Mısır'ın gizemli dünyasındaki yolculuk bu kez Nil deltasına açılarak sürüyor... "O Noktasındaki Kadın" kitabıyla tanıdığımız Mısırlı kadın yazar Nawal Al Saadawi, bir Mısır köyü çevresinde yaşanan olaylarda, iktidar ve bağımlılık ilişkileri çerçevesinde kadının konumunu sorguluyor. İktidar'ın temeli üzerine ilginç bir sorgulamayı içeren kitapta yazarın da benzer süreçleri yaşamış ve bu başkaldırısının bedelini ödeyerek yolunu açmış bir kadın. Yoksul köylü kadın Zakeya tanrıya başkaldırın noktasına gelirken hangi süreçlerden geçiyor? Tanrı ve onun yeryüzündeki gölgesi iktidar odaklarına kitabın temel noktası... ***Tanrı Nil Kıyısında Öldü / Nawal Al Saadawi / Türkçesi: Nesrin Oral***

Göç — ***"Kentimin Öyküsü / Muğla'da Rum İzleri"*** kitabıyla tanışmış olduğunuz mimar/yazar Ertuğrul Aladağ, bu kez de kentlerimizin büyük nüfus değişimine dönemindeki göç olayını konu edinmiş. "...Küçük Kosta, Muğla'daki evine ve küçük kedisine kavuşmuştu artık, tanrı onu, doğduğu topraklara bir uçuşta geri göndermişti. Sabunhane'de, sokaklarda özgürce dolaşıyordu artık. Onu görmek isteyenlerin küçük bir kedi yavrusunun gözlerine bakmaları kafiydi. Onu mıyacağını kendisini arayanlar. İşte o küçük Kosta içinde.....Son gün gelip çatmıştı. Kimileri yataklarını bile toplamamıştı. Kimisi çamaşırlarını ipte bırakmıştı. Bazıları da yemeklerini ocaklarda indirmemişlerdi. Sanki akşama döneceklermiş gibi gittiler... ...Ama kalpleri hep Muğla'da kaldı. Bugün hiçbiri yaşamıyor artık. Fakat ruhları, Muğla'nın Sabunhane sokaklarında dolaşıyor. Eğer bir gün yolunuz oralara düşerse, onların ağlamalarını duyarsınız.." Yüzyılın keder dolu bir göç öyküsü bulacaksınız bu, Andonia/Küçük Asya'dan Göç'te Göçenlerin Yunanistan'daki izlerini de bulacaksınız aynı zamanda. ***Andonia / Küçük Asya'dan Göç / Ertuğrul Aladağ***

MARENOSTRUM

Bir zamanlar dedemin evinin bulunduğu Ziya Gökalp İlkokulu Sokağı'ndaki kasap bugün aynı yerinde duruyor. Dilan Sineması'nın altındaki Paris Terzisi, artık Paris değil ama, yine terzi; Süryani Hanna'nın yerinde ise bir Müslüman var ve Hanna'dan söz etmem tuhafına gidiyor. Lokantalardaki yemekler İstanbul'dakilerin aynısı, yanında pet şişede su. Hadi, *babakanuç, tırşik, meftune* mevsimi değil... Ya açığ ekmek? Pide?.. Yerel kültürümüze ait özellikler siliniyor, yok oluyor. Globalleşme bu her halde, egemen kültürün altında ezilip yok olmak!

Egemenin de egemeni var tabii; Ermeninin, Keldaninin, Süryaninin, Yezidinin kökü kurutulunca geri kalanlar da, en azından kültürel olarak, kurumuş...

... 1934 Trakya Olayları, Varlık Vergisi, Yirmi Sınıf Askerlik, 6-7 Eylül 1955... Bu ırkçı mirası devralmak istemiyorsak, nostaljik bir hatırlama değil; itiraf, özür, gereğini yerine getirme....

Hepimizin arkadaşlığı için tllilillllii !..

ISBN 975-344-110-X

9 789753 441100

belge yayınları